

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

M.F. NOROVA

**IJTIMOIV ISHDA TADQIQOT METODLARI
O'QUV QO'LLANMA
5520102-Ijtimoiy ish (oila va bolalar bilan ishlash)**

BUXORO-2021

Mazkur fan talabalarga empiric sotsiologik tadqiqotlar to'g'risida to'la tasavvur beradi va olingan bilimlar asosida konkret sotsiologik tadqiqotlar o'tkazish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga tadqiqot dasturi tuzish, ma'lumotlarni qayta ishlash va olingan ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Fanning vazifasi – ijtimoiy ishda tadqiqotning mohiyati va mazmuni, tadqiqot bosqichlari va turlari, tadqiqot dasturi, uning tarkibi, gipoteza, uning turlari, gipotezani ilgari surish: tanlash, tanlash mezonlari, tanlash turlari; o'lchash va shkalalar, birlamchi ma'lumotlar to'plash metodlari, ijtimoiy ishda nazariy va amaliy sotsiologik tadqiqot o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash, mustaqil sotsiologik tadqiqotlarni tashkil qilish, o'tkazish, olingan ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish, amaliy taklif va tavsiyalarni ilgari surish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat.

Muallif:

Buxoro Davlat Universiteti “Islom tarixi va manbahunosligi, falsafa” kafedrasio'qituvchisi
Norova Malika Fayzulloervna

Mas'ul muharrir:

Muzaffarov F.D. – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Taqrizchilar:

Yunusova G.S. - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (Ds), professor
Namozov B.B. - falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (Ds), dotsent

Buxoro davlat universiteti Ilmiy kengashining 2022-yil 29-apreldagi 9-yig'ilish qaroriga asosan o'quv qo'llanma sifatida nashrga tavsiya etilgan.

**M.Norova. Ijtimoiy ishda tadqiqot metodlari. O'quv qo'llanma. –T:
“Durdona nashr”**

1 - mavzu. Ijtimoiy sohadagi ilmiy tadqiqotlar mantig'i.

1. Ilmiy metodologiya. Ijtimoiy sohadagi tadqiqot metodikasi.
2. Tadqiqotning mantig'i. Ilmiy tadqiqotlarning darajalari. Tadqiqotlar dasturi.
3. Ijtimoiy sohadagi strategiyalar va izlanish jarayoni.
4. Tadqiqotning predmeti va obykti. Tadqiqotning usullari.
5. Tadqiqot dasturi va uning asosiy komponentlari. Ilmiy xulosalar. Tadqiqot materiallarini ro'yxatdan o'tkazish.

Ilmiy tadqiqot - yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni, bilish faoliyati turlaridan biri. Unga ob'yektivlik, ishonchlilik, aniqlik xos. Ilmiy tadqiqot hamma shartlarga amal qilib takrorlanganda hamisha birdek natija berishi, bahs etilayotgan masalani isbotlashi lozim. Ilmiy tadqiqot bir-biri bilan bog'langan ikki qism — tajriba va nazariyadan iborat. Ilmiy tadqiqotning asosiy komponentlari: mavzuni belgilash, mavjud axborotni, tadqiqot sohasidagi shart-sharoit va metodlarni, ilmiy farazlarni oldindan tahlil etish, tajriba o'tkazish, olingan natijalarni tahlil etish va umumlashtirish, kelib chiqqan farazlarni olingan dalillar asosida tekshirish, yangi fakt va qonunlarni ifodalab berish, ilmiy bashorat yuritish. Ilmiy tadqiqotlarni fundamental va amaliy, miqdoriy va sifatiy, noyob va kompleks tadqiqotlarga ajratish keng tarqalgan. Ilmiy tadqiqotlarning metod va tajribalari fanning o'zidagina emas, balki ko'pgina iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishda ham keng qo'llaniladi.

Ilmiy bilimlar tizimi quyidagi belgilarga ega bo'lishi kerak: hammabopligi, ilmiy dalillarning haqiqiyliги (tekshirilganligi), voqeliklarni amalga oshira olinishligi, bilimlar tizimini turg'unligi (barhayotlilik). Ilmiy bilimlar tizimi quyidagicha klassifikatsiyalanadi:

- a) bilim tarmoqlari bo'yicha: tabiiy fanlar, texnik fanlar, jamiyat fanlari;
- b) ilmiy fanlar bo'yicha: matematika, fizika, kimyo, astronomiya, energetika va h.k.;
- d) ilmiy faoliyat natijasi: nashr etish (kitob, maqola) mualliflik guvohnomasi, patent, konstruktorlik ishlama va h.k. Ilmiy faoliyat natijasi quyidagi asosiy belgilari bilan ifodalanuvchi yangi ilmiy bilimlarni olishga, o'zlashtirishga qayta ishlashga va sistemaga tushirishga yo'naltirilgan ijodiy faoliyat (ilmiy ish yoki ilmiy mehnat): – yangiligi va haqiqiyliги, ehtimollik xarakteri va tavakkalligi (risk), ilmiy natijalarni ishonchliligi va isbotlanishlilik.

Ilmiy faoliyat quyidagicha klassifikatsiyalanadi:

- a) maqsadi bo'yicha: nazariyani rivojlantirish, yangi texnika va texnologiya yaratish, mavjud texnika va texnologiyalarni takomillashtirish;
- b) ilmiy ish turlari bo'yicha: fundamental, amaliy tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar;
- d) ilmiy tadqiqot ishi ko'lami bo'yicha: fandagi biror yo'nalish, ilmiy muammo, ilmiy mavzu;
- e) tadqiqot uslubi bo'yicha: nazorat, eksperimental va aralash tadqiqotlar;

Ilmiy muassasa ilmiy xodimlar, ilmiy faoliyat yuritish vositalari (ilmiy uskuna, qurilma, pribor va h.k.), malumot materiallari, ilmiy faoliyat obyekti va ilmiy faoliyat yuritish uchun kerakli shart-sharoitlarga ega bo'lishi kerak. Fan har bir mamlakat iqtisodiyotini va jamiyat taraqqiyotini negizi hisoblanuvchi ilmiy texnik taraqqiyot rivojlanishini taminlovchi intellektual boylik (kuch) hisoblanadi. Uzoq o'tmishda yashab ijod qilgan ajdodlarimiz jahon sivilizatsiyasiga, fanning rivojlanishiga katta hissalarini qo'shganliklarini yodimizda doimo saqlashimiz kerak. Qadim Turkiston eli o'zining buyuk siymolari va ko'p qirrali ijodi bilan fanning rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimiz bilan haqli ravishda faxrlansak arziydi. Dunyoda ilk bor uchta akademiyaning Turkistonda – Markaziy Osiyo tuprog'ida tashkil etilishi buning yorqin isbotidir. Xorazmda Mamun akademiasining faoliyat ko'rsatgani, Kamoliddin Behzod rahnomolik qilgan tasviriy sanat akademiyasi, koinot sirlarini ilk bor yuqori aniqlikda tasvirlay olgan Mirzo Ulug'bek observatoriyasi va boshqa ilm-fan sirlarini ochib bergan ko'plab buyuk siymolarni sanab o'tish mumkin. Bizga Nyuton nomi bilan atalib o'rgatilgan matematikadagi sonlar binomi aslida bobomiz Al Xorazmiy qalamiga mansub ekan. Beruniy bobomiz texnika sohasida o'z davrining yirik olimi hisoblangan. Al Farg'oniy kashf etgan, gidravlika qonunlariga asoslangan, suvni yuqoriga ko'tarib berish va uning sathini o'lchash pribori bugungi kunda ham Nil daryosida suv sathini kuzatib borishda yuqori aniqlikdagi o'lchov asboblardan biri bo'lib xizmat qilib kelmoqda. Mirzo Ulug'bekning shogirdlari bilan birgalikda yaratgan koinotni o'rganish qurilmasi va uning yordamida hisoblangan quyosh sistemasidagi 7 sayyoralar harakati jadvali bugungi kunda ham yuqori aniqlikdagi astronomik malumot hisoblanadi. XIX–XX asrlarda fan va texnika sohasida ko'plab O'zbekiston olimlari ilmiy izlanishlar olib borgan va uning rivojlanishiga ulkan hissalarini qo'shgan. Geologiya sohasida jahondagi ko'plab mamlakatlar akademiyalari faxriy akademigi Xabib Abdullayev yerning oltin belbog'ini, yani yer sharining oltin zaxiralari haritasini tuzgan olimdir. Hamid Raxmatulin – uzoq yillar M.V. Lomonosov nomidagi Moskva Davlat universitetida faoliyat yuritgan. Parashut nazariyasini yaratgan olimdir. G'ofur Rahimov – energetika sohasida nochiziqli elektr zanjirlarni hisoblash metodikasini yaratgan energetik olimdir. Hosil Fozilov – akademik, elektr energiyasini uzatish tarmoqlarini hisoblash metodikasini yaratgan energetik olimdir. Muzaffar Xomudxonov – akademik, asinxron motorlarni

boshqarishni chastotaviy rostdash usulini yaratgan energetik olimdir. Mamlakatimizda fan va uning rivojlanishi davlat va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini muhim. Shu tufayli davlat tomonidan uning qo‘llab quvvatlanishiga katta etibor berib kelinmoqda. Fan tizimi xarakteristikasida qayd etilgan uchta tarkibiy qismdan biri, ilmiy muassasalarda va jamoalarda olib borilayotgan tadqiqotlarni muvofiqlashtirish, 2006-yil 7-avgustdagi PF-436 sonli «Fan va texnologiyalarni boshqarish va muvofiqlashtirishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi Prezident Farmoniga asosan tashkil etilgan Respublika Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Fan va texnologiyalarni rivojlantirishni muvofiqlashtirish qo‘mitasi tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu qo‘mita vazifalariga quyidagilar kiradi:

– O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Oliy va o‘rta maxsus talim vazirligi va boshqa vazirlik hamda idoralar bilan birgalikda jahon ilmiy yutuqlarini, mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy, jamoatchilik-siyosiy rivojlanishi vazifalarini hisobga olgan holda, fan va texnologiyalarni rivojlantirishni ustuvor yo‘nalishlarini ishlab chiqish;

– fan va texnologiyalarni rivojlantirishni ustuvor yo‘nalishlarini amalga oshirish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, vazirliklar va idoralar ilmiy-tadqiqot institutlari, korxonalar, loyiha konstruktorlik tashkilotlar, oliy talim muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirishni taminlash;

– ilmiy-texnik dasturlar va loyihalarni amalga oshirilishi, shuningdek, ilmiy-tadqiqot ishlar natijalarini iqtisodiyotning turli sohalarida, ishlab chiqarishda, talimda foydalanishni samarali monitoringini tashkil qilish;

– o‘zaro manfaatli xalqaro ilmiy texnik hamkorlikni rivojlantirish, mamlakatda ilmiy sohasiga chet el investitsiyalarini jalb etish, respublika ilmiy tashkilotlari, olimlari va mutaxassislarini xalqaro dasturlar va ilmiy loyihalar tanlovlarda faol qatnashishlariga imkon yaratish.

8 Fundamental tadqiqotlar dasturlari ro‘yxati:

1F. Matematika, mexanika va informatika.

2F. Fizika va astronomiya.

3F. Ximiya, biologiya va meditsina.

4F. Qishloq xo‘jaligi.

5F. Mashinasozlik va energetika.

6F. Yer to‘g‘risidagi fanlar.

7F. Bozor iqtisodiyoti, davlat va huquq nazariyasi.

8F. Ijtimoiy-gumanitar fanlar.

Bozor iqtisodiyoti qonun qoidalari talablariga asosan, bugungi kunda ilmiy tadqiqot ishlari yuridik subyektlar va jismoniy shaxslar, davlat va nodavlat tashkilotlar (muassasalar) ilmiy ijodiy guruhlar, loyihalash va konstruktorlik korxonalarida olib borilmoqda. Bugungi kundagi jahon sivilizatsiyasi, texnika va

texnologiyalar sohasidagi erishilgan ulkan yangiliklar ilm-fan taraqqiyoti mahsulidir. Mamlakatimizning iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy rivojlanishida ilmiy-texnik taraqqiyot muhim ahamiyatga ega. Fan - ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi va o'sishi natijasida yuzaga kelgan.

O'zbekistonda fan va texnologiyalarni rivojlanishini muvofiqlashtirishning namunaviy tizimi.

Fan va texnologiyalarni muvofiqlashtirish va boshqarish obyektlari: fundamental tadqiqotlar, amaliy tadqiqotlar, noyob obyektlar, ilmiy-texnik dasturlar va loyihalar, innovatsion ishlar, talim, fan, ishlab chiqarish, yosh olimlar, maxsus tadqiqotlar, xalqaro hamkorlik tadqiqotlari, monitoring obyektlari.

Obyektlar integratsiyasi - taraqqiyot, fan-texnika va ishlab chiqarishdan tarkib topgan murakkab dinamik sistema hisoblanadi. Ushbu sistemada fan g'oyalar generatori vazifasini bajarsa, texnika ularning moddiy tadbig'i, ishlab chiqarish esa texnikaning faoliyat yuritish sohasi vazifasini bajaradi. Fanning bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylanganligi, keng qamrovliligi va ommaviyligi, turli fanlarning bir-biri bilan o'zaro bog'liqligiga va bir-biriga tasirchanligi, ilmiy tadqiqotga va uning obyektiga sistemali yondashuv uslublar qo'llanilishi kabilar fanning bugungi kundagi xarakterli tomonlari hisoblanadi.

2. Ilmiy tadqiqot turlari va uni olib borishning asosiy usullari

Ilmiy tadqiqotlarning turlari (klassifikatsiyalanishi), strukturasi va bosqichlari. Ilmiy tadqiqot (izlanish) uchta tarkibiy qism: insonning maqsadli faoliyati, ilmiy mehnat predmeti va ilmiy mehnat vositalaridan iboratdir.

Insonning maqsadli ilmiy faoliyati tadqiqot obyekti haqida (bo'yicha) yangi bilimlarga yoki obyekt haqidagi (bo'yicha) mavjud bilimlarni to'ldirishga erishishda anglab yetishni bilishning aniq usullaridan va ilmiy uskunalardan (o'lchov, hisoblash texnikalari) mehnat vositalaridan foydalanishga tayanadi.

Ilmiy mehnat predmeti tadqiqotining faoliyati yo'naltirilgan tadqiqot obyekti va u haqidagi (oldingi) bugungacha bo'lgan bilimlar.

Tadqiqot obyektiga moddiy dunyoning har qanday materiali (elektrotexnik uskunalar, elektrlashtirilgan qurilmalar, mashina va mexanizmlar), jarayonlar (texnologik, energetik, agrotexnik, elektromagnit, moddiy materiallar elementlari va h.k.lar) kiradi.

Ilmiy tadqiqotlar, ko'zlangan maqsadi, tabiat yoki ishlab chiqarish bilan bog'liqlik darajasi, ilmiy ishning xarakteri va chuqurligiga (qamroviga) qarab *fundamental, amaliy va ishlanmalarga* bo'linadi.

Fundamental tadqiqotlar prinsipial yangi bilimlarni (yaratish) barpo etish va oldinda mavjud bilimlar sistemasini rivojlantirishga qaratiladi va undan maqsad tabiatning yangi qonunlarini yaratish (kashf etish) voqeliklar orasidagi bog'liqliklarni ochib berish va yangi nazoratlar yaratishdir. (Masalan, elektromagnit

maydon nazariyasi agroinjeneriyada resurslar tejamkorligi ilmiy – metodologiyasini yaratish, energiyani muhitda harakatlanishi qonunini va h.k.lar).

Amaliy tadqiqotlar texnika sohasida yangi ishlab chiqarish vositalarini, istemol mahsulotlarini va h.k.larni yaratish yoki mavjudlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, uni maqsadi fundamental tadqiqotlarda to‘plangan ilmiy omillarni amaliy tadqiqotlar orqali o‘z o‘rniga qo‘yishdir. (Masalan, urug‘lik mahsulotlarni saralash elektrotexnologiyasi va texikasini yaratish, energiya tejamkor meva quritish texikasini yaratish, asinxron motorlarni quvvat koeffitsiyentini ($\cos \phi$) oshirish texnik vositasini ishlab chiqish va h.k.lar).

Ishlanmalar yoki loyiha-konstruktorlik ishlari (LKI) amaliy tadqiqotlar natijalarini (masalan texnika sohasida) texnik yechimlarni (mashina, qurilma, material, mahsulot) ishlab chiqarish texnologiyalarini tajriba nusxalarini yaratish va sinab ko‘rish, yangiliklarni takomillashtirishda foydalanishga qaratilgan ilmiy tadqiqotning yakuniy qismidir. (Masalan, elektr maydoni yordamida urug‘lik donlarni saralash texnologiyasini amalga oshiruvchi texnik qurilmani yaratish, dielektrik don quritish usulni amalga oshirish texnik qurilmasini ishlab chiqish, ichimlik suvga impulsli ishlov berish elektr qurilmani tajriba nusxasini ishlab chiqish va h.k.). Yuqoridagi ilmiy-tadqiqotlar klassifikatsiyasi va ularni chegaralanishi ko‘pchilik hollarda shartli bo‘lsada, ularni fanning muayyan bir sohasiga tegishliligi birlashtirib turadi. Loyihalash va o‘zlashtirish bosqichlari bir vaqtning o‘zida fan va texnika sohasiga tegishli hisoblanadi. Shuningdek, fundamental tadqiqotlar va ishlab chiqarish oralig‘ida o‘zaro bog‘langan bosqichlar: amaliy tadqiqotlar – ishlanma – loyiha joylashgan. Ilmiy tadqiqotlar strukturasi. Ilmiy izlanishlar (tadqiqotlar) – obyektiv borliqni, qonuniyatlar va real dunyo voqeliklari orasida bog‘liqlikni anglab yetish – bilish jarayonidir.

Bilish – ilmiy izlanishlar (tadqiqotlar) yordamida amalga oshiriladigan bilmaslikdan bilimga, chala yoki noaniq bilimlardan to‘laroq va aniq bilimlarga inson onggi va tafakkuri yo‘naltirilgan murakkab jarayondir. Ilmiy tadqiqotlar bosqichma-bosqich amalga oshiriladi va texnika yo‘nalishida ko‘pgina holatlarda ketma ketlikda tashkil etiladi. Ilmiy tadqiqotlar olib borishni har bir bosqichida ilmiy muammoni (masalani) umumiy yechimi bilan bog‘liq ilmiy izlanishlar olib boriladi. Ilmiy tadqiqotning birinchi bosqichida nafaqat tadqiqot olib boriladigan muammo yoki masala shakllantiriladi, balki ishning muvaffaqiyatli yakuni ko‘p tomonlama bog‘liq bo‘lgan ilmiy tadqiqot vazifalari ham aniq shakllantiriladi. Ilmiy muammoni (masalani) shakllantirishga tadqiqot olib borilayotgan muammo yoki masalaga o‘xshash masalalarning yechimlarini texnik va nazariy usullari va vositalari, hamda turdosh sohalardagi tadqiqot natijalari haqida malumotlar yig‘ish va tahlil etish kabi muhim ilmlar kiradi. Shuni takidlash lozimki, malumotlar yig‘ish va ulardan

masalani yechishda foydalanish tadqiqot ishlari tugaguncha ham davom etishi mumkin.

Ilmiy muammoni (masalani) yechishning birlamchi gipotezasini ilgari surish va asoslash aksariyat hollarda ilmiy tadqiqotning birinchi bosqichida belgilangan ilmiy masalalar va tadqiqot mavzusiga oid to'plangan axborotlarning tahlili asosida shakllantiriladi. Muammoni yoki ilmiy masalani yechishga erishish bo'yicha shakllantirilgan bir necha birlamchi gipotezalar orasida eng maqbuli tanlab olinadi. Birlamchi ilmiy gipotezani ishonchliligini aniqlash maqsadida ayrim hollarda birlamchi ekspertiza, yani tajribalar o'tkazish zaruriyati ham tug'iladi. Ilmiy tadqiqotlarning nazariy izlanishlar bosqichida fundamental fanlardan olingan qonuniyatlarning tadqiqot obyektiga bog'lab analiz va sintez qilish va shuningdek, matematik apparatlardan, nazariy elektrotexnika va boshqa nazariy bilimlardan foydalanib hozirgacha malum bo'lmagan yangi qonuniyatlarni ochishga erishish ko'zda tutiladi. Nazariy tadqiqot qabul qilingan ilmiy gipotezani analitik rivojlantiradi va tadqiqot olib borilayotgan ilmiy muammoning nazariyasini yaratilishiga olib kelishi kerak. Boshqacha aytganda bilimlar tizimini tadqiqot olib borilayotgan muammo doirasida ilmiy umumlashtirishdir. Yaratilgan ushbu nazariya izlanishlar olib borilayotgan muammoga oid voqelik va faktlarni oldindan belgilab (prodokazat) va tushintirib bera olish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Eksperimental tadqiqotlar – ilmiy asosida qo'yilgan tajribadir. Eksperimental tadqiqotlardan ko'zlangan maqsad ilmiy muammo (masala) yechimining to'g'riligini tekshirib ko'rish bo'lib, uning natijasini tasdiqlashi yoki inkor etishi mumkin. Tadqiqot olib borilayotgan obyekt (muammo yoki masala) bo'yicha fundamental izlanishlar olib borilmagan yoki nazariy asoslari yetarli bo'lmagan hollarda eksperimental tadqiqotlar natijalari muammoni nazariy yechimlarini shakllantirishga (topishga) asos yaratadi. Ilmiy tadqiqotning navbatdagi bosqichi eksperimental va nazariy tadqiqotlar natijalarini solishtirib (taqqoslab) ko'rib ularni bir biriga mos kelishi (to'g'ri kelishi) haqida, hamda ilgari surilgan ilmiy gipotezani tasdiqlashi haqida uzul-kesil xulosa qilinadi. Ayrim hollarda natijalar bir biridan ancha farq qilsa yoki umuman to'g'ri kelmasa ilmiy gipotezaga o'zgartirish kiritish yoki gipotezani inkor etishga to'g'ri keladi. Tadqiqot natijalariga yakun yasash, olingan natijalar tadqiqot maqsadi va vazifalariga to'la javob berishi hamda umumiy xulosa va tavsiyalarni shakllantirishi ilmiy izlanishning yakuniy bosqich vazifalariga kiradi. Texnika sohasida, jumladan, energetika sohasida tadqiqotlar natijalarini o'zlashtirish (amalda tadbiiq etish) bosqichi ham ko'zda tutiladi. Bunda tadqiqot natijalarini yoki texnologik va konstruktorlik ishlanmalarini istemolchiga yetkazish ishlari amalga oshiriladi. Ilmiy tadqiqot turlari muayyan bir ketma-ketlikda bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Fundamental va amaliy tadqiqotlar quyidagi bosqichlardan iborat bo'ladi:

1-bosqich. Tanlangan mavzuning dolzarbligini asoslash va ifoda etish:

- bo‘lajak tadqiqotlarga taalluqli muammolar bilan mamlakat va xorijiy adabiy manbalar bo‘yicha tanishish, uning dolzarbligini asoslash;
- muammolar bo‘yicha tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlarini belgilash va tasniflash;
- mavzuni ifodalash va tadqiqot annotatsiyasini tuzish;
- texnikaviy topshiriqni ishlab chiqish va ilmiy tadqiqot ishlari (ITI) umumiy kalendar rejasini tuzish;
- kutilayotgan iqtisodiy yoki boshqa foydali samarani oldindan belgilash.

2-bosqich. Tadqiqotning maqsadi va vazifasini ifodalash:

- mamlakat va xorijiy nashrlar bibliografik ro‘yxatini tanlash va tuzish (monografiya, darsliklar, maqolalar, patentlar, kashfiyotlar va b.), shuningdek, tanlangan mavzu bo‘yicha ilmiy-texnikaviy hisobot tuzish;
- mavzu bo‘yicha manbalar va referatlar annotatsiyasini tuzish;
- mavzu bo‘yicha masalalarning ahvolini tahlil qilish;
- tadqiqot maqsad va vazifalarining bayonini tuzish.

3-bosqich. Nazariy tadqiqotlar:

- obyekt va tadqiqot predmetini tanlash, fizik mohiyatini o‘rganish va tadqiqot topshirig‘i asosida ishchi farazni shakllantirish;
- ishchi farazga muvofiq modelni aniqlash va uni tadqiq etish;
- tadqiq etilayotgan muammo nazariyasini ishlab chiqish, tadqiqot natijalarini tahlil qilish.

4-bosqich. Eksperimental tadqiqotlar (tasdiqlash, to‘g‘rilash yoki nazariy tadqiqotlarni inkor etish uchun):

- eksperimental tadqiqotlar maqsad va vazifalarini aniqlash;
- eksperimentni rejalashtirish va uni o‘tkazish metodikasini ishlab chiqish;
- eksperimental qurilmalarni va eksperimentning boshqa vositalarini yaratish;
- o‘lchov usullarini asoslash va tanlash;
- eksperimental tadqiqotlar o‘tkazish va ularning natijalarini ishlab chiqish.

5-bosqich. Ilmiy tadqiqotlarni tahlil qilish va rasmiylashtirish:

- nazariy va eksperimental tadqiqotlar natijalarini taqqoslash, ularning farqlarini tahlil qilish; – tadqiqot obyekti nazariy modelini aniqlashtirish va xulosalar;
- ishchi farazni nazariyaga yoki uning raddiga aylantirish;
- ilmiy va ishlab chiqarish xulosalarini shakllantirish, tadqiqot natijalarini baholash;
- ilmiy-texnikaviy hisobot tuzish va uni retsenziya qildirish.

6-bosqich. Joriy etish va iqtisodiy samaradorlik: – tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga joriy etish; – iqtisodiy samarani belgilash.

Ishlanmalarni, loyiha konstruktorlik ishlarini (LKI) bajarish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi:

1-bosqich. Dolzarblikni asoslash va mavzuni shakllantirish, LKIning maqsad va vazifalarini shakllantirish (ITI 1-, 2-bosqichlaridagi ishlar bajariladi).

2-bosqich. Texnikaviy topshiriq va taklif:

- eksperimental namunani loyihalashda texnikaviy topshiriqni ishlab chiqish;
- texnikaviy-iqtisodiy asos;
- patentga loyqlikni tekshirish.

3-bosqich. Texnikaviy loyihalash:

- texnikaviy loyihalar talqinlarini ishlab chiqish va samaralirog‘ini tanlash;
- ayrim qism va bloklarni ishonchlilik ko‘rsatkichlarini tekshirish uchun yaratish;
- texnikaviy daraja va sifatni belgilash, texnikaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlarni hisoblash;
- texnikaviy loyihani kelishib olish.

4-bosqich. Ishchi loyihalash:

- ishchi loyihani ishlab chiqish;
- zarur konstruktorlik hujjatlarini tayyorlash.

5-bosqich. Tajribaviy namuna tayyorlash:

- ishlab chiqarishni texnologik tayyorlash: texnologik jarayonlarni ishlab chiqish, qurilmalarni, kesuvchi va qo‘shimcha asbob-uskunalarni loyihalash va tayyorlash;
- tajribaviy namuna detallari, qismlari va bloklarini tayyorlash, ularni yig‘ish;
- tajribaviy namunani aprobatiya qilish, meyoriga yetkazish va sozlash;
- stendda va ishlab chiqarishda sinash.

6-bosqich. Tajribaviy namunani meyoriga yetkazish:

- tajribaviy namunaning qismlari, bloklari va uni to‘la ravishda sinovdan keyin ishlashini tahlil qilish;
- ishonchlilik talablariga javob bermaydigan ayrim qismlar, bloklar va detallarni almashtirish.

7-bosqich. Davlat sinovi:

- tajribaviy namunani davlat sinoviga topshirish;
- davlat sinovini o‘tkazish va sertifikatsiyalash.

Shunday qilib, ilmiy tadqiqotlar qanday maqsadga qaratilganligi va ilmiy chuqurligi bo‘yicha uch asosiy turga tasniflanadi: fundamental (nazariy), amaliy va tajriba, konstruktorlik ishlanmalari. Fundamental va amaliy ITI larning bajarilish jarayoni olti asosiy bosqichni, tajriba konstruktorlik ishlanmalari esa yetti bosqichni o‘z ichiga oladi. Ilmiy tadqiqotning barcha turlari joriy etish bilan yakunlanadi.

Ilmiy texnik muammo (masala), uni aniqlash, o‘rganish va yechimi bo‘yicha ilmiy gipotezani shakllantirish. Ilmiy muammo – hal qilinishi talab etilayotgan nazariy va amaliy masala bo‘lib, usiz ilmiy tadqiqot ishlarini bajarib bo‘lmaydi. Texnika yo‘nalishida ilmiy muammolar, ishlab chiqarish texnik vositalari va jarayonlarini u yoki bu jihatdan malum talablarga javob

bermayotganidan energiya va boshqa resurslarni sarflarining yuqoriligi tufayli yuzaga keladigan va yechimi jamiyat taraqqiyotida zarur bo'lgan masalalardan iboratdir. Ilmiy muammolar fanda oldingi erishilgan natijalar orasidan o'sib chiqadi. Masalan. Elektr motorlarni yaratilishi ko'plab fundamental, amaliy va ishlanmalar natijalari bilan bog'liq bo'lib, undan foydalanish jarayonida turli xil faktorlar ta'sirida ularni buzilmasdan ishlash muddati belgilangan muddatdan ancha past bo'lib kelayotgani ularni ekspluatatsion ishonchliligini oshirish muammosini keltirib chiqaradi. Yuzaga kelgan ilmiy muammolarni yechimini topishda yangi bilimlar kerak bo'ladi va bunga esa ilmiy izlanishlar natijasida erishiladi. Har qanday ilmiy muammo ikkita uzviy bog'langan elementni o'zida mujassam qiladi: birinchisi, biz nimanidir bilishimiz (voqelik, jarayon, energetik qurilma va h.k.lar) ular haqida obyektiv bilimga ega bo'lishimiz, ikkinchisi, yangi qonuniyatlar yoki oldingi olingan bilimlarni amalda qo'llashni prinsipial yangi usulini yaratish imkoniyati haqida farazga ega bo'lishimiz kerak. Ilmiy muammoni qo'yish – muammoni izlash, muammoni qo'yish va rivojlantirish (kengaytirish) bosqichlarini o'z ichiga oladi. Muammoni izlash – ilmiy muammoni yuzaga kelishi ijtimoiy, iqtisodiy va texnik asoslar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ijtimoiy asosga ega bo'lgan energetik muammo sifatida ekologik toza energiya ishlab chiqarish, muhitni ifloslantirmaydigan ichki yonuv dvigatelini yaratish bilan bog'liq muammoni misol qilib olishimiz mumkin. Ayrim muammolar unchalik ravshan bo'lmasada, shubhasiz bo'lib, yirik ilmiy texnik muammolar sirasiga kiradi. Masalan, o'ta yuqori o'tkazuvchanlikka ega elektr energiyasini uzatish tarmog'ini yaratish yoki bo'lmasa quyosh energiyasidan elektr energiyasi olish samarasini oshirish va h.k.lar. Ushbu yirik ilmiy texnik muammolar tarkibiga ko'plab mayda muammolar kirib ketadi. Amaldagi natijalar kutilgan ko'rsatkichlardan keskin farq qilishi natijasida muammolar yuzaga kelishi ko'p uchraydigan holdir. Masalan, nazariy va amaliy bilimlar asosida aniq va mukammal bajarilgan hisoblar bo'yicha yaratilgan elektrotexnik qurilma yoki uskuna, ulardan muayyan bir sharoitda foydalanish davomida tez-tez ishdan chiqib turishi, qurilma yoki uskunani pasportida belgilangan energetik ko'rsatkichlarni amaldagidan farq qilishi va h.k.lar. Elektrotexnik uskunalarining texnik ishonchliligini, ekspluatatsion samaradorligini o'rganish bilan bog'liq, zaruriyat elektrotexnik uskunalar va elektrotexnik qurilmalarning ekspluatatsion ishonchliligini oshirish muammosini yuzaga keltiradi. Ilmiy muammolarni izlash va shakllantirishda ularni yechish uchun o'ylab qo'yilgan tadqiqotlardan kutilayotgan natijalarni amaliyot ehtiyojlari (talablari) bilan o'zaro munosabati quyidagi uchta prinsipga mos kelishi muhimdir:

- ✓ belgilab olingan yo'nalishda, ushbu muammoni yechimisiz texnikani kelajakda rivojlanish imkoni bormi?
- ✓ ko'zda tutilgan tadqiqotlar natijasi texnika sohasiga aniq nima beradi?

- ✓ belgilangan ilmiy muammo bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar natijasida olinishi ko'zda tutilayotgan bilimlar yangi qonuniyatlar, yangi usul, texnologiya va texnik qurilmalar bugungi kundagi fan va texnikadagi mavjudlariga qaraganda (nisbatan) katta amaliy ahamiyatga egami?

Muammoni qo'yish (shakllantirish). Ilmiy muammoni izlash va tanlash insonning ilmiy tafakkuri va amaliy faoliyatidagi eng murakkab va hali o'rganilmagan va malum bo'lmagan bilimlarni izlab topishdek biri ikkinchisini inkor qiladigan jarayondir. Muammoning to'g'ri shakllantirilishi va uni qo'yilishi, tadqiqotdan ko'zlangan maqsad, tadqiqot obyekti va tadqiqotlar olib borish chegaralarini belgilab olinishi qanchalik mukammal amalga oshirilganligi, ilmiy tadqiqot natijalariga erishishda muhim o'rin tutadi. Ushbu masala, yani muammoni qo'yish aksariyat hollarda har bir tadqiqot mavzusi uchun individual yondashuv asosida hal etiladi. Shu bilan birga malum umumiylikka ega quyidagi qoidalar mavjudligini ham aytib o'tish lozim:

– ilmiy muammoga oid fan va texnikaning eng oxirgi yutuqlarini yaxshi bilishi va ilgari yechimi malum muammoni qo'ymaslik, boshqacha aytganda muammoga oid malum bilimlarni nomalumlaridan aniq chegaralash;

– olib boriladigan talqiqotlar chegarasi va tadqiqot obyektni aniq belgilab olish;

– ilmiy muammoni yechish usullarini aniqlash, yani muammoni turini (ilmiy nazorat, amaliy, maxsus kompleks) tadqiqot olib borish metodikasini aniqlash.

Muammoni kengaytirish, qo'shimcha yechimlar bilan to'ldirish. Muammoni yechilishi davomida, qo'shimcha, yani bosh muammoni yechimni to'ldiruvchi tadqiqotlar olib borish zaruriyati tug'ilishi mumkin. Masalan, elektr energiyasidan samarali foydalanish muammosini yechish ushbu bosh muammo boshqa ko'plab muammolarni yechish zaruriyatini vujudga keltiradi. Elektr uskunalarning ekspluatatsion ishonchliligini oshirish, noanaviy energiya manbalaridan foydalanish, energiya tejankor elektrotexnologik jarayonlarni ishlab chiqish va h.k. bosh muammolar – elektr energiyasidan foydalanish muammosini kengayishi va to'ldirilishini, boyitilishini taminlaydi. Elektr uskunalarning ekspluatatsion ishonchliligini oshirish masalasi yechimiga erishish esa, o'z navbatida, ushbu masala ichida bir qancha yo'nalishdagi yechimlarga erishish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazishni taqazo etadi. Masalan, elektr uskunalarni anormal rejimdan himoyalash vositalarini ishlab chiqish (yaratish), texnik servis ko'rsatish tizimini takomillashtirish, elektrotexnik uskunalarni konstruktiv takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Materiallarni o'rganish. Har qanday ilmiy tadqiqot ishlari oldingi tadqiqot tajribalari, tadqiqot materiallarini va ilmiy izlanish olib borilayotgan sohaga yaqin sohalardagi tadqiqotlar materiallarini o'ranish va tahlilidan boshlanadi. Tadqiqot mavzusi doirasida o'zidan oldingi olib

borilgan tadqiqotlar natijasidan xabardor bo'lmagan izlanuvchi ko'p hollarda allaqachon yechimga ega muammo yoki masalaga behuda kuch va vaqtini sarflaydi.

Tadqiqot mavzusiga oid materiallarni o'rganishni ikkita bosqichga bo'lish mumkin:

Birinchi bosqich. Malumotlar manbalarini aniqlash. Bu bosqichda tadqiqot mavzusiga oid yo'nalishda chop etilgan ilmiy asarlar (monografiyalar), brashyuralar, jurnallarda chop etilgan maqolalar dissertatsiya ishlari va ularning avtoreferatlari, referativ jurnallar, ilmiy to'plamlarda chop etilgan maqolalar internet saytlarida keltirilgan malumotlar bilan tanishib chiqiladi. Tanishib chiqilgan malumotlar manbalari va ularda tadqiqot mavzusiga oid masalalar bo'yicha erishilgan yechimlar birlamchi malumotlar kartochkasiga tushirilib malumotlar kartotekasi shakllantiriladi.

Ikkinchi bosqich. Bu bosqichda to'plangan malumotlar manbalari o'rganib chiqiladi va ular tahlil qilinadi. Har bir malumot manbayida keltirilgan malumotlar va yechilgan masalalar bilan oldin tanishib qarab chiqiladi va ular siz olib borayotgan tadqiqot mavzusiga yaqin bo'lsa, uni o'qib chiqib chuqur tahlil qilinadi. Axborot manbalari bilan tanishib chiqish (qarab chiqish) jarayonida undagi keltirilgan annotatsiya, mundarijadagi bandlarni nomlanishidan uni siz olib borayotgan tadqiqotlar bilan qay darajada yaqinligi haqida malum bir xulosaga kelinadi. Tanishib chiqilgan malumotlar manbayida yechilgan muammo yoki masala siz olib borayotgan tadqiqotlar bilan bevosita bog'liq bo'lmasa bunday holda ushbu manba undagi yoritilgan masalalar haqida qisqacha xulosa shakllantirilib undan zarur bo'lganda foydalanish uchun konspekt tuzib qo'yiladi. O'rganib chiqish jarayonida keltirilgan materiallar tadqiqot mavzusiga oid bo'lsa uni chuqur o'rganib chiqiladi va natijalari quyidagi tartibda qisqacha yozib olinadi. Tadqiqot mavzusiga oid sizdan oldin olib borilgan ilmiy izlanishlar qayd etilgan malumotlar (axborotlar) manbalarini o'qib o'rganilib, quyidagi tartibda tanqidiy tahlili amalga oshirilishi lozim:

- ✓ tadqiqot olib borilayotgan yo'nalishda fanni erishgan yutuqlarini qayd etish;
- ✓ tadqiqot olib borilayotgan sohadagi ilg'or usullar, original g'oyalarni aniqlash;
- ✓ ilmiy tadqiqot mavzusiga oid muammoni (masalani) yechimi bo'yicha oldin olib borilgan tadqiqotlar kamchiliklarini ko'rsatish;
- ✓ tadqiqot mavzusiga oid izlanishlar olib borishni keyingi bosqichlarini belgilash;

Tadqiqot mavzusiga oid izlanishlarni tanqidiy tahlili, ayniqsa aniqlangan kamchiliklar asoslar va aniq dalillarga suyangan holda amalga oshirilishi va undagi kamchiliklar (tadqiqotlar yetarli darajada olib borilmaganligi, uslublari eskirganligi, o'lchov priborlarini yetarli aniqlik ko'rsatkichiga ega emasligi va h.k.lar) aniq

ko'rsatilishi kerak. Tadqiqot mavzusiga oid va unga turdosh sohalarda olib borilgan oldingi ilmiy izlanishlar natijalari o'rganilgan manbalarda ko'zlangan maqsadga erishishni taminlovchi faktorlarning muhimligi va salmog'ini baholashda mualliflar fikr va xulosalari bir xil bo'lmagan hollarda fikrlarni o'zaro to'g'ri kelishi (rangoviy) darajaviy korrelatsiya usulida matematik tahlili o'tkaziladi. Tahlil natijasi asosida belgilarni (alomatlarini) muhimligi haqidagi fikrlar (muvofiqlik) darajasi qiymati (kattaligi) aniqlanadi va bu kattalik konkordatsiya koeffitsiyenti deb ataladi. Barcha o'rganilgan manbalarda mualliflar tomonidan faktorlarni muhimligi va salmog'ini baholanishi to'la o'zaro to'g'ri kelsa konkordatsiya koeffitsiyenti 1 ga teng bo'ladi. Malumotlar manbalarida keltirilgan belgilar rangi (darajasi) yig'indisi qancha kichik bo'lsa ushbu belgi ko'proq muhim ekanligini ko'rsatadi. Ilmiy tadqiqotning navbatdagi bosqichi ishchi gipotezani shakllantirish, ishlab chiqishdir. Ishchi gipoteza. Fan va texnikadagi mavjud bilimlar tanlangan yo'nalishda yangi muammoni qo'yish (belgilash) yoki hali yechilmagan masalalarni ko'rsatib berish uchun yetarli bo'lsada ularni yechish uchun yetarli emas. Yuzaga kelgan yangi ilmiy muammoni yechish uchun yangi ilmiy bilimlar, yangi dalillar kerak bo'ladi. Tadqiqot o'tkazilayotgan muammoga (mavzuga) oid to'plangan dalillar ilmiy izlanish olib borishda muhim ahamiyatga ega bo'lsada ular o'z o'zidan ilmiy taraqqiyotni tashkil qilmaydi va ular muammoni yechimiga erishish bo'yicha malum bir takliflarni, yani gipotezalarni ilgari surishga kerak bo'ladi. Ishchi gipoteza – kuzatilayotgan dalillarni kelib chiqish sabablari ehtimoli haqida yoki bo'lmasa voqelik va jarayonlarni nazarda tutilayotgan (ko'zda tutilayotgan) rivojlanish haqida tadqiqotchi tomonidan ilgari surilgan asoslangan taxmin (bashorat). Ishchi gipotezada tadqiqot obyekti (voqelik, jarayon va h.k.) bo'yicha mavjud bilimlar doirasidan kengroq mazmunda shakllantiriladi, yangi ilmiy natijalarni izlashga asos bo'lib xizmat qiluvchi ehtimollik xarakteriga ega yangi g'oyalar ilgari suriladi. Fanning rivojlanishi shakli sifatida gipotezaning mohiyati va bahosi ham ana shundadir. Gipoteza bu shunday faraz yoki taxminki (bashoratki) birinchidan, u fanning ushbu sohasidagi (masalan energetika, texnika, termodinamika va boshqa sohalarda) ilmiy asosda belgilangan farazlar va qonuniyatlarga zid bo'lmasligi kerak, ikkinchidan, qilingan faraz yoki taxminni haqqoniyligi (chinligi) ehtimollikiga asoslangan yoki asoslash mumkin bo'lishi kerak. Agarda ilgari surilgan gipoteza (faraz yoki taxmin) amalda to'la o'z o'rnini egallagan ilmiy (polojeniyalarga) zid bo'lib chiqsa uni ilmiy gipotezalar qatoriga kiritib bo'lmaydi. Bunga misol qilib doimiy dvigatel yaratish ehtimollik energiyani saqlanish qonuniga zidligi va bu farazni ilmiy gipoteza deb qabul qilib bo'lmaydi. Ishchi gipotezadan talab qilinadigan minimal talab tadqiqot olib borilayotgan obyektidagi jarayonni yoki vaqtni kechishiga tasir etuvchi shartlar, tasir etuvchi ko'rsatkichlarni belgilab beradi. Maksimal talab esa, tadqiqot olib borilayotgan obyektida jarayon yoki voqelikni

kechishini to‘la yoki unga yaqin darajadagi ehtimollikda ochib beradi, unga nazariy va eksperimental tadqiqotlar asosida ishchi gipotezani isbotlash yo‘li bilan erishiladi. Asoslangan, isbotlangan va rivojlantirilgan ishchi gipoteza ilmiy, nazariy daraja o‘sadi. Aniq va keng qamrovda yaratilgan ishchi gipoteza nazariy va eksperimental tadqiqotlar metodikalariga o‘rganilayotgan vaqtlik yoki obyektning ifodalovchi o‘lchanadigan aniq parametrlarni kiritilishiga imkon beradi va bu esa o‘z navbatida tadqiqotlarning keyingi bosqichlarida olib boriladigan ishlarni yengillashtiradi.

Ilmiy tadqiqotlar olib borishning asosiy usullari. Ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish malum bir sistemaga va oldindan ishlab chiqilgan rejaga asosan olib boriladi. Ilmiy tadqiqotdan ko‘zlangan maqsadga erishish aniq bir tadqiqot olib borish uslubiga tayangan holda va unga asosan amalga oshiriladi. Umuman tadqiqotlar olib borishda juda ko‘plab usullardan foydalaniladi. Ulardan ayrimlari turli xil fan sohalarida foydalanilishi mumkin. Masalan, matematik usullar, fanning turli sohalarida qo‘llanilsa, tenzometrik o‘lchash – mexanikada, sistemali yondashuv, termodinamik usul – energetikada va h.k..

Aniq usullar aniq bir obyektning mohiyatini o‘rganish, ko‘zlangan ilmiy va amaliy muammoni yechish bilan bog‘liq tadqiqot obyektining xususiyatlari va o‘ziga xos tomonlarini o‘rganishda qo‘llaniladi. Masalan, energotexnologik jarayonlarda energiya tejamkorlik muammolarini yechishda energetik balans tenglamasiga va energiyani saqlanish qonuniga asoslaniladi. Elektromagnit jarayonlarini o‘rganishda Maksvel tenglamalar sistemasi va elektrodinamika qonunlaridan foydalaniladi.

Ilmiy tadqiqotlar olib borish borliq haqidagi obyektiv bilimlarni ishlab chiqish va nazariy tomondan sistemalashtirishdan iborat inson faoliyati sohasi bo‘lib, u quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- ilmiy tushunchalar, tamoyillar va aksiomalar, ilmiy qonunlar, nazariyalar va farazlar, empirik ilmiy faktlar, uslublar, usullar va tadqiqot yo‘llari tarzidagi uzluksiz rivojlanib boruvchi bilimlar tizimini;
- bilimlarning mazkur tizimini yaratish va rivojlantirishga yo‘naltirilgan insonlarning ilmiy ijodi;
- insonlar ijodining ilmiy mehnat obyektlari, vositalari va ilmiy faoliyat sharoitlari bilan taminlovchi muassasani. Tadqiqot olib borish faktlar to‘plashdan boshlanadi, ular o‘rganiladi va sistemalashtiriladi, umumlashtiriladi, malum bo‘lganlarni tushuntirish va yangilarini oldindan aytib berishga imkon beruvchi ilmiy bilimlar mantiqiy tuzilgan sistemalarni yaratish uchun ayrim qonuniyatlarni ochishdan iborat bo‘ladi. Tamoyil (postulat)lar va aksiomalar ilmiy bilishning boshlang‘ich holati hisoblanadi, bular sistemalashtirishning boshlang‘ich shakli bo‘lib, talimot, nazariya va h.k. (masalan, kvant mexanikasidagi Bor postulati, Yevklit hodisasi aksiomalari va b.)lar asosida yotadi. Ilmiy bilimni umumlashtirish va tizimlashtirishning oliy

shakli bo‘lib tarif hisoblanadi. U mavjud obyektlar, jarayonlar va hodisalarni umumlashtirib idroklashga, shuningdek, yangilarini oldindan aytib berishga imkon beruvchi tadqiqotlarning ilmiy tamoyillari, qonunlari va usullarini ifodalaydi. Ilmiy bilim tizimida ilmiy qonunlar muhim tarkibiy qism bo‘lib hisoblanadi, bular tabiat, jamiyat va tafakkurdagi eng ahamiyatli, barqaror va takrorlanuvchi obyektiv ichki bog‘liqlikni aks ettiradi. Odatda ilmiy qonunlar umumiy tushunchalar, kategoriyalar jumlasiga kiradi. Olimlar ilmiy natija (ijobiy yoki salbiy)ga erishish vositasi sifatidagi daliliy materiallarga yetarlicha ega bo‘lmagan hollarda faraz (gipoteza)dan foydalanadilar. Faraz ilmiy taxmin bo‘lib, tajribada tekshirishni talab etadi va nazariy jihatdan ishonchli ilmiy nazariya bo‘lish uchun asoslanishi lozim. Fan masalalarni hal qilish omili bo‘lib, nazariyalar ishlab chiqish, borliq obyektiv qonunlarini ochish, ilmiy faktlarni aniqlash va h.k.lar hisoblanadi. Bular ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridir. Umumiy usullar uch guruhga bo‘linadi:

- empirik tadqiqot usullari (kuzatish, qiyoslash, o‘lchash, eksperiment);
- nazariy tadqiqot usullari (mavhumdan aniqlikka tomon borish va b.);
- empirik va nazariy tadqiqot usullari (tahlil va sintezlash, induksiya va deduksiya, modellashtirish, abstraktlash va b.).

Kuzatish – *bilish usuli*. Bunda obyektни o‘rganish unga aralashuvsiz amalga oshiriladi. Mazkur holda faqat obyektning xossasi, uning o‘zgarish tavsifi qayd etiladi va o‘lchanadi (masalan, elektr taminoti liniyani yil mobaynida taqsimlash transformatoridan ajratib qo‘yilish sonini kuzatish, elektr motorning bir yil mobaynida ishdan chiqish sonini kuzatish va boshqalar). Tadqiqot natijalari real mavjud obyektlarning tabiiy xususiyatlari va munosabatlari (bog‘liqliklari) xususida bizga malumot beradi. Bu natijalar subyektning irodasi, sezgilari va istaklariga bog‘liq emas.

Qiyoslash – *bilishning keng tarqalgan usuli*, «barcha narsalar qiyoslanganda bilinadi» tamoyiliga asoslanadi. Masalan, tuli seriyali elektr motorlarni ishga tushish toki bo‘yicha taqqoslash. Qiyoslash natijasida bir qancha obyektlar uchun umumiy va xos bo‘lgan jihatlari aniqlanadi. Bu malumki, qonuniyatlar va qonunlarni bilish yo‘lidagi birinchi qadamdir. Qiyoslash samarali bo‘lishi uchun ikki asosiy talabga amal qilinishi zarur:

- birinchidan, bunda o‘rtasida muayyan obyektiv umumiylik bo‘lishi mumkin bo‘lgan obyektlargina taqqoslanishi kerak;
- ikkinchidan, obyektlarni taqqoslash ahamiyatli (bilish vazifasi sifatida) xossalar, belgilar bo‘yicha amalga oshirilishi lozim. Qiyoslashdan farqli o‘laroq, o‘lchash bilishning ancha aniq vositasi hisoblanadi. Bu usulning qimmatini shundan iboratki, atrof borliqdagi obyektlar haqida yuqori aniqlikka erishiladi. Ilmiy bilishning empirik jarayonida o‘lchash, kuzatish va qiyoslashdagiga o‘xshashdir. **Eksperiment**, empirik tadqiqotning yuqorida ko‘rib o‘tilgan usullaridan farqli o‘laroq ancha

umumiy ilmiy qo'yilgan tajriba hisoblanadi. Bunda faqat kuzatib va o'lchabgina qolinmay, balki obyekt yoki tadqiqot obyektining o'zi mavjud bo'lgan sharoit muayyan tarzda o'zgartiriladi. Masalan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini quritish jarayoni eksperimental o'rganilganda quritish vaqti davomiyligiga tasir ko'rsatuvchi omillar quritish agentini harorati, namligi va tezligi o'zgartirilib jarayon o'rganiladi. Eksperiment natijasida bir yoki bir necha omillarni boshqa yoki boshqalarga tasirini aniqlash mumkin. Kuzatishdan farqli o'laroq eksperiment tajriba takrorlanishini taminlaydi, obyekt xususiyatini turli sharoitlarda tadqiq etish va obyektini «sof holda» o'rganishga imkon beradi. Empirik tadqiqot usullari ilmiy bilishda muhim ahamiyatga ega. Ular faqat farazni dalillash uchun asos bo'libgina qolmay, balki ko'pincha yangi ilmiy kashfiyotlar, qonunlar va boshqalarning manbayi hamdir. Empirik va nazariy tadqiqotlarda *tahlil va sintez, deduksiya va induksiya, abstraktlash* kabi universal usullar keng qo'llaniladi. *Tahlil* usulining mohiyati tadqiqot obyektini fikran yoki xayolan tarkibiy qismlarga ajratib uning xossalari va xususiyatlarini alohida ajratib o'rganishdan iboratdir. Masalan, elektr uskunalarning ekspluatatsion samaradorligini oshirish muammosiga oid tadqiqotlarda ularning puxtaligi, buzilmasdan ishlashligi, tamirlashga yaroqliligi masalalari alohida o'rganiladi va natijalari asosida umumiy xulosalarga (yechimlarga) kelinadi. Mazkur holda obyektning ayrim unsurlarining mohiyati, ularning bog'liqligi va o'zaro tasiri o'rganiladi. Tahlildan farqli o'laroq *sintez* tadqiqot obyektini yaxlit bir butun sifatida qismlarining birligi va o'zaro bog'liqligida bilishdan iboratdir. Masalan, mahsulotlarni quritish jarayoni davomiyligini o'rganishda unga tasir ko'rsatuvchi faktorlar issiqlik agenti temperaturasi, namligi, tezligi tasirlarini alohida o'rganib ularni umumiy tasiri haqida xulosa qilish. Analizdan keyin sintez o'tkaziladi va malum bir gipotezalar yaratiladi. Tahlil va sintez usullari bir-biri bilan bog'liq va ilmiy-tadqiqot vaqtida biri ikkinchisini to'ldiradi. Ular o'rganilayotgan obyektning xossasi va tadqiqot maqsadiga bog'liq holda turli shakllarda qo'llanilishi mumkin. Empirik, unsuriy-nazariy, tuzilmaviy-genetik tahlil va sintez mavjuddir. Empirik tahlil va sintez obyekt bilan yuzaki tanishishda qo'llaniladi. Bu holda obyektning ayrim qismlari ajratiladi, uning xususiyatlari aniqlanadi, oddiy o'lchashlar va umumiy yuzasidagi narsalarni qayd etish amalga oshiriladi. Tahlil va sintezning bunday shakli tadqiqot obyektini o'rganishga imkon beradi, lekin bularning mohiyatini ochish uchun kamlik qiladi. Tadqiq etilayotgan obyekt mohiyatini o'rganish uchun gumanitar-nazariy tahlil va sintezdan foydalaniladi. Tadqiq etilayotgan obyekt mohiyatiga chuqurroq kirib borish uchun tuzilmaviy genetik tahlil va sintez imkon beradi. Tahlil va sintezning bunday shaklida tadqiqot obyektini mohiyatining barcha tomonlariga asosiy tasir ko'rsatuvchi eng muhim unsurlar ajratiladi. Deduksiya va induksiya tadqiqot obyektini o'rganishda mantiqiy xulosalashda o'ziga xos «tahlil va sintez» hisoblanadi. *Deduksiya* umumiydan

xususiyga bo‘lgan mantiqiy xulosalarga asoslanadi. Masalan, temir, qalay va misning issiqdan kengayishi tajribada aniqlanib, unga asoslanib barcha metallar issiqdan kengayadi, degan xulosaga kelishdir. Bu usul matematika va mexanikada umumiy qonunlar yoki aksiomalarda xususiy bog‘liqliklar chiqarilayotganda keng qo‘llaniladi. Deduksiyaga qarama-qarshi bo‘lib *induksiya* hisoblanadi. Bu ikki usul ham tahlil va sintez usullari singari ilmiy-tadqiqotda bir-biri bilan bog‘liq va bir-birini to‘ldiradi. *Empirik va nazariy* tadqiqotlarda yuqorida ko‘rib o‘tilgan usullardan tashqari abstraktlashtirish usuli ham keng qo‘llaniladi.

Ilmiy abstraksiyalash – obyektни mavhumlashtirish, uning ichki jarayonlarini hisobga olmay moddiy nuqta yoki sodda shaklda o‘rganishdir. Bu usulning mohiyati shundaki, tadqiq etilayotgan obyekt ahamiyatsiz tomonlari, qismlaridan ajratib olishdan iboratdir, bu uning mohiyatini ochib beruvchi xossalarini ajratish maqsadida qilinadi. Abstraksiyalash yordamida boshqa hodisa kontekstidan fikran ajratilgan fikrlashning umumlashtirilgan natijalari shakllanadi, bu ular o‘zaro bog‘liqligini kuzatishga imkon beradi. Abstrakt fikrlash ijodiy yondashishning zaruriy shartlaridandir. Matematik abstraktlash ilmiy-tadqiqot – formallashtirish usulining asosi hisoblanadi.

Formalizatsiyalash – tadqiqot olib borilayotgan (o‘rganilayotgan) obyektни, jarayonni, voqelikni matematik ifodalar bilan tasvirlash yoki matematik abstraksiyalashdir. Mazkur holda obyektning etiborli tomonlari (xossasi, belgisi, bog‘liqligi) matematik termin va tenglamalarda ifodalanadi, bular bilan keyinchalik malum qoida bo‘yicha amallar bajariladi.

Modellashtirish – tadqiqot obyektining ayrim xususiyatlari va belgilarini o‘rganish uchun unga o‘xshash analogik qulay obyektда (modelda) o‘rganish usuli bo‘lib texnika, energetika sohasida fizik va analitik usullar ko‘proq qo‘llaniladi. Modellashtirish fizik va matematik bo‘ladi. Model ko‘rsatkichlarini tahlil qilib obyekt haqida xulosaga kelinadi. Buning mohiyati tadqiqot obyektі (asli)ni uning asosiy xossalarini ifodalovchi suniy sistema (model) bilan almashtirishdan iboratdir. Ilmiy tadqiqotdagi modellashtirish haqida kitobning 3 bobida to‘liq to‘xtalib o‘tiladi. Nazariy tadqiqot ko‘pincha mavhumdan konkretga borish usuliga asoslanadi. Mazkur holda bilish jarayoni ikki nisbatan mustaqil bosqichga ajraladi. Birinchi bosqichda konkretдан uning abstrakt ifodalangan haqiqiyisiga o‘tiladi. Tadqiqot obyektі qismlarga ajratiladi va ko‘plab tushuncha va mulohazalar yordamida tavsiflanadi, yani u fikriy qayd etilgan mavhumlar majmuyiga aylanadi. Bu – abstraksiya darajasida tadqiqot obyektining tahlilidir. Keyinchalik, bilishning ikkinchi bosqichida abstraktdan konkretga borish amalga oshiriladi. Bunda tadqiqot obyektining yaxlitligi tiklanadi (sintez), lekin tafakkurda. Shuni takidlash o‘rinliki, yuqorida ko‘rib o‘tilgan ilmiy bilish usullari qoidaga ko‘ra birgalikda, bir-birlarini to‘ldirgan holda qo‘llaniladi. Bilish mantiqi ahamiyatli bo‘lgan, barqaror

takrorlanuvchi va ayrimlikni aniqlash jarayoni sifatida tasavvur etiladi, bu o'rganilayotgan obyektни boshqalardan farqlaydi. Bilish jarayonida tirik mushohadadan abstrakt fikrlashga va undan amaliyotga o'tish umumiy texnologiyasiga rioya etish muhimdir. Shunday qilib, fan sohasi to'xtovsiz rivojlanayotgan bilimlar insonlar va muassasalarning ana shu ijodiyotni taminlovchi ilmiy ijodlarini o'z ichiga oladi. Ilmiy bilimlarni umumlashtirish va sistemalashtirishning oliy shakli bo'lib nazariya hisoblanadi. U ilmiy tamoyillar va qonunlar, tadqiqot usullarini ifoda etadi. Tadqiqot metodlariga quyidagilar kiradi:

- empirik tadqiqotlar (kuzatish, qiyoslash, o'lchash, eksperiment usullari);
- nazariy tadqiqot (mavhumdan aniqlikka tomon borish va b.) usullari;

Abstraksiyalash yordamida boshqa hodisa kontekstidan fikran ajratilgan fikrlashning umumlashtirilgan natijalari shakllanadi, bu ular o'zaro bog'liqligini kuzatishga imkon beradi. Abstrakt fikrlash ijodiy yondashishning zaruriy shartlaridandir. Matematik abstraktlash ilmiy-tadqiqot – formallashtirish usulining asosi hisoblanadi. Formalizatsiyalash – tadqiqot olib borilayotgan (o'rganilayotgan) obyektни, jarayonni, voqelikni matematik ifodalalar bilan tasvirlash yoki matematik abstraksiyalashdir. Mazkur holda obyektning etiborli tomonlari (xossasi, belgisi, bog'liqligi) matematik termin va tenglamalarda ifodalanadi, bular bilan keyinchalik malum qoida bo'yicha amallar bajariladi. Modellashtirish – tadqiqot obyektining ayrim xususiyatlari va belgilarini o'rganish uchun unga o'xshash analogik qulay obyektда (modelda) o'rganish usuli bo'lib texnika, energetika sohasida fizik va analitik usullar ko'proq qo'llaniladi. Modellashtirish fizik va matematik bo'ladi. Model ko'rsatkichlarini tahlil qilib obyekt haqida xulosaga kelinadi. Buning mohiyati tadqiqot obyektі (asli)ni uning asosiy xossalarini ifodalovchi suniy sistema (model) bilan almashtirishdan iboratdir. Ilmiy tadqiqotdagi modellashtirish haqida kitobning 3 bobida to'liq to'xtalib o'tiladi. Nazariy tadqiqot ko'pincha mavhumdan konkretga borish usuliga asoslanadi. Mazkur holda bilish jarayoni ikki nisbatan mustaqil bosqichga ajraladi. Birinchi bosqichda konkretдан uning abstrakt ifodalangan haqiqiyisiga o'tiladi. Tadqiqot obyektі qismlarga ajratiladi va ko'plab tushuncha va mulohazalar yordamida tavsiflanadi, yani u fikriy qayd etilgan mavhumlar majmuyiga aylanadi. Bu – abstraksiya darajasida tadqiqot obyektining tahlilidir. Keyinchalik, bilishning ikkinchi bosqichida abstraktdan konkretga borish amalga oshiriladi. Bunda tadqiqot obyektining yaxlitligi tiklanadi (sintez), lekin tafakkurda. Shuni takidlash o'rinliki, yuqorida ko'rib o'tilgan ilmiy bilish usullari qoidaga ko'ra birgalikda, bir-birlarini to'ldirgan holda qo'llaniladi. Bilish mantiqi ahamiyatli bo'lgan, barqaror takrorlanuvchi va ayrimlikni aniqlash jarayoni sifatida tasavvur etiladi, bu o'rganilayotgan obyektни boshqalardan farqlaydi. Bilish jarayonida tirik mushohadadan abstrakt fikrlashga va undan amaliyotga o'tish umumiy texnologiyasiga rioya etish muhimdir. Shunday qilib, fan sohasi to'xtovsiz

rivojlanayotgan bilimlar insonlar va muassasalarning ana shu ijodiyotni taminlovchi ilmiy ijodlarini o'z ichiga oladi. Ilmiy bilimlarni umumlashtirish va sistemalashtirishning oliy shakli bo'lib nazariya hisoblanadi. U ilmiy tamoyillar va qonunlar, tadqiqot usullarini ifoda etadi. Tadqiqot metodlariga quyidagilar kiradi:

- empirik tadqiqotlar (kuzatish, qiyoslash, o'lchash, eksperiment usullari);
- nazariy tadqiqot (mavhumdan aniqlikka tomon borish va b.) usullari;
- empirik va nazariy tadqiqotlar (tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, modellashtirish, mavhumlashtirish va b.) usullari. Olimlar ilmiy natija (ijobiy yoki salbiy)ga erishish vositasi sifatida yetarlicha faktik materiallarga ega bo'lmagan hollarda faraz (gipoteza)dan foydalanadilar, bu o'z navbatida tajribada sinab ko'rish va nazariy asoslashni talab etadi.

Modellashtirish – ilmiy tadqiqot ishlarida ko'p qo'llaniladigan muhim uslublaridan hisoblanadi. Model degani fransuzchadan olingan bo'lib, namuna degan manoni anglatadi va ilmiy tadqiqot ishlarida voqelik, jarayon yoki qurilmani o'rganish uchun uni asl nusxasi o'rniga qabul qilingan shakli – nusxasi olinishi va o'rganilishi bo'ladi. 28 Ilmiy tadqiqot ishlarida tadqiqotchi tomonidan o'rganilayotgan obyektga o'xshash, uning ko'rsatkichlarini o'zida mujassamlashtirgan tizimi model deb qabul qilinadi. Modellashtirish uslubi buyum, jihoz yoki jarayonni tabiiy, real holda emas, balki uning modelida o'rganishdir. Odatda, agar obyektни o'z shaklida o'rganish qiyin (juda qimmat, xavfli, jarayon ko'p vaqt talab qilsa) bo'lsa, u holda model variantida o'rganiladi. Masalan. Yirik nasos stansiyadagi quvvati 1000 kVt quvvatli elektr motorni energetik xarakteristikasini yaxshilashga oid tadqiqotni ushbu elektr motorning aynan o'zida o'rganish uning bajarib turgan ishini to'xtashiga olib keladi va bu moddiy jihatdan qimmatga tushadi. Voqelik (jarayon) nazariy o'rganilganda ham odatda uning modellaridan foydalaniladi. Modellashtirish ikki turga bo'linadi: fizik (ashyoviy yoki mexanik) yoki matematik (mantiqiy va ideal) bo'lishi mumkin. Fizik model obyektдан o'lchamlari bilan farq qilib, jarayon va uning parametrlarini bevosita o'rganish imkonini beradi. Mexanik modellar ko'proq mexanikada foydalaniladi. Agar obyekt jarayonlari, ularning kattalıkları, bog'liqlıkları matematik ifodalar bilan ifodalangan bo'lsa, model matematik bo'ladi. Modellashtirish o'xshashlik bo'yicha bo'ladi. Umuman, jarayonlar modellashtirilishi darajasiga ko'ra turlicha bo'lishi mumkin. Fizik model obyekt haqida to'laroq malumotlar olishga imkoniyat beradi. Bu yerda faqat obyekt ko'rsatkichlarining bog'liqlıkları emas, balki unda ketayotgan jarayonlar, hodisalar haqidagi bilimlarni chuqurlashtirish, matematik modelga aniqliklar kiritish mumkin. Fizik model ko'pincha obyektни konstruktiv o'zgarishlarning jarayonlarga tasirini o'rganishda qo'llaniladi. Originalda bu kuzatishlar qiyin, qimmat yoki umuman mumkin bo'lmaydi. Fizik modellar aerodinamika, gazogidroelektrodinamika, kosmik texnologiyalarda keng qo'llaniladi. Texnikada ko'proq matematik

modellashtirish qoʻllaniladi va u nazariy xulosalarni toʻlaqonli olinishini taminlaydi, turli koʻrsatkichlarning bogʻliqlik funksiyalarini ifodalash imkonini beradi.

Tayanch soʻzlar va iboralar. Modellashtirish, formalizatsiyalash, abstrakt fikrlash, ilmiy abstraksiyalash, deduksiya, sintez, analiz, kuzatish – bilish usuli, davlat sinovi, tajribaviy namuna, ishchi loyihalash, texnikaviy loyiha, eksperimental tadqiqot, prodokazat, gipoteza, ilmiy izlanish, bilish, elektrotexnologiya, parashut nazariyasi, ilmiy faoliyat, ilmiy fanlar, tadqiqot, strategiya.

Muhokama uchun savollar:

1. Ilmiy tadqiqot deganda nimani tushunasiz?
2. Fundamental tadqiqotlar durturlari nechta?
3. Ilmiy tadqiqot turlarini ayting?
4. amaliy tadqiqot nechta bosqichdan iborat?
5. Ilmiy muammo deb nimaga aytiladi?
6. Modellashtirish nechta turga boʻlinadi?

Test.

1. Ilmiy tadqiqot deganda nimani tushunasiz ?

A. Yangi bilimlarni ishlab chiqish jarayoni , bilish faoliyat.

B. Bir-biri bilan bog'langan ikki kiye.

D. Yangi fakt va qonunlarni ifodalab berish.

C. B va C tog'ri .

2. Nechanchi asrlarda fanni texnika sohasida ko'plab O'zbekiston olimlari ilmiy izlanishlar olib borgan va uning rivojlanishiga ular hisalarni qo'shganlar ?

-XX B.XIX-

XIX

C. XIX-XVIII

D. XX-XIX

3. Kim uzoq yillar M. V . Lomonosov nomidagi Maskva Davlat universitet faoliyat yuritgan ?

A. Hamid Raxmatulin

B. G'ofur Rahimov

C. Muzaffar Xomudxonov

D. Hosil Fozil

4. Kim energetika sohasi nozichiqli elektr zanjirlarini hisoblash metodikasini yaratgan energetik olimdir ?

- A. Hosil Fozil
- B. G'ofur Rahimov
- C. H.Raxmatullayev
- D. M. Xomudxonov

5. Kim akademik elektr energiyasini uzatish tarmoqlarini hisoblash metodikasini yaratgan energetik olim kim ?

- A. Hosil Fozil
- B. H. Raxmatullayev
- C. M. Xomudxonov
- D. G'ofur Rahimov

2-MAVZU: IJTIMOIIY ISHDA SOTSIOLOGIK TADQIQOT MUAMMOSI VA STRATEGIK REJASINI ASOSLASH.

1. Sotsial jarayonlar dinamikasini o'rganish va sotsial qarama-qarshiliklarni yechish zaruriyati - amaliy sotsiologik tadqiqot rivojining asosi sifatida.
2. Sotsial muammo turlari va muammoli vaziyat belgilari. Sotsial muammoni tadqiqot muammosi sifatida kontseptual asoslash - sotsiologik tadqiqot dasturi tuzishning asosiy vazifasi.
3. Tadqiqot dasturida muammoni asoslashning xususiyatlari. Tadqiqot ob`yekti va predmetini chegaralash (ob'yektning asosiy belgilarini ajratish, muammoni tahlil etishning dastlabki tushunchalarini aniqlash) - asoslashning dastlaki bosqichi sifatida.
4. Tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilashda tadqiqot muammosini asoslashning ahamiyati. Asosiy va yordamchi vazifalar. Tadqiqot muammosi turlari va sotsiologik tadqiqot dasturida ularni formallashtirish yo'llari.
5. "Tadqiqotning strategik rejasi" tushunchasi sotsial muammoni ilmiy kontseptualizatsiya qilish darajasining ifodasi sifatida. Tadqiqot strategik rejasining tarkibiy elementlari va turlari.
6. Izlanuvchi, tasviriy, analitik, eksperimental tadqiqotlarda sotsiologik muammoni asoslashning o'ziga xos tomonlari.

Sotsial jarayonlar dinamikasini o'rganish va sotsial qarama-qarshiliklarni yechish zaruriyati - amaliy sotsiologik tadqiqot rivojining asosi sifatida.

«Sotsial dinamika» tushunchasini ham sotsiologiya fani nomini kashf qilgan fransuz mutaffakiri Ogyust Kont ishlab chiqqan. To'g'ri, hamma sotsiologiya

tizimlarda «sotsial dinamika» atamasini bevosita qo‘llaniladi deb aytish qiyin. Shunday bo‘lsada, Kont ta’riflagan bu sotsiologik yondashuv turli xil ijtimoiy tadqiqotlarda nazariy yo‘llanma sifatida ishtirok etmoqda. Jumladan, rus-amerika sotsiologi P.Sorokin o‘z sotsiologik tizimidagi sotsial genetika yoki genetik sotsiologiya O. Kontning sotsial dinamikasiga mos kelishini qayd qilgan edi.

Sotsial dinamika nima?

O.Kont sotsiologiyasida sotsial dinamika jamiyat hodisalarini o‘rganishdagi muayyan yovdashuvni bildiradi. Aslida, dinamika mexanikaning jismlar harakatini va harakat bilan uni yuzaga keltiruvchi kuch o‘rtasidagi bog‘lanishlarni o‘rganadigan bo‘limidir. Umumiy ma’noda dinamika harakat holatini, narsa-hodisalarning o‘shish, o‘zgarish, rivojlanish jarayonini anglatadi. Sotsiologiyani fiziologiyaning bevosita davomi yoki «sotsial fizika» deb hisoblagan Kont ijtimoiy voqelikni tabiiy qonunlarini topishga harakat qilgan edi. Ana shu vazifani amalga oshirish uchun ijtimoiy voqelik ikki yonalishda — sotsial statika yo‘nalishida va sotsial dinamika yo‘nalishida ko‘rilishi lozim. Sotsial statika ijtimoiy elementlarning o‘zaro muvozanatini, mavjudlik qonunlarini o‘rganadi. Ijtimoiy elementlarining o‘zaro uyg‘unligini, ularning o‘zaro muvozanatlashgan tarzda mavjudligini jamiyatni yaxlit butunlik deb qarashga imkon beradi. Shuning uchun ham jamiyat alohida o‘ziga xos tizim bo‘lib, bunda eng muhimi elementlarning o‘zaro aloqasidir. Sotsial statika har qanday jamiyat barqarorlik, muvozanat holatini, asosiy tartibotni o‘rgansa, sotsial dinamika jamiyatdagi o‘zgarish, rivojlanishning izchilligi, birin-ketinligini ochib beradi. Shunday qilib, sotsial dinamika jamiyatning o‘zgarish va rivojlanish holatlarini, ijtimoiy o‘zgarishlarning ichki (endogen) va tashqi (ekzogen) omillarini ifodalovchi sotsiologik kategoriya deb qaralishi mumkin. Jamiyatni tashkil etuvchi sotsial guruhlar, individlar, tabaqalar, qatlamlarning harakatlarini sotsial dinamikaning sotsial mobillik (lotincha mobilis-harakatchan, o‘zgaruvchan) va sotsial o‘zgarishlar deb ataladigan ko‘rinishlarni ifodalaydi. Sotsial mobillik tushunchasini sotsiologik tadqiqotlar doirasiga P.Sorokin kiritgan edi. Sotsial mobillik kishilarning muayyan ijtimoiy guruh va tabaqalardan boshqalariga o‘tishlarini (sotsial o‘zgarishlar), shuningdek, ayni bir sotsial tabaqa doirasida mashg‘ulotlarning almashtirishini anglatadi. Sotsial mobillik tushunchasi guruhlar va bir butun jamiyatlar «ochiqligi» yoki «yopiqligi»ni tavsiflash uchun ishlatiladi. Intergeneratsion (avlodlar orasidagi) va integeneratsion (avlod ichidagi) sotsial mobillik ajratiladi. Sotsial holatning otadan o‘g‘liga (kamdan-kam hollarda onadan qiziga) o‘tishi generatsion sotsial mobillikka, sotsial ko‘tarilish yoki sotsial pasayish bilan bog‘liq, individual belgilar esa intrageneratsion sotsial mobilikka misol bo‘ladi. O‘zgarishlar yo‘nalishiga qarab vertikal (ko‘tarilish va pasayish) va gorizontaal sotsial mobillik farqlanadi. Sotsial mobillikning empirik ko‘rsatkichi bo‘lib o‘zgaruvchanlik-mobillik barqarorlik-

stabillik indeksi xizmat qiladi. Bu indeks tekshiralayotgan guruhdagi mobil va stabil shaxslar nisbatidan olinadi. Bundan tashqari, mobil (o'zgaruvchan) shaxslarning jinsi, ma'lumot darajasi, «aqli rasolik koeffitsienti», millati, irqi, turar joyi, sog'-salomatligiga qarab ham sotsial mobil shaxslarning miqdoriy ko'rsatkichlari o'rtasidagi korelyatsiya (mos keluvchi) koeffitsientlar hisoblanishi mumkin. Sotsial mobillikni o'lchashda turli xil imkoniyatlarning mavjudligi miqdoriy analiz qo'llanishidan kelib chiqadi. Sotsial mobillik darajasini aniqlash yordamida u yoki bu jamiyatni «an'anaviy», «zamonaviy», «industrial», «postindustrial» va hokozolarga bo'lish mumkin.

Sotsial differentsiatsiya va sotsial integratsiyani sotsial mobillik va o'zgartirishlar oqibati deb qarash mumkin. Sotsial differentsiatsiya tushunchasi birinchi bo'lib G.Spenser tomonidan qo'llanilgan. Uning fikricha, ijtimoiy evolyutsiya bir vaqtning o'zida differentsiatsiya (bir xillikdan ko'p xillikka o'tish: mehnat taqsimoti, maxsus sotsial institutlar paydo bo'lishi) va integratsiya (organlarning bir-birlariga tobora muvofiqlashib borishi, oddiydan murakkabga o'tishi, umumiy aloqadorlik takomillashuvi), ijtimoiy tartibot mukammalashuvidan iboratdir. E. Dyurkgeym sotsiologik tizimida ham jamiyatdagi differentsiatsiya va integratsiya jarayonlariga e'tibor bergan. U differentsiatsiyani aholi zichligining oshishi va shaxslararo va guruhlararo muloqatlar sur'atiga bog'lab tushuntirgan. Odatda differentsiatsiya tushunchasi «tafovut» so'zining sinonimi sifatida ishlatiladi. Bu holda u rollar, statuslar (maqomlar), institut va tashkilotlarni turli mezonlar yordamida klassifikatsiya qilishga yordam beradi. Strukturaviy funksionalizm va sistemali yondashuv tarafdorlari (Parsons, Ettsoni va b.) sotsial differentsiatsiya bilan sotsial sistemani o'z-o'zini saqlashning sharti deb qaraydilar. Bunda sotsial differentsiatsiyaning yaxlit jamiyat, uning ostki tizimlari, guruhlari darajasida ko'rinishlari qat'iy farqlanadi. Ularning fikricha, quyidagi hayotiy muhim vazifalar - muhitga moslashish, maqsadlarini qo'ya bilish, ichki ixtiloflarni bartaraf etish (integratsiya) va hokozolar bajarilgandagina muayyan tizim mavjud bo'la olishi mumkin. Bu vazifalar esa faqat ozmi-ko'pmi maxsuslashgan institutlar tomonidagina bajarilishi mumkin. Demak, bunga muvofiq sotsial tizimlar ozmi-kopmi differentsiatsiyalashgan (tabaqalashgan) bo'ladi. Sotsial differentsiatsiya osishi bilan faoliyatlar kop maxsuslashib boradi, shaxsiy va oilaviy aloqalar oz ornini borgan sari odamlar o'rtasidagi shaxssiy narsaviy munosabatlarga boshatib beradi. Bu munosabatlar ko'proq ramziy vositalar bilan boshqariladi (masalan, iqtisodiy munosabatlar uchun bunday vositachi-pul). Sotsial integratsiya (lot. integratio — to'ldirilish, tiklanish; integer yaxlit, butun) sotsial differentsiatsiya nisbatdosh tushunchadir. Hozirgi zamon sotsiologiyasi tizimlar nazariyasidagi integratsiya tushunchasidan foydalaniladi. Unga ko'ra, integratsiyada alohida differentsiatsiyalashgan qismlarning bir butun qilib turuvchi aloqa va shu holatda

olib keluvchi jarayon tushuniladi. Integratsiya turli xil sotsial sub'ektlar—individlar, tashkilotlar, davlatlar va hokozolar o'rtasida ihtilofsiz munosabatlar bolishini ko'zda tutadi. Sotsial tizimlar integratsiyasining darajasi va mexanizm to'g'risidagi qarashlar tarihan o'zgarib kelgan.

Hozirgi jamiyatda integratsiya muammolari bir qator mexanizmlar yordamida hal qilinmoqda. Umumiy huquqiy tizimlar, ko'ngilli assotsiatsiyalar, hamjamiyat a'zolari huquq va imtiyozlarini kengaytirish, ramziy vositalar umumiylik darajasini oshirish va hokozolar ana shulardan iborat. Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Evropa hamjamiyati, qolaversa, Mustaqil Davlatlar Hamdostligi va boshqalar bunga misol bo'la oladi.

Funksional bolmagan sotsiologik yonalishlar tarafdorlari (Bendiks, Gouldner) funksionalchi sotsiologlar sotsial integratsiya ahamiyatini mutloqlashtirishdan ogohlantiradilar. Ularning fikricha, haddan tashqari, batamom sotsial integratsiya amaliy nuqtai nazardan hatto zararlidir, chunki u sotsial tizimni harakatsiz va mort qilib qoyadi.

Bajaradigan vazifalari, sohalariga qarab sotsial dinamikaning quyidagi turlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Reproduktiv dinamika. Sotsial dinamikaning bu turi tug'ilish, ishlab chiqarish, ekologiyaning sotsial jihatlarini o'z ichiga oladi. Aholi sonining o'sishi, tug'ilish miqdori, ularni belgilovchi omillar reproduktiv sotsial dinamika sohasiga kiradi. Ishlab chiqarish, ekologiya va sotsial sub'ektlar reproduktiv o'rnashmalarga aloqador bo'ladi.

2. Maqom (status) sotsial dinamikasi. U o'z ichiga xizmat lavozimlarida ko'tarilishi yoki pasayishni, turmush darajasi va sifatini qamrab oladi.

3. Hududiy sotsial dinamika. Aholi ko'chishlari sur'ati va miqdorlarining sotsial jihatlarini, katta shaxar vujudga kelishi bilan paydo bo'lgan sotsial muammolar, ishlab chiqarishning joylashtirilishi uning sotsial oqibatlarini hududiy(territorial) sotsial dinamika ob'yektlaridir.

4. Manaviy hayot dinamikasi manfaatlar, qadriyatlar, fikrlar, normalar harakati, o'zgarishi va rivojlanishi bu soha doirasida bo'ladi.

5. Siyosiy dinamika jamiyat sotsial-sinfiy tarkibi, hokimiyat shakllari o'zgarishini tushuntirib beradi.

6. Fan-texnika dinamikasi. Fan-texnika taraqqiyotining sotsial jihatlarini, ishlab chiqarishvositalari o'zgarishlarining ijtimoiy sub'ektlari hayotiga siri, axborot va kommunikatsiya bilan bog'liq sotsial dinamik o'zgarishlar fan-texnika dinamikasi g'akiradi.

Sotsial dinamika abstrakt, mavhum qonuniyat ifodasi emas. Har bir mintaqada, ijtimoiy tuzumda o'ziga xos sotsial dinamikani ko'rishimiz mumkin. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, o'tkazilajak sotsiologiya tadqiqot albatta

mintaqaviy, maxalliy sharoitlarga mos «tuzatish koeffitsientini ham o‘z ichiga olishi lozim.

Sotsial dinamika vertikal (yuqori va pastga) va gorizontal (ya'ni, parallel tomonga) yo‘nalishi ro‘y berishi mumkin. Yuqorida keltirilgan barcha sotsial dinamika turlarini vertikal va gorizontal yo‘nalishda tekshirish mumkin. Jumladan, sotsial-sinfiy struktura elementlari harakati sotsial stratifikatsiya yondashuvi asosida qaralganda buni yaqqol ko‘rish mumkin. Sotsial stratifikatsiya (lot. strato — toshama, qatlam) sotsiologiya tushunchasi bo‘lib, bu tushuncha umuman jamiyatning, ayrim sotsial guruhlarining tarkibini, ularning eng turli-tuman belgilariga: daromadi, malakasi, ma'lumoti va hakozi darajasiga qarab odatda ierarhiya (yuqori va quyi) tarzda joylashgan ijtimoiy qatlamlariga bo‘linishini tavsiflaydi. Funktsionalizm nuqtai nazaridan, sotsial stratifikatsiya tizimi jamiyatdagi sotsial rol va mavqelarning differentsiyasi bo‘lib, u har qanday jamiyatning ob`yektiv ehtiyojidir. Sotsial stratifikatsiya, bir tomondan, mehnat taqsimoti va sotsial differentsiatsiyaning, ikkinchi tomondan esa, jamiyatda hukmron bo‘lgan u yoki bu faoliyatning ahamiyatini, mavjud sotsial tengsizlikni qonunlashtiradigan qadriyatlar va madaniyat standartlarning natijasidir. Funktsionalizm nazariyasida sotsial stratifikatsiya nazariyasining amaliy ahamiyati sotsial integratsiya talab va ehtiyojlari bilan asoslantiriladi. Sotsial stratifikatsiyaning «amaliy» ahamiyati shundaki, u turli xil rag‘batlantirish vositalari orqali sotsial rollarning aniq tushunilishi va bajarilishiga xizmat qiladi.

Hozirgi zamon sotsiologiyasida, stratalarning yagona ta'rifini hamma sotsiologlar so‘zsiz tan oladigan definititsiyani topish qiyin. Biroq, aksariyat tadqiqotchilar uchun umumiy bo‘lgan tomon ham bor. Bu stratalar o‘rtasidagi vertikal aloqalarning o‘ziga xos «lift» va «eskalatorlar» amalga oshuvidir. Jamiyatning turli sohalarida stratalardan stratalarga harakatni ko‘rish mumkin. Masalan, iqtisodiyot sohasida — har bir odam millioner bo‘lishi mumkin; siyosatda — yirik siyosiy mansabga erishish mumkin; armiyada — har bir askar general bo‘lishi mumkin; diniy faoliyat sohasida — oliy diniy martabaga ko‘tarilish imkoniyati mavjud; fan — bu faoliyatning nisbatan zoe ketadigan sohasi bo‘lib, biroq bunda ilgarilash mumkin; nikoh orqali — foydali nikob vositasida jamiyatning eng yuqori pog‘onalariga goyat tez ko‘tarilishi mumkin. Kishilarning sotsial zinapoyadagi yuqoriga qarab siljishga intilish — ijtimoiy taraqqiyot harakatlantiruvchi kuchidir. Odam bir vaqtning o‘zida bir strataga kirishi mumkin. Bu stratalar institutsional, norasmiy mezonlar asosida ajratib ko‘rsatilishi mumkin ularga mos bo‘lgan sotsiodinamika ham mavjud. Aytaylik, ma'lum bir odam iqtisodiy tizimda tobe mavqeni egallashi, boshqa tizimda (qiziqishlar bo‘yicha klubda, futbol klubida va hakozi hukmron bo‘lishi mumkin.

Hozirgi zamon demokratik-huquqiy jamiyatlarda va jamoatchilik fikri munosabati goyat dolzarb hisoblanadi. Hokimiyat va jamoatchilik fikri sotsiodinamikasi - hokimiyat saylovi oldidan nomzodlar, ularning dasturlarini baholashni saylovchilar e'tibori qarorlarni tanlashning mexanizmini o'rganishga yordam beradi. Kishilarning saylov kompaniyasi davridagi faoliyatini belgilovchi sabablar ierarhal zanjir: mamlakat tashqi va ichki muammolari, siyosiy an'analar, mikroguruhlar, birlamchi jamoalar tazyiqi o'rganiladi.

«Sotsial rivojlanish» sotsiologiyaning muhim tushunchalaridan hisoblanadi. Hozirgi zamon sotsiologiyasining etmishdoshlari deb aytsa bo'ladigan qadimgi va o'rta asr Sharq va G'arb ijtimoiy falsafasi vakillari Konfutsiy, Aflotun, Suqrot, Arastu, Forobiy, Beruniy, Foma Akvinskiy, Ibn Xaldunlar jamiyat rivojlanishi omillari, harakalantiruvchi kuchlari, kelgusi jamiyat «loyihasi» va unga erishish yo'llari haqidagi masalalar o'z tarixiy davrlari chegarasida qo'ya bilishgan edi. Ayniqsa, ularning ijtimoiy rivojlanishni abstrakt, mavhum tarzda emas, balki hayotiy muammo sifatida taxlil qilishgani diqqatga sazovordir. Jumladan, Abu Nasr Forobiy shunday yozgan edi: «Insoniy vujudan maqsad — eng oliy baxt — saodatga erishuvdir, avvalo u baxt — saodatning nima va nimalardan iborat ekanligini bilishi, unga erishuvni o'ziga goya va eng oliy maqsad qilib olishi, butun vujudi bilan maftun bo'lishi kerak. Keyin bu baxt saodatga olib boradigan ish-amal va vositalarning nimalardan iborat ekanligini bilib olishi zarur. So'ngra esa baxt saodatga ergashtiradigan ishlarni shaxsan bajarishga kirishmog'i lozim bo'ladi.

Yangi davr ma'rifatchilari (Volter, Kondorse, Tyurgo, Gerder)ning sotsial taraqqiyot haqidagi g'oyalari bilan tanish bo'lgan. Sen-Simonning shogirdi. O. Kont sotsial rivojlanishni «sotsial dinamika» nuqtai nazardan tushuntirishga harakat qilgan. Uningcha sotsial dinamika insoniyat jamiyati rivojlanishini ketma-ketligi, bosqichma-bosqichligini qonunlarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Kontning «Pozitiv falsafa kursi» (1830—1842) kitobida ko'rsatilishicha, «uch bosqich qonuni» mavjud bo'lib, unga ko'ra insoniyat o'zining ilgarilanma harakatida uch bosqichni: toelogik, metafizik va pozitiv bosqichlarni o'tadi. Bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tish xos evolyutsiya bo'lib, unda jamiyatning rivojlanishi ifodalanadi. O. Kontga ohangdosh bo'lgan evolyutsiya haqidagi goyalar G. Spenserda ham bor. Evolyutsiya, Spenser fikricha, tajribaning eng umumiy elementi bo'lib, tabiatning ham, jamiyatning ham barcha hodisalari tushuntirish imkoniyatini beradi. Uning «Sotsiologiya asoslari» deb nomlangan kitobining asosiy biologik va ijtimoiy organizm o'rtasidagi o'xshashlikdir. Lekin bu o'xshashlik mutloq emas. Sotsial taraqqiyotning muhim mezoni, G. Spenser fikricha, shaxsni butunlay o'ziga bo'ysundirib olgan jamiyatdan, ijtimoiy organizm, uni tashkil o'ziga buysundirib olgan jamiyatdan, ijtimoiy organizm, uni tashkil etuvchi individlarga «xizmat» qiluvchi holatga o'tishdir. Jamiyat taraqqiyotining quyi bosqichiga (garchi, uni hali

to'la o'tib bo'lgan deb aytish bo'lmasada) birinchisi, ya'ni majburiy hamkorlikka asoslangan «harbiylashgan jamiyat», yuqori bosqichiga esa — ikkinchisi, ya'ni ixtiyoriy hamkorlikka asoslangan «sanoatlashgan jamiyat» mos keladi.

Fransuz sotsiologi Emil Dyurkgeymda sotsial taraqqiyot haqidagi goyasi mehnat taqsimotiga bog'lab tushuntiriladi. Ijtimoiy rivojlanish, uningcha mexanik birdamlikka asoslangan jamiyatda mehnat taqsimotiga asoslangan organik birdamlik, hamkorlik jamiyatiga o'tishdir. Dyurkgeym sotsial taraqqiyotni ta'minlovchi omil deb mehnat taqsimoti deb qaraydi. Mehnat taqsimoti segmentar jamiyatning bardam topishiga va organik birdamlikka asoslangan jamiyatga o'tilishiga imkon beradi. Yagona evolyutsiya zanjirining dastlabki halqasi bo'lgan mexanik birdamlikka asoslangan jamiyatda sotsial struktura bir xil segmentlar sifatida bo'ladi. Segmentlar (qismlar — A.X.) iqtisodiy nuqtai nazardan deyarli mustaqil, avtonomdir; ularning ijtimoiy tashkilotlarida qarindoshlik ustun bo'ladi. Ularda ijtimoiy mehnat taqsimoti uchun ham extiyoj, va imkoniyat mavjuddir. Mexanik birdamlik rivojlanmagan, primitiv jamiyatlarga hosdir. Birdamlikning bu ko'rinishi individni jamiyat bilan «hech qanday vositachiliksiz» bog'laydi. Mexanik birdamlik — birdamlikning «jamoaviy» tipi bo'lib, uni tashkil etuvchi individlar bir birlariga o'xshash, ular bajaradigan ijtimoiy vazifalar ham bir xil, ularning shaxsiy xususiyatlari rivojlanmagan bo'ladi. Bunday jamiyatda individ o'ziga o'zi ega emas, u «jamiyatga tegishli narsadir», Dyurkgeym bo'yicha, bu jamiyat individning ongi jamoa ongining oddiy mahsulidir, zotan, umumiy, jamoaviy ong bo'lishi mexanik birdamlik bo'lgan jamiyatning asosiy belgisidir.

Jamiyat asta-sekin o'zgarib boradi. Loqal segmentlar chegarasi buzila boshlaydi, chunki, turli xil ijtimoiy aloqalar vujudga kela boshlaydi. Aloqa yo'llari va vositalari rivojlanadi, aholi tobora ko'payadi, shaharlar o'sa boshlaydi, aholi moddiy va ma'naviy zichligi oshadi va mehnat taqsimoti keng tarqala boshlaydi. Kishilarning ongi tobora tabaqalashayotgan mehnat taqsimotiga va murakkablashayotgan ijtimoiy tashkilotga mos kela boshlaydi. har bir individ tirik organizmni eslatadi va shuning uchun ham unda vujudga keladigan birdamlikni yangi ko'rinishini Dyurkgeym organik birdamlik deb atagan edi.

Dyurkgeym sotsial taraqqiyotning etakchi omili mehnat taqsimoti deb qaragan bo'lsa-da, bu jarayonni avtomatizm tarzida ifodalashdan yiroq edi. Jumladan, haddan tashqari ixtisoslashuv olib kelgan salbiy oqibatlarini bartaraf etish uchun ijtimoiy birdamlik, hamkorlik organlari—professional uyushmalar tashkil etish g'oyasi Dyurkgeym sotsial taraqqiyot konsepsiyasida muhim o'rin tutadi.

P.Sorokin «sotsial genetika»sida uning ijtimoiy taraqqiyot goyasi ilgari surilgan. Uningcha, «genetik sotsiologiya» yoki «sotsial genetika» sotsial evolyutsiya nazariyasi bo'lib, u butun jamiyatning yoki uning muayyan tomonlari, institutlari rivojlanish chizig'ini yoki tarixiy tendensiyalarini, shuningdek, bu

tendensiyalardan ogish va chekinishlarni tushuntirib beradi. Sorokin birinchilardan bo'lib sotsiomadaniy o'zgarishlar dinamikasi nazariyasini ishlab chiqdi. Bu nazariya bo'yicha, ijtimoiy voqelik o'zgarishi qonunli jarayondir. Muayyan ijtimoiy — madaniy ulkan tizimlar (supersistemalar) bir-birlari bilan dialektik ravishda almashinadi. Muayyan jamiyat hukmron bo'lib turgan dunyoqarashning «o'tmaslashib qolishi» uning boshqa dunyoqarashga o'rnini bo'shatib berishga olib keladi. Bu o'z navbatida ijtimoiy muassasalar va normalarning o'zgarishiga, jamiyatning tubdan o'zgarishiga olib keladi. Jamiyatni bog'lab, birlashtirib turuvchi bir asos emirilishni va boshqa muqobil madaniy tarzning (etosning) hukmronlikka intilishi ijtimoiy, madaniy inqiroz, urush va boshqa ijtimoiy to'fonlarga olib kelishi mumkin. Masalan, Sorokin fikricha, birinchi jahon urushi va 1917 inqilobi G'arbiy Evropa ijtimoiy-madaniy tizimidagi to'ntarishlar natija bo'lib, ularning o'zi keyingi ijtimoiy larzalarga olib keladi.

Sotsiolog adabiyotda, shuningdek, qator ijtimoiy fanlar doirasida «sotsial rivojlanish», «sotsial bosqich», «sotsial taraqqiyot» tushunchalari ko'p xollarda sinonim sifatida ishlatiladi. O'quv va ilmiy ish manfaatlari bu tushunchalarni konkretlashtirishni, ularning o'z o'rnida ishlatilishini talab etadi. Sobiq, sho'ro jamiyatshunosligi aqidalariga muvofiq sotsial rivojlanish sifatli o'zgarishlar (revolyutsiya) va miqdoriy o'zgarishlar (evolyutsiyaning) dialektik birligi, harakatlantiruvchi kuchlari ijtimoiy ziddiyat, sinflar kurashi bo'lgan jarayondir. Sotsial taraqqiyot (progress) esa ijtimoiy-iqtisodiy formatsiyalarning qonuniy, tabiiy-tarixiy tarzda almashinishi deb ta'riflangan edi. Sotsial rivojlanish tabiatga nisbatan nisbiy mustaqillikka olingan jamiyatning umumiy yo'nalishidagi harakatini ifodolovchi tushuncha deb olinishi mumkin. «Sotsial evolyutsiya» va «Sotsial revolyutsiya» sotsial rivojlanishning shakllari sifatida qaralishi mumkin. Albatga, bunda islohot (reforma) o'zgarishlarini yo'lidagi inqilob (revolyutsiya) o'zgarishlari yo'lidagi, ularga bo'ysunadigan rivojlanish shakli deb qarash mumkin emas. Tabiatda ham, jamiyatda ham miqdoriy o'zgarishlar bilan aloqada bo'lmagan sifatli o'zgarishlar, (bizning misolimizda inqiloblar), bo'lishi mumkin emas. Sakrashlar, inqiloblar emas, balki evolyutsiya sotsial rivojlanishning shakli bo'lishi mumkin. Bu sotsial evolyutsiyaning sur'ati tashqi va ichki sharoitlar, jamiyatdagi ob'yektiv va subektiv jarayonlar nisbatiga ko'ra tez yoki sekin bo'lishi mumkin. Ijtimoiy rivojlanishda inqiloblar mavjud, lekin, ular ijtimoiy to'ntarish emas, «tez sur'atdagi evolyutsiya», deb qaralishi mumkin. Jamiyat rivojlanishining asosiy, normal yo'li esa — reforma, islohatdir.

Jamiyat va uning qismlari, har bir elementi va hodisalaridagi o'zgarish va rivojlanish ob'yektiv va sub'ektia tomonlarni o'ziga oladigan qonuniyatli jarayondir. Ijtimoiy hayotning har bir sohasida — iqtisodiy, sotsial, siyosiy, ma'naviy sohalarida o'zlarining ob'yektiv jarayoni deyilganda, kishilar ijtimoiy faoliyat ko'rsatayotgan,

ularning hohish, irodalaridan tashqarida bo'lgan sharoit va munosabatlar tushuniladi. Ijtimoiy rivojlanishning subyektiv jarayoni deyilganda odamlarning mafkuraviy, ahloqiy, siyosiy va emotsial-ruhiy sabablar bilan harakatga keladigan faoliyatlarni ifodalovchi tushuncha anglanadi.

Ijtimoiy rivojlanish sub'ektlarning maqsadga muvofiq faoliyati orqali ro'y beradi. Anglangan ehtiyojlar — manfaatlar bu faoliyatni harakatlantiruvchi kuchlardir. Ijtimoiy ehtiyojlar va manfaatlarni qondirilishi uchun sotsial jarayonlar boshqarilishi talab etiladi. Umumiy ma'noda boshqarish takomillashgan (biologik, texnik, sotsial) tizimlarning faoliyati ta'minlash uchun, ularning dastur va maqsadlarini amalga oshirishga xizmat qiladigan funksiyadir (vazifadir). Sotsial boshqarish esa jamiyat muayyan tizimining tartiblanishi saqlanishi, mukammallashuvi va rivojlanishini ta'minlaydi. Sotsial boshqarish jarayonining asosiy bosqichlari quyidagilardan iboratdir: axborotni yig'ish va uni qayta ishlash; uni analiz etish; taqsimlash; maqsadga erishishga qaratilgan qarorning ishlab chiqilishi; rejalashtirish, dasturlashtirish; loyihalashtirish ko'rinishda umumiy qarorni bajarish uchun faoliyatni tashkil etadi; bu faoliyatni nazorat etish, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish bilan birgalikda; faoliyat natijalari haqidagi axborotni to'plash va qayta ishlash.

Sotsial boshqarish ijtimoiy jarayonlarni bashorat qilishi, oldindan ko'ra bilishga asoslanadi. Shuni e'tiborga olish kerakki, bashorat kategoriyasi ikki ma'noda konkretlashadi: oldindan aytib berish (deskriptiv, ya'ni tavsiflash manosida) va oldindan ko'rsatma berish (preskriptiv, undov, amr, buyruq. ma'nosida). «Oldindan aytib berish» kelajak to'g'risidagi axborotni olish, kelajak muammolarining mumkin bo'lgan yoki kutilayotgan, hohlayotgan istiqbollari, holatlari, yechimlarining tavsifidir. «Oldindan ko'rsatib berish» I.S. Bestujev-Lada iborasi) — o'sha muammolarni yechish, kelajak haqidagi axborotdan foydalanish, axborotni shaxs va jamiyatning maqsadiga muvofiq faoliyatiga aylantirishdir. Zotan, sotsial boshqarishning asosiy vazifasi kishilar subyektiv faoliyatining ob'yektiv qonuniyatlar talablariga muvofiq kelishiga erishish, bu qonuniyatlardan samarali foydalanishdir. Sotsial boshqarish bu ma'noda ham nazariy, ham amaliy faoliyatni o'z ichiga oladi.

XX asr bozor iqtisodiyoti rivojlanishi bilan boshqarish xususiyatidagi faoliyat menejment paydo bo'ldi. Menejment (inglizcha-management) — bir necha ma'noni bildiradi. Birinchidan, menejment ishbilarmonlik faoliyatiga, turmush tarzi va siyosat sohasiga ta'sir ko'rsatuvchi sotsial va iqtisodiy institut deb tushuniladi. Ikkinchidan, menejment xususiy va ijtimoiy bazis sohasida boshqarish mehnati bilan shug'ullanuvchi shaxslar majmuini bildiradi. Uchinchidan, menejment, ijtimoiy ishlab chiqarishni boshqarishning texnikaviy tashkiliy, huquqiy, ruhiy va sotsial jihatlarni o'rganadigan fandır. Oxirgi ma'noda u industrial sotsiologiya va

boshqarish sotsiologiyasi bilan mos keladi. Ma'lumki, industrial sotsiologiya va boshqarish sotsiologiyasi boshqarish tizimini, shaxslararo munosabatlar tizimi va mexanizmini, mehnat faoliyatini rag'batlantirish va motivatsiyasini, tashkiliy faoliyatini o'rganadi. Menejmentning maqsadi — har qanday ijtimoiy tuzumga mos keladigan boshqarishning umumiy tamoyillarini shakllantirish va ularni amalda ko'llashdir. Bularga boshqarishning maqsad va vazifalarini aniqlash, ularni bajarish uchun konkret tadbirlarni ishlab chiqish, vazifalarni bajarishdagi ketma-ketlikni belgilash, ishni taqsimlash, tashkilot ichidagi turli bo'linmalar o'zaro harajatini mutanosiblash, rasmiy ierarxal (yuqori-past) strukturani optimlashtirish (ixchamlashtirish, qulaylashtirish), shuningdek rahbarlikning samarali uslubini, sotsial mas'uliyatni aniqlash kiradi.

Sotsial rejalashtirish, loyihalashtirish va prognozlashtirish sotsial boshqarishning shakllari sifatida qaralishi mumkin. Sotsial rejalashtirish — sotsial boshqarishning dastlabki bosqichlariga xosdir. Rejalashtirish — o'ziga xos sotsial boshqarish bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy jarayonlar maqsadini, uning ustivor tomonlarini, ularga erishishning vosita va maqsadlarini aniqlash, rejalar ishlab chiqish va ularni bajaruvchilarga etkazish, rejalar bajarilishi ustidan nazoratni o'z ichiga oladi. Odatda, direktiv va indikativ rivojlantirishni farqlashadi. Direktiv rejalashtirish yuqori organlar tasdiqlagan ko'rsatkichlar majburiy bajarilishini taqozo etadi. Indikativ rejalashtirishda reja ko'rsatkichlari yo'naltiruvchi, axborot tarzida bo'ladi. Sobiq sotsialistik mamlakatlar rejalashtirishni mutloqlashtirganlari uchun, u jamiyat rivojlanishi yo'lidagi to'siqqa aylangan edi. Bozor iqtisodi amal qilayotgan ko'pchilik rivojlangan mamlakatlarda indikativ rejalashtirish keng qo'llaniladi. Ayniqsa, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreyada rejalashtirish yaxshi samara bermoqda. 1962 yildan beri «rejali» rivojlanayotgan Janubiy Koreya jahonda etakchi o'rinlardan biriga chiqdi. Hozirgi vaqtda bu mamlakatda 1990—1994 yillarda fanda eng ko'p qo'llanilayotgan sohalarni rivojlantirish bo'yicha reja qabul qilingan va bajarilmoqda.

Sotsial boshqarishni yana bir shakli sotsial loyihalashtirish tushunchasi hali mavjud bo'lmagan, lekin yaratilishi lozim bo'lgan, shuningdek, tubdan o'zgarish lozim bo'lgan ob'yektlarga nisbatan qo'llaniladi. Sotsial loyihalashtirishni sotsial rejalashtirishning ko'rinishi deb ham aytish mumkin. U ijtimoiy munosabatlar, sotsial jarayonlar va aholi yashash sharoitlarni yaxshilash vositasidir. Sotsial rejalashtirish mavjud bo'lmagan yoki tubdan o'zgarish lozim bo'lgan ob'yektlarga nisbatan «rivojlanish» iborasini qo'llash qiyin. Ular yaratilgandan so'nggina rivojlanishi mumkin. Sotsial loyihalashtirish sotsial rivojlantirishni emas, balki yangi ob'yektlarning dastlabki sotsial holatini loyihalashtirishdir. Undan tashqari, agar sotsial rejalashtirishda sotsial jarayonlarning hamma boshlang'ich sifatiiy va miqdoriy ko'rsatkichlarni aniq ko'rsatilgan ob'yekt bilan ish ko'rilsa, sotsial

loyihada esa bu boshlang'ich tavsiflar mavjud bo'lib turgan sotsial institutdagidek bo'lmaydi.

Sotsial boqarish shakllari orasida sotsial prognozlashtirish alohida o'rin tutadi. Inson va jamiyat faoliyatining bevositagina emas, balki ancha qeyin ro'y beradigan natijalarni ko'ra bilish va shunga yarasha sotsial rivojlanishni boshqarish zaruriyati sotsial prognozlashtirishni keltirib chiqardi. Turli xil mezonlar — maqsadi, vazifalari, vaqti, usuli, prognozni tashkil etishi va hokazolarga asoslanib har xil prognozlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Vaqt mezoniga ko'ra quyidagi prognozlarni qayd qilsa bo'ladi:

—joriy prognozlar - soatlar, kunlar, hafta va oylar;

—qisqa muddatli prognozlar- 1-5 yil oralig'ida;

—O'rta muddatli prognozlar - 5-10 yil oralig'ida;

—Uzoq, muddatli prognozlar - odatda, keyingi ikki-uch o'n yillikni o'z ichiga oladi;

—O'ta uzoq, muddatli prognozlar — uzoq muddatlidan keyingi davr;

Sotsial prognozlashtirish usullari g'oyat ko'p.Ularning eng asosiylari quyidagilardir: ekstrapolyatsiya tarixiy analogiya, kompyuterda modellashtirish, kelajak senariysi, ekspert baholar. Ekstrapolyatsiya hozirgi ijtimoiy rivojlanish tendensiyalarini kelajakka ko'chirish demakdir. Mazmuni va bajaradigan vazifasiga ko'ra prognozlarning quyidagi to'rtta asosiy turini ko'rsatish mumkin:

1. Qidiruv prognozlari. Bu prognozlar «rivojlanish qaysi yo'nalishda ketmoqda hozirgi tendensiyalar saqlanib qolganda nima roy beradi?» degan savolga javob beradi;

2. Normativ prognozlar. Bunda oldindan aniqlangan normalar, maqsadlar, ideallar asosida ijtimoiy hodisalarning kerakli holatiga erishish prognoz qilinadi, buning uchun maxsus takliflar — rekomendatsiyalar tavsiya etiladi;

3. Analitik prognozlar. Kelajakni tadqiqot etish metodlarning ilmiy — bilish ahamiyatini aniqlash amalga oshiriladi.

4. Prognoz ogohlantirishlar. Taxmin qilinayotgan noxush kelajakni oldini olish, odamlar ongiga ta'sir etish uchun ishlab chiqiladi.

Prognozlashtirishning usullari va turlari o'rtasidagi tafovut qo'llanish ob'yektiga qarab nisbiy bo'lishi mumkin bo'lgan kamchiliklar bir vaqtning o'zida boshqalari qo'llanilishi bilan bartaraf qilinishi mumkin.

MAQSAD: talabalarga muammo va mavzuni shakllantirishni, shuningdek, o'quv jarayonini tashkil etish tartibini o'rgatish. Talabalarning e'tiborini mavzu muammoning bir qismi ekanligiga qaratish kerak, bu ular uni ko'rib chiqmoqchi bo'lgan muammoning tomonidir.

Yuqorida ta'kidlanganidek, odamlarning dunyoni bilishi quyidagi sxema bo'yicha davom etadi: "Muammo - tadqiqot - muammoni hal qilish"; yangi muammoning bayoni - tadqiqot - yechim va boshqalar [12,21,23].

MUAMMO - bu hal qilinishi kerak bo'lgan vazifa / savol /. Muammoning to'liqroq ta'rifi quyidagicha ko'rinadi: muammo - bu muammo bo'lib, uning mohiyati asosan jarayon, hodisa, substansiya, ob`yekt, hodisa va boshqalar haqidagi mavjud g'oyalarning o'rtasidagi ziddiyatdir. va real faktlar empirik tarzda yoki ko'rib chiqilayotgan ob`yektni chuqurroq tahlil qilish orqali aniqlangan.

Aytishimiz mumkinki, muammo mavjud bilimlar etarli bo'lmagan joyda paydo bo'ladi va ijtimoiy amaliyot yuzaga kelgan muammolarni hal qilishni talab qiladi. Masalan, raketalar Ikkinchi jahon urushida paydo bo'lgan. Natsistlar Sovet shaharlarini va Gitlarga qarshi koalitsiya ittifoqchilari shaharlarini, shu jumladan Londonni bombardimon qildilar. Nemis samolyotlari zenit artilleriyasi tomonidan urib tushirildi va aviatsiya yo'qotishlari ayniqsa London yo'nalishida katta bo'ldi. Muammoli savol tug'ildi: samolyotlar va uchuvchilar ishtirokisiz Londonga bomba tashlash mumkinmi?

Tadqiqotlar boshlandi va urush oxirida nemis olimlari FAU-2 raketasini yaratdilar. Muammo hal qilindi. Ammo bu erda biz qarama-qarshilikni topa olmaymiz. Aksincha, biz ehtiyojning paydo bo'lishi haqida gapirishimiz kerak.

Bu telegraf, telefon va boshqalarning paydo bo'lishi bilan sodir bo'ldi.

Demak, muammo vazifada. Vazifa - yechimni, amalga oshirishni talab qiladigan narsa; ular intilayotgan, erishmoqchi bo'lgan maqsad. Har bir vazifa shart va talablardan iborat.

Talablarni bajarish uchun muammoning shartlariga mos keladigan vositalardan foydalanish kerak. Vazifalar / va shuning uchun muammolar / nazariy va amaliydir. Nazariy masalalar aqliy faoliyat ob`yekti bo'lib, muammoning ma'lum va noma'lum qismlari o'rtasidagi munosabatni ochishga imkon beradigan shartlarni izlash orqali nazariy savolga yechim va javob berishni talab qiladi. Har bir inson turli muammolarni, shu jumladan qidiruv va kognitiv muammolarni hal qilishi kerak.

Kognitiv vazifa - bu yangi bilimlarni qidirishni o'z ichiga olgan vazifa. Kognitiv vazifalar tayyor modellar yordamida hal etilmaydi. Ularning yechimi taxminlarni, mavjud bilimlarni ijodiy qo'llashni talab qiladi.

Umuman olganda muammolar har xil: ilmiy, ishlab chiqarish, iqtisodiy, moliyaviy, maishiy, ijtimoiy, shaxsiy va boshqalar.

Ilmiy, to'g'rirog'i, talim va ilmiy muammolarni ko'rib chiqishimiz kerak.

ILMIY MUAMMO - bu muammo bo'lib, uning yechimi o'rganilayotgan ob`yekt haqida yangi bilimlarni egallashga olib keladi.

Mamlakatimiz iqtisodiyot tarmoqlarining asosiy ilmiy-tadqiqot institutlarida har yili muammolar ro'yxati ishlab chiqilib, ularni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Ushbu

ro'yxatdan eng dolzarb muammolar tanlab olinadi va moliyaviy imkoniyatlardan kelib chiqib, tadqiqotlar olib boriladi.

Ilmiy muammolarga misol tariqasida biz ba'zilarini keltiramiz

"Kelajakga qadam" dasturining yosh tadqiqotchilari uchun ilmiy ishlar mavzulari to'plami / MSTU im. N.E. Bauman /.

1. Bozor sharoitida zavod ishini qanday tahlil qilish mumkin?
 2. Korxonada xodimlarining motivatsiya darajasini qanday oshirish mumkin?
 3. Mahsulotlarning raqobatbardoshligi qanday tahlil qilinadi?
 4. Rossiyada badiiy dizaynning rivojlanishi qanday?
 5. Infraqizil tasvirlarni qanday tasavvur qilish mumkin?
 6. Fizik optika hodisalarini matematik modellashtirish qanday amalga oshiriladi?
- Biz litsey va gimnaziya o'quvchilari o'rganishi mumkin bo'lgan ilmiy muammolar bilan shug'ullanishimiz kerak.

O'quv va ilmiy muammoga qo'yiladigan talablarni ko'rib chiqing.

1. O'quv-ilmiy muammo talaba o'rganishi uchun imkonli bo'lishi va u ustida ishlash jarayonida uning dastlabki tadqiqot ko'nikmalarini shakllantirishi kerak.
2. O'quv-ilmiy muammo talabaga tadqiqot ishining o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatishga imkon berishi kerak, xususan:

Yangi g'oyani uning sodiqligi uchun ishonchli dalillar bilan ifodalash;

Ishning asosi eksperiment, yoki kuzatish yoki ishonchli hisob-kitoblarga ega matematik model bo'lishi kerakligini ko'rsating;

Olingan bilimlarning tushuntirish tavsifi / sinf, maktab uchun yangi yoki umuman yangi /.

Ta'lim va ilmiy muammolarga, masalan, quyidagi muammolar kiradi:

1. Yoshlarda ekologik ko'nikmalarni qanday oshirish va singdirish kerak?
2. Vatan haqidagi tasavvuringiz zahirida qanday ijtimoiy ko'rsatkichlar yotadi?
3. Shahrimizda jinoyatchilikning ahvoli qanday? va hokazo.

MUAMMONI FORMULASHTIRISH

Muammo bayonoti nima?

Bu so'z yuritilayotgan hudud, soha va hokazolarning o'sha jihati/yo'nalishi, tekisligidagi/ muammoni ko'tarmoqchi bo'lgan sharoit va sharoitlarning tavsifidir.

Masalan. Ta'kidlangan tadqiqot mualliflari yoshlarning hayotdagi muvaffaqiyat haqidagi tasavvurlaridan xavotirda. Mualliflar o'z yurtining obro'li fuqarolari sifatida yoshlarga moddiy farovonlik bilan bir qatorda mehnatsevarlik, halollik, odoblilik, ezgulik qilishga intilish kabi fazilatlarni egallashga ham etibor qaratishlari uchun hayotda muvaffaqiyatlar tilaydi. Biroq, yoshlarning oddiy kuzatuvlari ularning hayotda turli xil ideallarga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu fikrga asoslanib, o'quv va ilmiy muammoni quyidagicha shakllantirish mumkin:

“Shaharimiz yoshlari / gimnaziyamiz bitiruvchilari / hayotdagi muvaffaqiyatlar haqida qanday fikrlar bor?”

Shunday qilib, "muammoning bayoni" uni vazifa shaklida shakllantirishdan boshqa narsa emas (predmetlararo mavzuni o'rganishning murakkabligini unutmag).

O`quvchining ongiga sig`ishi uchun muammo qo`yayotganda uni aytishi maqsadga muvofiqdir. U muammoning mohiyatini, uni hal qilishda qanday maqsadlarga erishish kerakligini, taxminiy harakatlar rejasini aytib berishi kerak.

Muammoni qo'ygandan so'ng, "tadqiqot ob'yekti" va "tadqiqot predmeti" bilan shug'ullanish kerak. Bunday imtihon talabaga - tadqiqot muallifiga nima ustida ishlayotganini aniqroq tushunish imkonini beradi.

Qo'yilgan muammodagi TADQIQOT OB'YEKTI "bizning yoshlarimiz / masalan, Korolev shahri / shahrimiz".

TADQIQOT MAVZUSI "shaharimiz yoshlari tomonidan zamonaviy Rossiyada insonning hayotiy muvaffaqiyatini tushunish / izohlash" bo'ladi.

Mano jihatidan “tadqiqot predmeti” bilan “tadqiqot mavzusi” mos keladi.

TADQIQOT MAVZUSINI TANLASH

Mavzu mohiyatan muammoning bayon shaklida ifodalanishini ifodalaydi. Bunda mavzu mazmuni quyidagicha ko‘rinishga ega bo‘ladi: “Hayotdagi muvaffaqiyatlar haqida shahrimiz yoshlari timsoli”. Mavzu bilan biz o'rganmoqchi bo'lgan narsalarni aniqroq ifodalaymiz.

Ushbu ob'yekt uchun biz boshqa mavzularni ham olishimiz mumkin. Misol uchun, "Nega zamonaviy yoshlar muvaffaqiyatning asosiy mezoni yuqori daromadni ko'rishadi?" Yoki boshqa mavzu: “Nega qahramonlik bugungi yoshlarga yoqmayapti?”.

Talaba tadqiqot mavzusini NOU rahbari va o'qituvchi bilan birgalikda tanlaydi. Shu bilan birga, talabaning istagi inobatga olinadi: uning o'zi nimani o'rganishni yoqtirishini tanlashi kerak.

10-sinfda geografiya fanidan ilmiy-tadqiqot ishlari uchun mavzularni tanlash uchun quyidagi ishlarni bajarish mumkin.

Darslikda har bir mavzudan keyin “Bilim va malaka olish bloki” berilgan. Bu blokda boshqalar qatorida “ijodiy topshiriqlar” va “nazorat savollari” mavjud. Bu topshiriq va savollarni tadqiqot mavzusiga aylantirish mumkin.

Masalan, /16-bet/ N3 ijodiy topshiriqdan quyidagi mavzuni shakllantirish mumkin: “Juon asrning 90-yillari boshlarida dunyo siyosiy xaritasidagi ozgarishlar”. Yoki: "Zamonaviy dunyoda davlatlarning boshqaruv shaklidagi farqlar".

38-betdagi paragraflardan siz quyidagi mavzularni shakllantirishingiz mumkin: "Yaponiyaning iqtisodiy rivojlanishning yuqori darajasiga erishish sabablari".

"Jamiyat va tabiatning o'zaro ta'siri - ijtimoiy muammo". «Tabiatdan foydalanish masalalarini hal etishda geografiyaning o‘rni» va boshqalar.

Ba'zi talabalar boshqa fanlar bo'yicha tadqiqot ishlarini bajarishni xohlashadi. Bunday holda, quyidagi mavzularni tanlash mumkin.

1. Quyosh shamoli va uning Yerdagi hayotga tasiri.
2. Kelvin shkalasi: - mutlaq nol.
3. Atrofimizdagi to'liqlar.
4. Korolev S.P. - amaliy kosmonavtika asoschisi va boshqalar.

BIOLOGIYA

1. Viruslarning inson hayotidagi ahamiyati.
2. Ochiq erga pomidor ko'chatlarini etishtirishning noan'anaviy usullari.
4. Shaharimizdagi ko'chmanchi qushlar va h.k.
1. Zamonaviy yuvish vositalari.
2. Suvni og'ir metallardan tozalashning zamonaviy usullari.
3. Texnikadagi fizik-kimyoviy o'zaro ta'sirlar va boshqalar.

EKOLOGIYA

1. Ekologo - shaharning ijtimoiy pasporti.
2. Avtomobil chiqindi gazlarining o'simlik morfogenezigiga ta'siri.
3. Shaharda ichimlik suvi sifatini tahlil qilish.
4. Maktab binolarida havoni tozalash va boshqalar.

SANAT

1. Shahrimiz arxitekturasi.
2. Shahrimizdagi dam olish maskanlarini loyihalash va obodonlashtirish.
3. Shahrimiz o'lkashunoslik muzeyi.
4. Mening sevimli rassomim va boshqalar.
1. Qadimgi davrlarda va bugungi kunda Rossiyada o'zini o'zi boshqarish.
2. Sotsializm davrida va 20-asr oxirlarida xalq turmush darajasini qiyosiy tahlil qilish.
3. Shved sotsializmi va rus kapitalizmi: ular xalqqa nima beradi?
4. Boris Yeltsinning iqtisodiy islohotlari. va hokazo.

LINGVISTIKA / uzb. til/

1. Ingliz va rus tillarining dunyoda tarqalishining qiyosiy tahlili.
2. Shahrimiz tilida inglizcha so'zlarni o'zlashtirish.
3. Radiomiz eshittirishida ingliz tilidagi qo'shiqlar.
4. Rus va Amerika vatanparvarligini qiyosiy tahlil qilish va boshqalar.

LINGVISTIKA / nemis til/

1. Nemis tilining Rossiya va boshqa mamlakatlarda tarqalishi.
2. Hozirgi nemis tilidagi iqtisodiy terminologiya.
3. nomidagi institut I.V. Gyote - uning Moskvada nemis tilini o'rganishdagi roli va boshqalar.

LINGVISTIKA / Rus. til/

1. A.S.Pushkin. "Men ajoyib bir lahzani eslayman - Siz mening oldimda paydo bo'ldingiz. "She'riy tahlil.
2. Zamonaviy yoshlarning stilistik normasi va nutq submadaniyati.
3. I.A.ning poetikasi. Bunin.
4. Davrning til uslubi, xalq madaniyatining aksi sifatida.
5. Til nima?
6. Til narsalarni belgilash vositasi yoki bundan tashqari, dunyoni idrok etish vositasidir.

ADABIY IJOD

1. Men sheriyatni qanday qabul qilaman.
2. Mening she'rlarim: ...
3. Hozirgi rus sheriyatida analitik janrlar va boshqalar.

ADABIYOT TANILISHLARI

1. F.M. romanidagi qahramonning psixologik portreti. Dostoevskiyning "Qimorboz" asari.
2. V. Shekspirning tarixiy dramalarida zamon va shaxs.
3. L.N.ni tushinishda ayollarning jamiyatdagi roli. Tolstoy.
4. I.S.Turgenev romanlarida va zamonaviy OAV dasturlarida sevgi tushunchasi va boshqalar.

PSIXOLOGIYA

1. Mening fikrimcha ideal o'qituvchi.
2. Zamonaviy Rossiyada odamlar qanday qilib muvaffaqiyatga erishadilar.
3. Zamonaviy o'rta maktab o'quvchilari o'rtasidagi suhbat mavzulari.
4. Ishbilarmonlik aloqasi oldingi va bugungi kun va boshqalar.

FALSAFA

1. Rossiyadagi zamonaviy kuch va axloq.
2. Nima uchun matematika fanlar malikasi hisoblanadi?
3. Rossiyada jamiyat nima?
4. Jamiyat haqidagi bilimlarning amaliy ahamiyati nimada?
5. Axloqiy hukmlarning haqiqati.
6. Estetik mulohazalar qanday shakllanadi? va hokazo.

IQTISODIYOT

1. Aqlli va ko'k-ko'k kasb egalarining mehnat mahorati yurt farovonligining asosidir.
2. Davlat qanday qilib boyib boradi va nima uchun unga "dollar" kerak emas, "oddiy mahsulot bor ekan?"
3. Yapon mo'jizasi: iqtisodiy va tarbiyaviy jihatlari.
4. Mamlakatning ta'lim va farovonligi va boshqalar.

FANLARARO MAVZULAR

1. O`quvchi shaxsini shakllantirishda o`z-o`zini tarbiyalashning o`rni.
2. Kitob - o'z-o'zini tarbiyalashning asosiy manbai.
3. Tinglash madaniyatini tarbiyalash.
4. Hozirgi kunda talabaning tarbiyaviy ishlari qanday tashkil etilishi kerak?

TADQIQOT MAVZULARI MUVOFIQ BO'LISHI KERAK

1. Mavzuning hozirgi kun uchun ahamiyatini asoslash allaqachon muhim ijodiy harakatdir. Tanlangan mavzu sinf yoki alohida talaba uchun bugungi kunda ham ma'lum ma'noga ega ekanligini ko'rsatishimiz kerak.

2. "A.S.Pushkin shariatida shaxs erkinligi va hozirgi zamon" mavzusining dolzarbligini asoslashga misol keltiraylik. Ushbu mavzu bo'yicha ishda kirish qismida quyidagi matn mavjud.

"Insoniyat azaldan ozodlikni orzu qilgan. Xalqlarning eng yaxshi ongi ozodlik uchun kurashgan, bu haqda gapirgan va yozgan. Bizning davrimizda Rossiyada jamiyat va davlatda shaxs erkinligiga ham katta e'tibor berilgan. Biz so'z erkinligiga erishdik. miting va yig'ilishlarda, shuningdek, matbuot erkinligidan. Ammo biz xavfsizlik, jismoniy va ruhiy zo'ravonlikdan ozod bo'lish nuqtai nazaridan erkinligimizni yo'qotdik".

Ko'chalarda va jamoat joylarida qo'pollik va qo'pollik ko'pincha gullab-yashnaydi. Elektron ommaviy axborot vositalari ba'zan yolg'on xabarlarini tarqatadi. Amerika jangovar filmlarini namoyish etuvchi televidenie, asosan, zo'ravonlikni targ'ib qiladi.

Shunday qilib, ma'naviy va jismoniy sohalarda shaxsiy erkinlik masalalari hozirgi paytda dolzarbdir".

O`RQISH MAQSADI FORMULYASI

1. Tadqiqotning maqsadi mavzu bilan juda bog'liq. Shuning uchun maqsad mavzuni shakllantirish bilan bir vaqtda shakllantirilishi kerak.

Maqsad yozma shaklda shakllantirilishi va tadqiqot ishining rahbari bilan kelishilgan bo'lishi kerak.

2. Tadqiqot maqsadini shakllantirishga misollar keltiramiz.

Masalan, "Rossiya harbiy buyruqlari" mavzusini ko'rib chiqing.

Bunday holda, maqsad: "Buyuk Pyotr davrida harbiy buyruqlarning paydo bo'lishining tarkibi va sharoitlarini o'rganish" bo'lishi mumkin.

Ammo bu mavzu uchun yana bir maqsad bo'lishi mumkin, masalan: "Chor Rossiyasi harbiy xizmatchilari qanday ishlari uchun ordenlar bilan taqdirlanganligi va qanday imtiyozlarga ega bo'lganligini tahlil qilish".

Yana bir misol. Mavzu: "AQSh va Rossiyada boshqaruv shaklidagi farqlar". Ushbu mavzu uchun shunday maqsad tanlanishi mumkin:

"AQSh va Rossiyaning qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlari o'rtasidagi amaliy farqlarni tahlil qiling."

Yana bir mavzuni olaylik: "Dunyoning asosiy tillari". Ushbu mavzuning maqsadi: "Ingliz va rus tillari dunyosida tarqalishini qiyosiy tahlil qilish" bo'lishi mumkin. Talabalar huquqshunoslik bo'yicha o'qish uchun mavzularni tanlashga qarang 1-ilova.

Ilmiy va amaliy muammo (muammo) bayoni
Savolni yaxshi qo'yish - uni yarim hal qilish.

D.I.Mendeleyev

Har qanday maqsadli ilmiy tadqiqotning boshlang'ich nuqtasi tadqiqotning maqsadlari, vazifalari va chegaralari aniqlanganda, ilmiy vazifa (muammo). Tajribali tadqiqotchilarning fikricha, muammo (muammo) qo'yish 30 dan 50 gacha vaqtni oladi % uni hal qilishga sarflangan umumiy vaqt miqdori. Ishning ushbu bosqichining ahamiyati aniq: to'g'ri shakllantirilmagan holda, ob'yektiv ravishda yuzaga keladigan ilmiy muammoni (muammoni) muvaffaqiyatli hal qilishni kutmaslik kerak.

Barcha ta'riflar ilmiy muammo ilmiy bilimdagi ma'lum bir bo'shliq bo'lib, uni bartaraf qilmasdan ilmiy bilimlarni (yangi ilmiy yo'nalish yoki ilmiy muammolarni hal qilish bilan bog'liq nazariy tadqiqotlar) yanada rivojlantirish yoki amaliy hal qilish mumkin emasligiga asoslanadi. muammolar (ilmiy muammolar va vazifalarni hal qilishga, ilmiy-texnik yechimlar yoki ishlanmalarni ishlab chiqishga bag'ishlangan amaliy tadqiqotlar). Yuqoridagi barcha tariflarni soddalashtirgan holda shuni aytish mumkinki, ilmiy muammo ilm-fandagi yechimni talab qiladigan narsadir, hal qilish usuli esa odatda nomalum.

Ilmiy muammo ko'pincha ilmiy muammo bilan aralashib ketadi. Ularning farqi shundaki, ilmiy muammo uni hal qilish algoritmini bilishni (tanlashni) nazarda tutadi va muammo doimo uni ishlab chiqish uchun ijodiy harakatlarni talab qiladi. Muammoni aniqlash va qo'yish odatda quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a)muammoni shakllantirish operatsiyalardan iborat:

- markaziy savolni ko'taradi;
- qarshi harakat, ya'ni muammoning asosini tashkil etgan ziddiyatni tuzatish;
- tugatish, ya'ni o'rganish maqsadini belgilash va kutilayotgan natijani ijodiy tavsiflash;

b)muammoni tizimlashtirish, shu jumladan operatsiyalar:

- tabaqalanishda ya'ni muammoni alohida vazifalar va tadqiqot savollariga ajratish;
- kompozitsiyalar- muammoni tashkil etuvchi masalalarni shunday ketma-ketlikda guruhlash va tartibga solish, har bir oldingi savol keyingi savolga asos yaratib, avvalgisidan organik ravishda kelib chiqadi;
- mahalliyashtirish - tadqiqot shartlarini, taxminlarini va cheklovlarini aniqlash, uning asoslarini o'rnatish va tanlangan sohada ma'lumni noma'lumdan ajratish;
- variantlari - muammoning barcha elementlari uchun muqobillarni izlash;

v) baholash muammoli, operatsiyalar bilan tavsiflanadi:

- bilimlar muammolilik darajasini, ya'ni muammoni hal qilishda foydalanish kerak bo'lgan ma'lumotlardagi ma'lum va noma'lum nisbatlarini aniqlash;

- holat- muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan muammoni hal qilish uchun barcha shart-sharoitlarni, shu jumladan usullar, vositalar, usullar, tajriba o'tkazish imkoniyati va boshqalarni aniqlash;

- inventar- tadqiqot tartibini belgilashni nazarda tutuvchi muammoni hal qilish uchun mavjud imkoniyatlar va shartlarni tekshirish;

- assilyatsiyalar- echilgan muammolar orasidan hal qilinayotganga o'xshashlarni topish;

- malaka- muammoni ma'lum bir turga tasniflash imkoniyatini o'rnatish: rivojlanmagan, rivojlanmagan, qo'shimcha tadqiqotlarni talab qiladigan;

G) muammoni asoslash operatsiyalar bilan ifodalanadi:

- chalinish xavfi - ushbu muammoning tegishli tadqiqot sohalari bilan ahamiyatli, mazmunli va genetik aloqalarini o'rnatish;

- yangilash- shakllantirilgan muammo, uni qo'yish zarurati va uni hal qilishning muhimligi foydasiga dalillar keltirish;

- murosaga kelish - muammoga mumkin bo'lgan e'tirozlarni ko'tarish, unga zid keladigan savollarni qo'yish;

e) muammoni belgilash quyidagi operatsiyalardan iborat:

- kontsepsiyani tushuntirish, ya'ni, qayta kodlash - tadqiqot natijalari mo'ljallangan har bir kishi uchun ochiq bo'lgan muammoni boshqa ilmiy tilga tarjima qilish, shuningdek ma'nosini to'liq aks ettiruvchi ma'lum tushunchalar, atamalar, iboralar, qisqartmalarni muomalaga kiritish. muammo;

- kontsepsiyani intimizatsiya qilish- tushunchalarning og'zaki nuanslari va ularni rasmiy hujjatlar bilan muvofiqlashtirish.

Muammolarning mazmunli belgilarini ko'rib chiqayotganda, ular xayoliy va haqiqiy bo'lishi mumkinligini e'tibordan chetda qoldirmaslik juda muhimdir.

Mezonlarning uch guruhi real muammolarni xayoliy masalalardan mohirona ajratishga yordam beradi: 1) ob'yektiv mezonlar; 2) muvofiqlik mezonlari;

3) rasmiy mantiqiy mezonlar.

Ob'yektiv mezonlar:

- mavjudlik mezoni - tekshirilayotgan muammoning haqiqiy ekanligini aniqlashni talab qiladi;

- munosabat mezoni - tadqiqot uchun mo'ljallangan real ob'yektlar orasidagi bog'lanish to'g'ri o'rnatiladimi yoki yo'qmi, muammoni ajratishga yordam beradi;

- bo'ysunish mezoni - muammoning haqiqatini uning savollari mazmunidagi bo'ysunish to'g'ri yoki noto'g'ri ochilganligi bilan aniqlaydi;

- adekvatlik mezoni - tadqiqot muammosida noma'lumning mavjudligi haqidagi xulosa ushbu sohadagi bilimlarning haqiqiy holatiga mos keladimi yoki yo'qligini aniqlashni o'z ichiga oladi;

- zaruriylik mezoni - tadqiqot uchun taklif etilayotgan muammoda real yoki bashorat qilingan qarama-qarshilik mavjudligini belgilaydi.

Muvofiqlik mezonlari:

- old shartlar mezoni - muammoning markazida barcha yechimlar uchun asos bo'lib xizmat qiladigan shunday real imkoniyatlar (old shartlar) mavjudligini nazarda tutadi;

- uzluksizlik mezoni - muammoni shu sohada ilgari to'plangan bilimlar bilan birgalikda qo'yish va amalga oshirishni talab qiladi. Yig'ilgan bilim uning asosidir.

- sinovga yaroqlilik mezoni - muammoning tarkibiy elementlari bo'lgan masalalarni farqlashni belgilaydi; uning asosida mazmunli, maqsadga muvofiq savollar aniqlanadi;

- haqiqat mezoni - muammoning berilgan masalasining asosi bo'lgan hukmning to'g'ri yoki to'g'ri emasligiga oid savollarni tekshirishni talab qiladi; ushbu mezonga muvofiq, masalaning muayyan savollarini tuzishning to'g'riligi aniqlanadi.

Ushbu mezonlardan foydalanish tanlangan muammolarni baholash bosqichida tadqiqotchilarning ishini qurishning maqsadga muvofiqligiga, bunda xatolarga yo'l qo'ymaslikka yordam beradi. Bundan tashqari, ma'lum muammolarni o'rganish zarurligi to'g'risida qaror qabul qilishning jamoaviy shaklida xayoliy muammolarni tan olish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Magistrlar va magistrantlar uchun "ilmiy muammo" kabi tushuncha ko'proq qiziqish uyg'otadi. Oxirgi ta'rifga asoslanib, ilmiy muammo - bu hal qilinishi kerak bo'lgan narsa, ammo hal qilishning kamida bitta usuli ma'lum. Nomzodlik dissertatsiyasini tayyorlashda tadqiqot ob'yekti odatda ilmiy muammo bo'lib, dissertatsiya yangi yechimga (umumiy ilmiy muammoga) bag'ishlangan. Magistrlik dissertatsiyasini tayyorlashda umumiy ilmiy muammoning parchalanishi natijasida yuzaga keladigan alohida ilmiy muammolar hal qilinadi. Bunday parchalanish usullari quyida muhokama qilinadi.

Muammo yoki vazifani aniqlash (belgilash) va shakllantirish turli xil tushunchalardir. Birinchisi osonroq. Ushbu qarama-qarshilikning mohiyatini ilmiy vazifani (muammoni) shakllantirishda izlash kerak.

Ilmiy muammoni (muammoni) shakllantirish odatda bir necha bosqichda amalga oshiriladi va muammoni shakllantirish qoidalari bo'yicha aniq tavsiyalar mavjud emas. Faqat eng umumiy tavsiyalar berilishi mumkin:

1. Amaliyot ehtiyojlari va fandagi bilimlar holati o'rtasidagi ziddiyatni bu ehtiyojlarni qondirish uchun ochib berish (aks holda yuzaga kelgan "ilmiy to'siq"ni

topish). Bu qarama-qarshilikning mohiyatini vazifani (muammoni) shakllantirishda izlash kerak.

2. Amaliyotdagi har bir qarama-qarshilikni ilm-fan yordamida hal qilib bo'lmaydi. Bu fanga murojaat qilmasdan, texnik, moliyaviy, kadrlar yoki boshqa xarakterdagi choralar bilan amalga oshirilishi mumkin. Masalan, mehnatni ilmiy tashkil etishning yangi usullarini joriy etish orqali qurilish sifati va suratini oshirish mumkin bo'lsa, mavjud asbob-uskunalarni yangi, unumdorroq uskunaga almashtirish yoki malakali mutaxassislarni jalb qilish orqali ham xuddi shunday maqsadga erishish mumkin.

3. Fan qarama-qarshiliklarni amalda yechmaydi, balki ularni yechish vositasinigina beradi. Shuning uchun muammoni shakllantirishda faqat ilmiy bilimga tegishli bo'lgan narsaga e'tibor qaratish, muammoni fan tilida shakllantirish kerak.

Odatda ilmiy muammo tadqiqot predmeti va tadqiqot maqsadini o'z ichiga olgan holda "juftlik" shaklida ifodalanadi. Bu muammoni hal qilishning kamida bitta usuli nashr etilgan va ma'lum deb taxmin qiladi.

Tadqiqot maqsadi talab qilinadigan ilmiy natijalarni sanab o'tish yo'li bilan belgilanadi: tasdiqlangan bayonotlar, izlanayotgan qiymatlar va (yoki) asoslangan tavsiyalar, shuningdek tadqiqot shartlari va qo'llaniladigan yoki ishlab chiqilgan usul uchun aniq talablar shaklida. ilmiy muammoni hal qilish uchun.

Tadqiqotning alohida ilmiy vazifalari orasida quyidagilar bo'lishi mumkin:

- mavjud usullar va modellarni takomillashtirish;
- mashina va uskunalarning tajriba namunalarni yaratish;
- tajribalar o'tkazish va nazariy qoidalarni amaliy tekshirish;
- xulosa va tavsiyalarni shakllantirish va boshqalar.

Ilmiy muammoni hal qilish usuli, uning murakkabligiga qarab, u yoki bu ilmiy-uslubiy apparatda (usul yoki tadqiqot metodologiyasida) o'z ifodasini topadi.

Ilmiy muammoni hal qilish o'zaro bog'langan "uchlik"ni ifodalaydi: tadqiqot predmeti, tadqiqot maqsadi va tadqiqot usuli. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, haqiqatda ilmiy muammoni hal qilish, uni hal qilish usulini konkretlashtirish orqali ilmiy muammoni shakllantirishdan shakllanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ilmiy muammoni hal qilish muammoni hal qilish natijasi bilan tenglashtirilmasligi kerak.

Ilmiy muammoning yangi yechimi nashrlardan noma'lum bo'lgan "uchlik" ning kamida bitta elementining (mavzu, maqsad yoki tadqiqot usuli) o'zgarishi natijasida olinadi va sezilarli ta'sir ko'rsatadi, masalan, o'sish. olingan natijaning aniqligi va ishonchliligida.

Muammoning mavjudligi yoki yo'qligi haqidagi savol juda muhim, chunki mavjud bo'lmagan muammolarni hal qilish uchun katta harakatlar istisno emas, balki juda odatiy holdir. Uzoqqa cho'zilgan muammolar muammoning dolzarbligini yashiradi. Shu bilan birga, muammoni yaxshi shakllantirish uning yechimining yarmiga teng bo'lishi mumkin.

Muammo barcha ishlarning asosidir. Shuning uchun siz muammoni aniq, aniq, to'g'ri shakllantirishingiz kerak. U muammoli vaziyat, hal qilinmagan masala, nazariy yoki amaliy vazifa va boshqalar shaklida amalga oshirilishi mumkin.

Muammo bilim va jaholat o'rtasidagi o'ziga xos chegaradir. Bu avvalgi bilimlar etarli bo'lmaganda va yangisi hali rivojlangan shaklni olmaganida paydo bo'ladi.

Agar muammo aniqlangan va g'oya, kontsepsiya shaklida tuzilgan bo'lsa, bu siz uni hal qilish uchun muammoni qo'yishni boshlashingiz mumkinligini anglatadi.

Ilmiy tadqiqot muammosini shakllantirish, aslida, ilmiy ish niyatining kristallanishidir. Shuning uchun muammoni to'g'ri shakllantirish muvaffaqiyat kalitidir. Muammoni to'g'ri aniqlash uchun tanlangan mavzuda nima allaqachon ishlab chiqilganligini, nima yomon ishlab chiqilganligini va nimaga hech kim tegmaganligini tushunish kerak va bu faqat mavjud adabiyotlarni o'rganish asosida mumkin.

Har qanday ilmiy tadqiqot yangi hodisalarni o'rganish jarayonida ma'lum qiyinchiliklarni bartaraf etish, ilgari noma'lum bo'lgan faktlarni tushuntirish yoki ma'lum faktlarni tushuntirishning eski usullarining to'liq emasligini aniqlash uchun olib boriladi. Ushbu qiyinchiliklar mavjud ilmiy bilimlar bilishning yangi muammolarini hal qilish uchun etarli bo'lmaganda muammoli vaziyatlar deb ataladigan holatlarda o'zini eng aniq ko'rinishda namoyon qiladi. Muammo har doim eski bilim o'zining nomuvofiqligini ochib berganda va yangi bilim hali rivojlangan shaklni olmaganida paydo bo'ladi. Shunday qilib, fandagi muammo - bu hal qilinishi kerak bo'lgan munozarali vaziyat. Bu holat ko'pincha oldingi nazariy tushunchalar doirasiga aniq mos kelmaydigan yangi faktlarni kashf qilish natijasida yuzaga keladi, ya'ni. nazariyalarning hech biri yangi kashf etilgan faktlarni tushuntirib bera olmasa. Yangi muammolarni to'g'ri shakllantirish va aniq shakllantirish ko'pincha ularni hal qilishdan kam emas. Mohiyatan, umuman olganda tadqiqot strategiyasini, xususan, ilmiy tadqiqot yo'nalishini belgilab beruvchi, to'liq bo'lmasa ham, juda katta darajada muammolarni tanlashdir. Ilmiy muammoni shakllantirish deganda asosiyni ikkilamchidan ajratish qobiliyatini ko'rsatish, tadqiqot predmeti bo'yicha fanga allaqachon ma'lum bo'lgan va haligacha noma'lum bo'lgan narsalarni aniqlash qobiliyatini ko'rsatish tushunilishi bejiz emas.

Kundalikdan farqli o'laroq, ilmiy muammo ma'lum bir ilmiy soha nuqtai nazaridan shakllanadi. U ishga tushirilishi kerak. "Nima uchun quyosh porlaydi?" Bu savol, lekin muammo emas, chunki bu erda vositaning maydoni va echimi ko'rsatilmagan. "Agressivlik, shaxsiy xususiyatdagi farqlar genetik jihatdan belgilanadimi yoki ularga oilaviy tarbiya ta'sir qiladimi?" rivojlanish psixologiyasi nuqtai nazaridan shakllantirilgan va muayyan usullar bilan hal qilinadigan muammodir.

Muammo, Yu.K. Babanskiy, muammoning xarakteristikasi bor, ya'ni. qarama-qarshi vaziyat - tadqiqotchi o'rgangan materialida aniqlaydigan ijtimoiy amaliyot predmeti nazariyasi va ushbu amaliyot o'rtasidagi nomuvofiqlik. Muayyan olimning muammoni ko'rishi, birinchidan, shaxsiy tajribaning cheklanganligi bilan bog'liq - olim to'g'ridan-to'g'ri shaxsiy tajribasida doimo ob`yektiv voqelikning u yoki bu qismi bilan shug'ullanadi, ikkinchidan, uning bu haqidagi g'oyalari. uning barcha ilmiy tayyorgarligi natijasida rivojlangan voqelik. Ko'rinib turibdiki, har bir tadqiqotchi turli muammolarni ko'radi va ularning qaysi biri dolzarb muammo ekanligini turlicha ko'rib chiqishi mumkin. Bular. ilmiy tadqiqot maqsadi turlicha belgilanadi, bu esa Yu.K. Babanskiy, muammoni ideal shaklda hal qilish natijasidir. Umuman maqsad tadqiqotchi uchun tashqi zarurat bo'lishi mumkin. Masalan, ob`yektiv voqelikning ma'lum bir qismi qoniqarsiz holatda bo'lgan ijtimoiy yoki davlat tartibi mavjud, shuning uchun buning sabablarini bilish, tizimning tashqi aloqalari (ob`yektiv voqelikning bir qismi) o'rtasidagi qonuniyatlarni aniqlash kerak. uning ichki ulanishlari va buyurtma berish uchun tizimni kerakli qoniqarli holatga keltirish bo'yicha chora-tadbirlarni belgilash. Ko'p muammolar va maqsadlar aniq

Fanda muammoni shakllantirish - bu "defitsit" ni aniqlash, haqiqatni tasvirlash yoki tushuntirish uchun ma'lumotlarning etishmasligi. Dunyo haqidagi bilimdagi "bo'sh joy" ni aniqlash qobiliyati tadqiqotchi iste'dodining asosiy ko'rinishlaridan biridir. Shunday qilib, muammoni yaratishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatishimiz mumkin (5-rasm).

Guruch. 5 - Muammoni yaratish bosqichlari

Keling, 5-rasmda ko'rsatilgan bosqichlarning haqiqiylikni ko'rib chiqaylik. Birinchi bosqich haqiqatni tasvirlash yoki tushuntirish uchun ma'lumotlarning etishmasligi bilan bog'liq. Ikkinchi bosqich zarur, chunki kundalik til darajasiga o'tish bir ilmiy sohadan (o'ziga xos terminologiya bilan) boshqasiga o'tish imkonini beradi. Uchinchi bosqich muayyan fan tomonidan to'plangan ob`yektiv bilimlar miqdoriga bog'liq.

Yaxshi muammo bayoni ma'lumotlar ochib beradigan narsalarni aniq, aniq so'zlar bilan tavsiflaydi.

Ilmiy muammoni shakllantirish mezonlarini quyidagi fikrlar bilan ifodalash mumkin (6-rasm).

Guruch. 6 - Ilmiy muammoni qo'yish mezonlari

Muammolarni to'g'ri shakllantirish usullari qanday? Ular ko`p. Bu har bir mavzuni oldindan rejalashtirilgan o'rganishni majburiy ajratishni qonuniylashtirish va Rossiya Fanlar akademiyasi va uning institutlarini jalb qilgan holda barcha tugallangan tadqiqot loyihalarini yillik ilmiy attestatsiyadan o'tkazish va

mavzularni taqsimlashning tanlov shaklidir. , moliyalashtirish jamoalarni emas, balki haqiqatan ham muammoli ishlarni.

Birinchiidan, ular muammo bormi degan savolga javob olishadi.

Keyin muammoning rivojlanishi (o'tmishda va kelajakda), uning boshqa muammolar bilan tashqi aloqalari ko'rib chiqiladi va muammoning tubdan echilishi masalasi ko'tariladi.

Ilmiy muammolar qachon paydo bo'ladi?

Ilmiy muammo muammoli vaziyatda odamlarning faoliyati davomidagi ehtiyojlari to'g'risidagi bilimlar va ushbu ehtiyojlarni qondirish (ro'yobga chiqarish) vositalari, usullari, usullarini bilmaslik o'rtasida qarama-qarshilik paydo bo'lganda paydo bo'ladi. ob`yektiv dunyoning ma'lum qonunlari.

Muammoli vaziyat, shuningdek, mavjud nazariyalar va boshqa nazariy talqinni talab qiladigan yangi faktlar o'rtasidagi ziddiyat yoki mavjud nazariyalarning ichki mantiqiy nomuvofiqligini tushuntirish sifatida paydo bo'ladi. Qarama-qarshilik umumiy qabul qilingan pozitsiyalarda mustahkamlangan bilimlarning juda umumiy, noaniq, bir tomonlama ekanligini ko'rsatadigan ko'rsatkichdir.

Amaliyot muammoli vaziyatning paydo bo'lishi uchun asosdir. Shaxs va uning faoliyati ob`yektlari o'rtasidagi amaliy o'zaro ta'sir jarayonida jamiyatning sifat jihatidan tez o'zgaruvchan va miqdoriy tez o'sib borayotgan ehtiyojlari va jamiyat ularni qondirish uchun zarur bo'lgan vositalar (imkoniyatlar) o'rtasida ziddiyat yuzaga keladi va doimiy ravishda qayta tiklanadi. Yangi, noma'lum faoliyat sohalarining qonuniyatlarini ochib berish zarurati muammoning asosidir.

Har qanday ilmiy tadqiqot o'z mohiyatiga ko'ra doimo muammoli bo'lib, turli sharoitlarda, bilimlar rivojlanishining sifat jihatdan yangi bosqichlarida doimiy ravishda yechilib, qaytadan paydo bo'ladigan ketma-ket muammolar zanjirini ifodalaydi.

Qaysi muammoni hal qilish uchun tanlash kerak?

Fanda ular hal qilish uchun muammolarni tanlashning bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ikkita printsipiga asoslanadi (7-rasm).

Guruch. 7 - Ilmiy muammolarni hal qilish uchun tanlash tamoyillari

Bundan tashqari, fanda muammo va vazifalarning paydo bo'lish mexanizmini bilish va muammo va vazifani shakllantirishni qoldiradigan harakatlarni to'g'ri aniqlash muhimdir.

Muammo o'z maqsadiga erishish uchun uni to'g'ri hal qilish kerak. Buning uchun mutaxassis ilm-fanning eng ilg'or chegaralarida bo'lishi va insoniyatga aniq nima ma'lum ekanligini va haqiqatan ham noma'lum bo'lgan narsani, nimani o'rganish kerakligini aniq tushunishi kerak. Ilmiy muammoni to'g'ri shakllantirish uchun

keng dunyoqarash talab qilinadi. Olimlar to'g'ri tuzilgan muammo allaqachon yarim hal qilingan muammo deb ta'kidlashlari bejiz emas.

Muammoni vakolatli shakllantirish quyidagi harakatlar guruhlarini amalga oshirishni o'z ichiga oladi (8-rasm).

Guruch. 8 - Muammoning vakolatli bayoni bilan harakatlarning asosiy guruhlari
Shaklda ko'rsatilganlarni ko'rib chiqing. muammoni batafsilroq vakolatli shakllantirish bilan asosiy harakatlar guruhlari.

1. Savol berish (muammoning markaziy masalasini ilgari surish), qurish (muammo asosini tashkil etgan ziddiyatni tuzatish), tugatish (kutilayotgan natijaning taxminiy tavsifi) dan iborat muammoni shakllantirish;

2. Muammoni tabaqalash (muammoni savollarga "bo'lish", javoblarisiz asosiy muammoli savolga javob olish mumkin bo'lmagan), kompozitsiya (guruhlash va yechimlar ketma-ketligini aniqlash) operatsiyalari bilan ifodalanadigan masalani qurish. muammoni tashkil etuvchi savollar uchun), mahalliyashtirish (tadqiqot ehtiyojlari va tadqiqotchining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda ta'lim sohasini cheklash, o'rganish uchun tanlangan sohada ma'lumni noma'lumdan cheklash), variatsiya (ishlab chiqish muammoning har qanday savolini boshqasi bilan almashtirish va muammoning barcha elementlari uchun muqobil variantlarni izlash imkoniyatiga munosabat);

3. Mutaxassisning konditsioner (muammoni hal qilish uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni, shu jumladan usullar, vositalar, texnikalar va boshqalarni aniqlash), inventarizatsiya (mavjud imkoniyatlar va shartlarni tekshirish), bilish (topish) kabi harakatlari bilan tavsiflangan muammoni baholash. muammolilik darajasini aniqlash, ya'ni muammoni hal qilishda foydalanish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlardagi ma'lum va noma'lumlarning nisbati), o'zlashtirish (echilgan masalalarga o'xshash hal qilingan masalalarni topish), malaka (tayinlash). muayyan turdagi muammo);

4. Ta'sir qilish tartib-qoidalarini izchil amalga oshirish (berilgan muammoning qiymati, mazmuni va boshqa muammolar bilan genetik aloqalarini o'rnatish), aktuallashtirish (muammoning haqiqati, uni shakllantirish va hal qilish foydasiga dalillar keltirish), murosaga kelishni asoslash. (muammoga o'zboshimchalik bilan ko'p sonli e'tirozlarni ilgari surish), namoyish qilish (aktuallashtirish va murosaga kelish bosqichida olingan natijalarning ob`yektiv sintezi);

5. Tushunchalarni tushuntirish (aniqlashtirish), qayta kodlash (muammoni boshqa ilmiy yoki kundalik tilga tarjima qilish), tushunchalarni intimizatsiya qilish (og'zaki nuance - sezilmaydigan o'tish - muammoni ifodalash va eng aniq qamrab oladigan tushunchalarni tanlash) dan iborat belgilash. muammoning ma'nosi).

Tadqiqotning xususiyatiga va tadqiqotchining tajribasiga qarab, protsedura va operatsiyalar ketma-ketligini o'zgartirish mumkin. Ulardan ba'zilari boshqalar bilan parallel ravishda amalga oshirilishi mumkin (masalan, tabaqalanish (ajralish) o'zgaruvchanlik bilan (bir savolni boshqasiga almashtirish)), ba'zilari - muammoning barcha protseduralari va operatsiyalari (masalan, tushuntirish (aniqlash)) tushunchalar yoki assimilyatsiya). Barcha protseduralar noma'lum (yoki qisman noma'lum) hududga joylashtirilgan tarmoq sifatida taqdim etilishi mumkin, bu bizga ushbu soha, uning chegaralari, uni tushunish usullari va vositalari va boshqalar haqidagi g'oyalarimizni tartibga solishga imkon beradi.

Muammoni turli fanlar materiallaridan foydalangan holda o'rganish shuni ko'rsatadiki, ilmiy muammoni shakllantirishning uchta darajasini ajratish mumkin: Umumiy holat shundan iboratki, markaziy muammo aniqlangandan so'ng, muammoni yanada kengroq joylashtirish uchun juda kam tashvish bor. Bu, aytganda, muammo bayonining eng past intuitiv shakli.

Muammoni tavsiflangan qoidalarga muvofiq bayon qilish, lekin ularning ma'nosini to'liq tushunmasdan va ularga rioya qilish zarurati. Shuni ta'kidlash kerakki, barcha operatsiyalar har doim ham bitta mutaxassis tomonidan to'liq bajarilmaydi. Lekin ularning har biri u yoki bu tarzda fanning haqiqiy muammolaridan birida ifodalanadi. Bu protsessual qidiruvni tuzish uchun asos bo'ldi.

Unga kiritilgan barcha protseduralar va operatsiyalardan ongli ravishda foydalanish.

Yuqoridagilarni bajarishning qanday foydalari bor?

Birinchidan, qoidalarga rioya qilgan holda, olimlar muammo haqida ko'pincha intuitiv muhitda muhokama qilinmaydigan bunday nuqtai nazardan o'ylashga majbur bo'lishadi. Natijada muammoni tushunish boyib boradi, unga yangi yondashuvlar ochiladi, uni hal qilish vositalari va shartlariga yangi qarashlar paydo bo'ladi.

Ikkinchidan, bir qator hollarda, agar tadqiqotchi qo'ygan muammo haqiqatda muammo emasligi aniqlansa yoki muammoni hal qilish imkoniyatlari va unda qo'yilgan maqsadlar o'rtasidagi tafovut juda katta bo'lsa, tadqiqot to'xtatiladi.

Uchinchidan, muammoni shakllantirish talablariga rioya qilish tufayli ilmiy tadqiqotlarni yuqori sifatli rejalashtirish ta'minlanadi. Axir, qoidalarga rioya qilish barcha tayyorgarlik ishlari amalga oshirilganligini anglatadi. Bunday reja mavjud bo'lganda tadqiqotchilar ishini samarali tashkil etish ta'minlanadi.

To'rtinchidan, harakatlar amalga oshirilganda, mutaxassisning kognitiv faoliyatga psixologik tayyorgarligi aniq maqsadlilik va uning mohiyatini aniq tushunish asosida paydo bo'ladigan ishonch tufayli ancha yuqori bo'ladi. muammo, unda yotgan imkoniyatlar va engish kerak bo'lgan qiyinchiliklar. Ma'lumki, ishonch ko'p jihatdan bilimning natijasidir. Bu boradagi muammoni bilish ham bundan

mustasno emas. Umuman olganda, muammoning "sifati" sezilarli darajada yaxshilanadi va kontseptsiyadan yechimga o'tish sezilarli darajada tezlashadi. Fanni tashkil etish uchun muhim masala - bu xayoliy muammolar deb ataladigan masala. Ikkinchisi muammoga o'xshash tuzilmalar sifatida tushuniladi, ular muammo bo'lmagan, lekin ular uchun noto'g'ri bo'lgan yoki shunday taqdim etilgan.

Voqealarning tabiatiga qarab, barcha xayoliy muammolarni ikki sinfga bo'lish mumkin:

Sabablari fandan tashqarida bo'lgan fandan tashqari xayoliy muammolar. Ularning vujudga kelishining zamirida dunyoqarash, uslubiy, mafkuraviy va boshqa aldanishlar yotadi.

Sabablari bilishning o'zida, uning yutuqlari va qiyinchiliklarida bo'lgan fan ichidagi muammolar.

Haqiqiy va xayoliy muammolarni farqlash mezonlarini, shuningdek ularni tanib olish usullarini ishlab chiqish amaliy nuqtai nazardan muhim vazifadir. Dialektik yondashuv bir qator mezonlarni (mavjudlik, adekvatlik, zarurat, zaruriy shartlar, uzluksizlik, qaror qabul qilish, tekshirish mumkinligi, haqiqat va boshqalar) shakllantirishga imkon beradi, bu esa haqiqatan ham ilmiy muammolarni xayoliy muammolardan etarli darajada ajratish imkonini beradi. ishonchlilik. Tizimli fikrlashning etishmasligi ham noto'g'ri muammolar paydo bo'lishiga olib keladi.

Umumiy sharoitlarni o'rganish bizning davrimizda muhim ahamiyatga ega bo'lib, muammoli bilimlar bilan ishlashda mutaxassislarning xatolari sonini kamaytirishni ta'minlaydi. Muammoni tahlil qilish tizim yaratilayotgan muammoni to'g'ri va aniq shakllantirish imkonini beradi. Ba'zi hollarda ular salbiy xulosaga kelishadi, ya'ni. muammo mavjud emas va tizim kerak emas, bu ham foydali bo'lib chiqadi. Boshqa hollarda, bunday tadqiqot muammo dastlab noto'g'ri tuzilgan, u boshqa narsada yotadi, degan xulosaga keladi va shuning uchun o'ylab topilgan tizimning funksiyalari va tuzilishi boshqacha bo'lishi kerak.

Tizim tahlilini va muammolarning nisbiy ahamiyatini intuitiv baholashni birgalikda qo'llash va ularning samaradorligini baholash allaqachon iqtisodiy samaradorlikni hisoblashning an'anaviy usullaridan yoki operatsiyalarni o'rganishning noqulay usullaridan ko'ra yaxshiroq amaliy natijalar beradi.

Zamonaviy oliy ta'limning o'ziga xos xususiyati muammolarni o'rganishdir, lekin ayni paytda faqat izchil fikrlashni o'rganadigan klassik fan tomonidan tan olinmagan ikkita qarama-qarshilikka e'tibor berish juda muhimdir. Mavzuni bilishda optimal qaror qabul qilish mumkin emas - insonning eng muhim xususiyati. Buning sabablari ko'p. Ulardan biri etarli ma'lumotlarning etishmasligi. Mutaxassis ma'lumotlarning taxminan 40 foizini tegishli va ba'zan uzoq bilim sohalaridan olishi kerak. Ilmiy ixtisoslashuv davrida ko'pgina hatto o'z sohalaridagi

ko'zga ko'ringan olimlar dunyoning umumiy ilmiy manzarasiga ega emaslar, bu ularning faoliyatiga salbiy ta'sir qiladi. Mutaxassis yangi ilmiy nazariyani yaratishda mohiyatan faylasufga aylanadi, chunki u o'z faoliyatining mohiyatini, qo'llaniladigan ilmiy tushunchalarning qo'llanilishi chegaralarini tahlil qilishga majbur bo'ladi, insonning fan bilan o'zaro ta'sirini tushunishning yangi usullarini taklif qiladi. tashqi dunyo.

Tadqiqot muammosini qanday shakllantirish kerak Har bir tadqiqotning metodologiyasini ko'rib chiqsak, uning apparatida ilg'or va yaxshi qo'yilgan tadqiqot muammosi mavjud degan xulosaga kelishimiz mumkin. Bu talabaning kurs loyihasiga, mutaxassislik dissertatsiyasiga, olimning tahliliy ishiga, shuningdek, doktorlik dissertatsiyasiga taalluqlidir. Muallif har doim muammoni qandaydir mantiqiy asos va tadqiqotning ahamiyati shaklida ifodalaydi. Oldindan muammo aniqlangan va aniq ko'rsatilgan mavzuni o'z ichiga olgan tadqiqot ishisiz qilmaslik kerak. Bunday tadqiqot ishlarining nazariyasi va amaliyoti uchun ma'lum bir uslubiy asos ham kerak. Ko'rsatma

1 Tadqiqot muammosi mavzuning dolzarbligini mantiqiy to'liq talqin qilish bo'lib, unda ish muallifi tanlagan mavzu ushbu muammoni hal qilmasdan hech qanday tarzda amalga oshirilmassligini ko'rsatadi. Qoida tariqasida, muammo ikkita bilim (yangi va eskirgan) o'rtasida paydo bo'ladi, ulardan biri yo'qolganda, ikkinchisi esa hech qanday tarzda paydo bo'lmaydi. Muayyan muammo fanda allaqachon ochib berilgan, ammo u to'liq amalga oshirilmagan vaziyat istisno qilinmaydi.

2 Yaxshi qo'yilgan muammo tadqiqot strategiyasini aniqlashda, ya'ni ma'lumotni amaliyotga qanday tatbiq etish yoki ushbu tadqiqot natijalari asosida yangi nom yaratishda yordam beradi. Muammoni shakllantirish - mavzuning asosiy qismlarini ikkinchi darajali qismlardan ajratish, tadqiqot ishining mavzusi bo'yicha fanga tanish bo'lgan va haligacha noma'lum bo'lgan narsalarni tushunish.

3 Asar muallifi muammo qo'yishda avvaldan malum bo'lgan ilmiy materialdan nimani o'rganish kerakligi haqida surishtiruv tarzida gapirayotganga o'xshaydi. Muammo ishda eng qiyin va muhim masala hisoblanadi. Muammoni asoslash uchun unga nisbatan kuchli dalillar kerak, u va boshqa muammolar o'rtasida mazmunli va qimmatli aloqalar ham zarur.

4 Muammoni to'g'ri baholash uchun uni hal qilishning barcha mumkin bo'lgan shartlari va usullarini, shu jumladan vositalar, usullar va usullarni aniqlash kerak. O'rganilayotgan sohani fanda muammolarni hal qilish uchun topilgan analogiyalar bilan qisqartirish mumkin.

5 Muammoni qurish fanni o'rganish doirasini o'rganish imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda toraytirishni talab qiladi. Agar asar muallifi malum va nomalum bilan chiziq qayerda yotganini aks ettira olsa, aslida muammo ko'p qiyinchiliksiz aniqlanadi. E'tibor bering tadqiqotning uslubiy qismida

muammo tanlangan yo'nalishning dolzarbligini asoslash tugallangandan keyingina tuziladi. Biroq, muammo muammoning dolzarbligini asoslashdan oldin paydo bo'lgan holatlar bundan mustasno emas. Muhimligi tadqiqot muammosini tahlil qilish natijasida aniqlanadi. Bunday vaziyatda dolzarblik ushbu muammo va uni o'rganish zamonaviy dunyo uchun nima uchun juda muhim ekanligiga javobni o'z ichiga oladi. Foydali maslahat Muammoni qo'yish qiyinroq bo'lgan ko'proq tegishli va keng qamrovli tadqiqotlarda. Agar ish kurs ishi bo'lsa, unda muallif muammo sifatida savol qo'yish huquqiga ega. Bitiruv malakaviy ishda muammo muammoli vaziyat, ziddiyat va topshiriqdan (amaliy yoki nazariy) iborat xulosa sifatida qo'yilishi mumkin.

Ilmiy tadqiqot bosqichlari normativ jarayon sifatida.

Fan metodologiyasi har qanday ilmiy tadqiqotning me'yoriy jarayonini quyidagi bosqichlar ketma-ketligi sifatida ifodalaydi:

1. Gipotezani ilgari surish.
2. Tadqiqotni rejalashtirish.
3. Tadqiqot ishlarini olib borish.
4. Ma'lumotlarning talqini.
5. Gipotezani rad etish yoki rad etmaslik.
6. Eskisini rad etishda - yangi gipotezani shakllantirish.

Tadqiqotni oqilona tashkil etish uchun tadqiqot ob'yektini, uning predmetini ajratib ko'rsatish va tadqiqot dasturiga ega bo'lish kerak. Mualliflarning talabalar ishiga rahbarlik qilish bo'yicha shaxsiy tajribasi, shuningdek, muammo bo'yicha adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tadqiqotning eksperimental qismi eng yaxshi bajariladi, bu murakkab eksperimental protseduralardan, qimmatbaho uskunalardan va boshqalardan foydalanish bilan bog'liq. Biroq, olingan natijalarni talqin qilishda qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Bu muammoni chuqurroq o'rgansak, bu tadqiqotning yomon tashkil etilganligi, ayniqsa, tadqiqotning nazariy va empirik qismlarining bir-biriga to'g'ri kelmasligi, uslubiy-uslubiy nuqsonlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Avvalo, tadqiqot algoritmini tadqiqotchining harakatlar ketma-ketligi sifatida umumiy ma'noda ko'rib chiqamiz.

Muammoning bayoni, tadqiqot ob'yektini tanlash.

Kontseptsiyani, mavzuni tanlash, tadqiqot ob'yektining modelini qurish.

So'zning keng ma'nosida tadqiqotni rejalashtirish.

Tadqiqot, tajriba, empirik ma'lumotlarni to'plash.

Natijalarni qayta ishlash.

Izoh.

Natijalarni bilimlar tizimiga kiritish (dunyoning ilmiy surati).

Tadqiqot bosqichlarining markaziy bosqichga nisbatan simmetriyasini ko'rish mumkin - tadqiqot, masalan, empirik ma'lumotlarni yig'ish bo'yicha eksperimentatorning faoliyati.

Muammoni qo'yish - natijalarni bilimlar tizimiga kiritish;

Kontseptsiyani tanlash - natijalarni sharhlash;

Rejalashtirish - ma'lumotlarni qayta ishlash.

Mavjud ilmiy bilimlar kontekstida ma'lum bir muammo ("fondagi rasm" sifatida) ajralib turadi. Ob'yektiv haqiqatda ularning ko'pligi orasida ob'yekt ajralib turadi. Subyekt ob'yektning tegishli tushuncha (mafura) bilan bog'langan tomoni sifatida ajratib ko'rsatiladi. Keyinchalik, ob'yekt va uning muhitining modeli atrofida voqelik bilan aloqalar va munosabatlarda qurilgan. Gipoteza ilgari suriladi.

Tadqiqot usullari tanlanadi (kuzatish, "germenevtik usul", korrelyatsion tadqiqot va boshqalar), o'zgaruvchilar tanlanadi, ularning parametrlari aniqlanadi: o'zgarish chegaralari, o'lchov birliklari.

Har qanday tadqiqot tadqiqotchi nimani xohlashini (yoki kerak bo'lishini) aniqlashdan boshlanadi. Psixologik nuqtai nazardan, bu jarayon inson bilimining u yoki bu sohasi bilan tanishish bilan bog'liq kuchli hissiy rangli intellektual holatdir, chunki bu soha rivojlanib borgan sari, bu soha o'rganilayotgan kichik sonli masalalar atrofida torayib boradi. Subyektiv ravishda tadqiqotchi o'zini qiziqtirgan muammolar doirasi bilan doimiy ravishda tanishib boradi. Biroq, rasmiy nuqtai nazardan, har bir kishi tadqiqot qurishning dastlabki bosqichida o'tishi kerak bo'lgan asosiy bosqichlarni aniqlash mumkin.

Nolinchi ma'lumot nuqtasi muammoni shakllantirishdir - vaqt bo'yicha teng bo'lmagan ikki qismga bo'lingan jarayon. Birinchi qism tadqiqotchi vakili bo'lgan ilmiy sohaning mavzusiga kirishdir. Shu bilan birga, ilmiy soha predmetini ilmiy tadqiqot predmeti bilan aralashtirib yubormaslik kerak. Fanning har bir sohasi (intizomi, bo'limi) muayyan tarixiy davrda o'zi uchun muhim bo'lgan muammolar majmuasiga ega bo'lib, ular atrofida tadqiqotchilarning say-harakatlari, munozaralar va hokozolar jamlangan. Shubhasiz, ko'plab muammolar, noma'lum bog'lanishlar, bahsli bayonotlar orasida ish, jismoniy kuch va moddiy xarajatlar uchun ajratilgan vaqtni hisobga olgan holda tadqiqotchi qamrab oladigan hajmni tanlash kerak. Va bu muammoni qo'yish jarayonining ikkinchi qismi. Agar tadqiqot mustaqil yolg'iz bo'lsa va tadqiqotchining o'zi avtonom bo'lsa, buni qilish juda qiyin. Agar u tadqiqot guruhiga kiritilgan bo'lsa, unda hech bo'lmaganda muammoni toraytirish va uni shakllantirish bo'yicha u uchun tanlov allaqachon qilingan.

Har qanday, hatto kundalik, tadqiqot hal qilinmagan muammodan boshlanadi.

Fanda uni "tadqiqot muammosi" deb atashadi. Muammo- bu haligacha hech kimga noma'lum bo'lgan hal etilmagan savol yoki aniqrog'i ilmiy izlanish vazifasi bo'lib,

qidiruv parametrlari muammoni shakllantirish jarayonida tadqiqotchining o'zi tomonidan belgilanadi.

Muammoning mavjudligi (muammoli vaziyat) har qanday ilmiy tadqiqotning boshlang'ich nuqtasidir.

Muammo yo'q - tadqiqot yo'q!

Faktlar, bilimlarning etishmasligi, ilmiy g'oyalarning nomuvofiqligi tadqiqot uchun asos yaratadi. Biroq, bu alohida tadqiqotchi yoki talabaning boshida bilim etishmasligi bilan bog'liq emas. Agar talaba biror narsani bilmasa, "g'ildirak"ni ochish uchun o'qishni boshlashdan ko'ra, darslik yoki ilmiy adabiyotlarni olib, shaxsiy bo'shliqni to'ldirish osonroq. Ilmiy muammolarning asosiy manbalarini nomlash mumkin: 1) voqelik haqidagi ilmiy bilimlarning yetarli emasligi (kamligi); 2) ilmiy bilishdagi qarama-qarshiliklar (paradokslar); 3) ilmiy bilimlarning evolyutsion rivojlanishi; 4) ilmiy bilimlarning inqilobiy rivojlanishi.

Ilmiy muammoni shakllantirish quyidagilarni nazarda tutadi:

- 1) bilim taqchilligi mavjudligini aniqlash;
- 2) defitsitni bartaraf etish zarurligini anglash;
- 3) muammoli vaziyatning tabiiy tilda tavsifi;
- 4) muammoni ilmiy nuqtai nazardan shakllantirish.

Ilmiy manbalarning adabiyotlarini ko'rib chiqish tadqiqotchiga boshqalarni muammoning haqiqatan ham mavjudligiga ishontirishga yordam beradi. Sharhda, birinchi navbatda, qiziqtirgan muammoning tadqiqot darajasining tavsifi berilgan. Ikkinchidan, o'rganilmagan va kam o'rganilgan masalalar, hodisani yaxlit va uning alohida tomonlarini tushunishdagi qarama-qarshiliklar, mavjud empirik ma'lumotlardagi qarama-qarshiliklar mavjud.

Muammolar ba'zi nazariyalar va boshqa nazariyalarning "choragida" topiladi; yoki nazariy pozitsiyalar va empirik ma'lumotlarni solishtirish orqali; yoki ba'zi empirik ma'lumotlar boshqa empirik ma'lumotlarga mos kelmasa. Ko'pincha, bir populyatsiya ma'lumotlari va boshqa populyatsiyalar ma'lumotlarini taqqoslashda nomuvofiqliklar topiladi; ba'zi usullar bilan olingan ma'lumotlar va boshqa usullar bilan olingan ma'lumotlar. Bundan tashqari, kuzatish (boshqa odamlar, bolalar yoki o'zi uchun), bilvosita kuzatish (boshqa mualliflarning kuzatishlari bilan tanishish), o'z tadqiqotini kengaytirish (uning rivojlanishi sifatida) va nazariyani jalb qilish (nazariy pozitsiyalarni tekshirish yoki moslashtirish) tadqiqot g'oyalari manbasiga aylanishi mumkin.

Muammoni aniqlash, uni tekshirish uchun ochiq bo'ladigan tarzda tavsiflashni anglatadi.

Muammoni aniqlashda tadqiqotchi bir qancha bosqichlardan o'tadi... Birinchidan, muammoni shakllantirish va uning mohiyatini muhokama qilish kerak, va avvalo, ilmiy atamalarda emas, balki kundalik tilda, chunki o'rganilayotgan mavzu darhol

aniq emas va u qaysi ilmiy sohada va, shunga ko'ra, u qanday tushunchalarni tavsiflaydi.

Tadqiqot g'oyalari manbalarining xilma-xilligiga asoslanib, muammolar juda katta farq qiladi. Aniqlash juda qiyin bo'lgan muammolar mavjud. Misol uchun, bir necha asrlar davomida: "Ongning tabiati nima?" Degan savolni tushunishda juda oz taraqqiyot kuzatildi.

Shuning uchun tadqiqotchilar aniq javob olishlari uchun savollarni qo'yadilar. Birinchidan, metafizik savollarga ularning apriori tabiati tufayli javob berish mumkin emas. Metafizik savollar umumiy nazariy jihatdan emas, balki tadqiqot turidagi tekislikda: "yuqori" nima: fikrlash yoki idrok? Ongni shakllantirish mumkinmi? - empirik tarzda o'rganish mumkin emas.

Ikkinchidan, empirik nazariyalardan tashqarida muammolarni hal qilish mumkin emas.

Ikkita savol: Shaxsning tuzilishi qanday? Eyzenk so'rovi bilan o'lchanadigan shaxsiy xususiyatlar - ekstraversiya, nevrotizm, psixotizm - o'zaro bog'liqmi? Birinchi savolning empirik yechimi yo'q, chunki shaxsni hech qanday usul bilan to'g'ridan-to'g'ri o'lchash mumkin emas. Bu yashirin o'zgaruvchan: uni hukm qilish mumkin, uni baholash mumkin, lekin uni bevosita kuzatish mumkin emas. U o'zining xossalari, qandaydir bog'lanish va tuzilmani tashkil etuvchi individual xususiyatlari orqali o'zini namoyon qiladi, ular aslida shaxs sifatida o'tadi. Bundan tashqari, turli xil shaxsiy xususiyatlar bir-biri bilan turli yo'llar bilan bog'lanishi mumkin va bundan tashqari, ularni turli yo'llar bilan o'rganish mumkin. Bu, o'z navbatida, nazariyada shaxsning ko'plab empirik nazariyalarining mavjudligi sifatida namoyon bo'ladi: har bir nazariya shaxsni o'ziga xos tarzda izohlaydi (Merlin, Ananiev, Eyzenk, Kattell, Yung va boshqalar).

Uchinchidan, tegishli o'lchov vositalari yo'q bo'lsa, muammoni hal qilish mumkin emas. Nazariyalar bir xil xususiyatlarni o'lchash uchun ham har xil bo'lgan o'lchov vositalarini hosil qiladi (Eysenck va Cattell bo'yicha ekstraversiya o'lchovini solishtiring).

Muammoni shakllantirishning ikkinchi bosqichi: u mavjud nazariya va ma'lum empirik faktlar, har qanday empirik psixologik tushuncha bilan bog'lanishi mumkin bo'lgan tarzda taqdim etilishi kerak. Muammoni "idrok etish" uchun tegishli adabiyotlarni chuqur tahlil qilish kerak. Tahlil empirik nazariyani topishga qaratilgan bo'lishi kerak, uning predmeti o'rganilayotgan hodisa yoki hodisalardir. Keyinchalik, empirik nazariyalar empirik ma'lumotlarga muvofiqligi uchun sinovdan o'tkaziladi. Qaysi nazariy pozitsiyalar empirik qo'llab-quvvatlanadi va qaysi biri yo'q, degan savolga aniqlik kiritiladi. Turli empirik nazariyalar nuqtai nazaridan olingan empirik ma'lumotlardagi qarama-qarshiliklarga aniqlik kiritiladi va hokazo. Ushbu tahlil quyidagilarni ko'rsatishi mumkin:

1. Bunday tushuncha mavjud. Bu shuni anglatadiki, siz ob`yektini ushbu kontseptsiyaning muallifi deb hisoblaysiz va uni muallif tomonidan aniqlangan parametrlar bo'yicha baholaysiz va uni muallif tomonidan taklif qilingan vositalar bilan o'lchaysiz.

2. Bunday tushuncha mavjud emas. Ilmiy adabiyotni sinchkovlik bilan tahlil qilish bilan siz tanlangan ob`yekt uchun empirik kontseptsiyani topa olmadingiz, keyin siz muammoni hal qilishdan bosh tortishingiz mumkin. Uchinchi variant ham mumkin.

3. Bunday tushuncha mavjud emas, lekin bu mavzuga yaqin boshqa empirik tushunchalar ham mavjud. Ya'ni, muammoni to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita hal qilish mumkin (masalan, maktab o'quvchilari o'rtasidagi bezorilikni o'rganish uchun harbiy psixologiya konsepsiyasini harbiylar orasida qo'llash va uning qanday "ishlashini" tekshirishga harakat qilish mumkin. maktab o'quvchilariga munosabat). Boshqa holatda, siz bir muammodan boshqasiga o'tishingiz mumkin, garchi bu asosiy muammoni cheklangan doirada hal qilsa ham (masalan, maktab o'quvchilari o'rtasida bezorilikni o'rganayotganda, birinchi navbatda hukmronlik-bo'ysunish muammosini o'rganing va uni "qo'ying". zo'ravonlik muammosi). Muammoni qo'yish tadqiqotning boshlanishi, uning asosidagi so'rovdir. Ushbu bosqichsiz tadqiqot natijasi hech qanday qiymatga ega bo'lmaydi; fan "xom" faktlar to'plamidan ancha ko'p, u nazariya va to'plangan bilimlar asosida birlashtirilib, izohlanishi mumkin bo'lgan faktlardan iborat.

Masalalar turlari: 1) hal etilishi amaliy jihatdan mazmunli natija beradigan real; 2) psevdomuammolar, ahamiyatsiz; 3) ritorik masalalarning yechimi yo'q.

Ilmiy hamjamiyatni haqiqiy muammoni tuzganingizga ishontirish uchun muammoning nazariy tahlilini o'tkazish kerak. Muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni har tomonlama tahlil qilish o'rganilayotgan hodisaga tizimli qarashni shakllantirishni ta'minlaydi. Tadqiqot dasturi har bir bosqichda muammoni nazariy tahlil qilishga kompleks yondashish imkonini beradigan o'ziga xos rejadir.

Muammoni nazariy tahlil qilish bosqichlari va ularni tadqiqot dasturiga kiritish:

1. Tadqiqot predmeti sohasini tahlil qilish - asosiy adabiyotlar - darsliklar, o'quv qo'llanmalar, shuningdek, jurnal maqolalari va boshqa ilmiy ishlar asosida tahlil qilish uchun adabiyotlar ro'yxati. Bu bosqichda tadqiqotchi tadqiqot ob`yektida o'zi aniqlagan muammolarni ochib beradigan ma'lum miqdordagi ilmiy adabiy manbalarni tahlil qiladi va tizimlashtiradi.

2. Tegishli tadqiqotlarni tahlil qilish - tadqiqot ishlari - maqolalar, kurs ishlari, tezislari, dissertatsiyalar, monografiyalar asosida tahlil qilish uchun adabiyotlar ro'yxati. Ishning mazmuni muammo haqida umumiy fikrni shakllantirish va tadqiqot yo'lini tanlash uchun tadqiqot sohasida allaqachon yaratilgan narsalar bilan tanishishni o'z ichiga oladi.

3. Tadqiqotning metodologik asoslarini aniqlash - psixologiya tarixi va nazariyasiga oid nazariy maqolalar va monografiyalar, manbalar asosida tahlil qilish uchun adabiyotlar ro'yxati. Ishni uslubiy asoslash maqsadida tadqiqotchi bugungi kun uchun asosiy ilmiy paradigma bilan tanishadi. Asosiy vazifa har bir bosqichda amalga oshiriladigan tadqiqot tamoyillarining (falsafasining) aniq tartiblangan tizimini shakllantirishdan iborat.

4. O'rganilayotgan hodisaning mualliflik modelini yaratish - tadqiqotchilarning qisqacha ro'yxati va ishning asosini tashkil etgan ularning pozitsiyalari, tushunchalari va nazariyalari. Qo'llanilishi rejalashtirilgan usullar ro'yxati, asosiy tadqiqot tushunchalari ro'yxati. Asosiy vazifa - muammoga o'z nuqtai nazariningizni shakllantirish: asosiy tushunchalarning ta'riflarini berish (o'z yoki boshqa mualliflar). Muammo haqidagi tasavvuringizni aniq shakllantiring, tadqiqot tuzilishini taqdim eting, natijalarni prognoz qiling. Muallif modelisiz tadqiqot reproduktivdir, bu uning ilmiy qiymatini sezilarli darajada kamaytiradi.

Shunday qilib, muammo muhokama qilingan va tadqiqot ob'yekti joylashgan ilmiy soha nuqtai nazaridan shakllantirilgandan so'ng, ushbu muammoni o'rganishning fan va amaliyot uchun dolzarbligini chuqurroq ko'rib chiqish mumkin. Uni boshqa tadqiqotchilarning ilmiy tadqiqotlari tizimi bilan bog'lash va uni hal qilishning amaliy qaytishi.

Yaxshi ishlab chiqilgan tadqiqot muammosi quyidagi asosiy xususiyatlarga ega: Operatsionlashtirish imkoniyatini ta'minlaydi (tadqiqot amaliyoti bilan maksimal bog'liqlik),

Bilvosita (ichki) o'z yechimining yo'lini o'z ichiga oladi,

Yangi bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi,

Muammoni hal qilish ilmiy jihatdan muhim natijaga olib keladi.

Tayanch so'zlar va iboralar. Kontseptsiyani tanlash, korrelyatsion tadqiqot, germenevtik usul, muammo, ekstraversiya o'lchovi, idrok etish, ritorik masala.

Muhokama uchun savollar:

- 1."Satsiol Dinamika" tushunchasini fanga kim olib kirgan?
- 2.Satsoil statistika nimani o'rganadi?
- 3.Satsiol mobillik nima?
- 4.Sotsial boshqarish nimaga asoslanadi?
- 5.Pragnozlar mazmuni va bajaradigan vazifasiga ko'ra nechta guruhga bo'linadi?

Test:

1. "Sotsial dinamika" tushunchasini ham sotsiologiya fan nomini kashf qilgan fransuz mutafakiri kim?

A. P. Sorohin

B. G'. Rahimov

C.Ogyust Kont

D.Hosil Fozilov

2. Sotsial energitikasi qaysi tildan olingan bo'lib qanday ma'noni anglatadi ?

A. Lotincha so'zdan olingan bo'lib Integratio - to'ldirish tiklanish interger - yaxlit butun.

B . Fransuzcha so'zdan olingan bo'lib integration - tiklanish interger - butun

C . Ingilizcha so'zdan olingan bo'lib integration -to'ldirish interger -yaxlit

D. Arabcha so'zdan olingan bo'lib integration - to'ldirish tiklanish interger -yaxlit butun

4. Bajaradigan vazifalari , sohalariga qarab sotsial dinamikaning quyida nechida turga ajratib ko'rsatish mumkun ?

A .7 B.6 C. 8 D.5

5. Nechanchi yil inqilobi G'arbiy Evropa ijtimoiy - madaniy tizimidagi to'ntarishlar natija bo'lib, ularning o'zi keyingi ijtimoiy larzaga olib keladi ?

A. 1918 B.1920 C.1916 D.1917

6. Nechanchi asrda bozor iqtisodiyoti rivojlanishi bilan boshqarish xususiyatidagi faoliyat menejment paydo bo'ladi?

B. XIX C. XVIII D. XVII

3 - MAVZU. ILMYIY GIPOTEZA.

1. Gipotezaning mazmuni va ahamiyati. Ilmiy nazariya. Gipotezalarni ishlab chiqish. Gipotezalarning maqbulligi uchun mezonlar.

2. Gipotezalar soni. Shu bilan bir qatorda farazlar. Gipotezaning xususiyatlari va turlari.

3. Haqiqat va farazlarni sinab ko'rish.

4. Gipotezalarni shakllantirish qoidalari.

Fanga bashorat qilish xususiyati xosdir. Fan u yoki bu real hodisa qonunlarining yuz berishi va rivoji to'g'risidagi bilimlarning sifatiga va mohiyatiga suyangan holda fan uzoq muddatli qisqa muddatli o'zgarishlar to'g'risida bashoratlar qilishi mumkin. Ijtimoiy hodisalar uchun bashorat qilishning ahamiyati katta. Ular muayyan o'zgarishlar yuz berishini ko'rsatibgina qolmay, balki bu o'zgarishlarni real amalga oshishi imkoniyatlarini ham ko'rsatadi.

Jamiyat hayotida yuz beradigan rivojlanish va qayta tiklanishlarni ongli ravishda tahlili qilish va mehnat jamoalarining uzoq davrlarga mo'ljallangan bashoratini tuzish jamiyat taraqqiyoti uchun katta ahamiyatga ega. Bashorat qilish metodining

vazifasi jamiyatning har bir bo'lagi taraqqiyotini ilmiy asoslash orqali ko'rsatib berishdir. Bu vazifa jamiyat hayotining muayyan ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Gipoteza (yunoncha: hypothesis — asos, taxmin) — hodisalarning qonuniy (sababli) bog'lanishi to'g'risidagi taxminan mulohaza, faraz. Gipoteza ilmiy bilishni rivojlantirish uchun asos bo'ladi. Gipotezaning mantiqiy jihatdan tahlil qilish (taqqoslash, analiz va sintez, mavhumlashtirish va umumiyashtirish) asosida bevosita bilimga o'tish, sababiy bog'lanish asosida qonuniyatlarni ochish kabi bosqichlari bor. Umumiy gipoteza bir guruh hodisalar, jarayonlar xususiyati va sababi to'g'risidagi, xususiy gipoteza alohida, yakka hodisalar, jarayonlar sababi to'g'risidagi taxmindir. Har qanday gipoteza tekshirishni talab qiladi. Natijada uning ehtimolligi ortadi yoki kamayadi, haqiqatligi isbotlanadi yoki rad etiladi. Yangi faktlarni eski nazariyalar bilan izohlash mumkin bo'lmaganda, cheklangan miqdordagi faktlar va kuzatishlarni izohlashda gipotezaga ehtiyoj tug'iladi. U keyingi bilimlarga, tekshirishlarga yo'l ochadi, yangi nazariyalar esa yana boshqa gipotezani tug'diradi. Gipoteza bilish jarayonining ajralmas qismi sifatida muhim ahamiyatga egadir.

Gipotezaning ilmiy tadqiqotdagi o'rni. Gipoteza (yunon tilidan olingan bo'lib "asos" degan ma'noni bildiradi) - o'rganilayotgan hodisalarning sabablari va xususiyatlarini tushuntiradigan asosli taxmin shaklidagi bilim shakli. Gipoteza – (asos) bu hali haqiqat emas, balki taxmin qilingan, ehtimol tutilgan, real mumkin bo'lgan ilmiy bilimdir. Ilmiy tadqiqod mazkur bilimning haqiqiyliги yoki soxtaligi isbotlab berilishi kerak. Gipoteza atamasi 2 shakilda ishlatiladi:

1) muommolilik ishonchsizlikni ifodalaydi

2) g'oyalarni tushuntiruvchi, asoslovchi metod. Mulohaza - gipotezaning bosh g'oyasi bo'lib, chinligi noma'lum bo'lgan gipotezalardan va boshqa bo'limlardan xulosalar chikarishga asoslangan fikr yuritish usuli. Gipotetik mulohazaning 3 turi mavjud

1) Asoslar, gipotezalar va empirik umumlashtirishdan iborat bo'lib, fikrlashga zid kelmaydi. Lekin chiqarilgan xulosa baribir ehtimoliy tusga ega bo'ladi.

2) Xulosa chikarish asoslari qayd etilgan fikrlar yoki nazariy kaydlarga zid fikrlardan iborat.

3) Xulosa chikarish uchun asos qilib, ko'ngillik tamonidan e'tirof etilgan fikr.

Gipotezalarning turli darajalari:

1) Umumiy gipoteza deb tabiat, jamiat bilan hodisalarning qonuniyatlari haqida bildirilgan asosli texnikaga aytiladi.

2) Tuzish (xususiy) gipoteza ayrim faktlar, kankret predmed va hodisalarning kelib chikishi, xususiyatlari haqidagi bildirilgan asosli taxminiy fikrlardan iborat.

Masalan, kankret jinoyatning materiali xakida sud versiyasi, arxealogik qazilmalarida topilgan predmed tabiati, kaysi davrga oid ekanligi.

Gipoteza metodining bosqichlari:

1-boskich. Nazariy tushintirish lozim bo'lgan emperik dalillar bilan tayanishi.

Agar nazariyalar yordamida izoxlanganining imkoni bo'lsa,

2-boskichga o'tiladi. Hodisalar sabablari va qonuniyatlari to'g'risida texnik va farazni ilgari surishga o'tiladi.

3-boskichda texnikaning jiddiy baholanishi va ko'plab farazlar orasidan nisbatan extimolga yaqinini tanlash.

4-boskichda ilgari surilgan farazlardan yuz o'girib, kisman kayta ko'rib chikish, aniqlab kiritish.

5-boskichda nazariyadan chikadigan oqibatlar eksperimentlar tekshirishidan o'tkaziladi.

Tabiat va jamiyatda yuz beradigan tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy jarayon (hodisa, voqeilik) larning rivojlanish xususiyatlari va ularning kelgusidagi holatini aniqlashning shakllari sifatida ilmiy jamoatchilik o'rtasida bashorat, gipoteza, prognoz va reja kabi shakllari tan olinadi. Jarayonlarni oldindan ko'ra(ayta) olishning ushbu shakllari ilmiy-tadqiqot metodologiyasida ham muhim o'rin tutadi.

1-rasm. Oldindan ko'ra(ayta) olish shakllari

1. Gipoteza qadimgi grek tilidan olingan bo'lib -"taxmin" degan ma'noni bildirib, tabiat va jamiyatdagi jarayonlarni ilmiy-nazariy jihatdan o'rganishda muhim metodik vazifani o'taydi. Faylasuflar va ilmiy tadqiqot metodologiyasi bilan shug'ullanuvchi olimlarning umumiy fikriga ko'ra gipoteza haqiqat va yolg'onning o'rtasida mavjud bo'lib, unga asoslangan yoki uni qo'llash natijasida olingan natijalarga qarab u haqiqatga yoki yolg'onga aylanadi. Shu bilan birgalikda gipoteza ilmiy tadqiqot jarayonlarida boshqaruvchi rolni ham o'ynaydi va u ilmiylik xususiyatlari bilan qorishib ketadi. Gipoteza shu tufayli ham tabiat va jamiyatdagi ro'y beradigan hodisa va voqeiylik hamda munosabatlarning kelgusidagi holatini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi. Gipotezaning qo'yilishi esa ilmiylikka undaydi va shu orqali u prognoz tushunchasi bilan qorishib ketadi. Prognoz esa gipotezalarga tayangan holda ilmiy-qonuniyatlarga asoslanadi. O'rganilayotgan jarayonning kelgusidagi holatini aniqlashda ularni birga qo'llash muhim metodik yo'llanmalarni beradi va ular birgalikda rejalarni shakllantirishga asos bo'ladi. Prognozlashtirish boshqaruv tizimining muhim va zaruriy elementi hisoblanadi. Prognozlashtirish natijasida boshqaruv jarayonida boshqaruv ob'ektining kelgusidagi holati va unga ta'sir etuvchi omillarning yo'nalishlari aniqlanadi. Boshqaruvni amalga oshirishdan ko'zlangan maqsadga erishishning taktik yo'nalishlari va unga o'zgartirish imkoniyati. Oldindan ko'ra(ayta) olish shakllari paydo bo'ladi. Rossiyalik iqtisodchi olim N.N. Moisevning ta'kidlashicha

har qanday iqtisodiy ob'ektni prognozlashtirish uchta xususiyatga: tizimlilik, ob'ektivlilik va bilish mumkinlik(poznavaemost) kabilarga ega bo'ladi, shu jihatdan har qaysi ob'ektni prognozlashtirish jarayoniga fundamental nuqta nazardan qarashga to'g'ri keladi. Iqtisodiyotda ob'ektiv ravishda yuz beradigan jarayon va hodisalar mohiyati va o'rniga qarab murakkabligi bilan farqlanadi. Ushbu jarayonlarning kelgusidagi holatini aniqlash o'z o'zidan ham shunday maqomda bo'ladi. Iqtisodiy nazariyalarda bunday jarayonlarning kelgusidagi holatini aniqlashga doir yo'nalishlar paydo bo'lishiga turtki bo'ldi, pirovardida esa murakkablik va xaos(tartibsizlik) nazariyalari vujudga keldi. Rejalashtirish va prognozlashtirish jarayonlari asosan "Futurologiya" termini bilan izohlangan. "Futurologiya" (lot. futurum - kelajak va ...logiya) — keng ma'noda insoniyat kelajagi, umumbashariy muammolar haqidagi umumiy kontseptsiya yoki tasavvurlar majmuasi; tor ma'noda — ijtimoiy jarayonlar hamda fan-texnika taraqqiyotiga oid sohalaridagi jarayonlarni izchillikda o'rganish va kelajagini bashorat qilish imkoniyatini beradigan fan sohasi. Hozirgi vaqtda futurologiyada ikkita asosiy yo'nalish kuzatiladi. Birinchi yo'nalish - «ekologik pessimizm» tarafdorlari insoniyat rivojining salbiy oqibatlarini bashorat qilsalar, ikkinchi yo'nalish — ilmiytexnikaviy optimizm namoyandalari texnologiya taraqqiyotining ijobiy imkoniyatlari asosida insoniyat sivilizatsiyasini saklab qolish mumkin, deb hisoblaydilar. Murakkablik nazariyasiga ko'ra iqtisodiy jarayonlarni prognozlashtirish murakkabligiga qarab murakkablashadi va prognoz natijalarining ob'ektivligi ham past bo'ladi. Ushbu nazariyaga muqobil ravishda "xaos nazariyasi" taraflari esa murakkab hodisalarni prognoz qilish natijasida variantlarning eng ishonchlilisini tanlash munosabatlariga katta e'tibor beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Har qanday iqtisodiy faoliyat qilingan xarajatlar va uning natijalarini baholashga, boshqacha so'z bilan aytganda faoliyatini tahlil qilish va prognozlashtirishga asoslanadi. Biroq, iqtisodiy faoliyat murakkab iqtisodiy makonda kechadi, iqtisodiy fanlar, jumladan iqtisodiy prognoz qilishning asosiy vazifalaridan biri ham oldindan aniqlash qiyin bo'lgan vaziyatlarning salbiy ta'sirini yumshatuvchi tadbirlarni aniqlashdan iborat bo'ladi. Jamiyat sivilizatsiyasi darajasi prognoz jarayoni darajasini ham belgilab bergan. Olamni ilmiy bilishda falsafiy qarashlarning birlamchiligi prognozning vujudga kelish ildizlari ham falsafiy qarashlarga borib taqaladi. Shu jihatdan olganda prognozdan ko'ra bashoratlar ko'proq rol o'ynagan. Tadqiqotlarga asoslanib aytish mumkinki, bashorat va prognoz kabi tushunchalar ilmiy kategoriyalar sifatida o'xshash bo'lsada, ammo jarayon (hodisa, munosabat, voqeylik) larning kelgusidagi holatini izohlashda ichki mazmuni jihatdan farqlanadi. Bu farqlanish ularning mohiyati bilangina emas, shuningdek, ularda qo'llaniladigan usullar va natijalarning ishonchliligi bilan

farqlanadi. Natijalarning farqlanishi esa har doim ham bir xil bo'lmagan. Dastlabki, vaqtlarda diniy bashoratlarda boshqalarga nisbatan ustunlik yuqori bo'lgan. Falsafiy qarashlardagi bashoratlarda esa aksariyat hollarda bashoratlar g'ayritabiiy xususiyatlarga ega bo'lgan. Shu boisdan ilmiy adabiyotlarda bashoratlar teologik va intuitiv turlarga bo'linadi. Teologik bashoratlar zamirida diniy qarashlar yotadi. (Teologiya (yun. theos - xudo va ...logiya) - xudoning mohiyati va irodasi haqidagi diniy ta'limotlar majmui.) Teologik bashoratlarning aksariyati xudo tomonidan insoniyatga yuborilgan payg'ambarlar, valiy, ilohiy qobiliyatga ega shaxslar tomonidan insoniyat kelajagi, diniy munosabatlarning rivojlanish holatlari, dunyoning intihosi va shu kabi masalalarga bag'ishlangan bo'lib, ularda iqtisodiy masalalar deyarli o'rin olmagan.

2-rasm: Bashorat va prognoz tushunchalarining farqlanishi. Tarixiy evolyutsion rivojlanish natijasida turli xil qarashlarning vujudga kelishi bashorat borasida haqiqatni dalil bilan isbotlamasdan, bevosita fahm-farosat bilan anglab olish qobiliyatiga, fikran ilg'ab olish («aqliga kelish») yo'li bilan tajriba doirasidan chiqish, shaxsiy qobiliyati yoki bilib olinmagan aloqalar, qonuniyatlarni jonli shaklda umumlashtirishga asoslangan intuitiv bashoratlar vujudga kela boshladi. (Intuitsiya (lot. intuitio - sinchiklab qarayman). Bashorat qilishning mazkur turi tadqiqotchilarning fikricha hissiy, aqliy va mistik turlarga bo'linadi va bashorat qilish ham insonning aqliy mushohada va boshqa sezgi obrazlariga bog'liq bo'lmagan holda intuitiv sezish oqibatida, hodisalarning mohiyatini birdaniga aql bilan ilg'ab olish natijasida, ilohiy qudrat bilan muloqot jarayonida vujudga keladigan mutlaqo ongsiz ilohiy ilhom mistik idrok qilish natijasida oldindan aytishga asoslanadi. Manbalarga ko'ra bunday yo'nalishdagi bashoratlarga asoslangan holda davlatni idrok qilish tajribalari ham mavjud, chunonchi, qadimgi Rimda "Sivillinlar kitobi" deb nom olgan kitobdagi bashoratlar davlatni boshqarish va uning kelgusidagi maqomini aniqlashning muhim manbai sifatida foydalanilgan. Ammo olamni bilishga, uning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlarini tadqiq etishga qaratilgan bilimlarning chuqurlashib borishi bashoratni ilmiy asoslangan va ideologiyaga asoslangan turlariga bo'linishga olib keldi. Bashoratning bunday tarzda qo'yilishi rutinli(muttaassiblikka) va dinamikaga asoslagan ijtimoiy hayot kechirish, qolaversa iqtisodiyotni yuritishga ma'lum bir darajada turtki bo'ldi, ya'ni jamiyatning rivojlanishi, unda insonlarning turmush tarzining kelgusidagi holati mutaassiblikka bog'langanligi iqtisodiy taraqqiyotni rivojlanmasligiga salbiy ta'sir etgan, iqtisodiy faollikni, taraqqiyotni susaytirgan, iqtisodiy individlar ongiga salbiy ta'sir qilgan. Fanning rivojlanib borishi esa bashoratning ilmiy asoslanishga o'tishini tezlashtirdi, jamiyatdagi ob'ektiv qonuniyatlar kashf etila boshlandi, pirovardida esa bashorat bilan birgalikda prognozlash jarayonlari kuchayib bordi. Bundan ko'rinadiki, prognoz tushunchasi bashoratdan ilmiy asoslanganligi,

qonuniyatlarga, tahlillarga va mushohadalashning tartibli amalga oshirilishiga asoslanishi bilan farqli xususiyatlarga ega bo'ladi. Prognoz qilish jarayonining ijtimoiy ildizini albatta insoniyatning olamni bilishi va unda uning o'rni kelajakda qanday bo'lishi mumkinligini bilishga intilishiga borib taqalsa, uning iqtisodiy ildizini kishilik jamiyatida taqsimot munosabatlarining murakkablashib borishi, jamiyat sivilizatsiyasi natijasida ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalari ajraluvi natijasida ular o'rtasidagi nisbat(proporsiyani)ni o'rnatishga ehtiyojning mavjudligi tashkil etadi. Boshqacha qilib aytganda sohalar o'rtasidagi nisbat munosabatlarini o'rnatish esa davlatning jamiyatda sinfiy siyosiy kuch sifatida yuzaga kelishini taqozo etadi. O'z navbatida esa davlat bunday proporsiyalarni ta'minlashda taqsimot munosabatlarini tartiblashdan foydalanadi, ya'ni ishlab chiqarish sohasida yaratilgan qiymatni qayta taqsimlash maqsadida turli xil markazlashgan pul fondlarini tashkil etish bilan hal etadi. Albatta bunday pul fondlari sifatida davlat byudjeti(xazinasini)ning manbalarini aniqlash, uni chamalash(prognozlash) davlat moliya xo'jaligining muhim qirralari sifatida namoyon bo'ladi. Bundan ko'rinadi, davlat jamiyatda taqsimot munosabatlarida faol ishtirok etib, o'zining faoliyatining moliyaviy asoslarini ta'minlashga harakat qiladi, bunday moliyaviy manbalarni joriy etish, uni undirish bilan birgalikda uning darajasini (kelajakdagi hajmini) doim aniqlash turish uning manfaatlariga mos keladi. Manbalarga ko'ra prognoz qilishning shakllanishi ma'lum bir bosqichlarga ega. Yuqorida ta'kidlangandek, dastlabki prognozlash va rejalashtirish bashorat tusida bo'lgan. Bu jarayon asosan falsafiy-tarixiy shakllanish deb atalib, unda diniy, hissiy va filosofik yondashuvlar ustun bo'lgan va eramizdan avvalgi IV-V asrlargacha ushbu yo'nalishdagi bashoratlar hukmron bo'lib, falsafiy bashoratlarning asosini Platon va Konfutsiyalar ta'limoti tashkil etadi. Keyingi bosqich XV-XVI asrlarga tegishli bo'lib, bu bosqichda nazariy va amaliy ishlanmalar chuqurlashtirildi, bashoratlar insonning aqliy faoliyati natijalariga tayanildi va bashoratda tashqi muhitning ta'sirlari baholandi va mantiqiy xulosalarga asoslandi. XIX-XX asrlarda prognoz va rejalashtirishda muhim bosqich bo'lib, bu davrlarda prognozlashtirish va rejalashtirish jarayonlarida turli xil modellar va metodlar qo'llanila boshlandi, prognoz ko'rsatkichlari rejalashtirishda, qolaversa davlat boshqaruvida e'tiborga olinib boshlandi. Prognozlashtirish va rejalashtirishning hozirgi bosqichi asosan XX asrdan to hozirgi kunlarga qamrab olib, bu davrlarda prognozlash jarayonini algoritmlash, uning informatsion bazasini oshirish, axborot texnologiyalardan keng foydalanila boshlandi, uning natijalarini ishonchligining oshishi, prognoz jarayoniga ta'sir qiluvchi omillarni baholashning chuqurlashuvi bilan izohlanadi. Prognoz-grekcha(prognosis) so'z bo'lib-"oldindan ko'ra bilish", "oldindan aytish" degan ma'noni bildiradi. Iqtisodiy-ijtimoiy mohiyati

buko'zlangan maqsadga erishish (iqtisodiy holatga erishish)ning ilmiy asoslangan holda turli xil variantlarini baholashdan iboratdir.

3-chizma. Prognoz turlari.

Prognoz qilish turlari juda ko'p. Chunki, tabiat va jamiyatdagi har qaysi jarayon va hodisalarda rivojlanish jarayoni davom etadiki, ularning kelgusidagi holatini bilishga intilish prognoz jarayoni orqali amalga oshiriladi. Prognoz tushunchasi va uning mohiyatini o'rganish maqsadida iqtisodiy va boshqa adabiyotlarda uning turlariga yondashuvlarni o'rganish va tahlil qilish asosida ularni yondashuvimiz bo'yicha ma'lum bir mezonlar asosida guruhlarga ajratdik. Prognozning mohiyatini chuqurroq o'rganish maqsadida ularni ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni qamrab olishi; ko'lami va funktsional belgisiga ko'ra guruhlari o'rganish maqsadga muvofiq. Bunday guruhlash ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarning yo'nalishlarini, ya'ni bir-biriga ta'sirini aniqlash imkoniyatini ham kuchaytiradi. Tabiiy iqlim jarayonlarni qamrab oluvchi prognoz guruhiga kiruvchi prognoz turlari, masalan, resurslarni prognozlashtirish yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha prognoz ko'rsatkichlarida muhim rol o'ynasa, demografik prognozlashtirish esa jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va pensiya fondining mablag'larini prognoz qilish hamda real jismoniy shaxslar bo'yicha soliq to'lovchilarning dinamikasini hamda aholining daromad keltiruvchi va transfert oluvchilar o'rtasidagi nisbatni ko'rsatib beradi. Ilmiy-texnikaviy jarayonlarni prognoz qilish va uning ilg'or natijalari oqibatida esa ishlab chiqarish va uning omillarini joylashtirishga imkon yaratadi, chunonchi, atom elektr energiyasidan foydalanish va uni ishlab chiqilishi energiya ishlab chiqarish va uning iste'molini aniqlashning prognoz ko'rsatkichlariga katta ta'sirga ega, axborot texnologiyalari sohasidagi yangi o'zgarishlar, bu sohadagi prognozlar yangi turdagi "mahsulotlarni" beradi, ularning amalga oshirilishi esa boshqa sohalardagi taraqqiyotni kuchaytirishga xizmat qilishi bilan bir qatorda prognoz jarayonlarini tezlashtirishga yordam beradi (masalan, Exsel programmasi, dasturiy mahsullar, ekonometrik hisoblarni amalga oshiruvchi maxsus programmalar va shu kabilar). Prognoz turlarini makro va mikro darajada guruhlash ular o'rtasida o'zaro bog'liqlikni aniqlash bilan birgalikda prognozni amalga oshirish jarayonlarining tashkiliy jihatlari va ularda qo'llaniladigan metodlar, prognozning oldiga qo'yilgan maqsad va olinadigan natijalarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Makroiqtisodiy prognoz milliy iqtisodiyot darajasida kechadigan va makro darajada yuz beradigan umumiy qonuniyatlarga bo'ysunadigan jarayonlarni qamrab olib, milliy iqtisodiyot, sohalari, tarmoqlar, hamda xalqaro munosabatlarga oid prognoz ko'rsatkichlarini ifodalasa, mikrodarajadagi prognoz hududlar, korxonalar, jismoniy shaxslar kesimida prognoz qilinayotgan ob'ektlarning

prognoz ko'rsatkichlarini aks ettiradi. Ta'kidlash lozimki, prognoz turlari ichida iqtisodiy prognoz ham ko'lami, ham murakkabligi, qolaversa, boshqa prognozlarning umumiy yo'nalishlarini ko'rsatib berishda katta ahamiyatga ega. Iqtisodiy prognozlar ko'lami, muddatligi, funktsional belgisi, jarayonlarni qamrab olishiga ko'ra ma'lum guruhlariga bo'linadi. Iqtisodiy prognozlar muhim xususiyati shundaki, ular bir tomondan iqtisodiy qonunlar asosida mavjud bo'lib harakat qilsa, boshqa tomondan ularning holatiga ta'sir etuvchi omillar ham ichki jihatdan ham tashqi jihatdan ta'sir etadi. Iqtisodiy prognozlarni to'g'ri amalga oshirish faqat ularning ichki xususiyatlarini emas, balki, boshqa omillarning xususiyatlarini ham birdek baholashni taqozo qiladi, bu iqtisodiy prognozning boshqa prognozlardan muhim farqini ifodalaydi. Iqtisodiy prognozlar funktsional belgisiga qarab turkumlash ularni tadqiq etishning yo'llarini aniqlashga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, davlatning turli yo'nalishdagi siyosati mazmunini ishlab chiqish albatta mavjud jarayonlarni to'g'ri tahlil etish orqali jarayonning kelgusidagi holatini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa muayyan tarzda prognoz ko'rsatkichlarini aniqlashni taqozo etadi. Nazariy tahlillarga asoslanib aytish mumkinki, bashorat va prognoz tushunchalari garchi sinonim deb qaralsada, ammo, prognoz kategoriyasi va u bilan bog'liq jarayonlar bashorat tushunchasidan katta farqqa ega. Bashorat bu mistik, ilmiy-g'ayritabiyy, stixiyali, psixik ta'sirlanish, to'satdan kelgan fikrlar, ilohiy kuchlarga asoslansa, prognoz esa hodisa, jarayon va voqeyiliklarning dinamik tarzda kechishini kuzatish, tahlil qilish, ob'ektiv iqtisodiy qonunlar, ilmiy-nazariy mushohadalarga tayanadi va shu jihatdan olganda prognoz qilish jarayoni stixiyalikka emas balki, qonuniyatlarga asoslanadi. Jamiyat taraqqiyoti uchun davlat vakolatli organlari tomonidan tuziladigan turli xil rejalarni tuzishda prognoz jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun avvalo yuqorida keltirib o'tilganidek, uni muayyan belgilariga qarab to'g'ri guruhlash, uning ichki xususiyati va qonuniyatlarini to'g'ri anglash zarur bo'ladi. Tayanch so'zlar va iboralar. ekologik pessimizm, futurologiya, bashorat, prognoz, voqeyilik, xususiy gipoteza, umumiy gipoteza, empirik umumlashtirish, mulohaza, taxmin, yakka hodisalar, mantiqiy jihatdan tahlil, haqiqat va faraz.

Muhokama uchun savollar:

1. Gipoteza tushunchasiga ta'rif bering?
2. Gipotetik mulohazaning nechta turi mavjud?
3. Gipoteza metodining bosqichlarini ayting?
4. "Futurologiya" nima?
5. Teologiya tushunchasiga ta'rif bering?

Test:

1. "Bashorat qilish" metodining asosiy vazifasi nimadan iborat?
A) Ilmiy tadqiqot bilimining haqiqiy yoki soxtaligini isbotlab berish

- B) Jamiyatning har bir bòlagi taraqqiyotini ilmiy asoslash orqali kòrsatib berish
- C) Bashorat qilishga doir gòyalarni tushuntirish
- D) Hodisalar sabablari va qonuniyatlarini òrganish

2. "Gipoteza" atamasi nechta shaklda qòllanadi?

- A) 4
- B) 3
- C) 2
- D) 1

3. Quyida berilgan qaysi atamaning ma'nosi ".....-hodisalarning qonuniy(sababli)boğlanishi tòğrisidagi taxminan mulohaza, faraz" degan ma'noni anglatadi?

- A) Gipoteza
- B) Futurologiya
- C) Teologiya
- D) Prognoz

4. "Prognoz" sòzi qaysi tildan olingan va qanday ma'noni anglatadi?

- A) yunoncha "oldindan aytish"
- B) grekcha "oldindan kòra bilish"
- C) arabcha "oldinni kòrish"
- D) grekcha "kelajakni aytish"

5. Rimda "." kitobidagi bashoratlar davlatni boshqarish va uning kelgusidagi maqomini aniqlashda muhim òrin egallagan. Nuqtalar òrnini tòldiring?

- A) "Zevsning bashoratlar" kitobi
- B) "Arastuning bashorat kitobi "
- C) "Sivillinlar bashorat kitobi"
- D) "Sivillinlar kitobi"

4-MAVZU: IJTIMOIIY SOHADA ILMIY TADQIQOTLAR BOSQICHLARINING TARKIBI VA MAZMUNI.

1. Tadqiqot dasturi konsepsiyasi. Ijtmoy sohada ilmiy tadqiqotlar bosqichlarning tarkibi va mazmuni.
2. Tadqiqot dasturi konsepsiyasi. Tadbiq etilingan hodisalar, jarayonlar, belgilar, parametrlar.
3. Amaliy usullari, ularning boysunushi va muvofiklashtirish. Tadqiqot natijaliri umumlashtirining ketmaketligi va usuli.
4. Tadqiqot niyatlarini amalga oshirish jarayonida tadqiqotchilarning tarkibi, roli va o'rni. Tadqiqot dasturning elementlari.

Sotsiologiya, jamiyatdagi boshqa fanlardan farqli o'laroq, empirik usullar, so'rovnomalar, intervyu, kuzatish, statistik ma'lumotlar va hujjatlar tahlili. Sotsiologik tadqiqotlar- yagona maqsad bilan bog'liq mantiqiy ketma-ket uslubiy, uslubiy va tashkiliy va texnikaviy va protseduralardan iborat jarayon - keyingi amaliy dastur uchun fenomena uchun ishonchli ma'lumotlarni olish.

Sotsiologik tadqiqotlar tarkibining uchta asosiy turi mavjud: aql (ehtimollik, aerobatik), tavsiflovchi va tahliliy.

Minnatdorchiliklarni o'rganish- Cheklangan vazifalarni hal qilishga imkon beradigan sotsiologik tahlilning eng oson turi. Aslida, ushbu turdan foydalanganda, asboblarkit sinovdan o'tkaziladi (uslubiy hujjatlar): Anketalar, so'rovnoma, kartalar, tekshirish hujjatlari va boshqalar.

Bunday tadqiqot dasturi soddalashtirilgan, shuningdek asboblarkit. So'rov qilingan agregatlar kichik - 20 dan 100 kishiga.

Odatda razvedka bo'yicha tadqiqotlar muammoni chuqur o'rganishdan oldin, uning davomida maqsadlar, gipotezalar, vazifalar, savollar va ularning so'zlari ko'rsatilgan.

Tasviraviy o'rganish- Bu sotsiologik tahlilning yanada murakkab turi. U bilan, ijtimoiy hodisani nisbatan yaxlit tushunadigan empirik ma'lumotlar o'rganilmoqda. Ob'yektni tahlil qilish- Masalan, yirik ijtimoiy guruh, masalan, yirik korxonaning mehnat jamoasi.

Tasdiqlangan tadqiqotda- empirik ma'lumotlarni to'plashning bir yoki bir nechta usuli qo'llanilishi mumkin. Buning kombinatsiyasi ma'lumotlarning aniqligi va to'liqligini oshiradi, siz chuqurroq xulosalar va tavsiyalarni tasdiqlashga imkon beradi.

Sotsiologik tadqiqotlarning eng jiddiy turi - bu tahliliy tadqiqot. Bu nafaqat o'rganilgan hodisa yoki jarayonning elementlarini tasvirlaydi, balki uning asosidagi sabablarni bilib olishga imkon beradi. U bu yoki ushbu hodisani asoslaydigan ko'plab omillarning kombinatsiyasini o'rganadi. Tahliliy tadqiqotlar, qoida tariqasida, ma'lumot yig'ib olinadigan razvedka va tavsif berilib, o'rganilgan, o'rganilganlarning ma'lum elementlari haqida dastlabki g'oyasini taqdim etadigan ijtimoiy fenomen yoki jarayon.

Sotsiologik tadqiqotda, uchta asosiy bosqichni ajratish mumkin:

- 1) Dasturni ishlab chiqish va o'qish to'g'risidagi qabul;
- 2) empirik tadqiqot o'tkazish;
- 3) ma'lumotlar, xulosalar, hisobotlarni qayta ishlash va tahlil qilish.

Barcha belgilangan bosqichlar juda muhim va alohida e'tiborni talab qiladi. Birinchi bosqich keyingi ma'ruzadagi batafsil ko'rib chiqiladi. Ikkinchi bosqich tanlangan sotsiologik tadqiqotlar va texnikaga bog'liq. Shuning uchun biz

sotsiologik tadqiqotlar bo'yicha hisobotni hisobga olish bosqichini ko'rib chiqish to'g'risida batafsil ma'lumotni to'xtatamiz.

Axborotni empirik tadqiqotlar jarayonida olingan tahlil natijalari, qoida tariqasida, bu mijozga qiziqadigan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan hisobotda qayd etiladi. Tadqiqot natijalari to'g'risidagi hisobotning tarkibi ko'pincha sotsializatsiya, ammo sotsiolog, ushbu hujjatni tayyorlash, ushbu hujjatni tatbiq etish, asta-sekin ko'rsatkichlarga yo'naltirilgan. Hisobotda bayonotlar soni odatda o'quv dasturida shakllangan jihatlar soniga to'g'ri keladi. Dastlab asosiy farovon to'g'risidagi hisobot beriladi.

Qoida tariqasida, hisobotning birinchi bo'limi o'rganilganlarning dolzarb asosini o'z ichiga oladi ijtimoiy muammo, Tadqiqot parametrlarining tavsifi (namunaviy, ma'lumot to'plash usullari, ishtirokchilar soni, vaqt va boshqalar). Ikkinchi bo'limda ijtimoiy-demografik belgilar (qavat, yosh, ijtimoiy vaziyat va boshqalar) tomonidan o'rganish ob'yekti tavsifi berilgan. Keyingi bo'limlarda dasturda ilgari surilgan gipotezlarga javoblarni qidirishni o'z ichiga oladi.

Hisobotning bo'limlari, agar kerak bo'lsa, paragraflarga bo'lish mumkin. Har bir paragraf xulosalarni bajarish tavsiya etiladi. Hisobot xulosasi umumiy xulosalar asosida amaliy tavsiyalar shaklida taqdim etish yaxshiroqdir. Hisobot 30-40 yoki 200-300 sahifalarda ko'rsatilgan bo'lishi mumkin. Bu tadqiqotning moddiy, maqsad va vazifalariga bog'liq.

Hisobotga ilovada uslubiy va uslubiy ilmiy-tadqiqot hujjatlari mavjud: dastur, reja, asboblari va boshqalar. Ko'pincha dasturlar, grafikalar, individual fikrlar, ochiq savollarga javob beradi. Buni keyingi tadqiqot dasturlarida ishlatish mumkin.

2. Sotsiologik tadqiqotlar dasturi

Sotsiologik tadqiqotlar dasturi ijtimoiy inshootni o'rganishning uslubiy, uslubiy va protsessual asoslari mavjud bo'lgan eng muhim sotsiologik hujjatlardan biridir. Sotsiologik tadqiqotlar dasturi alohida empirik ob'yektni yoki hodisalarning barcha bosqichlari uchun protsedura, tadqiqot, yig'ish, qayta ishlash va ma'lumotlarni tahlil qilish tartibining nazariy va uslubiy asoslari bo'lgan alohida empirik ob'yekt yoki fenomenni muayyan o'rganish nazariyasi va metodologiyasi sifatida ko'rib chiqilishi mumkin.

U uchta funksiyani bajaradi: ukologik, uslubiy va tashkiliy.

Dasturning uslubiy funksiyasi sizga o'rganilgan muammolarni aniq belgilab, o'qishning maqsad va vazifalarini shakllantirish, ob'yektni va o'qish mavzusini oldindan aniqlash, aniqligini belgilashga imkon beradi ushbu tadqiqot ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida qilingan yoki parallel ravishda amalga oshiriladi.

Dasturning uslubiy funksiyasi sizga umumiy mantiqiy tadqiqot rejasini ishlab chiqishga imkon beradi, buning asosida o'quv ishlarini amalga oshiriladi: nazariya - faktlar - faktlar - nazariya.

Tadqiqot dasturini ishlab chiqishda muhim o'rinni egallash - bu asosiy uslubiy vositani belgilaydigan gipotezalarni shakllantirish.

Gipoteza- Bu hodisaning sabablari, o'rganilgan ijtimoiy hodisalar o'rtasidagi munosabatlarning ehtimoliy taxminidir, tadqiqotda muammolar tuzilishi, ijtimoiy muammolarni hal qilishda yondashuvlar.

Gipoteza tadqiqot yo'nalishini beradi, tadqiqot usullarini va muammolarni hal qilishga ta'sir qiladi.

Tadqiqot gipotezani tasdiqlashi, rad qilishi yoki sozlanishi kerak.

Farazlarning bir nechta turlarini ajratish mumkin:

1) asosiy va mahsulot;

2) asosiy va yadro bo'lmagan;

3) birlamchi va ikkilamchi;

4) tavsiflangan (individual elementlar o'rtasidagi munosabatlar xarakteri va tushuntirish (aloqalar va hodisalarning aloqalari va hodisalarining aloqalari va sabablari).

Gipotezalar tahririga qo'yiladigan asosiy talablar. Gipoteza:

1) empirik talqinni olmagan tushunchalar bo'lmasligi kerak, aks holda u o'chiriladi;

2) ilgari belgilangan ilmiy dalillarga zid bo'lmasligi kerak;

3) oddiy bo'lishi kerak;

4) ma'lum bir nazariy bilim, uslubiy asbob-uskunalar va amaliy tadqiqot imkoniyatlarida tekshirilishi kerak.

Farazlarni shakllantirishning asosiy qiyinchiliklari - bu aniq va aniq tushunchalarni o'z ichiga olgan tadqiqotlarning maqsadlari va maqsadlariga rioya qilish.

Sotsiologik tadqiqotlar dasturining protsessi, I.E.E., I.E., I.E., sotsiologik tadqiqotlar, qayta ishlash va tahlil qilish usulining tavsifini o'z ichiga oladi.

Empremetrli tadqiqotlar tanlangan agregatlar bilan amalga oshiriladi.

Namunani aniqlashning turi va usuli to'g'ridan-to'g'ri tadqiqot turiga, uning maqsadlari va farazlariga bog'liq.

Tahliliy tadqiqotda namunalarning asosiy talabi, I.E. - vakillik: namunaning asosiy xususiyatlarini taqdim etish qobiliyati.

Tanlash usuli ikkita printsiptga asoslanadi: o'zaro munosabatlar va o'qish va umuman xulosalar va umuman xulosalararo xususiyatlari, uning tuzilishi butun mikriyelelli, bu umumiy aholi.

Ob`yektning o'ziga xos xususiyatlariga qarab, sotsiologik ma'lumotlarni to`plash usullarini tanlash amalga oshiriladi. Axborotni to`plash usullarining tavsifi tanlangan usullar uchun mantiqiy usullar uchun mantiqiy asosni anglatadi, ular bilan ishlashning asosiy elementlarini va ular bilan ishlashning asosiy elementlarini

belgilaydi. Axborotni qayta ishlash usullarining tavsifi bu kompyuter dasturlari yordamida bu qanday amalga oshirilishini ko'rsatadi.

Tadqiqot dasturini tuzgandan so'ng, dala tadqiqotlarini tashkil etish boshlanadi.

Sotsiologik tadqiqotlar dasturi ilmiy-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish va uni amalga oshirish yo'llarini tashkil etuvchi ma'lum bir ketma-ketlikda tashkil etadigan va yuboradigan hujjatdir. Sotsiologik tadqiqotlar dasturini tayyorlash yuqori malakaviy va vaqt xarajatlarini talab qiladi. Empirik sotsiologik tadqiqotning muvaffaqiyati dasturning sifatiga bog'liq.

3. Sotsiologik tadqiqotlar usullari.

Usul- ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash yoki tahlil qilishning asosiy usuli. Texnika - bu bir yoki boshqa usuldan samarali foydalanish uchun maxsus texnika to'plami. Metodik- ushbu usul bilan bog'liq texnik usullar to'plamini, shu jumladan shaxsiy operatsiyalar, ularning ketma-ketligi va munosabatlari bilan bog'liq bo'lgan texnik usullar to'plamini bildiramiz. Tartib-barcha operatsiyalar ketma-ketligi, umumiy tizim tadqiqotni tashkil etish harakati va usuli.

Ijtimoiy empirik tadqiqotlarda qo'llaniladigan asosiy usullar ajratilishi mumkin.

Kuzatuv-tadqiqotchi begona partiyalar, o'qilgan ob'yektlarning holati va munosabatlariga oid bilimlar, davlatlar va munosabatlari to'g'risida maqsadli voqelik hodisalarini maqsadli idrok etish. Kuzatuv ma'lumotlarini tuzatish uchun shakllar va texnikalar boshqacha bo'lishi mumkin: kuzatish, fotosurat, kino yoki televizion va boshqa texnik vositalar. Ma'lumot to'plash usuli sifatida kuzatuv xususiyati - o'qish bo'yicha ob'yekt haqidagi ko'p qirrali taassurotlarni tahlil qilish.

Xulq-atvorning mohiyatini, yuz ifodalari, imo-ishoralar, hissiyotlarning ifodalarini hal qilish imkoniyati mavjud. Kuzatuvning ikkita asosiy turini ajrating: kiritilgan va tugallanmagan.

Agar odamlarning xatti-harakati guruh a'zosi sifatida o'qishga kirsa, unda u kuzatuvga kiritiladi. Agar sotsiolog yon tomondan tahsil olsa, unda u kuzatuv emas.

Kuzatuvning asosiy ob'yekti jismoniy shaxslarning xatti-harakati va ijtimoiy guruhlar va ularning faoliyatining shartlari.

Tajriba- natijalari amaliyotga to'g'ridan-to'g'ri kirish huquqiga ega bo'lganlar yoki boshqa farazlarni tekshirishdir.

Buning mantig'i ba'zi eksperimental guruh (guruhlar) va uni g'ayrioddiy eksperimental vaziyatga (ma'lum bir omilning ta'siri ostida) tan olish, yo'nalishni, kattalik va o'zgarishlarning barqarorligiga olib kelishi mumkinligini ta'minlashdir. Tadqiqotchiga qiziqishning xususiyatlarining xususiyatlari.

Dala va laboratoriya eksperimentlari, chiziqli va parallel. Tajriba ishtirokchilarini, juft tanlash usullari yoki tarkibiy identifikatsiyalash usullari, shuningdek tasodifiy tanlov qo'llaniladi.

Eksperiment va eksperimentning mantig'i quyidagi tartibni o'z ichiga oladi:

1) eksperimental va nazorat guruhlarini sifatida foydalaniladigan ob'ektni tanlash;

2) boshqarish, omil va neytral belgilar;

3) eksperimental sharoitlarni belgilash va eksperimental vaziyatni yaratish;

4) farazlarni shakllantirish va vazifalarni aniqlash;

5) Eksperimentni monitoring qilishning ko'rsatkichlari va usulini tanlash.

Hujjatlarni tahlil qilish- keng qo'llanilgan va samarali usullar Boshlang'ich ma'lumot to'plash.

Tadqiqotning maqsadi bu hujjatdagi mavzuni, tahlil qilish uchun mazmunli va matnli ma'lumotlarning mazmunini ochish ko'rsatkichlarini topish. O'rganish hujjatlari o'zgarishlarning tendentsiyasi va dinamikasini aniqlash va ma'lum bir hodisalar va jarayonlarni rivojlantirishga imkon beradi.

Sotsiologik ma'lumotlarning manbai odatda protokollar, hisobotlar, qarorlar, qarorlar, nashrlar, xatlar va boshqalar bo'lgan matnli xabarlardan iborat.

Aksariyat hollarda o'rganilgan fenomenon yoki jarayonning o'ziga xos tarixiy rivojlanishi va aniq tarixiy rivojlanishi uchun alohida o'rin muhim ahamiyatga ega.

Ma'lumotlarning muhim xususiyati birlashtirilgan, bu umuman ba'zi guruh bilan bog'liqlikni anglatadi.

Axborot manbalarini tanlash tadqiqot dasturiga bog'liq, o'ziga xos yoki tasodifiy tanlov usullaridan foydalanish mumkin.

Ajratish:

1) tashqi tahlil hujjatlar paydo bo'lish holatlari o'rganilgan hujjatlar; ularning tarixiy va ijtimoiy nuqtai nazaridan;

2) Hujjatning mazmuni o'rganilayotgan ichki tahlil, manba matni va hujjat tomonidan tasdiqlangan hodisalar va hodisalar tomonidan tasdiqlangan.

O'rganish hujjatlari sifatli (an'anaviy) yoki rasmiy miqdordagi miqdoriy tahlil (kontent tahlili) tomonidan amalga oshiriladi.

Intervyu- sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish usuli:

1) tadqiqotchining og'zaki yoki yozma apellyatsiyasi ma'lum bir odamlarga (respondentlarga) savollar bilan, uning mazmuni empirik ko'rsatkichlar darajasida o'rganadigan muammoni anglatadi;

2) qabul qilingan javoblarni ro'yxatdan o'tkazish va statistik ishlov berish, ularning nazariy sharhi.

Har bir holatda, so'rov to'g'ridan-to'g'ri ishtirokchiga murojaat qilishni taklif qiladi va bu tomonlarni kam yoki mumkin bo'lmagan jarayonga qaratadi. Sotsiologik tadqiqotlar usuli eng mashhur va keng tarqalgan.

Respondentlar bilan respondentlar bilan bog'liq aloqa yoki og'zaki aloqa shakliga qarab so'rovning asosiy turlari so'rov va intervyu. Ular respondentlarga va

javoblarni birlamchi ma'lumotlarga aylantiradigan masalalar to'plamiga asoslanadi. Respondentlarga savollar anketa yoki so'rovnoma o'rnatiladi.

Intervyu- Maqsadli suhbat, maqsadi tadqiqot dasturi tomonidan taqdim etilgan savollarga javob olishdir. So'rovnomaning oldin intervyu olishning afzalliklari: Respondent madaniyati darajasini hisobga olish, uning mavzusi va inkontsiya tomonidan ifodalangan individual muammolarni hisobga olish va intonatsiya qilish, hisoblab chiqilgan savollarni shakllantirishni moslashishi Respondentning shaxsiyati va oldingi javoblarning mazmuni zarur qo'shimcha savollarni o'rnatish.

Ba'zi moslashuvchanlikka qaramay, intervyu barcha asosiy savol va qo'shimcha masalalar va qo'shimcha muammolar uchun barcha asosiy savollar va imkoniyatlarni qayd etadigan tadqiqot rejasiga muvofiq amalga oshiriladi.

Siz quyidagi intervyu turlarini tanlashingiz mumkin:

2) ushlab turish texnikasi (erkin va standartlashtirilgan);

3) protsedura bo'yicha (intensiv, yo'naltirilgan).

Savolnomalar berilgan savollarning mazmuni va dizayniga ko'ra tasniflanadi. Respondentlar erkin shaklda gapirishganda ochiq savollar mavjud. Yopiq so'rovnoma va barcha javoblar oldindan taqdim etiladi. Yarim yopiq anketalar ikkala protsedurani ham birlashtiradi.

Tayyorlash va o'tkazishda sotsiologik so'rovnoma.

Uchta asosiy bosqichni ajratiladi.

Birinchi bosqichda so'rovnomaning nazariy xonalari aniqlanadi:

1) maqsad va vazifalar;

2) muammo;

3) ob'yekt va mavzu;

4) empirik ko'rsatkichlarni topish, boshlang'ich nazariy tushunchalarni tezkor aniqlash.

Ikkinchi bosqich davomida namuna oqiladi, aniqlanadi:

1) umumiy aholi (so'rov natijalarini berish uchun aholining qatlamlari va guruhlari);

2) namunaning oxirgi bosqichida respondentlarni qidirish va tanlash qoidalari.

Uchinchi bosqichda anketa oqiladi (anketa):

2) intervyu o'tkazilgan ma'lumotlar manbai sifatida suhbatdan iborat bo'lgan anketani o'tkazish uchun asos;

3) so'rovnomalarni tashkil etish va o'tkazish, respondent bilan aloqa o'rnatish, javoblarni ro'yxatdan o'tkazish uchun murojaat qilish va suhbatdoshlar uchun talablar va ko'rsatmalarni standartlashtirish;

4) kompyuterlar uchun oldindan ishlov berish natijalari uchun dastlabki sharoitlarni ta'minlash;

5) tashkiliy tadqiqotlar talablarini ta'minlash.

Birlamchi ma'lumot manbaiga (tashuvchiga) qarab, ommaviy va ixtisoslashtirilgan so'rovlar farq qiladi. Ommaviy so'rovda turli xil ijtimoiy guruhlarning vakillari, faoliyatning asosiy manbai, ularning faoliyati tahlil mavzusi bilan bevosita bog'liq. Ommaviy tadqiqotlar ishtirokchilari respondentlarni chaqirish uchun odatiy holdir.

Ixtisoslashgan tadqiqotlarda asosiy manba ma'lumot - professional yoki nazariy bilimlar, hayot tajribasi obro'li xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Bunday so'rovlar qatnashchilari - tadqiqotchiga muvozanatli baholashni ta'minlaydigan mutaxassislardir.

Bu yerdan sotsiologiyada yana bir keng tarqalgan ismi ekspert baholash usuli hisoblanadi.

Sotsiologik tadqiqotlar yakuniy bosqichi, ma'lumotlarni qayta ishlash, sharhlash va tahlil qilishni, empirik tasdiqlangan va oqilona gitansizatsiya, xulosalar, tavsiyalar va loyihalarni yaratishni o'z ichiga oladi. Qayta ishlash bosqichi bir nechta bosqichlarga bo'linadi:

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlarni tekshirish, birlashtirish va tahlil qilish. Qayta ishlash uchun dastlabki tayyorgarlik bosqichida to'ldirishning aniqligi, to'liqligi va sifati uchun uslubiy vositasi amalga oshiriladi, sifatli to'ldirilgan so'rovnomalar tanlanadi;

Kodlash - ma'lumotlarni yaratuvchi tilga va o'zgaruvchilarni yaratish orqali ma'lumotlarni uzatish. Kodlash - bu kompyuter xotirasiga kiritilgan raqamli operatsiyalar bilan tavsiflangan yuqori sifatli va miqdoriy ma'lumotlar bilan tavsiflangan yuqori sifatli va miqdoriy ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqlik. Agar kodlash paytida kodni almashtirish, almashtirish yoki yo'qotish bo'lsa, unda ma'lumotlar noto'g'ri bo'ladi;

Statistik tahlil - sotsiologni beradigan ba'zi statistik shakllar va bog'liqliklarni aniqlash muayyan statistika va xulosalar chiqarish imkoniyati;

Talqinlash - bu shunchaki raqamli qiymatlar, balki tadqiqotchilarning bilimlari, tajribasi, uning bilimlari va maqsadlari bilan bog'liq bo'lgan ba'zi sotsiologik ma'lumotlarni aniqlashdir.

Axborot materialining tahlili shunga qarab, o'rganiladigan va miqdoriy ravishda amalga oshiriladi. Sifatli o'rganishda, tahlil odatda ma'lumot yig'ish bosqichida boshlanadi, chunki olim o'z dala yozuvlariga mulohaza yuritadi, muhokama qilingan g'oyalarni eslatib turadi. Tahlil paytida, tadqiqotchi ba'zida ular etarli bo'lmagan yoki farzandlarning to'g'riligini tekshirish uchun ma'lumotlar yig'ishiga qaytishi kerak. Ichida sifatli tahlil tadqiqotchi tavsif va sharh o'rtasidagi muvozanat muammolariga duch keladi (iloji boricha kuzatiladigan hodisa g'oyasi iloji boricha yaqinroq, keraksiz sharhlardan qochish kerak), uning talqinlarini oldini olish uchun keraksiz vaziyat qanday idrok va uning ishtirokchilarini tushunish va

ularning xatti-harakatlarini oqlash yoki tashxislantirishdan qochish va ularning xatti-harakatlarini undirish yoki tashxislantirishdan qochishlari va o'z xulq-atvorini oldini olish uchun qandaydir yordam berishadi harakat qiluvchi shaxslar. Ammo faqat analitik dizayn sub'ektining tanaffus tomonlarini saqlash muhim emas. Miqdoriy tahlilda bir-birlariga ta'sir ko'rsatadigan o'zgaruvchilar tushunchalari bilan ishlang. Natijada yig'ish, qayta ishlash, tahlil qilish, modellashtirish va taqqoslashda turli xil tadqiqotlar ;Amaliy matematik statistika usullari va modellarining kombinatsiyasi qo'llaniladi. Birinchi guruh tanlangan usul, tavsiflovchi statistika, obligatsiyalar va bog'liqliklarni tahlil qilish, statistik xulosalar, baholash va mezonlar nazariyasini, ikkinchisiga - ko'p iste'mol statistikasi, turli xil usullar o'lchov, taksonomik tartib-qoidalar, o'zaro bog'liqlik, sabab, sabablar tahlili va katta guruh statistik modellar.

Sotsiologik o'lchovning asosiy protseduralari.

O'lchashni o'lchash ob'yektlarini (xususiyatlarga va munosabatlarga nisbatan) sotish tartibi (xususiyatlarga nisbatan va munosabatlarga nisbatan) sotsiologik tadqiqotlar tarozi deb nomlangan raqamlar o'rtasidagi tegishli raqamli tizimga tegishli.

O'lchov - bu o'z-o'zidan to'g'ri raqamlardan iborat raqamli tizimda bo'lgan o'zboshimchalik bilan empirik tizimini xaritasi. Nominal shkalasi - bu respondentning (jinsi, fuqaroligi, ta'lim, ijtimoiy holati) yoki fikrlar, instalektlar, baholashning sifatli ob'yektiv xususiyatlari ro'yxatini o'z ichiga oladi. Buyurtmalangan nominal miqyosda (yoki Guttman shkalasi) ob'yektga subyektiv munosabatni o'lchash uchun mo'ljallangan. Ushbu miqyosda ishlov berish va ko'payish kabi muhim afzalliklarga ega. Tangring shkalasi javoblarning kamayishi yoki o'rganilgan xususiyat intensivligining ko'payishi bo'yicha tartibli taqsimlanishni o'z ichiga oladi. Intervalli ko'lam, strelkalarda ifodalangan yoki indeks qilingan ijtimoiy ob'yektning buyrug'i bilan belgilangan ko'rinish orasidagi farq (interval) bo'lgan shkala turi yoki raqamli qiymatlar. Har bir shkalada faqat ma'lum operatsiyalarni belgilar (xususiyat ko'rsatkichlari) va faqat statistik xususiyatlarning o'ziga xos to'plamini hisoblash bilan bog'liq.

Shkalaning rivojlanishi o'z-o'zidan tanlangan (50 ga yaqin kishi) tanlangan (50 ga yaqin kishi), bu tabiiy ravishda rivojlanayotgan qarorlar to'g'risida gapirishga taklif qilinadi. O'lchov bo'yicha eng yuqori ball har bir javob uchun smetalar bayonoti bilan belgilanadi. Eksperimental guruhning so'rov ma'lumotlari respondentlarni eng yuqori darajadagi noldan pastga tushirish nuqtalari soni bo'yicha soddalashtirish uchun matritsa shaklida joylashtirilgan. "+" Belgisi hisob-kitob ob'yektiga bo'lgan xushomadgo'ylik munosabati "-" - noqonuniy.

Tahlil va umumlashtirish.

Ommaviy tahlilning sifatli va miqdoriy turlari mavjud. Sifatli turlar quyidagilar:

Ob`yektning barqaror induvidual rishtalarini aniqlashga qaratilgan funksional tahlil;

Ob`yektlarning ichki elementlarini aniqlash bilan bog'liq tarkibiy tahlil va ularning kombinatsiyasi usuli bilan bog'liq;

Ob`yektning yaxlit o'rganishidir.

Axborotning miqdoriy (statistik) tahlili tarkibiga statistik qayta ishlash, taqqoslash, tasniflash, sotsiologik tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlarni modellashtirish va baholash. Vazifalar va matematik apparatlarning tabiati bilan statistik tahlil usullari to'rtta asosiy guruhga bo'linadi:

1) Bir o'lchovli statistik tahlil, sotsiologik tadqiqotda o'lchanadigan belgilarning empirik taqsimlanishini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Bu holda dispersiya va belgilarning o'rtacha arifmetik qiymatlari belgilangan, turli xil belgilarni aritalarining paydo bo'lishi chastotalari aniqlanadi;

2) bir-birini birlashtiruvchi va belgilarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish - miqdoriy tarozida o'lchanadigan alomatlar orasidagi juftlik korrelyatsiyasini hisoblash va yuqori sifatli belgilar uchun konjugatsiya stollarini tahlil qilish bilan bog'liq;

3) statistik gipotezalarni tekshirish - odatda, tadqiqotning asosini ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan ma'lum statistik farazni tasdiqlash yoki rad etish imkoniyatini beradi;

4) Ko'p o'lchovli statistik tahlil - ob`yektning belgilari to'plamidan olingan ob`yektning shaxsiy mazmunli tomonlarining miqdoriy bog'liqligini tahlil qilishga imkon beradi.

Konfiguratsiya belgilari jadvali - ularning kombinatsiyasi printsipiga binoan ikki yoki undan ortiq belgilar guruhi bo'yicha sotsiologik tadqiqotlar ob`yektlari to'g'risidagi ma'lumotlarni taqdim etish shakli. Buni faqat ikki o'lchovli bo'limlar to'plami shaklida tasavvur qilish mumkin. Bunday konjugaliya jadvali ikki belgining o'zaro ta'sirini boshqa va vizual ravishda ifoda etishning boshqa belgisining ta'sirini chegara tahlil qilishga imkon beradi. Ikkita belgi natijasida hosil bo'lgan konjugal stollar ikki o'lchovli deb ataladi. Ular uchun aloqa choralarining aksariyati ishlab chiqilgan, ular tahlil qilish va tuzatish va jiddiy natijalarga erishish uchun qulaydir. Moskalarining ko'p qirrali qo'shma stollarining tahlili asosan o'zining chegarali ikki o'lchovli jadvalarining tarkibiy qismlarini tahlil qilishdan iborat. Konfiguratsiya jadvalari mutlaq yoki foizda ifodalangan belgilarning birgalikdagi paydo bo'lish chastotalarida ma'lumotlar bilan to'ldiriladi.

Konjugatsion jadvalarini tahlil qilishda ikkita statistik xulosalar sinfi mavjud: belgilarning mustaqilligi bo'yicha gipotezani tekshirish va belgilar o'rtasidagi munosabatlar haqida gipotezani tekshirish.

Statistik tahlilning usullari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

O'rtacha qiymatlar tahlili;

Variatsiya (dispersiya) tahlili;

Xususiyatning tebranishini o'rtacha qiymatiga nisbatan o'rganish;

Klaster (taksonomik) tahlili - xususiyatlar va ekspert ma'lumotlarini guruhlash ma'lumotlari bo'lmaganda xususiyatlar va ob'ektlarning tasnifi;

Loginear tahlili - jadvalda munosabatlarni izlash va baholash, jadval ma'lumotlarining siqilgan tavsifi;

Korrelyatsiya tahlili - belgilar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish;

Faktor tahlili - belgilarning ko'p o'lchovli statistik tahlil, belgilarning ichki munosabatlarini o'rnatish;

Regressiya tahlili - omillardagi o'zgarishlarga qarab, olingan xususiyatning qiymatidagi o'zgarishlarni o'rganish;

Yashirin tahlil - ob'ektning yashirin belgilarini aniqlash;

Kirlik tahlili - sotsiologik tadqiqotlar ob'ektlarining ekspert tasnifi sifatini baholash.

Tadqiqot natijalari taqdim etilgan taqdirda yakunlanadi. Tadqiqotning maqsadlariga muvofiq ular boshqacha shaklga ega: og'zaki, yozma, fotosuratlar va ovozlardan foydalangan holda; qisqa va siqilgan yoki kengroq bo'lishi mumkin; Tor doiralar yoki keng jamoatchilik uchun tuzilgan.

Sotsiologik tadqiqotning yakuniy bosqichi yakuniy hisobotni va uning mijozini keyingi taqdim etishdir. Hisobot tuzilishi o'quv turi (nazariy yoki qo'llaniladigan) va asosiy tushunchalarni ishga tushirish mantiqiga mos keladi. Agar o'qish nazariy xarakterga ega bo'lsa, unda hisobot muammoni ilmiy shakllantirishga qaratilgan bo'lib, tushuntirishlarning nazariy printsiplarini asoslash, tushunchalarni nazariy sharhlashning uslubiy printsiplarini asoslash. Keyinchalik ishlatiladigan namunani qurish uchun mantiqiy asosga beriladi va, shubhasiz, mustaqil bo'lim shaklida - olingan natijalarning kontseptual tahlili amalga oshiriladi va hisobot oxirida ma'lum bir xulosalar, aniq xulosalar beriladi, aniq xulosalar chiqariladi mumkin bo'lgan amaliy natijalar va ularni amalga oshirish usullari. Amaliy tadqiqot hisobotida amaliyotda ilgari surilgan vazifalarni hal qilishga qaratilgan va mijoz tomonidan taklif qilingan. Bunday hisobotning tuzilishi ob'ektning ob'ekti va mavzusining tavsifi, tadqiqot maqsadlari, namunaning mantiqiy asosidir. Asosiy e'tibor amaliy xulosalar va tavsiyalar va ularni amalga oshirishning haqiqiy imkoniyatlarini shakllantirishga qaratilgan.

Hisobotda bayonotning bo'limlari, qoida tariqasida, o'quv dasturida shakllangan gigazlar soniga to'g'ri keladi. Dastlab, asosiy farazning javobi beriladi. Birinchi hisobot bo'limida o'rganilgan sotsiologik muammolarning ahamiyatini, tadqiqot parametrlarini tavsiflovchi qisqacha asoslanadi. Ikkinchi bo'limda o'qish ob'ektivining ijtimoiy-demografik xususiyatlari tasvirlangan. Keyingi bo'limlarda

dasturda qoldirilgan gipotexnikaga javoblar kiradi. Xulosa beradi amaliy tavsiyalar Umumiy xulosalar asosida. Hisobotda barcha uslubiy va uslubiy ilmiy-tadqiqot hujjatlarini o'z ichiga olgan dasturni amalga oshiradi: statistik jadvallar, jadvallar, grafikalar, asboblari. Ular yangi ilmiy dasturni tayyorlashda foydalanish mumkin.

Amaliy sotsiologik tadqiqotlar empirik asosni tashkil etuvchi faktlar tizimini olishga qaratilgan. sotsiologik nazariya Yoki mustaqil maxsus aholiga ega bo'lib, muayyan mijozlarning amaliy ehtiyojlarini qondirish (korxonalar menejerlari, jamoat tashkilotlari, partiyalar va birlashmalar, a'zolar va birlashmalar, organlarning vakillari hukumat nazorati ostida, ommaviy axborot vositalari). Bu nazariy taxminlar, gipotezalarni tasdiqlash yoki rad etish uchun amalga oshiriladi.

"Amaliy sotsiologik tadqiqotlar uning amalga oshirilishining bir qator bosqichlariga ega bo'lib, ular bir-biridan ilmiy-tadqiqot va protseduralar bilan farq qiladi.

1) tayyorgarlik bosqichi;

2) maydon bosqichi;

3) axborotni qayta ishlash va qayta ishlash uchun tayyorgarlik;

4) Amaliy sotsiologiyani yakuniy hujjatlarini tahlil qilish va "Sotsiologik tadqiqotlar" ning yakuniy hujjatlarini tayyorlash. M. - Universitet darsligi, 2010 yil.

Empirik sotsiologik tadqiqotning tayyorgarlik bosqichi to'yingan turli xil turlar Ish, ilmiy va amaliy protseduralar. Tayyorlash sifati tadqiqot natijasida olinadigan ma'lumotning qiymatini ta'minlaydi. Ushbu bosqichda, mavzusi nazariy aloqa, o'quv dasturi ishlab chiqilmoqda, ma'lumot to'plash uchun uslubiy hujjatlar ishlab chiqilmoqda va takrorlanmoqda; o'quv qo'llanmalari aniqlanadi; tadqiqot guruhlari Ish jadvallari tuzilgan, tashkiliy tadbirlar o'tkaziladi, tadqiqotlar logistika bilan bog'liq masalalar hal qilindi.

Dala bosqichi (yoki boshlang'ich sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish bosqichida) "sohada" ma'lumot to'plash bilan bog'liq (masalan, "+", - deb Sotsiologning amaliy harakatlari zonasida - odamlar: odamlar: ko'chalarda, sinflarda, darslarda, uylarda, ishlab chiqarishda va boshqalarda. Ma'lumotlar sotsiologiyaga xos bo'lgan turli xil usullar va vositalarda yig'iladi va o'quv dasturi tomonidan belgilanadi: har xil turdagi so'rovlar (shaxsiy intervyu, ekspertlar, eksperiment).

Axborotni tayyorlash va qayta ishlash bosqichi. Dala bosqichida olingan ma'lumotlar tekshirilishi va tartibi bo'lishi kerak. Butun yig'ilgan massivlar namunaning og'ish nuqtai nazaridan hisoblangan parametrlardan o'rganiladi. To'plangan qatorni tekshirish tartibi Taqdim etilgan talablarga javob beradigan va to'ldirilmaganlarni tanlash va ularni tanlash uchun uslubiy hujjatlarni ko'rishdir. Xuddi shu bosqichda ochiq kodlash mavjud. Kompyuterda ma'lumotlarni qayta ishlash uchun mantiqiy dastur tuzilgan, matematik dasturchining bu vazifasi

tuzilgan. Ba'zi hollarda (kichik massivlar va kichik massivlar bilan), axborotni qayta ishlash qo`lda qo`llaniladi.

Ma'lumotlar va yakuniy hujjatlarni tayyorlash (yoki yakuniy bosqich). Uslubiy tahlil vositasi - o'quv dasturi yoqilgan tayyorlov bosqichi. Tahlil usullari sotsiologik tadqiqotlar, uning maqsadlari va vazifalariga bog'liq. Tahlil paytida gipotezalar, ijtimoiy aloqalar, tendentsiyalar, qarama-qarshiliklar, paradokslar, yangi ijtimoiy muammolar paydo bo'lishiga olib keladi. Xuddi shu bosqichda tadqiqot natijalari beriladi. Yakuniy hujjat tadqiqot turiga bog'liq va mijozning istaklari bilan belgilanadi. Bunday hujjatlik sifatida:

- 1) axborot sertifikat;
- 2) ma'lumotning yozuvi;
- 3) tahliliy nota;
- 4) Tadqiqotning ilmiy ishi.

Tahliliy eslatma va hisobotda ijtimoiy tadqiq o'rganish uchun ijtimoiy tadqiqotlar olib borilgan xulosa va ushbu muammoni hal qilish uchun xulosalar va tavsiyalar bo'lishi kerak.

"Sotsiologik tadqiqotlar dasturi nazariy va uslubiy shartlarning tizimli taqdimotidir, umumiy tushuncha tadqiqot loyihasi Sotonov GPning amaliyotsional va protsedura asoslari ishining asosiy maqsad va vazifalariga muvofiq dasturning uslubiy qismi bu muammoni shakllantirish, o'qish, ob`yekti va mavzularining maqsadlari va maqsadlarini, shuningdek ishchilar gipotezalari tahririni belgilashdir.

Barcha tadqiqotlarning dastlabki nuqtasi, shu jumladan sotsiologik, haqiqiy hayotda rivojlanadigan muammo. Bu muammoning charchash va tushunish - bu dasturni loyihalashdagi birinchi, dastlabki qadam. Muammo ilmiy jihatdan amaliy tushuntirish va amaliy tushuntirish va amaliy aniqlik kiritiladigan noaniqlikni ifoda etuvchi savol-sur'atlar shaklidir. Boshqacha qilib aytganda, muammo amaliy mashg'ulotni amalga oshiradigan ijtimoiy tartibdir. Masalan, aholining turli guruhlarining iqtisodiy xatti-harakatlarini o'rganishda asosiy savol beriladi: qanday qilib, qanday qilib zamonaviy sharoitda shakllangan va rivojlanib borayotganligi sababli, qanday qilib bu xatti-harakatlarning faoliyatini oshiradi Bozor munosabatlarini o'rnatish.

Muammoni taqsimlash va tushunishda, tadqiqot bir necha xil hisobga olinishi kerak, ammo ular bir-birlari bilan chambarchas bog'liq. Ushbu jihatlarning birinchisi - bu jamoat ehtiyojlarini ro'yobga chiqarish (iqtisodiy xatti-harakatlarni qanday kuchaytirish kerak), uni hal qilish usullari va usullarini bilmasligi borligi bilan bog'liq episteologik (kognitiv). Muammoning ikkinchi jihati mavzudir. Uning mohiyati shundaki, jamiyatda bir oz qarama-qarshilik bor, bunga ruxsat berilishi kerak. Muammoning uchinchi tomoni buni tashuvchi, i.e. po ijtimoiy mavzu Qaysi

faoliyatida (yoki "bunday bo'lmaganda" (yoki shu bo'lmaganda) uning echimini talab qiladigan muammoni keltirib chiqaradi (tadbirkorlar, ishchilar, davlat fikri).

Muammoning to'rtinchi tomoni uning ko'lami (global, mamlakat, intergrant, mintaqaviy, mahalliy). Ushbu misolda iqtisodiy xatti-harakatlarni kuchaytirish muammosi, chunki u barcha mamlakatlarda mavjud.

Tadqiqot muammosini aniqlash jarayonida sotsiolog ikkita asosiy protsedurani amalga oshirish kerak:

1) muammoli vaziyatni tushunish va 2) muammoni hal qilish.

Muammoni vaziyat nafaqat allaqachon, balki ijtimoiy muammodan ham kengroq bo'lishi mumkin. Masalan, zamonaviy jamiyat Juda jiddiy muammoli yuzlar - yoshlar orasida huquqbuzarlik va jinoyatchilik ko'lami tobora ortib bormoqda. Ushbu muammoni turli fanlar - psixologiya, sotsiologiya, sud-tibbiyot fanlari usullarini hal qilishni talab qiladigan bir qator muammolarni keltirib chiqaradi, ularning har biri bu muammo doirasida o'qish ob'yekti sifatida o'qish ob'yekti. Masalan, o'spirinlar va ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz sharoitlari bilan shug'ullanishda qiyinchilik va qarama-qarshiliklar muammosi amaliy sotsiologik tadqiqotlar muammosi hisoblanadi. O'smirlar va yoshlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar va yoshlar miqyosidagi huquqbuzarliklarning o'sishi va turli xil jinoyatlar va yoshlar kriminologiya muammosi hisoblanadi. Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar muammosi (katta, taqlid va boshqalar) muammodir. psixologik tadqiqotlar o'smir va yosh yoshida sodir etilgan jinoyatlar va jinoyatlar.

Ushbu fikr ijtimoiy voqelikning real ziddiyatidir (aytaylik, bunday faollashtirishning oldini oladigan iqtisodiy xulq-atvor va bunday faollashtirishga xalaqit beradigan ijtimoiy omillar o'rtasida ijtimoiy omillar. Shuning uchun muammoli vaziyatda maqsadlar muammosini shakllantirishda ma'lum bir natijalarga erishishda muammo ma'lum emasligini aytish mumkin. Amaliy sotsiologik tadqiqotlar dasturini ishlab chiqishda intuitiv ravishda o'rnatilgan va noaniq ravishda e'lon qilinishi kerak va jamoat ongida (yoki mijozning xulosasi) aniq nazariy talqin tiliga ijtimoiy qarama-qarshilikni tarjima qilish kerak. Va bu noma'lumlardan ma'lum bo'lgan yoki ma'lum bir muammolarni talab qilmaydigan, aniq belgilangan nazariy va amaliy harakatlarni talab qilmaydigan muammolarni talab qilmaydigan darajada aniq belgilangan nazariy va amaliy harakatlarni talab qilmaydigan darajada aniq belgilangan nazariy va amaliy harakatlarga ega bo'lishga qaratilgan. muammoli vaziyatlar.

Har qanday muammoni hal qilishning birinchi bosqichi bu muammoni hal qilish va maqsadlar va usullarni maqsadlarga erishish uchun usullar va usullarni tanlashdir. Bunga quyidagilar foydalanadi:

- ob'yekt va mavzuni ajratmalar;
- o'quv maqsadlari va maqsadlarini aniqlash;

- Tadqiqotda ushbu muammo bo`yicha farazlar (taxminlar) va yechimlar.

Muammo faqat ma'lum bir ijtimoiy hodisa yoki jarayonda (jarayonlar) tan olinganida, yechimlarga duch keladi, i.e. ob`yektning va o`qish mavzusini ajratish orqali. Ob`yekt - bu muammolar, jarayonlar yoki ijtimoiy voqelikning ma'lum bir turi, muammoli vaziyatning omillari sifatida kognitiv faoliyat sotsiolog. Dasturning uslubiy qismida, bag'ishlangan muammoning mavjudligi asosida tadqiqot ob`yekti, uni o`rganishning dolzarbligi va ahamiyati to`g`risida dastlabki g`oyalarni shakllantirish kerak.

Tadqiqot mavzusi - bu ma'lum bir tomon yoki mulk (xususiyatlar), ushbu amaliy mashg`ulotda bevosita tahsilatilayotgan ob`yektning xususiyatlari. Tadqiqotning mavzusini tanlash tadqiqot loyihasining tanlovi sizga tadqiqot loyihasi doirasini belgilashga imkon beradi va shu bilan birga siz o`rganilayotgan tomonlarning xususiyatlarini, ular orasida eng ruzuratni ifodalaydigan tomonlarning xususiyatlarini tanlashga imkon beradi muammoning markaziy savollari.

Muammoning mazmuni, o`quv qo`llanmaning xususiyatlari va fan amaldorona tadqiqot strategiyasi va uning maqsadi o`z maqsadlari va vazifalariga qaratilgan. Amaliy sotsiologik tadqiqotning maqsadi rejalashtirilgan natijadir, bu sotsiologlarning ilmiy faoliyatiga erishishga qaratilgan. Dasturda tadqiqotning maqsadi ushbu muammoni hal qilish uchun kutilgan natijaga erishish uchun ish, vaqtincha va moliyaviy xarajatlar, kadrlar va texnik resurslar, uslubiy va protsessual ta`minotni aniqlash orqali erishiladi. Bu sizga mijoz va pudratchi o`rtasidagi munosabatlarni aniq belgilab, dasturning normativ qismida ijtimoiy hujjat sifatida ko`rsatilgan.

Tadqiqotning maqsadini aniq tushuntirish aniq vazifalarni aniqlashga imkon beradi. Tadqiqot vazifalari muammoni hal qilishning asosiy yo`nalishlari va bosqichlarini aniqlaydigan aniq maqsadlar sifatida shakllantiriladi. Tadqiqot maqsadlarining har bir turi (nazariy, empirik, tavsiflovchi) kognitiv harakatlar, texnikaviy tadqiqotlar va usullarning ma'lum tarkibiga kiradi. Bu imkon berganda:

1) tadqiqot guruhining turli xil faoliyatini (dasturni rivojlantirish, konstruktsiyalar, suhbatlar, ularning nazariy jihatlarini qayta ishlash, xulosalar shakllantirish, xulosalar shakllantirish, xulosalar shakllantirish, ularning nazariy tushunchalarini shakllantirish, ularning nazariy jihatdan tushunishi, ularning nazariy tushunchasi va ilmiy asoslangan tavsiyalarni muvofiqlashtirish;

2) tadqiqotning turli bosqichlarida olingan bir qator boshqa natijalarni boshqarish va muvofiqlashtirish;

3) barcha usullarni turli yo`llar bilan olib kelish (statistik ma'lumotlar, so`rov natijalari, suhbat natijalari, suhbat natijalari va tadqiqot natijalarini shakllantirishga, ularning ta`minoti mijoz.

Sotsiologik tadqiqotlar mavzusi va ob`yekti asosida maqsadlar va vazifalar aniqlanadi, bu o`z navbatida usullar tanlovini aniqlaydi.

Sotsiologik tadqiqotlar va ilmiy-tadqiqot usullarini tanlash gipotezani shakllantirishga ta'sir qiladi - yakuniy qism nazariy mashg'ulot Empirik sotsiologik tadqiqotlar. "Tadqiqot gipotezasi o'rganilayotgan ijtimoiy hodisaning ilmiy jihatdan oqilona taxminidir yoki uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatidir. Gipoteza mavjud faktlar asosida ishlab chiqariladi"

Ilm-fan nominatsiyasining nominatsiyasi va gipotezalarni tekshirish uchun ba'zi qoidalar mavjud:

1) gipoteza uyg'unlikda yoki hech bo'lmaganda uning barcha faktlari bilan mos bo'lishi kerak.

2) Bir-bir farazlarga qarshi bo'lgan ko'plab farazlar qator faktlarni tushuntirish uchun nomzodlar, yaxshisi ko'proq tushunarli.

3) Assosiativ servoslarni tushuntirish, ehtimol, kamroq farazlarni ilgari surish mumkin va ularning ulanishi yanada yaqinroq bo'lishi kerak.

4) farazlarni nomzod qilib ko'rsatganda, uning xulosalarining probiysiligi tushunchasini anglash kerak.

5) gipoteza ziddiyatini qo'llashning iloji yo'q.

Farazlar tadqiqot uchun boshlang'ich punktlar bo'lib, empirik sotsiologik tadqiqotlar bosqichlari kengaytirilgan gipotsiyalarga bevosita bog'liqdir. Gipotezani va ilmiy-tadqiqot protseduralari, dastlabki, tajribali tadqiqotlar ko'pincha amalga oshiriladi.

Tushuntirilgan tushunchalarning nazariy darajasiga qarab, gipoteza asosiy va mahsulotga bo'lingan (gipotezaning sabablari va gipoteza).

Xulosa qilib aytganda, ilmiy izlanishlar natijalari bo'yicha asosiy mezon sotsial ravishda o'rganishda ishlatiladigan usullar bilan belgilanadigan xolislikdir, degan xulosaga kelish mumkin.

Sotsiologik tadqiqotlar: dastur va namuna.

1. Sotsiologik tadqiqotlar, uning turlari va bosqichlari tushunchasi

2. Sotsiologik tadqiqotlar dasturi, uning tuzilishi.

3. Tanlov va uning turlari. Sotsiologik o'quv rejasi.

Sotsiologiya tarkibida uchastka qilingan uchta darajasi eng kam tanqisiyat bilan: keng tarqalgan sotsiologik nazariyalar, maxsus sotsiologik nazariyalar (yoki o'rta darajadagi nazariyalar) va sotsiologik tadqiqotlar. Ularga boshqa xususiy, empirik, amaliy yoki o'ziga xos sotsiologik tadqiqotlar deb nomlanadi. Uchala darajasining barchasi bir-birini to'ldiradi, bu esa ijtimoiy hodisalar va jarayonlarni o'rganishda ilmiy asoslangan natijalarga erishishga imkon beradi.

Hayot faqat javob berilishi mumkin bo'lgan ko'plab savollarni qo'yadi ilmiy izlanishlar, muayyan sotsiologik. Sotsiologik tadqiqotlar - bu mantiqiy ravishda ketma-ket uslubiy, uslubiy va tashkiliy-texnikaviy va texnikaviy protseduralar

tizimi, bitta maqsadga bo'ysunadi: ijtimoiy hodisa to'g'risida aniq ob'yektiv ma'lumotlarni olish.

Birinchi bosqich Sotsiologik tadqiqoti uni tayyorlashdan boshlanadi: maqsadlar, dasturlar, rejani aniqlash, vaqtni, qayta ishlash usullari va boshqalarni o'ylash va boshqalar haqida o'ylash.

Ikkinchi bosqich - boshlang'ich sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish. Bular turli xil kiyimlarda, yaroqsiz ma'lumotlarda yig'iladi - tadqiqotchi yozuvlari, hujjatlardan ko'chirma, respondentlarning alohida javoblari va boshqalar.

Uchinchi bosqich - kompyuterni qayta ishlash dasturini tuzish, kompyuterni qayta ishlash dasturini tuzish, kompyuterni qayta ishlash dasturini tuzish, kompyuterni qayta ishlash dasturini tuzish, kompyuterni qayta ishlash dasturini tuzish jarayonida yig'ilgan ma'lumotlar.

Va nihoyat, yakuniy bosqich - qayta ishlangan ma'lumotlarni tahlil qilish, o'qish natijalari bo'yicha ilmiy hisobotni tayyorlash, mijoz uchun xulosalar va tavsiyalar shakllantirish, menejment mavzusi.

Sotsiologik tadqiqotlar, maqsad va vazifalarning mohiyati, ijtimoiy jarayonni tahlil qilish chuqurligi bilan oldindan belgilab qo'yiladi.

Razvedka (yoki aerobmatik, ehtimollik) o'rganish - cheklangan vazifalarni hal qilishga imkon beradigan ijtimoiy tahlilning eng oson turi. Asbob-uslubiy hujjatlar: uslubiy hujjatlar: anketalar, bo'sh intervyu, o'quv dasturlari, o'quv hujjatlari, shuningdek asboblari, shuningdek, vositalar kabi soddalashtirilgan. So'rovlangan agregatlar kichik: 20 dan 100 gacha odam.

Odatda razvedka bo'yicha tadqiqotlar muammoni chuqur o'rganishdan oldin. Uning davomida u aniq maqsadlar, farazlar, vazifalar, savollar, ularning so'zlari. Muammo o'rganilmagan hollarda yoki umuman birinchi marta joylashtirilgan hollarda bunday tadqiqotni amalga oshirish juda muhimdir. Iqtisodiyotni o'rganish sizga operatsion sotsiologik ma'lumotlarni olish imkonini beradi.

Tavsiflovchi o'rganish - sotsiologik tahlilning yanada murakkab turi. U bilan ular ijtimoiy hodisani nisbatan yaxlit tushunadigan empirik ma'lumotlarni olishadi. Odatda tahlil ob'yekti nisbatan katta to'plam bo'lgan taqdirda odatda amalga oshiriladi. Bu, masalan, turli kasblar, jinsi, yoshi, ish tajribalarida ishlayotgan yirik korxonaning mehnat jamoasi bo'lishi mumkin.

Bir xil guruhlariga nisbatan o'qish ob'yekti tarkibidagi tanlov (masalan, ta'lim, yosh, kasb jihatidan) baholash, ular orasidagi ulanish xususiyatlarini yoki yo'qligini aniqlash uchun. Tasdiqlangan tadqiqotda, empirik ma'lumotlarni to'plashning bir yoki bir nechta usuli qo'llanilishi mumkin. Buning kombinatsiyasi ma'lumotlarning aniqligi va to'liqligini oshiradi, chuqurroq xulosalar va oqilona tavsiyalar berishga imkon beradi.

Sotsiologik tahlilning eng jiddiy turi - tahliliy o'qish. Bu nafaqat o'rganilgan hodisa yoki jarayonning elementlarini tasvirlaydi, balki uning asosidagi sabablarni bilib olishga imkon beradi. Bunday tadqiqotning asosiy maqsadi sabab bo'lgan munosabatlarni qidirish. Agar tavsifli tadqiqot o'rganifiy tadqiqotlar o'rganilgan hodisaning xususiyatlari orasidagi bog'liqlikni o'rnatasa, unda bu munosabatlar sababdan kelib chiqishi va bu yoki boshqa ijtimoiy hodisani belgilaydigan asosiy sababdir. Tahliliy tadqiqotda bu yoki ushbu hodisa tufayli yuzaga kelgan ko'plab omillarning kombinatsiyasi. Odatda ular asosiy va yadro bo'lmagan, doimiy va vaqtincha, boshqariladigan va nazoratqali va boshqalarga tasniflanadi.

Tafsilotsiz dastur va analitik tadqiqot batafsil dastur va anjomlarga ega emas. Odatda razvedka va tavsifli tadqiqotni tugatadi, unda ma'lumotlar gimosovi, o'rganilgan ijtimoiy hodisa yoki jarayonning ayrim elementlari to'g'risida dastlabki g'oyasini taqdim etadi. Tahliliy tadqiqotlar ko'pincha keng qamrovli. Ishlatilgan usullarga ko'ra, bu nafaqat aql, balki turli xil aql, balki tavsiflovchi tadqiqot.

2-savol. Sotsiologik tadqiqni o'tkazish so'rovnomani tuzish bilan bog'liq emas (ko'pincha bir nechta a'zo tadqiqotchilar murojaat qilinadi) va uning dasturi ishlab chiqilgandan keyin ikki qismdan iborat bo'lgan dasturni ishlab chiqishda - uslubiy va uslubiy.

Ichida metodik bo'lim Dasturning (blokirovkasi) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

a) ijtimoiy muammoning so'zlari va asoslari (muammoli vaziyat);

b) sotsiologik tadqiqotlar ob'yektini va predmetini aniqlash;

v) tadqiqotchining maqsadlarini va farazlarning so'zlarini aniqlash. Ushbu bo'limda sotsiologning ishonchli nazariy tayyorgarligini talab qiladi, bu esa o'quv hodisasini mantiqiy tahlilni mantiqiy ravishda tahlil qilish qobiliyatini talab qiladi.

Uslubiy bo'lim dasturlar (blokirovka) dasturlar, boshlang'ich sotsiologik ma'lumotlarni to'plashning xususiyatlarini, kompyuterdagi yig'ilgan ma'lumotlarni yig'ish uchun (yoki dastur) ni yig'ish, mantiqiy sxema (yoki dastur) yordamida qo'llashning xususiyatlarini anglatadi.

Sotsiologik tadqiqotlar dasturini sinchkovlik bilan tayyorlash, uning natijalarini o'rganish va tahlil qilishda xatolardan saqlanish.

Har qanday izlanish dasturining muhim (hal qiluvchi) qismi, avvalambor, ijtimoiy muammoni o'rganish uchun uslubiy yondashuvlar va uslubiy uslublar uchun chuqur va uslubiy usullardan iborat. Ijtimoiy muammo bo'yicha mavzular (shaxslar, guruhlar va boshqalar) ongli ravishda mavjud va belgilangan maqsadlar va faoliyat natijalari o'rtasida muhim nomuvofiqlik sifatida tushunish kerak. Bunga maqsadlarga erishish yoki etarli darajada to'siqlar yo'qligi sababli, ushbu yo'ldagi to'siqlar, turli aktyorlar o'rtasidagi gollar orasidagi gollar o'rtasidagi kurash tufayli yuzaga keladi.

Xayoliy muammoni hal qilish xavfidan qochish yoki maqsadga muvofiq ravishda munozaraga ega bo'lish juda muhimdir.

Tadqiqot dasturi ko'p tsikli sotsiologik tahlilga qaratilgan, garchi sotsiologlarning aksariyati bitta o'qish chegaralari doirasida bir nechta muammolarni o'rganish qiyinligiga ishonishadi. Bu bir nechta sabablar: o'quv qo'llanmasi murakkab ("shishib" anketani, so'rovnoman, suhbatni, suhbat va boshqalarga kiradi, ular bilan to'ldirilgan hujjatlar soni va boshqalarning barchasi to'plangan statistikani kamaytirishi mumkin. va sotsiologik ma'lumot. Bunday tadqiqot ko'proq vaqt, odamlar, moliyaviy va texnik vositalar Bundan tashqari, ma'lumotlarning samaradorligi yo'qoldi: ishlov berish paytida qariy bo'ladi. Shu munosabat bilan ko'p tarmoqli tadqiqotlar faqat alohida hollarda amalga oshirilishi kerak.

Yangi boshlanuvchilar ko'pincha ob'yektni chalkashtirib yuborishadi, garchi bu xuddi shu narsadan uzoq bo'lsa ham. Ob'yektni tanlash va tadqiqotlar mavzusini ma'lum darajada eng ijtimoiy muammoga olib boradigan darajada tanlash.

Ob'yekt tadqiqotlar har qanday ijtimoiy jarayon, ijtimoiy hayot, ishchi guruhi, har qanday jamoatchilik munosabatlari, hujjatlari bo'lishi mumkin. Asosiysi, ularning barchasi ijtimoiy qarama-qarshilikni o'z ichiga oladi va muammoli vaziyatni yaratdi. V.A ga ko'ra Zahari, "Sotsiologik tadqiqotlar ob'yekti bu bilimlar jarayoni qanday yo'naltirilgan."

Narsa ushbu jamoaga xos bo'lgan yoki ushbu jamoaga xos bo'lgan, eng muhimi, I.E., to'g'ridan-to'g'ri o'rganilishi kerak. Boshqa xususiyatlar, ob'yektning xususiyatlari sotsiologning ko'rinmasida qoladi. Masalan, har qanday ish bilan ta'minlash guruhi turli xil ijtimoiy, professional xususiyatlarga ega. Ammo tadqiqot - faqat faqat qiziqadi axloqiy ong Ushbu jamoaning ishchi a'zolari. Keyin tadqiqot ob'yekti mehnat jamoasi bo'lib, mavzuni axloqiy ongning holati.

Har qanday muammoning tahlili Tadqiqot maqsadiga qarab nazariy va amaliy yo'nalishlarda amalga oshirilishi mumkin. Tadqiqotning maqsadi sifatida shakllanishi mumkin nazariy. Keyin dasturni tayyorlashda diqqat markazi nazariy va uslubiy masalalarga qaratilgan: Foizlar muammosi bo'yicha ilmiy adabiyotlarni o'rganish, tadqiqot mavzusi va boshqalarni o'rganish. Ushbu holatdan keyin faqat aniqlanadi Chiroyli nazariy ishlar bajarildi.

Sotsiolog, hal qiluvchi qo'llanilgan yoki amaliy vazifalar, avvalambor, ilmiy adabiyot yordamida buni bilib olishga harakat qilayotgandan so'ng, bu vazifalarni ixtiro qilmaslik uchun odatiy yechim yo'q velosiped. Ilova gipotezasi muayyan shartlarga nisbatan tipik yechimlarni o'qish variantini o'tkazadi.

Nazariy va amaliy tadqiqotlar o'rtasidagi buyuk devorni quring - xato. Har qanday nazariy tadqiqotlar qo'llanilgan va aksincha, hech qanday qo'llanmadan tashqari tadqiqotlar o'tkazmaydigan darajada qo'llaniladigan va aksincha, siz sodiq xulosalar chiqarishingiz mumkin.

Tadqiqotning maqsadini aniqlash sizga maqsadlarga ko'tarilish uchun qanday qadamlar bo'lgan vazifalarni tasniflash, soddalashtirishga imkon beradi. Vazifalar asosiy va qo'shimcha (yoki asosiy va yadro bo'lmagan). Sifatida asosiy narsa bu nazariy va qo'llaniladigan (amaliy) vazifa sifatida harakat qilishi mumkin. Bu o'qish tartibiga bog'liq, ammo asosiy vazifa tadqiqotning markaziy masalasi bo'lishi shart. Qo'shimcha asosiy savolga javob topish jarayonida olingan material asosida qaror qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun bir xil ma'lumotni tahlil qilish kerak, ammo har xil nuqtai nazariy nuqtada.

Tadqiqot maqsadida sotsiolog muayyan usullar, usullardan foydalangan holda doimiy ravishda keladi. Ularning soni tadqiqot gipotlari bilan oldindan belgilanadi. Gipoteza - Bu biron bir omillar, hodisalar va tasdiqlash yoki rad etish yoki rad etish jarayoni tushuntirishga imkon beradigan ilmiy taxmin. Tadqiqot dasturida faraz qilish stajyorlari sotsiologik tahlil jarayoni mantig'ini aniqlaydi.

Sotsiologik tadqiqotlar, qoida tariqasida, dastlabki taxminlarda asoslanadi. Ularga tahsil olayotgan muammolarning sabablari haqida fikrlar bildiradi. Tadqiqotchi ularni umumlashtiradi, keyin taxminlarni gipotezalar shaklida shakllantiradi. Farazlar o'qishni tezlashtirish, uning ob'yekti, sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish usuli bilan to'g'ri keladi. Ammo ular tadqiqotchini bog'lamasliklari va uning ishining natijalarini oldindan belgilab qo'ymasliklari kerak. Farazlar aniq shakllantirilishi kerak. Shuningdek, vazifalar, ular asosiy va qo'shimcha.

Sotsiologik tadqiqotlar dasturining juda katta qismi kontseptsiyalarning mantiqiy tahlili. Ushbu bo'limda dasturlar ishlab chiqilmoqda. uslubiy tartib-qoidalar, sotsiologik tadqiqotlar konsepsiyasi vositasi asbobga kiritish mumkin emas. Ushbu protseduraning mohiyati asosiy toifalarni mantiqiy tartibda qisqartirildi - tushunchalar o'quvda qo'llaniladi. Kontseptsiyalar asosiy va qobiliyatli bo'lishi mumkin. Asosiy toifalar Tadqiqot mavzusini aniqlashda etakchi o'rinni egallaydi.

Kontseptsiyalarning mantiqiy tahlili ularning mazmuni va tuzilishini chuqur va aniq izohlashni talab qiladi. Keyin kerakli elementlarning nisbati, o'rganilgan ijtimoiy hodisaning xususiyatlari aniqlanadi. Ushbu elementlar va xususiyatlarning tahlili, o'rganilgan ijtimoiy hodisaning statistikasi (dinamikasi, statistika) statistikasi (dinamikasi, statistikasi) tatbiqli g'oyasini amalga oshirishga imkon beradi. Masalan, har qanday jamoaning ishchilarining ijtimoiy faolligini o'rganish kerak. "Ijtimoiy faoliyat" nominatsiyasini mantiqiy tahlil qilish ko'proq kasrik tushunchalarni, tarkibiy qismlarini ajratishni talab qiladi. Bularga ta'lim, siyosiy, madaniy, madaniyat sohasidagi faoliyat, ijtimoiy ish va boshqalar kiradi. Bundan tashqari, ushbu tushunchalarni aniqlash, biz tadqiqot mavzusi individual elementlarining tushunchasiga yaqinlashamiz. Ushbu tushunchalar tobora ko'proq anketani aniq

masalalar shaklida "chiqib ketishi" mumkin bo'lgan ko'rsatkichlarga yaqinlashmoqda.

Tarkibiy sotsiologik o'rganish qanchalik qiyin bo'lsa, asosiy kontseptsiyalarni mantiqiy tahlil qilish tarkibiy qismi murakkabdir. Ammo chuqurroq, bu tahlil, ishlov berish paytida miqdoriy usullarni qo'llash orqali o'lchanadigan asosiy sotsiologik va to'liq vositadir, shuning uchun aniq fan usullari.

Tadqiqot ob'yekti ko'pincha yuzlab, minglab, o'n yoki yuz minglab odamlar bor. Bunday hollarda so'rovni qanday tashkil qilish va o'tkazish mumkin? Agar tadqiqotning ob'yekti 200-500 kishidan iborat bo'lsa, ular bilan hammasi suhbatlashishi mumkin. Bunday so'rov mustahkam bo'ladi. Ammo agar tadqiqotning ob'yekti 500 dan oshsa, faqat to'g'ri ariza tanlangan usuldan foydalanish bo'ladi.

3-savol. Namuna o'zaro munosabatlarni va sifat xususiyatlari va ijtimoiy ob'yektlarning alomatlarining o'zaro bog'liqligini hisobga olish kerak. Onasi haqida gapirish osonroq, tadqiqot bo'linmalari ijtimoiy inshootning eng muhim belgilarini - ta'lim, malaka, jins va boshqalar hisob-kitoblarini hisobga olish, ikkinchi shart, tanlangan qismi butun mikriyelelel, eng muhim belgilar, umuman, sotsiologiya xususiyatlari, umumiy agregat. Ma'lum bir darajada umumiy to'plam sotsiologik tahlilning xulosalari qo'llaniladigan tadqiqot ob'yekti hisoblanadi.

Tanlangan agregat - Bu qat'iy belgilangan qoidalar bilan tanlangan umumiy aholining ma'lum bir qator elementlari. Namuna to'plamining elementlari (o'qish, suhbat, intervyu o'tkazish va boshqalar) va u yerda tahrirlangan. tahlil birliklari. Ular alohida odamlar va butun guruh (talaba), ishchi guruhlari sifatida harakat qilishlari mumkin.

Namuna shu tarzda shakllantiriladi: birinchi bosqichda, masalan, har qanday mehnat jamoalari, korxonalar, muassasalar, hisob-kitob elementlari (kichik shaharlar yoki qishloqlar) hisoblanadi. Ular orasida o'z navbatida, butun guruh xususiyatlari uchun xos bo'lgan elementlar tanlanadi. Ushbu tanlangan narsalar deyiladi tanlash birliklari, va ular orasida tanlangan tahlil birliklari bor. Ushbu usul ko'pincha chaqiriladi mexanik namuna. Bunday namuna bilan selektsiya 10, 20, 50 va boshqalarda ishlab chiqarilishi mumkin. Tanlangan orasidagi bo'shliq deyiladi tanlash bosqich (namuna olish).

Sotsiologlar va statistika bilan juda mashhur serial namunaning usuli. Bu erda genogen qismlar uchun general populyatsiyaga (jinsi, yosh, ta'lim va boshqalar) muvofiq bo'linadi (seriya). Keyin respondentlarni tanlash har bir seriyadan alohida. Seriyadan tanlangan respondentlarning soni undagi elementlarning umumiy soniga mutanosibdir. Masalan, umumiy agregatlardan 2000 kishi, bu erda 300 kishi mashinasozlik, 700 kishilik, 1000 - 1000 - Kollektorlar, har birining o'ndan birini tanlang. Shuning uchun 30 ta sozlash, 70 ta Tori va Millaher va 100 kollektorlari intervyu olish kerak.

Ba'zan sotsiologlar ko'pincha namunasidan foydalanishadi. Shaxsiy respondentlar birliklar sifatida tanlanadi, ammo butun guruhlar yoki jamoalar. Masalan, 20 kishi jalb qilingan, 10 kishi tanlangan, 10 tasi tanlangan va ushbu guruhlarda mustahkam so'rov o'tkazilgan. Uy namunasi ilmiy asoslangan sotsiologik ma'lumot beradi, agar guruhlar jinsiy, yosh, o'qitish turlari va boshqa kabi muhim xususiyatlarga o'xshaydi.

Tadqiqot ham foydalanadi maqsadli namuna. Ko'pincha tabiiy tanlab olish, asosiy massiv va kvota namunasi ko'pincha qo'llaniladi. Ochraq namunasi usuli - bu tomoshabinlarning muntazam so'rovi, gazeta va jurnallar o'quvchilari. Bu erda so'rovnoma orqali to'ldiriladigan va yuboriladigan respondentlarning massivining tuzilishini aniqlash mumkin emas. Bunday tadqiqotning xulosalari faqat obro'sizlantirilgan agregatlarga tarqatilishi mumkin.

Aerobatik yoki razzatsiyani amalga oshirishda, tadqiqot odatda qo'llaniladi asosiy massivning usuli. Bu har qanday nazorat savollari ehtimoli bilan qo'llaniladi. Bunday hollarda, ekspertizaviy agregatlarga tushgan respondentlarning 60-70% gacha bo'lgan.

Namuna uchun usul u ko'pincha jamoatchilik fikridagi so'rovlarda qo'llaniladi. O'quvdan oldin ular qaerdan kelib chiqqan holda, ular umumiy aholi elementlarining nazorat belgilari to'g'risida statistik ma'lumotlar mavjud. Masalan, malaka, ta'lim va hk. Bunday belgi (parametr) sifatida olinadi. Lotin so'zidan tarjima qilingan "Lotin" so'zidan iborat. Shunday qilib, namunaga yondashuv: respondentlarning qaysi qismini respondentlarni turli darajadagi ta'lim va malakaga ega bo'lishlari kerakligini aniqlash kerak. Bir yoki boshqa boshqaruv xususiyatlari bo'yicha mavjud ma'lumotlar kvota sifatida harakat qiladi va ularning raqamli qiymatlari kvota ko'rsatkichlari hisoblanadi. Respondentlar atayflarga muvofiq bo'lgan usulda maqsadli ravishda tanlanadi. Kvotalar sifatida tanlangan belgilar soni, odatda to'rttdan oshmaydi, chunki ko'proq Ko'rsatkichlar respondentlarni tanlash deyarli imkonsiz bo'ladi.

Dastur va namuna qanchalik muhim bo'lishidan qat'i nazar, yo'q. ish rejasi sotsiologik tadqiqni to'g'ri bajarish mumkin emas. Odatda, tadqiqotda amalga oshirilishi kerak bo'lgan rejada asosiy protsessual faoliyat ko'rsatilmogda. Bu vaqt, kuchlar, mablag 'xarajatlarini aniqlash uchun belgilangan aniqlikka imkon beradi. Reja ba'zi qoidalar asosida yaratilgan, ularning mohiyati barcha tadqiqot va tashkiliy va texnikaviy protseduralar va operatsiyalar guruhlangan to'rtta bo'lim (blok).

Birinchi bo'lim (blok) Unda sotsiologik tadqiqotlar dasturi va dasturlarini tasdiqlash, muhokama qilish, muhokama qilish tartibi ko'zda tutilgan. Bunga birlamchi axborot to'plamlari (intervyu oluvchi, raketalar) bir guruh bir guruhni shakllantirish va tayyorlash masalasini o'z ichiga oladi. Xuddi shu bo'limda "Asarlar" vositalarini qanday ko'rsatadigan uchuvchi tadqiqni taqdim etish kerak.

Agar ularni tayyorlash paytida biron bir hujjatda xatolar amalga oshirilsa, asboblarkitga va tadqiqot dasturida tezda tuzatishlar kiritish kerak. Ish uchun hujjatlar to'liq tayyor bo'lganda, ular ko'paytirilib, intervyu oluvchilarga tarqatiladi.

Ikkinchi bo'lim (blok) Ishning barcha tashkiliy va uslubiy turlarini o'z ichiga oladi, I.E. Savollarga javob beradi: nima qilish kerak, qaerda va qachon, qaysi vaqtgacha ramkada. I.E Sotsiologik tadqiqotlar, gollar va amaliy ma'nosi haqida respondentlarning dastlabki ogohlantirishini ta'minlash juda muhimdir. Odatda barcha respondentlarni oldindan so'rang (intervyu olgan) haqida oldindan so'rash. Agar profillar, suhbatning ko'rsatmalariga binoan guruhlarga tarqatilgan va guruhlarga to'ldirilgan bo'lib, rejada bunday tartibni taqdim etish kerak.

Uchinchi bo'lim (blok) Odatda, kompyuterni qayta ishlash uchun foydalanish uchun "maydon" da to'plangan ma'lumotlarni tayyorlash bilan bog'liq operatsiyalarni rejalashtirish uchun sarflanadi. Ushbu mashaqqatli protsedurani amalga oshirish uchun rejani rejalashtirishda hisoblash markazining nechta mutaxassislaridan foydalanish kerak. Amalga oshirilganda, tadqiqotchilar dasturchilar, kompyuter operatorlari bilan birgalikda ishlov berish mashinasiga kirish uchun bir qator ma'lumot shakllantiriladi. Shundan oldin, tadqiqotchilar ushbu anketalar tanlanadi, bu esa muhim savollarga javob bermaydi. Ular ochiq savollarni kodlash (shifrlangan). Shifrlangan savollar (alternativalar) Maxsus kompyuter dasturlari yordamida xotira kompyuterlariga kiritiladi. Statistik ma'lumotlar qator "hazm qilingan" elektron mashinalar tomonidan "hazm qilingan" va tadqiqotchilar .Ba'zilarida javob faqat bitta savolga beriladi, bu savolga kiritilgan alternativalar aniqlanadi (ha, yo'q, men bilmayman). Javob mutlaq raqamlar va foizlarda beriladi. Boshqa talablar darhol bir guruh muammolarga javob bermoqda va tadqiqotchilarni shifrlash ushbu ish va vaqt uchun ham talab qilinadi. Boshqa usullar ularning afzalliklari va kamchiliklari bor.

To'rtinchi bo'lim (blok) - Qayta ishlash natijalarini tahlil qilish bilan bog'liq ushbu turdagi ishlar. Tabulsiyalarni qabul qilib, tadqiqotchilar sotsiologik tadqiqotlar, xulosalar chiqarish, xulosalar shakllantirish, dastlabki tavsiyalar, muvaqqat yoki natijalar to'g'risida hisobot tayyorlaydilar.

Tayanch soʻzlar va iboralar: ijtimoiy fenomen, tahliliy tadqiqot, kartalar, so'rovnoma, uslubiy hujjatlar, tahliliy, tavsiflovchi, aerobic, ehtimollik, aql, tadqiqot niyatlari, tadqiqot dasturi, tadqiqot dasturi konsepsiyasi, empirik usul, sotsiologiya, kirlik tahlili, yashirin tahlil, regressiya tahlili, faktor tahlili, loginear tahlili.

Muhokama uchun savollar:

1. Satsiologik tadqiqot nima?
2. Satsiologik tadqiqotlarning nechta asosiy turi mavjud?
3. Satsiologik tadqiqot dasturi deganda nimani tushunasiz?
4. Farazlarning nechta turini ajratish mumkin?
5. Satsiologik tadqiqot usullarini ayting?

Test:

1. Quyidagi qaysi atamaning ma'nosi ".....-belgilar òrtasidagi munosabatlarni òrnatish" degan ma'noni bildiradi?

- A) Faktor tahlil
- B) Yashirin tahlil
- C) Kirlik tahlil
- D) Korrelyatsiya tahlili

2. Tadqiqotlarning maqsadiga muvofiq ular qanday shakllarga ega hisoblanadi?

- A) O'g'zaki
- B) Yozma
- C) Foto va ovoz yozish kòrinishida
- D) Hamma javoblar tòg'ri

3. Tadqiqotlarni òlchashda eng yuqori bal qanday belgilanadi?

- A) Har bir savol uchun smetalar bayonoti bilan
- B) Har bir savolni 5ballik sistemada baholash
- C) Hakamlar fikrlariga binoan
- D) Ovoz berish orqali

4. ".....-bu biror bir omillar hodisalar va tasdiqlash yoki rad etish jarayonini tushuntirishga imkon beradigan ilmiy taxmin"

Nuqtalar òrniga kerakli atamani qòying?

- A) Giposteza
- B) Korrelyatsiya
- C) Gipoteza
- D) Kirlik

5. Tadqiqot uchun boshlang'ich punktlar bu.....?

- A) Taxmin
- B) Faraz
- C) Bashorat
- D) Xayol

5 – MAVZU: BIRLAMCHI MA'LUMOTLARNI QAYTA ISHLASH VA TAHLIL QILISHNING UMUMIY TAMOYILLARI.

1. Sotsiologik tadqiqotlarda ma'lumotlar shakllari. Tadqiqotda ishlatiladigan ma'lumotlarni tahlil qilish turlari. Sifatiy (funksional, strukturali, genetik, tizimli) va miqdoriy (statistik, nostatistik) tahlil qo'rinishlari. Miqdoriy yondashuv: sotsiologik tadqiqot natijalarini birlamchi qayta ishlash bosqichlari va protseduralari.
2. So'rov varaqalari (anketalarni) tahrirlash. Xatolarni tuzatish. Ma'lumotlarni kodlashtirish. Ma'lumotlarni kompyuterda qayta ishlash. Ma'lumotlarni guruhlarga ajaratish, taqsimlash qatorlarini tuzish.
3. Taqsimlash qatorlarini jadval shaklida tasvirlash. Jadvallar tahlili. Nazariy model - sotsiologik nazariyada ma'lumotlarni umumlashtirish va tushuntirishning statistik va nostatistik metodlari.

Kodlash - bu o'zgaruvchilarni yaratish orqali ma'lumotlarni rasmiylashtirilgan qayta ishlash va tahlil qilish tiliga tarjima qilish. Kodlash - bu sifat va miqdoriy ma'lumotlar o'rtasidagi bog'lovchi bo'g'in bo'lib, kompyuter xotirasiga kiritilgan ma'lumotlar bilan raqamli operatsiyalar bilan tavsiflanadi. Agar kodlash paytida xatolik, kodni almashtirish yoki yo'qotish bo'lsa, unda ma'lumotlar noto'g'ri bo'ladi;

Sotsiologik tadqiqotlarning empirik ma'lumotlari hali to'g'ri xulosalar chiqarishga, tendentsiyalarni aniqlashga va tadqiqot dasturida ilgari surilgan gipotezalarni sinab ko'rishga imkon bermaydi. Olingan birlamchi sotsiologik ma'lumotlar umumlashtirilishi, tahlil qilinishi va ilmiy talqin qilinishi kerak. Buning uchun barcha to'plangan anketalar yoki intervyu shakllari tekshirilishi, kodlanishi, kompyuterga kiritilishi, olingan ma'lumotlarni guruhlashi, jadvallar, grafiklar, diagrammalar va boshqalarni tuzish kerak.

Sotsiologik tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish asboblari to'plamini to'ldirish sifatini nazorat qilish, xatolarni tuzatish va noto'g'ri to'ldirilgan anketalarni, blankalarni, kartochkalarni va boshqalarni rad etishdan (rad etishdan) boshlanadi. Bularning barchasi, intervyu oluvchilarning ish sharoitlariga, so'rov o'tkazish joyiga va boshqa omillarga bog'liq. Qoidaga ko'ra, tadqiqotchilar har doim asboblari to'plamini kerakli sifat darajasiga "olib chiqishga" harakat qilishadi.

Birinchiidan, har bir savolga berilgan javobning to'g'riligi aniqlanadi va kerak bo'lganda javob tuzatiladi. Misol uchun, savolga: "Sizning jamoangizning korxonasi ma'muriyati bilan tuzilgan mehnat shartnomasida ko'rsatilgan asosiy shartlarni bilasizmi?" ko'pincha ular javob berishadi: "Ha, bilaman." Ammo keyinroq so'rovnomada ochiq nazorat savoli mavjud: "Agar bilsangiz, ularni nomlang, iltimos." Bo'sh qoladi. Agar respondent bilan intervyu oluvchi yoki anketa ishlagan

bo'lsa, unda bu savol belgilanishi kerak: "javob berish qiyin bo'ldi" "bilmayman" va hokazo. Shunda respondent mehnat shartnomasi shartlaridan xabardor emasligi ayon bo'ladi. Ammo agar respondent so'rovnomani o'zi to'ldirgan bo'lsa, unda aniq javob olish qiyin. Bunday holda, "ha, bilaman" muqobilini kesib tashlash va boshqasini belgilash kerak, katta ehtimol bilan "javob yo'q", "javob berish qiyin" va hokazo. Keyin noto'g'ri javoblar hisoblanadi. Anketadagi har uchinchi javobni tuzatganda, uni mashinada qayta ishlashga tayyorlamaslik yaxshiroqdir. Agar respondent asosiy savollarning 10-15 foiziga javob bermasa, nazoratchi ularga qarshi "javob yo'q" belgisini qo'yadi va anketa kompyuterda qayta ishlanadi.

Respondentlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari (jinsi, yoshi, ma'lumoti va boshqalar) bilan bog'liq savollarga yanada qattiqroq talablar qo'yiladi. Agar bu savollarga javob bo'lmasa, asboblari to'plami umumiy massivdan olib tashlanadi. O'qib bo'lmaydigan tarzda to'ldirilgan hujjatlar, shuningdek, bir ma'noli talqin qilinishi mumkin bo'lmagan yozuvlar kompyuterda qayta ishlashdan chiqarib tashlanadi.

Qayta ishlashga qabul qilingan hujjatlar ularning o'tishini nazorat qilish maqsadida 1-raqamdan boshlab raqamlanadi. Kelajakda hujjatlar to'plami kodlovchilarga o'tkaziladi. Biroq, anketalarni operatorlarga topshirishdan oldin, ochiq savollar kodlangan bo'lishi kerak. Har bir ochiq savol uchun, qoida tariqasida, kamida beshta shifr kodi mavjud. Yuqorida ochiq savollardan biri allaqachon keltirilgan: "Agar bilsangiz, ismini ayting." Bu savolga javoblar juda xilma-xil bo'lishi mumkin: to'liq, chuqur, batafsil sxematik javoblarga. Shifr kodlari ochiq savolga javoblarning intensivlik shkalasini aks ettirishi kerak. Odatda, bu javoblar ikki yoki uch bosqichda kodlanadi. Birinchidan, javob variantlari alohida yoziladi, har bir variantdan foydalanish soni - uni takrorlash chastotasi hisoblanadi. Keyin variantlar semantik yaqinlik, tasodifga ko'ra guruhlanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, to'rt yoki beshta bunday guruhlar mavjud va ularning har biriga o'z shifrlari yoki kodi beriladi.

Kodlash sifat va miqdoriy ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqlik vazifasini bajaradi. Shu asosda elektron mashina xotirasiga kiritilgan ma'lumotlar bilan raqamli operatsiyalar amalga oshiriladi. Agar kodlash paytida xatolik, kodni almashtirish yoki yo'qotish bo'lsa, unda ma'lumotlar noto'g'ri bo'ladi.

Birlamchi axborotni qayta ishlashning mohiyati uni umumlashtirishdir. Umumlashtirish natijalari deyiladi sotsiologik ma'lumotlar. Asboblarni qayta ishlash usuli bo'yicha qaror oldindan qabul qilinadi. 60-70 kishi bilan suhbatlashganda, ishlov berish mikrokalkulyator yordamida qo'lda amalga oshirilishi mumkin. Agar anketa nisbatan kichik bo'lsa (20 tagacha savol bo'lsa), unda 200-350 ta savolnoma mavjud bo'lsa, qo'lda ishlov berish mumkin. Ammo agar asboblari to'plamida 20 dan ortiq savollar mavjud bo'lsa, qo'lda ishlov berish chegarasi 100-200 anketani tashkil

qiladi. Kompyuterda ishlov berishda natijalar jadvallar ko'rinishida aks ettiriladi, ularning tuzilishi kompyuterga o'rnatilgan dasturga bog'liq, shuning uchun bu erda dasturchining yordami kerak.

Anketa yoki intervyu shaklidagi har bir savol ma'lum darajada, o'lchov shkalasi: O'lchov birliklari mos keladigan alternativalar (pozitsiyalar), javob variantlariga ega. Ushbu pozitsiyalarga ko'ra (javob variantlari) respondentlar guruhlariga bo'linadi. Bundan tashqari, o'lchovlarning ma'lum shkalasi respondentlarning ob'yektiv xususiyatlari, ularning subyektiv baholari, afzalliklari va boshqalar bilan ifodalanadi.

O'lchov turli xil vositalar yordamida amalga oshiriladi tarozilar, bu ma'lumotlarni matematik tahlil qilishning turli qoidalariga mos keladi. Sotsiologik tadqiqotlarda, qoida tariqasida, uchta asosiy turdagi shkalalar qo'llaniladi: nominal, darajali (tartibli) va intervalli.

Eng oddiy shkala - nominal. Ko'pincha, u ikki xil javobni oladi (aks qiladi): "ha" yoki "yo'q", "iliq" yoki "sovuq". Murojaat qilish orqali daraja miqyosda, "sovuq" - "iliq" - "issiq" turdagi diapazonli taqsimotni aks ettiruvchi aniqroq holat qayd etilishi mumkin. Ammo raqamli qiymatlar hali mavjud emas. Agar, masalan, suvning muzlash nuqtasini nol, qaynash nuqtasini (bug') 100 deb olsak va bu nuqtalar orasidagi masofani 10 ta teng oraliqlarga bo'lamiz, interval masshtab.

Anketadagi nominal shkala odatda respondentning fikrlari, munosabati, ob'yektiv xususiyatlarini (jinsi, yoshi, millati va boshqalar) aniqlashga yordam beradigan savollarga mos keladi. Darajali shkala (tartib) anketa yoki suhbat shaklidagi savollarning asosiy soniga mos keladi. Savoldagi javob variantlari xususiyatning intensivligini kamaytirish yoki oshirishning qat'iy tartibida taqsimlanadi. Intervalli shkala batafsilroq va chuqurroqdir. Bu axborotni batafsil matematik qayta ishlash imkonini beradi. Sotsiologik tadqiqotlarda u raqamlar bilan ifodalanishi mumkin bo'lgan xususiyatlarni o'lchaydi: yosh, ma'lumot, ish tajribasi, o'qish va hokazo. Ushbu shkalada turli xil qiymatlarni hisoblash mumkin.

Birlamchi sotsiologik axborotni umumlashtirishning eng oddiy shakli guruhlashdir. Bu bosqichda muhim xususiyatlar yoki bir xususiyat (masalan, jinsi, yoshi, ma'lumoti) alohida ajratiladi va respondent tanlangan xususiyatga muvofiq u yoki bu guruhga kiritiladi. Respondentlarning javoblari, masalan, jinsni hisobga olgan holda jamlanganda, oddiy guruhlash amalga oshiriladi. Aynan shu ishni eng muhim ko'rsatkich sifatida ta'lim darajasini olish mumkin. Ammo bu holda, ikki guruh emas, balki kamida uch yoki to'rtta bo'ladi.

Tanlangan guruhlarini osongina solishtirish va natijada respondentlarning u yoki bu ijtimoiy hodisani, motivlarini, manfaatlarini chuqurroq va batafsilroq tahlil qilish mumkin. Guruhlash atributini tanlash sotsiologik tadqiqot vazifalari, shuningdek, uning farazlari bilan oldindan belgilanadi. Guruhlash atributini

tanlashdagi xatolik guruhlar xususiyatlarini tahlil qilishda xatolarga olib keladi. Xuddi shu empirik materialdan foydalangan holda, turli tadqiqotchilar diametral qarama-qarshi xulosalar chiqarishi mumkin.

Sotsiologik ma'lumotlarni quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

nominal atribut (kasb, millat va boshqalar);

daraja shkalalariga mos keladigan belgilar (masalan, mehnat xarakteriga ko'ra: qo'l mehnati, mexanizmlar bilan ishlash, mashinalarni sozlash, aqliy mehnat);

miqdoriy atribut (guruhlar sonli qiymat bilan tavsiflanadi, ular bir-biri bilan sifat jihatidan taqqoslanadi, masalan, yosh oraliqlari bo'yicha guruhlash: 18-20 yosh, 21-25 yosh, 26-30 yosh va boshqalar).

Nominal va tartiblangan guruhlar bilan ishlash matematika texnikasidan foydalangan holda amalga oshiriladi va miqdoriy belgilarga ko'ra taqsimlangan guruhlar matematik statistika yordamida o'rganiladi. Agar respondentlarni ikki yoki undan ortiq mezon bo'yicha (masalan, jinsi, yoshi va ma'lumoti bo'yicha) guruhlash kerak bo'lsa, biz bu haqda gapirishimiz mumkin. Kesib o'tish, yoki birlashtirilgan guruhlash. Bu strukturaviy, tipologik, analitik bo'lishi mumkin - barchasi tadqiqot jarayonida hal qilingan vazifalarga bog'liq. Masalan, respondentlarning yosh tarkibini o'rnatish kerak. Bunday holda, strukturaviy yosh oraliqlari bo'yicha guruhlash, ya'ni respondentlar respondentlarning butun populyatsiyasiga xos bo'lgan ob'yektiv mezon bo'yicha tasniflanadi. Agar respondentlardan guruhlarni, masalan, "xususiy mulkka munosabat" mezoniga ko'ra ajratib ko'rsatish kerak bo'lsa, unda tipologik guruhlash (respondentlarning mos turlari ajratilgan). Va nihoyat, analitik guruhlash ikki yoki undan ortiq mezon bo'yicha amalga oshiriladi va ularning o'zaro munosabatini aniqlashga xizmat qiladi. Agar siz axloqiy tarbiya masalalariga qiziqish va adabiyotlarni o'qish (gazeta, jurnal, bu masala bo'yicha monografiya) o'rtasida bog'liqlik mavjudligini tekshirishingiz kerak bo'lsa, unda guruhlash ushbu ikki asosda amalga oshirilishi kerak.

Sotsiologik tadqiqotda, qoida tariqasida, bir emas, balki bir nechta respondentlar guruhlari (yoshi, ma'lumoti, yashash joyi va boshqalar bo'yicha) mavjud. Har bir guruh belgilangan raqamga mos keladi (NS 1, NS 2, NS 3, ..., NS NS), guruhning miqdoriy tarkibini tavsiflovchi. Guruhlash natijasida olingan bunday raqamlar qatorini sotsiologlar yaqin tarqatish deb atashadi. Tarqatishning ikki turi mavjud: variatsion va atributiv. Variatsion bir qator taqsimotlar o'rganilayotgan hodisalar, jarayonlarning miqdoriy xususiyatlariga asoslanadi; atributiv - respondentlarni miqdoriy mezonlar bo'yicha guruhlash natijalarini aks ettiradi. Shu bilan birga, sotsiologik tadqiqotlarda o'rganilayotgan hodisa va jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash alohida ahamiyatga ega.

Sotsiologik axborotni chuqurroq tahlil qilish empirik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan, olingan malumotlarni tahlil qilishning statistik va matematik

usullari tufayli mumkin bo'ladi. Biroq, olingan taqsimotlarning, tadqiqotda qo'llaniladigan matematik va statistik usullarning barcha ahamiyati bilan, olingan ma'lumotlarni sharhlashda hal qiluvchi rol, birinchi navbatda, olib borilayotgan tadqiqot konsepsiyasining o'zi, sotsiologning ilmiy bilimi o'ynaydi.

Sharhlashning umumiy mantig'i statistik ma'lumotlarni endi raqamli qiymatlar (foiz, o'rtacha arifmetik va boshqalar) sifatida emas, balki sotsiologik ma'lumotlar sifatida ishlaydigan ko'rsatkichlarga aylantirishdan iborat. Bunday ko'rsatkichlar ma'lum bir semantik yukni ko'taradigan talqinning natijasidir. Aftidan, "har bir son qiymat turli nuqtai nazardan talqin qilinishi mumkin, shuning uchun ko'p manolilik xususiyatiga ega" degan mualliflarning fikriga qo'shilishimiz mumkin

Ilgari surilgan gipotezalar bilan tadqiqotchi mumkin bo'lgan haddan tashqari, beixtiyor xayoldan himoyalangan. Gipotezani tekshirishning tabiati tadqiqot turi bilan belgilanadi.

Tajribali tadqiqotda gipoteza taxmin qilingan bayonotni tadqiqot natijasida aniqlangan raqamli qiymat bilan bog'lash orqali tekshiriladi. Misol uchun, jamoadagi ma'naviy-ruhiy iqlimning qoniqarsiz ahvoli haqidagi bayonotning to'g'riligi, agar bizda tajriba tadqiqotida olingan ma'lumotlarga ega bo'lsak, respondentlarning 50 foizi ishga to'liq befarqlik bilan boradi va 12 nafari shubha tug'dirmaydi. % - qandaydir muammolarni kutish ...

Ta'riflovchi (va undan ham ko'proq analitik) tadqiqotlarga kelsak, bu erda gipotezalarni tekshirish tartibi ancha murakkablashadi. Shunday qilib, yuqoridagi ma'lumotlar (jamoadagi ma'naviy-psixologik iqlimning holati to'g'risida) o'z-o'zidan bu odamlarning kimligi haqida ma'lumot bermaydi, chunki asboblarga to'plamida aniq ijtimoiy-demografik ma'lumotlar mavjud emas. Shunday qilib, o'rtacha ko'rsatkichlar tadqiqot yo'lidagi birinchi qadamdir. Haqiqatga imkon qadar yaqinlashish uchun ham ikkinchi, ham uchinchi qadamni tashlash kerak. Buning uchun barcha so'ralgan aholi orasidan ijtimoiy-demografik xususiyatlari bo'yicha bir hil bo'lgan kichik guruhlarni ajratib ko'rsatish kerak.

Agar har qanday o'rtacha qiymatni ko'rsatkichga aylantirish zarur bo'lsa va uni boshqa qiymatlar bilan solishtirish qiyin yoki imkonsiz bo'lsa (masalan, yangilik tufayli), unda baholash standarti tadqiqotchi yoki ekspertning bilimidir. bu masala bo'yicha. Aytaylik, jamoa yangi ish haqi va mehnatni rag'batlantirish shartlariga o'tkazildi. Bir yillik faoliyatdan so'ng, so'rov o'tkazildi, uning vazifasi javobni baholash edi asosiy savol asboblarga to'plami: respondentlar yangi ish haqi shaklidan mamnunmi? Shu bilan birga, respondentlarning 57 foizi ijobiy javob berdi. Bu natija (indikator) optimistik yoki pessimistik nuqtai nazardan baholanishi mumkin. Ob'yektiv baho olish uchun siz muammoni va tajriba o'tkaziladigan o'ziga xos sharoitlarni yaxshi bilishingiz kerak. Buni tadqiqotchining o'zi yoki taklif qilingan mutaxassis amalga oshiradi.

Tasviriy tadqiqotni indikatorga aylantirishning yana bir usuli - ichki va tashqi korrelyatsiyalardan foydalangan holda maqsadli populyatsiyadan nisbatan bir hil bo'lgan kichik guruhlar bo'yicha taqsimot qatorlarini solishtirishdir. Ichki korrelyatsiya - bu raqamli qator elementlarini bir-biri bilan taqqoslash, tashqi - ikkita yoki undan ortiq xususiyatga asoslangan ikki yoki undan ortiq tarqatish seriyalarini taqqoslash, ulardan biri tegishli seriyalar uchun umumiydir. Misol uchun, ikki xil guruhning taqsimlanishi - yangi sharoitda va eski to'lov shakllari bo'yicha - yuqorida aytib o'tilgan mezon bo'yicha taqqoslash mumkin: ular har kuni ishga qanday tuyg'u bilan boradilar.

Ichki korrelyatsiya, eng katta (modal) qiymat raqamlar qatorida aniq ko'rinadigan hollarda guruhlash natijalarini aniq baholashga imkon beradi. Elementlarni xaritalash raqamlar seriyasi xuddi shunday pozitsiyada ularning reytingida yotadi. Savolga javob berayotganda: "Siz o'zingizning ishingiz haqida qanday fikrdasiz?" Respondentlarning 58 foizi muqobilni tanladi (javob): "Men o'z ishimga bor kuchim va bilimimni berishga intilaman", 37 foizi: "Mendan talab qilinadigan hamma narsani qilaman, lekin ortiq emas", 5 foizi javob berdi: "Qoidaga ko'ra, men ehtiyojga ko'ra istaksiz ishlayman". Bu javoblardan respondentlarning martabasi qanday qurilishi aniq.

Agar ichki taqqoslash qiyin bo'lsa, u holda raqamlar qatorini tashqi taqqoslash qo'llaniladi.

Qabul qilingan ma'lumotlarni tahlil qilish natijalari, qoida tariqasida, o'z aksini topadi hisobot buyurtmachini (tadqiqotchini) qiziqtirgan ma'lumotlarni, ilmiy xulosalar va tavsiyalarni o'z ichiga olgan o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot to'g'risida. Tadqiqot natijalari bo'yicha hisobotning tuzilishi ko'pincha asosiy tushunchalarni operativlashtirish mantig'iga mos keladi, ammo sotsiolog ushbu hujjatni tayyorlab, sotsiologik ma'lumotlarni asta-sekin ko'rsatkichlarga qisqartirish yo'lidan boradi. Hisobotdagi bo'limlar soni odatda tadqiqot dasturida tuzilgan farazlar soniga to'g'ri keladi. Dastlab, asosiy gipotezaga javob beriladi.

Tayanch so'zlar va iboralar: Ichki korrelyatsiya, atributiv, variatsion, yaqin tarqatish, analitik, o'lchov turli, o'lchov shkalasi, tendentsiya, kodlash, nazariy model, ma'lumotlarni guruhlarga ajaratish, ma'lumotlarni kodlashtirish, xatolarni tuzatish, miqdoriy yondashuv, statistic, nostatistik, miqdoriy, strukturali, genetic, sotsiologik tadqiqot, birlamchi ma'lumot, anketa, so'rov varaqalari.

Muhokama uchun savollar:

1. Nazariy modelni tushuntiring?
2. Satsiologik tadqiqotlarda necha turli shkalalar qo'llaniladi?
3. Satsiologik ma'lumotlarni qanday guruhlarga bo'lish mumkin?
4. Tadqiqotlarda birlamchi ma'lumotlar qanday olinadi?

Test:

1.Sotsiologik tadqiqotlarda ishlatiladigan ma'lumotlarni tahlil qilishning necha xil turlari bor?

a)2

b)3

C)4

d)5

2- sotsiologik nazariyada ma'lumotlarni umumlashtirish va tushuntirishning statistik va nostatistik metodlari.

a) statistik model

b) nostatistik model

c) a va b javoblar

d) nazariy model

3.Respondentlarning ijtimoiy - demografik xususiyatlariga nimalar kiradi?

a)jinsi va yoshi

b)ma'lumoti

c)a va b

d)barcha javoblar to'g'ri

4.Respondent asosiy savollarning necha foiziga javob bermasa nazoratchi ularga qarshi "javob yo'q" belgisini qo'yadi va anketa kompyuterda qayta ishlanadi ?

a)20 -25%

b)10-15%

c)60%

d)40%

5.Birlamchi sotsiologik axborotni umumlashtirishning eng oddiy shakli..... ?

a) qayta ishlash

- b) solishtirish
- c) guruhlash
- d) darajali shkala

6-MAVZU: SO'ROV METODI.

1. So'rov tushunchasi. So'rov ma'lumotlarining sifatli mezonlari.
2. O'lchov instrumentining ilmiy asoslanganligi: 1) relevantlik, 2) betaraflik (ob`yektivlik), 3) kira olishlik, 4) farqlantiruvchi qobiliyat.
3. So'rovning asosiy bosqichlari:
 - 1-bosqich adaptatsiya (razvedka, mashq, zondaj),*
 - 2-bosqich qo'yilgan maqsadga erishish (asosiy ma'lumotlar yig'ish),*
 - 3-bosqich so'rovni tugatish.*
4. So'rov ko'rinishlari: o'zaro ta'sirning xarakteriga ko'ra (anketa orqali va intervyu), o'tkazish joyiga ko'ra (yashash joyi yok ish joyi), tadqiqotchi bilan respondent o'rtasidagi muloqot vositasiga ko'ra (matbuot, pochta, yakkama-yakka suhbat, telefon). So'rovning turli turlarining ustunlik va kamchilik tomonlari.

Azaldan jamoatchilik fikrini o'rganish va uni boshqaruv qarorlarni qabul qilishda e'tiborga olish murakkab ish sanaladi. Chunki, jamoatchilik fikri o'z ijtimoiy va psixologik tabiatiga ko'ra o'ziga xos tig'iz va notekis oqim bo'ylab rivojlanadi. Ushbu oqimning mazmuni va yo'nalishiga bir tomondan ilm ahli, ikkinchi tomondan boshqaruv apparatiga ma'lum bo'lgan va bo'lmagan ob'ektiv hamda sub'ektiv omillar ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun sotsiologik tadqiqotlar metodologiyasida jamoatchilik fikrini uzluksiz ravishda so'rov instrumentlari orqali monitoring qilib borishga ko'proq urg'u beriladi. Eng muhim so'rov instrumenti esa – bu sotsiologik anketa yoki anketa so'rovi metodidir. Anketa so'rovi – murakkab jarayon. U shunchaki anketa orqali o'tkaziladigan oddiy so'rov bo'lib ko'rinsada, aslida anketa so'rovini o'tkazish jiddiy yondashuvni talab etadi. Anketalarni tayyorlash, respondentlarni anketa so'roviga ishtirok etishga roziligini olish, ular bilan psixologik aloqa o'rnatish, anketa so'rovi o'tkaziladigan joyini tayyorlash, anketalarni tarqatish va yig'ib olish kabi ishlarni tashkillashtirish anketa so'rovini tashkil etishning murakkabligidan dalolat beradi. Shu sababli, anketa so'rovini sifatli tashkil etish uchun tadqiqotchi boshqa kuch va vositalardan, xususan so'rov tarmog'idan yordamchi sifatida foydalanishi mumkin. Agar so'rov instrumentlari

orasida sotsiologik anketa eng muhimi bo'lsa, anketaning o'zi uchun esa eng muhim masala – bu savol berish san'atidir. Anketa savoli, agar u qiziqarli va savodli tarzda tuzilgan bo'lsa, kichik ijodiy kashfni tashkil qiladi. Bu borada anketalarni tuzish bo'yicha mashhur mutaxassis L.Ya. Averyanov shunday deydi: “Savol – bu shunday o'ziga xos mikronazariya-ki, u bir qismida (so'roq qismida) bizga ilgari ma'lum bilimimizni, ikkinchi qismida (javob qismida) esa boshqa bir bilimni, ya'ni biz bilish istagida bo'lgan bilimni qamrab oladi. Masalan, biz: “Amerikani Kolumb ochganmi?” deb so'raganimizda, bu yerda ma'lum narsa Amerikaning ochilgani bo'lsa, noma'lum narsa uni kim ochganligini tekshirish, yoki rostan ham Kolumb ochganligini taxmin qilish mavjud”. Yuqorida anketa so'rovining uslubiy dolzarbligi to'g'risida bildirib o'tilgan fikrlardan kelib chiqib, mazkur amaliy qo'llanmada sotsiologik tadqiqotlarda anketa so'rovi metodini qo'llash, xususan sotsiologik anketa tayyorlash metodikasi to'g'risida batafsil axborot beriladi.

So'rov metodi dastavval psixologiya ilmidagi vujudga kelgan. Psixologiyada so'rov metodini birinchi bo'lib ingliz olimi F.Galton tadqiqotchilarda aqliy xislatlarning yuzaga kelishini o'rganish maqsadida qo'llagan. Keyinchalik xorijiy psixolog-olimlar S.Xoll, A.Bine, G.M. Andreeva, E. Noel tomonidan so'rov o'tkazishning amaliy texnologiyasi rivojlantiriladi. Bugungi kungacha amaliy sotsiologiyada ham ushbu metodni qo'llash metodikasi yuqori saviyada rivojlantirildi. So'rov g'oyasining “muallifi” psixologiya bo'lsada, sotsiologiya uni rivojlantirdi, jamoatchilik fikridek murakkab, ko'p qirrali va latent hodisani o'rganish uchun moslashtirdi, deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi. Shunday bo'lsada, bugungi kunda har ikkala fan ham ushbu metodni rivojlantirishda o'z hissasini qo'shishdan to'xtagan yo'q. Ular aksariyat tadqiqotlarda kompleks ravishda, ya'ni sotsiologiya va psixologiya metodlarini uzviy bog'liq qo'llash orqali amalga oshiriladi. Bu, albatta, tadqiqotning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Faqat, psixologiya ko'proq o'z tadqiqotlarida validlilik to'g'risida qayg'ursa, sotsiologiya representativlik uchun bosh qotiradi. Sotsiologiyaning so'rov instrumentlari asosan ikki turga bo'linadi: anketa so'rovi va intervyu. Anketa so'rovi to'g'risida fikr yuritishdan oldin intervyu to'g'risida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Intervyu – intervyu o'tkazuvchi (intervyuer) tomonidan intervyuda ishtirok etayotgan shaxs (respondent) dan muayyan savollarga javob olishga yo'naltirilgan verbal-kommunikativ metod sanaladi. Sodda qilib aytganda, intervyuer bilan respondentning muloqoti tushuniladi.

So'rovnoma metodi. Ijtimoiy ishda keng qo'llaniladigan metodlardan biridir. Uning yordamida turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlari narsa va hodisalarga munosabatlari o'rganiladi. So'rovnoma odatda 3 xil tuzilishda bo'ladi. Ularning birinchisi xayoli anglatilgan motivlarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan tuziladi. Ikkinchi xilida har bir savolning bir nechtdan tayyor javoblari

beriladi. Uchinchisida sinaluvchiga yozilgan to'g'ri javoblarni ballar bilan baholash tavsiya etiladi. So'rovnomadan turli yoshdagi odamlarning layoqatlarini muayyan sohaga qiziqishlari va qobiliyatlarini, o'ziga tengdoshlarga, katta va kichiklarga munosabatlarini aniqlashda foydalaniladi.

Respondent oldindan yoki suhbat boshlanishidan oldin darhol chaqirilgan joy suhbatni o'tkazish uchun eng qulay hisoblanadi, chunki bu holda ish joyida va yashash joyida so'rovning yuqorida ko'rsatilgan kamchiliklari yo'q. Bunday so'rov punkti har qanday xona bo'lishi mumkin: dam olish xonasi, texnik o'quv sinfi va boshqalar. Norasmiy xonada so'rovning asosiy afzalligi - intervyu olish vaqtini qisqartirish, bu materiallar sifatiga ijobiy ta'sir qiladi. Bundan tashqari, "uchinchi shaxslar" ta'siri istisno qilinadi, so'rov o'tkazishda norasmiy muhit yaratish imkoniyati mavjud.

Biroq, yakuniy qaror har bir holatda yuzaga keladigan muayyan shartlar asosida qabul qilinishi kerak.

So'rovlar orqali olingan ma'lumotlarning ishonchliligi va to'liqligiga katta ta'sir ko'rsatadi vaqt omili. Uning ta'siri, birinchi navbatda, respondent suhbat uchun qancha vaqt ajratishi mumkinligida, o'zi uchun qulay vaqtni tanlashda namoyon bo'ladi. Agar intervyu oluvchi respondent bilan suhbat qurmoqchi bo'lsa, masalan, tungi smenadan, xizmatdan yoki uzoq xizmat safaridan qaytgan bo'lsa, u holda ob'yektiv va ma'lumotga ega bo'lish imkoniyati mavjud.

Respondentni so'rovning maqsadi va ahamiyati haqida xabardor qilish katta ahamiyatga ega. Respondentning faolligi, savollarga jiddiy va puxta o'ylangan holda javob berishga tayyorligi, agar u suhbatdoshning shoshilmayotganini ko'rsa, uni qiziqish bilan tinglasa, oldingi savollarga bergan javoblarini eslasa va hokazolar sezilarli darajada oshadi.

Suhbat davomida respondent uy yumushlari bilan shug'ullansa, ish joyini, ofis maydonini tozalasa yoki biron bir kasbiy muammolarni hal qilsa, suhbat sifati sezilarli darajada pasayadi. Agar intervyu berish haqidagi so'rovingizga javoban, respondent ketish niyatini bildirgan bo'lsa, uni gapirishga majburlamang, yangi uchrashuv tashkil qiling.

Shuning uchun so'rov o'tkazish uchun respondent uchun eng qulay vaqtni tanlash kerak.

Suhbatdoshning respondentning javoblariga ta'siri turli yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Birinchi daqiqadan boshlab intervyu oluvchi respondentni o'ziga xos standartga moslashtiradi. Bu uning respondentni ob'yektiv idrok etishiga to'sqinlik qiladi.

Suhbatdoshning vazifasi - respondentning javoblarini iloji boricha xolis va xolisona qayd etishga harakat qilish, savollarni xushmuomalalik bilan, bir tekis, befarq qo'yish, zukkolik, tezkor reaksiya va qiyin paytlarda suhbatni to'g'ri

yo'nalishga olib borish qobiliyatini ko'rsatishdir. Suhbatdosh suhbat davomida samimiy muhit yaratishga intilishi kerak. Kiyinish ham, gapirish uslubi ham suhbatdoshga moslashtirilmasligi kerak: xotirjam va tabiiy bo'lish kerak.

Suhbatga uningyoshi va ishtirokchilariham ta'sir qiladi. Suhbatdosh suhbatdosh bilan bir xil yoshda, ammo qarama-qarshi jins vakillari yaxshiroq ishlashga intiladi. Ayol suhbatdoshlar erkaklarnikiga qaraganda samimiyroq javob olishga muvaffaq bo'lishadi. Gender tafovutlarining ta'siri jamiyatda qabul qilingan me'yorlar, qadriyatlar va hokazolarga ta'sir qiluvchi masalalarga eng katta ta'sir ko'rsatadi. Agar respondent va suhbatdosh turli jins vakillari bo'lsa, respondentning javoblari o'z pozitsiyasini va rivojlanish darajasini bezashga intiladi. Shuning uchun, respondentning qiymat yo'nalishini aniqlashga qaratilgan ko'plab savollar mavjud bo'lgan so'rovnoma bilan ishlashda, suhbatdosh va respondent bir jinsdagi va taxminan bir xil yoshda bo'lishlari tavsiya etiladi.

Ochiq savollarga respondentning javoblari ochiqroq va uzoqroq bo'ladi, agar suhbatdosh suhbatdoshga jilmayib qarasa, o'z fikrini ma'qullovchi zarbalar, undovlar va hokazolar bilan tasdiqlasa, ularning hurmati va ishonchidan bahramand bo'lgan respondentlar, xuddi shu paytni o'zida suhbatdoshning respondent bilan to'g'ridan-to'g'ri xizmat munosabatlariga ega bo'lishi qabul qilinishi mumkin emas.

Uchinchi shaxslarning mavjudligi javoblar sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, bu ta'sir respondentning ma'lumot darajasi pastligi bilan kuchayadi. Bu shaxslar ko'pincha suhbatga qo'shiladi, o'z fikrini bildiradi, respondentni to'g'rilaydi, uni yolg'on gapiradi deb ayblaydi, faktlarga noto'g'ri baho beradi va hokazo. Ba'zan ular suhbat davomida istehzoli muhit yaratadilar, respondentni bema'ni javoblarga undaydilar. Ko'pincha respondentlarning o'zlari, masalan, biror narsani eslab qolishlari kerak bo'lsa, yordam uchun hozir bo'lganlarga murojaat qilishadi.

So'rov davomida "uchinchi shaxslar" ning salbiy ta'siri aniq va ularning mavjudligini istisno qilish kerak. Agar kerak bo'lsa, suhbatdosh yakkama-yakka suhbatni ta'minlashga harakat qilishi kerak.

Suhbat- birinchi aloqani o'rnatishda, bo'lajak suhbat uchun qulay muhit yaratish kerak. Intervyu oluvchi respondentga o'zini tanishtiradi va sotsiologik tadqiqotning vazifalari va maqsadini tushuntiradi. Birinchi suhbat davomida intervyu beruvchi anonimlik kafolatlanganligini ta'kidlaydi, bu respondentning ichki ishonchsizligini yo'q qiladi. Respondent bilan shaxsiy biror narsani bog'lash uchun suhbatdoshga suhbatni ba'zi mavhum mavzularda suhbatdan boshlash tavsiya etiladi: ob-havo, oila, bolalar, sport. Qoidaga ko'ra, ochilish nutqining oxirida suhbatdosh suhbat qancha davom etishini ko'rsatadi.

Suhbat rejasi bo'yicha so'rov o'tkazishga kirishayotganda, berilgan savollar qiziqarli ekanligini ta'kidlash kerak. Suhbatdoshning respondentning malakasiga

nisbatan shubhalari va aloqa o'rnatishda boshqa tashvish beruvchi savollar qabul qilinishi mumkin emas.

So'rov o'tkazishda suhbatdosh quyidagi qoidalarga rioya qilishi kerak: savollarning matnini o'zlari talqin qilishlariga yo'l qo'ymaslik. Matnni o'zgartirishga faqat istisno hollarda yo'l qo'yiladi va birinchi bunday fakt so'rovning ilmiy rahbarlariga xabar qilinishi kerak;

savolga javobni o'z talqiniga yo'l qo'ymaslik;

savollarni "anketada ko'rsatilgan ketma-ketlikda qat'iy ravishda bering; so'rovnomada qayd etilgan har qanday savollarni ataylab qoldirib ketishni istisno qilish, maxsus ko'rsatilganlardan tashqari.

Agar respondent savolni tushunmagan bo'lsa, suhbatdoshga uni yana sekin takrorlash va respondentga o'ylash imkoniyatini berish tavsiya etiladi.

Maqsad har qanday faktlar bo'yicha respondentning fikrini aniqlash bo'lgan ushbu savollar, eng muhimi, so'zning to'g'riligini talab qiladi va suhbatdosh faqat so'rovnomada ko'rsatilgan so'zlarga amal qilishi kerak. Faktlar bo'yicha savollar berganda, suhbatdosh to'g'ri tushunishga erishish uchun savolni aniqlashtirishi mumkin.

Bu yerda respondentlarning javoblarini rag'batlantirish, eng to'liq va aniq ma'lumotlarni olish uchun ko'pchilik intervyu oluvchilar tomonidan qo'llaniladigan eng keng tarqalgan vositalar.

Kelishuvni ifodalash (ehtiyotkorlik bilan qarash, bosh qimirlatish, tabassum, rozilik).

Qisqa pauzalardan foydalanish.

Asosiy savolni takrorlash.

Qisman kelishmovchilik, masalan, "Siz buni aytasiz ... Biroq, ba'zi odamlar bunga ishonishadi ..."

Iltimos, aniqlang, masalan: "Menga qanday qilib tushunarsiz ... Nima demoqchi ekanligingizni tushuntirib bera olasizmi ...", "Demak, siz hozirgina shunday dedingiz ... Iltimos, aniqlab bering ...".

Javobni noto'g'ri takrorlash orqali tushuntirish, masalan:

Mehnat intizomi bo'yicha nizolar odatda paydo bo'lishini payqadingizmi?

Yo'q, dedim ba'zan.

Kechirasiz, men eshitmadim.

Javoblardagi qarama-qarshiliklarni ko'rsatish.

Takrorlash oxirgi so'zlar respondent ("echo" usuli).

Qo'shimcha ma'lumot uchun neytral talab, masalan: "Bu qiziq, men sizning bo'sh vaqtingiz haqida ko'proq bilishni xohlayman. Bu haqda bizga bir oz ko'proq ma'lumot bera olasizmi?"

Ba'zi qo'shimcha ma'lumotlarni talab qilish, masalan, "Nega bunday deb o'ylaysiz? Qanday qilib bu xulosaga keldingiz? Qachon?".

Har qanday shubha yoki kelishmovchilik va ular yuzasidan tushuntirish olgandan so'ng, suhbatdosh o'z tushunchasini, roziligini, roziligini bildirishi kerak: "Ha, ha, siz haqsiz. Menga endi tushunarli. Bu juda qiziq "va hokazo.

Agar suhbatdosh "bilmayman" kabi javob olgan bo'lsa, u uning orqasida nima yashiringanini aniq tushunishi kerak:

- a) jaholat haqiqatmi;
- b) savolning ma'nosini tushunmaslik;
- v) o'z fikrini bildira olmaslik;
- d) uni baland ovozda ifodalashdan qo'rqish;
- e) "noto'g'ri" javob berishdan qo'rqish, ya'ni boshqalar aytganidek emas.

Bunga qarab, suhbatdosh o'zini tutish yo'nalishini tanlashi kerak. Masalan, agar respondentning qobiliyatsizligiga shubha tug'lsa, savolni batafsil bayon qilish tavsiya etiladi. Agar mazmunini tushunmasangiz, uni takrorlang. Agar respondent fikr bildirishdan qo'rqsa, savolni bilvosita, shaxssiz shaklda qo'ying.

Javoblarni darhol, suhbat paytida yozish kerak. Respondent javobni o'zi ro'yxatdan o'tkazishi mumkin, ammo suhbatdosh bu yozuvlarni nazorat qilishga majburdir. "Ochiq" savollarni ro'yxatdan o'tkazishda respondent javobni iloji boricha to'liq yozishi muhimdir. Agar intervyu oluvchi javoblarni o'zi yozsa, u buni to'liq va so'zma-so'z bajarishi, hech qanday umumlashmalarga yo'l qo'ymasligi, respondentning nutq uslubini yaxshilashi va hokazo. Suhbat tezligini pasaytirmaslik uchun javoblarni yozib olish tez amalga oshirilishi kerak.

Suhbat oxirida intervyu oluvchi to'liq bo'lmagan javoblar olingan ba'zi savollarga qaytishi mumkin. Suhbatni tugatgandan so'ng, intervyu oluvchi respondentdan keyingi sotsiologik tadqiqotlarda ishtirok etishga roziligi haqida so'raydi: ular pochta yoki telefon so'rovi (tezkor hal qilishni talab qiladigan muammolar bo'yicha) shaklida o'tkazilishi mumkin. Keyin suhbatdosh respondentning fikricha, suhbat qancha davom etganini so'raydi. "Uydagi intervyu" holatini tark etish respondentning barcha oila a'zolariga nisbatan xushmuomala bo'lishi kerak.

Tayanch so'zlar va iboralar: Uydagi intervyu, ("echo" usuli, Qisqa pauza, suhbat, respondent, Gender tafovut, vaqt omili, so'rovnoma metodi, anketa so'rovi, intervyu, So'rov ko'rinishlari, maqsadga erishish, mashq, razvedka, betaraflik (ob'yektivlik, farqlantiruvchi qobiliyat, relevantlik).

Muhokama uchun savollar:

1. Anketa so'rovi nima?
2. So'rov metodi dastavval qaysi sohada vujudga kelgan?
3. So'rovnoma metodi necha xil tuzilishda bo'ladi?

4. Sotsiologiyaning so'rov instrumentlari necha turg ajratiladi?
5. Psixologiyada so'rov metodini birinchilardan bo'lib fanga kim kiritgan?

Test:

1. Sotsiologiyada eksperiment asosan nechta tipda olib boriladi?
 - a) 3 tipda
 - b) 5 tipda
 - c) 8 tipda
 - d) 11 tipda
2. Tartiblashtirish bu?
 - a) tadqiq qilinayotgan ob'yektlarning o'zaro ahamiyatini tartibli asosda aniqlash
 - b) o'rganilayotgan ob'yektni boshqarish
 - c) ma'lumotlarni umumlashtirish
 - d) tadqiqot ob'yekting faqat ijobiy tomonlarini o'rganish
3. Sotsial eksperiment usulining asosiy xususiyatlari berilgan qatorni toping?
 - a) ob'yektiv reallik tizimiga ta'sir ko'rsatish, nisbatan ajratib olingan eksperimental omilni tadqiq qilinayotgan ob'yektga 111 nisbatan rejali asosda qo'llash
 - b) eksperiment metodi kontent-analiz metod, o'lchash, sotsialogik tadqiqot
 - c) formal tahlil, kontent analiz proektli eksperiment, eksport-fakto
 - d) statistik tahlil, empirik sotsiologik tadqiqot
4. Ilmiy hisobot tarkibi asosan 2 qismdan iborat bo'lib, ular qaysilardan tarkib topgan?
 - a) to'g'ri va noto'g'ri bo'limlardan
 - b) nazariy va amaliy bo'limlardan
 - c) yozma va og'zaki bo'limlardan
 - d) nazariy va yozma bo'limlardan
5. Ilmiy hisobot guruhlashtirilgan va necha tizimlashtirilgan holda tuzilgan?
 - a) 150
 - b) 200
 - c) 130
 - d) 113

**7-MAVZU: ANKETA (SO'ROV VARAQASI) ORQALI SO'ROV
O'TKAZISH.**

1. So'rov varaqasi orqali so'rov o'tkazish spetsifikasi birlamchi sotsiologik ma'lumotlar yig'ish metodi sifatida. Anketali so'rovning turli ko'rinishlari. Anketali so'rovning ustunlik va kamchiliklari.
2. Anketali so'rov bosqichlari va protseduralari. Sotsiologik so'rov varaqasi (anketa) so'rovning asosiy instrumenti sifatida. So'rov varaqasining mantiqiy va tashkiliy tuzilishi, uni loyihalashtirishning asosiy tamoyillari va qoidalari.
3. Kirish qismining o'rni va ahamiyati: tadqiqot maqsadlarini tushuntirish, javob berish qoidasini bayon etish, anonim xarakterda ekanligini kafolatlash.
4. So'rov varaqasining asosiy qismi: dasturli savollarni tadqiqot savollariga o'tkazish; mazmun bloklarini loyihalash; so'rov varaqasining mantiqiy chizmasini tuzish. So'rov varaqasining yakuniy qismi: "pasport savollar" qo'yiladigan talablar.
5. So'rov varaqasi kompozitsiyasi va uni rasmiylashtirish. Anketali so'rovni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun zarur shart-sharoitlar.
6. Pilotaj tadqiqot tushunchasi. So'rov varaqasini tarqatish va yig'ib olish texnikasi.

Anketa metodi.

Sotsiologga qiziqish masalalari bo'yicha sotsiologik ma'lumotlarni to'plashning ko'plab usullari orasida eng keng tarqalgan usul - *anketa so'rovi usulidir*. Bu sotsiologik ma'lumotlarning xilma-xilligi tufayli bilan uni sifatiolish mumkin. Ushbu usul jismoniy shaxslarning bayonotlariga asoslanadi va respondentlarning fikrlarini aniqlash uchun amalga oshiriladi.

Anketa so'rovi, aslida mavjud ijtimoiy faktlar, ijtimoiy faoliyat to'g'risida eng muhim ma'lumot manbaidir. O'tkazilgan so'rov bir qator talablarga javob berishi kerak.

Tadqiqot mavzusiga qiziqish pasaymaydi, ammo asta-sekin o'sib bormoqda. Shuning uchun, mazmuni (va tushunish) muammolari yanada sodda bo'lishi kerak.

Savollar aniq, tushunarli suhbat (barchasi istisnosiz) bo'lishi kerak.

Masalan, Anketada: "Sizning oylik daromadingiz qanday? Faqat daromad yoki daromad solig'i haqida? Soliq deklaratsiyasini hisobga olgan holda daromadlar to'g'risida yoki daromad solig'ini o'z ichiga olgan ish haqi to'g'risida? va hokazo.

Savollar mantiq talablariga javob berishi kerak: dastlab haqiqat (voqealar), keyin uni baholash to'g'risida bo'lishi kerak. Bu sotsiologik tadqiqotlarning eng muhim talabidir.

Masalan, birinchi savol: "Siz ishda biron bir qiyinchiliklarni boshdan kechiryapsizmi?". Javob: "Ha, yo'q." Ikkinchi savol: "Agar shunday bo'lsa, ular juda qiyin ifodalanadimi?". Javob: bir qator omillar ishlashni qiyinlashtiradi. Uchinchi savol: "Qiyinchiliklarni engish bo'yicha takliflaringiz."

Agar so'rovnomada yangi bo'lim paydo bo'lsa, unda siz respondentni kiritadi. Odatda apellyatsiya yordamida javob beruvchini respondentni ma'lum bir shaklda

amalga oshiriladi, masalan: "Va endi biz sizdan bu haqda fikringizni bildirishingizni so'raymiz ...".

Xuddi shu shaklda respondentga murojaat qilish, shuningdek, o'rganishda qatnashish so'rovi bilan qurilgan. Muammolarni shakllantirishga bu turdagi ushbu shikoyat, qisqa, tushunarli va aniq bo'lishi kerak.

Kirish, bu respondentni mavzu va so'rovning maqsadi bilan tanishtiradi, anketani to'ldirishda o'ziga xos vazifa bilan bog'liq.

Anketa savollari tarkibi va shaklijihatdan bir-birlari bilan farq qiladi.

Faktlar va ularga munosabati, xulq-atvorning normalari va munosabati to'g'risidagi ma'lumotlar, fikrning intilishi, fikrning intensivligi, hozirgi va o'tmish hisobga olishning asosi hisoblanadi.

Ma'lumot beradigan savollarga javob beradi, masalan, fakt, anketaning (yosh, ta'lim, kasb, daromad va boshqalar) haqida ob'yektiv ma'lumotni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ular respondentning va hayotidagi har qanday voqealar to'g'risida ma'lumot berishlari mumkin. Ushbu turdagi masalalarning maqsadi zarur ma'lumotlarni bera olmaydigan shaxslarni tanlashdir. O'tmishda xatti-harakatlar masalasini shakllantirishda noaniqliklarga olib keladi.

Shaklda savollar uchta asosiy guruhga bo'linadi:

- 1) ochiq, yopiq va yarim yopiq;
- 2) to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita;
- 3) shaxsiy va qat'iy.

Odatda ochiq va yopiq, to'g'ridan-to'g'ri, bevosita va bilvosita, shaxsiy va mos keladigan savollar anketada alternativa.

Sotsiologik so'rov o'tkazuvchi tadqiqotchi oldida doimiy ravishda olingan ma'lumotlarning to'g'riligi bilan shug'ullanadi. Tadqiqot ma'lumotlarining ishonchliligini tekshiradi va kuzatib boradi, bir qator usullar bilan amalga oshiriladi. Ulardan biri - boshqarish savollari.

Xuddi shu mavzu bo'yicha savollar guruhida asosiy nazoratni tanlash qiyin emas. Asosiy narsaning roli bevosita bir xil ma'noda ko'rsatilgan deb bilishi mumkin.

Ushbu anketalar ishonchliligini boshqarishning eng ishonchli vositalaridan biri bir nechta usullarning kombinatsiyasidir: so'roq qilish va kuzatish, kuzatuv va bepul intervyu.

Anketa qanday qilib tashkil etiladi? Birinchi qadam uning loyahasini tayyorlashdir; Ikkinchi sinov so'rovi (Tadqiqotni qayta tinglash), tadqiqotning mavzu maqsadlaribo'yicha belgilanadigan asosiy xususiyatlarga ko'ra tanlangan kam sonli odamlar (20-30 kishi) tanlanadi. Namuna natijalarini sinchkovlik bilan tahlil qilish va so'rovnomada xatolarni tuzatishorqali , siz ommaviy so'rovga kirishingiz mumkin.

Ijtimoiy ishda keng qo'llaniladigan metodlardan biri bo'lib, unda odamlarning ijtimoiy xususiyatlari narsa va hodisalarga nisbatan munosabatlari o'rganiladi.

Anketa odatda 3 xil bo'lib birinchi xilida motivatsiyalarni aniqlashga mo'ljallangan savollardan iborat bo'ladi; ikkinchi xilida esa faqat bittagina javob tanlash sharti bilan xar bir savolga bir nechtdan tayyor javoblar ham beriladi; Uchinchi xil anketada sinaluvchiga havola qilingan kamida to'rt-besh banddan to'g'ri javoblari ballar yordamida baholanadi. Anketa metodidan odamlarning layoqatlarini, muayyan sohaga qiziqishlari, qobiliyatlarini, o'ziga tengdoshlariga, katta va kichiklariga munosabatlarini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Anketa orqali shaxslarning xarakter-xislatlari, xulq-atvorlarini tekshirish, sirdan turib baholash mumkin.

Sotsiometriya metodi. Bu tadqiqot metodiga AQShlik Djon Moreno asos solgan bo'lib kichik (birlamchi) gurux a'zolari o'rtasida emotsional munosabatlarni bevosita o'rganish va darajasini o'lchashda qo'llaniladi. Mazkur metod yordamida muayyan guruhdagi har bir a'zoning o'zaro munosabatlarini aniqlash uchun uning faoliyatida kim bilan ishtirok etishi so'raladi. Olingan ma'lumotlar matritsa, grafik, sxema, jadval, diagramma shaklida ifodalanadi. Ulardagi miqdor ko'rsatkichlari guruhdagi odamlarning shaxslararo munosabatlari mazmuni yuzasidan ma'lum xulosa qiladi. Biroq ma'lumotlar guruhiiy munosabatlarning tashqi ko'rinishini aks ettiradi, xolos. Xulosa qilib aytganda, sotsiometriya metodidan turli yoshdagi va jinsdagi, saviyasi har xil odamlar guruhlaridagi psixologik qonuniyatlarni tadqiq etishda foydalanish mumkin.

So'rov metodi dastavval psixologiya ilmida vujudga kelgan. Psixologiyada so'rov metodini birinchi bo'lib ingliz olimi F.Galton tadqiqotchilarda aqliy xislatlarning yuzaga kelishini o'rganish maqsadida qo'llagan. Keyinchalik xorijiy psixolog-olimlar S.Xoll, A.Bine, G.M. Andrevva, E. Noel tomonidan so'rov o'tkazishning amaliy texnologiyasi rivojlantiriladi. Bugungi kungacha amaliy sotsiologiyada ham ushbu metodni qo'llash metodikasi yuqori saviyada rivojlantirildi. So'rov g'oyasining "muallifi" psixologiya bo'lsada, sotsiologiya uni rivojlantirdi, jamoatchilik fikridek murakkab, ko'p qirrali va latent hodisani o'rganish uchun moslashtirdi, deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi. Shunday bo'lsada, bugungi kunda har ikkala fan ham ushbu metodni rivojlantirishda o'z hissasini qo'shishdan to'xtagani yo'q. Ular aksariyat tadqiqotlarda kompleks ravishda, ya'ni sotsiologiya va psixologiya metodlarini uzviy bog'liq qo'llash orqali amalga oshiriladi. Bu, albatta, tadqiqotning sifatini oshirishga xizmat qiladi. Faqat, psixologiya ko'proq o'z tadqiqotlarida validlilik to'g'risida qayg'ursa, sotsiologiya reprezentativlik uchun bosh qotiradi. Sotsiologiyaning so'rov instrumentlari asosan ikki turga bo'linadi: anketa so'rovi va intervyu. Anketa so'rovi to'g'risida fikr yuritishdan oldin intervyu to'g'risida qisqacha to'xtalib o'tamiz. Intervyu – intervyu

o'tkazuvchi (intervyuer) tomonidan intervyuda ishtirok etayotgan shaxs (respondent) dan muayyan savollarga javob olishga yo'naltirilgan verbal-kommunikativ metod sanaladi. Sodda qilib aytganda, intervyuer bilan respondentning muloqoti tushuniladi.

Intervyuni anketa so'rovidan farqlab turuvchi eng asosiy jihati shundaki, anketa so'rovi anketa so'rovnomalari asosida o'tkaziladi. Anketa so'rovnomasida savol bilan birgalikda javoblar variantlari ham bo'ladi. Undan tashqari, aksariyat hollarda anketa so'rovi ko'pchilik orasida o'tkaziladi. Intervyuda esa anketa so'rovnomasi o'rnida intervyu savolnomasi bo'ladi yoki ayrim hollarda (nostandart intervyuda) umuman savolnoma bo'lmaydi. Shuningdek, intervyu respondent bilan yuzma-yuz suhbat qilish orqali alohida tartibda amalga oshiriladi. Anketa so'rovi esa bir vaqtning o'zida ko'pchilik orasida anketa so'rovnomalarini tarqatish orqali o'tkaziladi. Demak, anketa so'rovi deganda insonlardan oldindan tayyorlangan so'rovnomalar asosida ma'lum ob'ektiv faktlar, voqea, hodisa va shaxslar to'g'risida fikr olish jarayoni tushuniladi. Sodda qilib aytganda, anketa so'rovi – anketa asosida suhbat qilishdir. Anketa so'rovi yordamida respondentlardan o'zlari guvohi bo'lgan, eshitgan, ko'rgan yoki mustaqil tushunchaga ega bo'lgan ma'lum voqea yoki shaxs to'g'risida ma'lumot olish jarayonini tushunish mumkin. Anketa so'rovi respondentlarning soni bo'yicha quyidagi turlarga bo'linadi:

- individual anketa so'rovi (bitta respondent, ya'ni har bir fuqaro bilan alohida tartibda anketa so'rovini o'tkazish);
- guruhiy anketa so'rovi (bir vaqtning o'zida bir qancha (100 gacha) respondent bilan so'rov o'tkazish);
- ommaviy anketa so'rovi (yuzdan oshiq respondentni anketa so'roviga jalb qilish).

Sotsiologik so'rov – murakkab jarayon. U shunchaki anketa orqali o'tkaziladigan oddiy so'rov bo'lib ko'rinsada, aslida sotsiologik tadqiqotni o'tkazish jiddiy yondashuvni talab etadi. Anketalarni tayyorlash, respondentlarni anketa so'roviga ishtirok etishga roziligini olish, ular bilan psixologik aloqa o'rnatish, anketa so'rovi o'tkaziladigan joyni tayyorlash, anketalarni tarqatish va yig'ib olish kabi ishlarni tashkillashtirish anketa so'rovini tashkil etishning murakkabligidan dalolat beradi. Shu sababli, tadqiqotni sifatli tashkil etish uchun tadqiqotchi boshqa kuch va vositalardan yordamchi sifatida foydalanishi mumkin.

Aslida, tadqiqot ishtirokchilari birinchi va ikkinchi darajali toifalarga bo'linadi. Birinchi darajali ishtirokchilarga tadqiqotchi va respondent kiradi. Qisqa muddatli va kichik mashtabli anketa so'rovlarida shu ikki ishtirokchining o'zi kifoya bo'lishi mumkin. Bunda tadqiqotchi respondentlarga anketalarni tarqatadi va javob berib bo'lgach, ularni yig'ib olib tahlil qilish uchun tadqiqot markaziga olib ketadi. Biroq, bunda tadqiqotchi ayrim harakatlarni amalga oshirishda shoshilib qolishi yoki

shunchaki yodidan chiqarib qo'yishi mumkin. Shu sababli, imkon qadar hech bo'lmaganda tashkiliy masalalarda yordam berish uchun yordamchi kuchga tayanishi hamda jadvalda ko'rsatilgan biror-bir ishtirokchini jalb qilishi mumkin. Ikkinchi darajali ishtirokchilarga jadvalda ko'rsatilganlarning qolgani (intervyuer, anketyor, rekrutyor, nazoratchi, supervayzer) kiradi. Ushbu ishtirokchilarning ikkinchi darajali hisoblanishiga sabab chala tadqiqotida har doim ham ularning ishtirok etishi majburiy sanalmaydi. Tadqiqotda tadqiqotchining imkoniyatlaridan kelib chiqib ularning ishtirok etish shartlari to'g'risida qaror qabul qilinadi. Sotsiologik so'rovda asosan ikki xil vaziyatda jadvalda ko'rsatilgan barcha shaxslarning ishtirok etishi maqsadga muvofiq sanaladi:

1. Agar so'rov reja asosida ommaviy tarzda, ya'ni katta hajmdagi respondentlar oqimida tashkil etilayotgan bo'lsa. Masalan, abituriyentlarning o'qishga kirish uchun test topshirishi oldidan jamoatchilik kayfiyatini monitoring qilish maqsadida sotsiologik so'rov o'tkazayotganda taklif etilgan ishtirokchilarni jalb qilish mumkin.

2. Agar so'rov tadqiqotchi uchun notanish, kommunikatsiya bilan to'liq qamrab olinmagan, turfa ijtimoiy-demografik tarkibga ega bo'lgan yoki boshqa tavsiflariga ko'ra so'rov jarayonini murakkablashtirishi mumkin bo'lgan joy, aholi punkti va tashkilotlarda o'tkazilayotgan bo'lsa.

Anketa so'rovining uslubiy afzalliklari va kamchiliklari.

Har bir metodning uslubiy afzalliklari, muvaffaqiyatlari bilan birgalikda, o'ziga xos ehtimoliy kamchiliklari ham bo'ladi. Masalan, so'rov instrumentlari orasida olimlar tomonidan eng samarali turi sifatida intervyu, ya'ni shaxs bilan yuzma-yuz suhbat o'tkazish e'tirof etiladi. Chunki, yuzma-yuz muloqot qilish orqali fuqarolarni tinglash, savollarga bevosita javob olish, ayrim hodisa yoki voqealarni qaytadan so'rash hamda aniqlashtirib olish imkoniyati mavjud bo'ladi. Shuningdek, intervyu davomida respondentni shaxsan va individual tartibda kuzatish, respondentning o'zini tutishi, kutilmagan yoki chalg'ituvchi savollarga javob berishi, tashqi ko'rinishidagi ekspressiv reaksiyalar, nutqidagi o'zgarishlarni kuzatib borish sharoiti ham mavjud bo'ladi. To'g'ri, insonni so'zlaridan ko'ra, xulqiga qarab baholash ko'proq foyda berishi mumkin. Biroq, insonning xulqi u to'g'risidagi haqiqatning kichik debochasi sanaladi. Aslida esa, inson to'g'risidagi asosiy ma'lumotlar uning ichki ruhiyatida yashirinib yotishi va xulqida kuzatmasligimiz mumkin. Shu sababli, u yoki bu insonning motivlari va moyilligini uning barcha harakatlari majmuasidan kelib chiqib baholashimiz mumkin. Bu borada anketadagi turli savollar respondent ruhiyatining turli qirralarini ochishga ko'maklashadi. Demak, *anketa so'rovining uslubiy afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:*

1. Qisqa vaqt oralig'ida ko'proq respondentlarning fikrini o'rganish So'rov sotsiologik anketa vositasida o'tkazilayotganligi sababli respondentlarning har biri bilan alohida tartibda suhbat uyushtirish shart emas. Ularni alohida joyda to'plab bir

vaqtda anketalar tarqatiladi va nisbatan umumiy vaqtda respondentlar anketalarni to'ldirib berishadi. Masalan, 50 nafar respondent bilan anketa so'rovi o'tkazilayotgan bo'lsa va sotsiologik anketa 15-20 savoldan iborat bo'lsa, 1 soat oralig'ida ular anketadagi savollarga javob berib bo'lishi mumkin. Ya'ni, tadqiqotchi 1 soat ichida 50 nafar respondentning fikrini olishga muvaffaq bo'ladi. Boshqacha sharoitda esa (xususan og'zaki suhbatda) bunday natijaga erishib bo'lmaydi.

2. Respondentlarning noverbal xulqini kuzatish va psixologik o'rganish imkoniyatining mavjudligi. Inson xulqining noverbal komponentlariga uning qiliqlari, mimika, imo-ishoralari, yuz tuzilishi va badanidagi reaksiyalar hamda nutq bilan bog'liq bo'lmagan boshqa harakatlari kiradi. Verbal komponentga esa og'zaki va yozma nutq bilan bog'liq harakatlari kiradi. Anketadagi turli shakldagi savollar respondentning ongiga suqilib kiradi. Shu sababli, agar kuzatib tursangiz, anketa savollariga javob berayotgan respondentning emotsional holati o'zgarib borayotganligidan guvoh bo'lishingiz mumkin. Bu borada, nemis mutafakkiri Fredrix Nitshe shunday degan edi: "Odamlar og'zi bilan bemalol aldaydi, biroq ularning o'sha paytdagi tirishib turgan afti har holda haqiqatni aytadi". Anketa so'rovida respondentlar qo'lida turgan anketa so'rovlari bilan intersub'ektiv munosabatga kirishadi, ya'ni anketadagi savollarga ifoda etilgan voqea va hodisalarga xayolan kirib ketadi. Har bir savolni o'qiyotganda, respondentning xotirasida o'zi ko'rgan, eshitgan yoki guvohi bo'lgan voqealar assotsiatsiyalar yordamida gavdalandi va albatta, ushbu ichki ruhiy jarayon respondentning tashqi qiyofasida namoyon bo'ladi. Tadqiqotchi respondentlardagi ana shunday o'zgarishlarni kuzatib borishi hamda respondentlar orasidan ko'proq ruhiy tashvishga tushganlarini aniqlab olishi mumkin. Keyinchalik bunday shaxslar bilan alohida tartibda psixologik aloqa o'rnatib, ulardan ishonchliroq va manzilli ma'lumotlarni olish mumkin bo'ladi.

3. Savollarga javob olish usulining yengilligi Anketa so'rovining afzalligi – unda respondentdan olish mumkin bo'lgan javoblarning oldindan ishlab chiqilganligidadir. Javoblarning mavjudligi nafaqat so'rovjarayonini yengillashtirib beradi, balki respondentlar fikrining to'liqligi, xolisligi va to'g'riligiga ham ta'sir ko'rsatadi. Sotsiologik anketa respondentlarning biror voqeaga oid fikrlarini tizimlashtirish xususiyatiga ega. Ayrim vaqtlarda, tadqiqot doirasida o'rganilayotgan ijtimoiy muammo, fakt yoki jarayon to'g'risidagi ma'lumot respondentlar yodidan ko'tarilgan bo'lishi mumkin. Anketada esa savollar bilan birgalikda bir qancha javoblar "menyusi" keltiriladi. Ushbu menyudagi javoblar orasida agar respondent duch kelgan voqea, holat, hodisa bo'lsa ushbu javoblar respondent xotirasida assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi hamda muayyan savol yuzasidan uning fikrlarini tizimlashtiradi. Undan tashqari, anketa so'rovi shunaqa

so'rov turiki, unda og'zaki so'rov bo'lishi mumkin bo'lgan fikr bo'linishi va qochishi, safsatabozlik kabi holatlar istisno etiladi.

4. Ijtimoiy-siyosiy vaziyat tendensiyalarini aniqlash va rasmiy ma'lumotlar bilan qiyoslash imkoniyatidir. Bugungi kunda mamlakatning ijtimoiy-siyosiy barqarorligiga ta'sir ko'rsatayotgan tashqi va ichki omillar ko'p. Unga qo'shni mamlakatlardagi vaziyat, yetakchi mamlakatlardagi inqirozli holatlar, madaniy ekspansiya, migratsiya, turli transchegaraviy tahdidlar ta'sir ko'rsatadi. Endilikda, ushbu jarayonlarni to'xtatib bo'lmaydi va ularning masshtabi, xarakteri, tezligi o'zgaruvchan bo'lib qoladi. Bu esa, o'z o'rnida ijtimoiy-siyosiy vaziyatning ham dinamikligidan dalolat beradi. Har doim jamoatchilik fikri yo'nalishi orqali ijtimoiy-siyosiy barqarorlikka xavf solishi mumkin bo'lgan yangicha xatar, tahlika va tahdidlar yuzaga kelishi mumkin. Bu borada, anketa so'rovi mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat tendensiyalarini aniqlaydigan muhim instrument bo'lib xizmat qilishi mumkin. Chunki, ijtimoiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatuvchi xavf-xatarlar to'g'risidagi axborot "tashuvchisi" – bu respondentning o'zi. Albatta, bugungi kunda bunday xavflar to'g'risida rasmiy davlat idoralari va huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan kerakli ishlar amalga oshirilmoqda. O'z o'rnida, anketa so'roviga ham ushbu ishning muqobil varianti yoki qo'shimcha to'ldiruvchi vositasi sifatida qarash mumkin. Anketa so'rovi orqali esa yuzlab respondentlarning fikrlari umumlashtirilishi, tizimlashtirilishi va qiyoslanishi mumkin. Shu sababli, rasmiy ma'lumotlar anketa so'rovi orqali olingan ma'lumotlar bilan qiyoslansa, jamoatchilik fikri yo'nalishidan kelishi mumkin bo'lgan xavflar to'g'risida ishonchliroq va to'liqroq axborotlarga ega bo'lish mumkin.

Respondentlar bilan o'tkaziladigan anketa so'rovining uslubiy kamchilik va qiyinchiliklari quyidagilardan iborat:

1. Fikr egasining aniq emasligi Anketa so'rovining asosiy shartlaridan biri shundan iboratki, u doimo anonim ravishda o'tkaziladi. Chunki, jamoatchilik fikri sotsiologiyasi va psixologiyasida ko'proq fikr egasi emas, balki fikrlar mavjmuasining qaysi muammoga qay ravishda yo'nalganligi o'rganiladi. Undan tashqari, so'rovda ishtirok etayotgan respondentlar bilan o'zaro ishonchli psixologik aloqa o'rnatish hamda ob'ektiv axborot olish maqsadida ularga so'rovning anonim ravishda o'tkazilayotganligi hamda berayotgan xolisona javobi uchun ta'qib qilinmasligi tushuntiriladi. Anketa so'rovlarida ishtirok etayotgan respondentlarning aniq biografik ma'lumotlarini bilish imkoniyati cheklangan. Albatta, tadqiqotchi mansabdor shaxslar yordamida ma'muriy resurslardan foydalangan holda ularning shaxslarini tasdiqlovchi hujjatlarini tekshirish orqali ism-sharif, yashash manzillarini bilib olishi mumkin. Biroq, bunday yondashuv kelajakda ushbu metodni konservatsiya xavfi ostiga qoldiradi hamda respondentlarda tadqiqotchiga nisbatan qo'rquv va ishonchsizlik simptomlari yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

2. Respondentlar bilan yuzma-yuz suhbatning mavjud emasligi Yuqorida ma'lum qilinganidek, anketa so'rovida har bir respondent bilan yuzma-yuz gaplashish imkoniyati cheklangan. Biroq, har qanday muammoning yechimini topish mumkin. Anketa so'rovida respondentlar bilan "face-to-face" formatida suhbat uyushtirilmayotganligi ushbu metodning uslubiy kamchiligi hisoblansada, so'rov davomida tadqiqotchi respondentlar xulqini ularning nazariga yaqqol tushmagan holda sinchkovlik bilan kuzatib borishi zarur. Kuzatuv davomida agar biror respondent tadqiqotchi nazariga tushadigan bo'lsa, unda u o'z kommunikativ madaniyatidan foydalangan holda turli bahonalar asosida ushbu shaxsga yaqinlashishi va individual munosabatga kirishishi mumkin.

3. Anketa savollariga respondentlar tomonidan noaniq yoki noto'g'ri javob berish ehtimoli Odamlar tasavvurida savol berish javob berishdan ko'ra oddiy va oson ish bo'lib ko'rinadi. Aslida esa, savol berish ancha murakkab ish sanaladi. Chunki, berilayotgan javobning to'g'riligi, maqsadliligi va yo'naltirilganligi savolni shakllantirish san'atiga bog'liq. O'z o'rnida, anketa so'rovida respondentlar berilgan savollar asosida o'z fikrlarini bayon qiladi. Shu sababli, agar ular anketadagi savollarni to'g'ri tushunmasa yoki idrok etmasa noto'g'ri yoki noaniq javob berishi mumkin. Bu esa, o'z-o'zidan ma'lumki, ob'ektiv bo'lmagan yakuniy natijalarga olib keladi hamda so'rovni tashkillashtirish bo'yicha qilingan mashaqqatli mehnatni yo'qqa chiqaradi.

Respondentlar quyidagi holatlarda anketa savollariga noaniq yoki noto'g'ri javob berishi, yoki umuman javob bermasligi mumkin:

- anketadagi savollar respondentlar tomonidan mavhum yoki bir yoqlama tushunilganda;

- anketada ko'rsatilgan vaziyatlar menyusida respondent ko'rgan voqea-hodisalar yoki shunga o'xshashlari yo'q bo'lsa;

- anketadagi savol ochiqdan-ochiq respondentning biror ijtimoiy xavfli qilmishga aloqadorligini tekshirishga yo'naltirilgan bo'lsa va agar ushbu savolga javob bersa respondentda o'zining rasmiy idoralar tomonidan ta'qib qilinishi bilan bog'liq tasavvur yoki qo'rquvlar yuzaga kelsa;

- savollarda respondent tushunmaydigan yoki uning doimiy muloqotida qo'llanilmaydigan so'z, atama va iboralardan foydalanilgan bo'lsa va boshqa shu kabi holatlar.

4. Anketa so'rovini tashkil etish bilan bog'liq tashkiliy muammolar ham tadqiqotchiga (ayniqsa, uning o'zi mustaqil o'tkazayotgan bo'lsa) ma'lum qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Chunki, anketa so'rovi uchun alohida joy topish va ushbu joyda respondentlar uchun qulay va shinam sharoit yaratish, anketa so'rovnomalarini tayyorlash, chop etish, tarqatish va umumlashtirish kabi tashkiliy

ishlar bajariladi. Ushbu qiyinchiliklarni yengib o'tish uchun tadqiqotchi so'rov tarmog'ini shakllantirishi lozim bo'ladi.

Anketa so'rovini o'tkazish bosqichlari

Respondentlar bilan anketa so'rovini uch bosqichda tashkillashtirish va o'tkazish mumkin. Bular – anketa so'roviga tayyorgarlik ko'rish, anketa so'rovini o'tkazish va anketa so'rovini yakunlash bosqichlaridir. Anketa so'rovining har bir bosqichida quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

Anketa so'roviga *tayyorgarlik ko'rish* bosqichida: anketa so'rovi maqsadi va vazifalari, so'rov davomida aniqlanishi mumkin bo'lgan axborot ko'rsatkichlarini belgilash;

-anketa so'rovini o'tkazish uchun ilmiy-tadqiqot muassasasi (ITM) rahbaridan ruxsat olish;

-so'rovda ishtirok etishi mumkin bo'lgan respondentlarning ijtimoiy-demografik va kasbiy tuzilishidan kelib chiqib anketa so'rovnomasini tayyorlash va kerakli tilda hamda miqdorda chop etish;

-anketa so'rovi davomida o'zining verbal yoki neverbal xulqi bilan ajralib turgan respondentlar bilan anketa so'rovi yakunlanganligidan so'ng qo'shimcha tarzda yakka tartibdagi intervyu o'tkazish uchun oldindan intervyuning ehtimoliy savolnomasini tayyorlash;

-so'rov tarmog'ini shakllantirish, so'rov o'tkazilishi rejalashtirilayotgan joyning ma'muriy xodimlari hamdamutaxassislarining anketa so'rovi o'tkazayotgan ITMga ehtimoliy yordam berish imkoniyatlarini aniqlash. Ularning anketa so'rovidagi roli (intervyuer, anketyor, nazoratchi, rekrutyor, supervayzer)ni belgilash hamda har biriga yo'riqnoma berish uchun vazifalarni ishlab chiqish;

-anketa so'rovi o'tkazilayotgan joyni belgilash hamda o'sha joyda anketa so'rovini o'tkazish uchun kerakli mas'ul shaxsdan (mahalla raisi, ma'muriy bino egasi, tashkilot, muassasa va korxonahabari) rozilik olish.

Anketa so'rovini *bevosita o'tkazish* bosqichida: anketa so'rovi o'tkazilayotgan joyga yetib kelish va so'rov o'tkazilayotgan joyni egallash vaqti va boshqa shart-sharoitlarni kelishib olish ;

- anketa so'rovi o'tkazilayotgan joyni respondentlarni qabul qilish uchun tayyorlash, ularni qulay sharoitda o'zini erkin his qilishi va anketa savollariga javob berishi uchun kerakli moddiy jihozlar bilan ta'minlash;

- anketa so'rovi o'tkazish uchun tayyorlangan joyda katta miqdordagi respondentlar bilan ishlashni osonlashtirish maqsadida so'rov nuqtalarini tayinlash. Masalan, so'rov ma'muriy binoda xoll-test texnologiyasi bo'yicha o'tkazilayotgan bo'lsa har bir xonada bittadan so'rov nuqtasi tayinlanishi mumkin.

Yoki, agar anketa so'rovi *turar joy so'rovi texnologiyasi* bo'yicha o'tkazilayotgan bo'lsa, unda aholi punktining har bir ko'chasi bitta so'rov nuqtasi hisoblanishi mumkin;

➤ tadqiqotchiga yordam berayotgan so'rov tarmog'iga yo'riqnoma berish, aloqa qilish shakllarini kelishib olish, vazifalarni aniq taqsimlash;

➤ rekrutyor bilan hamkorlikda respondentlar orasida anketa so'rovida ishtirok etish uchun saralash ishlarini olib borish, respondentlarni so'rovga ishtirok etishga taklif qilish hamda ularning roziligini olish;

➤ respondentlarni so'rov o'tkazilayotgan joyda to'plash hamda so'rov nuqtalari bo'yicha taqsimlash;

➤ so'rovda ishtirok etayotgan respondentlar bilan psixologik aloqa o'rnatish, ularda shubhalanish yoki qo'rquv sindromlari yuzaga kelmasligi uchun so'rovning maqsadini tushuntirish, respondentlarda manfaatdorlik hissiyotini shakllantirish uchun anketa so'rovi natijalarining ob'ektivligini ularning kelajakdagi ijtimoiy farovonligini ta'minlash bilan bog'liq ekanligini yetkazish;

➤ so'rovda ishtirok etayotgan respondentlarga anketa so'rovnomalarini to'ldirish qoidalarini tushuntirish;

➤ respondentlar anketa savollariga javob berishi davomida ularning xulqini diqqat va sinchkovlik bilan kuzatish hamda ayrim belgilariga ko'ra tadqiqotchi bilan alohida suhbat qilish tashabbusiga ega bo'lgan va bu haqda aytishga uyalayotgan respondentlar bilan anketa so'rovidan keyin individual tartibda intervyu o'tkazish uchun belgilab quyish;

➤ kuzatuv davomida imkon qadar respondentlarning o'zaro gaplashuvi yoki biror narsa to'g'risidagi kelishuvlarini psixologik usullardan foydalangan holda ularga to'g'ridan-to'g'ri bildirmasdan oldini olish; kuzatuv davomida savollarni tushunmagan respondentlarga sodda va oddiy xalq tilida tushuntirish, shuningdek so'rovga befarq yondashayotgan respondentlarga tushuntirish va ishontirish metodlaridan foydalangan holda ularni faol respondentga aylantirishga harakat qilish;

➤ anketalarni to'ldirib bo'lgan respondentlardan anketalarni yig'ib olish hamda ularga so'rovda ishtirok etganligi uchun psixologik rag'batlantiruv usullaridan foydalangan holda minnatdorchilik ma'lum qilish.

Anketa so'rovining *yakuniy* bosqichida: respondentlar tomonidan to'ldirilgan barcha anketalarni yig'ib olish hamda anketyor va nazoratchilar yordamida anketalar sonini respondentlar soni nisbatiga hisoblab ko'rish;

✓ to'ldirilgan anketalarni filtratsiya qilish va anketa so'rovida sust, befarq va vijdotsiz ishtirok etgan respondentlar tomonidan to'ldirilmagan yoki chala to'ldirilgan anketalarni yaroqsiz deb e'tirof etish uchun ajratib olish;

✓ tadqiqotchi bilan alohida soʻzlashish istagiga ega boʻlgan respondentlar bilan intervyu tashkillashtirish;

✓ soʻrov tarmogʻini tashkil etgan ishtirokchilar (agar ishtirok etgan boʻlsa), xususan intervyuer yordamchilari –nazoratchi va rekrutyorlar bilan suhbat qilish hamda ulardan kuzatuv davomida ehtimoliy toʻplagan maʼlumotlarni soʻrab olish;

✓ agar tadqiqotchi anketa soʻrovini tashkil etish va oʻtkazishga yordamlashgan soʻrov tarmogʻiga anketa soʻrovini oʻtkazish jarayoniga taalluqli biror hujjat (yoʻriqnoma, respondentlar roʻyxati va h.k.) bergan boʻlsa, unda ularni qaytarib olish;

✓ soʻrov tarmogʻiga anketa soʻrovini ishtirok etishda koʻmaklashganligi uchun minnatdorchilikni maʼlum qilish hamda keyingi hamkorlik shakllarini kelishib olish;

✓ soʻrov oʻtkazilgan joyni koʻzdan kechirish hamda joy egasi yoki bino maʼmuriyatiga minnatdorchilik maʼlum qilish;

✓ respondentlar tomonidan tayyorlangan anketalarni “Microsoft Office Excel” yoki “SPSS” (inglizchadan abbreviatura «Statistical Package for the Social Sciences» — «ijtimoiy fanlar uchun statistik paket) programmalarini yoki oddiy arifmetik usullar yordamida statistik ishlovga olish.

Respondentlarning javoblarini tahlil qilishda ularning yoshi, jinsi, kasbi va boshqa jihatlariga qarab foizlar asosida omilli yoki qiyosiy tahlil qilish mumkin. Respondentlar fikrlari dastlab yopiq savollar asosida miqdoriy tahlil qilinadi. Keyin ochiq savollar yoki yarim yopiq savollarda ular tomonidan bildirilgan fikrlar umumlashtiriladi hamda alohida respondentlar bilan oʻtkazilgan intervyu natijalari bilan boyitiladi. Anketa soʻrovi natijalari asosida axborot-tahliliy hujjat tayyorlash hamda manfaatdor vazirlik yoki davlat idoralariga axborot uchun taqdim qilish masalasini koʻrib chiqiladi.

Tayanch soʻzlar va iboralar: noverbal komponent, mimika, supervayzer, Intervyu, Soʻrov metodi, Sotsiometriya metodi, boshqarish savollari, intensive, respondent, pilotaj tadqiqot, so'rov varaqasi kompozitsiyasi, sotsiologik so'rov, so'rov varaqasi, anketali so'rov.

Muhokama uchun savollar:

- 1.Sotsiologik tadqiqotlarda eng keng tarqargan metod qaysi?
- 2.Anketali soʻrov bosqichlari?
- 3.Soʻrov varaqasining asosiy qismi qanday boʻladi?
- 4.Pilotaj tadqiqot nima?

Test:

1. Fokus guruhlari aʼzosi necha kishidan iborat boʻladi?

- a) 8 dan 12 kishigacha
- b) 15 dan 18 kishigacha
- c) 8 dan 17 kishigacha
- d) 7 dan 20 kishigacha

2. Fokus-guruh odatda va bir nechta yordamchilar ishtirokida o‘tkaziladi. Nuqtalar o‘rniga tushib qoldirilgan so‘zni toping?

- a) mezon
- b) moderator
- c) gipoteza
- d) tashqi omil

3. Fokus-guruh bu.....

- a) kompaniyaga bo‘lgan munosabatni oshirish
- b) muhokama qilinadigan mavzu namunasi
- c) turli mavzularda ma’lumot to‘plash usuli
- d) ma’lumotlarni chop etish guruhi

4. Fokuslangan intervyu birinchi marta nechanchi yilda ishlatilgan?

- a) 1941
- b) 1991
- c) 1898
- d) 1944

5. “Focused intervyu” kitobi kim tomonidan jamlangan?

- a) R.Merton
- b) G.Gertsog
- d) K.Linney
- c) R.Kryuger

8 - MAVZU: KUZATISH METODI.

1. Ijtimoiy ishda kuzatish metodi. Kuzatish metodining mazmun mohiyati.
2. Ilmiy kuzatishning alohida belgilari. Sotsiologik kuzatish xususiyatlari.
3. Kuzatish turlari. Rasmiylashtirilgan kuzatish. Ichki va tashqi kuzatish. Ichki anonim kuzatish.
4. Kuzatish metodining yutug'i va kamchiliklari. Kuzatish metodida kuzatuvchining roli.

Kuzatuv-Tadqiqotchi begona partiyalar, o'qilgan ob'yektlarning holati va munosabatlariga oid bilimlar, davlatlar va munosabatlari to'g'risida maqsadli voqelik hodisalarini maqsadli idrok etishi. Kuzatuv ma'lumotlarini tuzatish uchun shakllar va texnikalar boshqacha bo'lishi mumkin: kuzatish, fotosurat, kino yoki boshqa texnik vositalar. Ma'lumot to'plash usuli sifatida kuzatuv xususiyati - o'qish bo'yicha ob'yekt haqidagi ko'p qirrali taassurotlarni tahlil qilish.

Xulq-atvorning mohiyatini, yuz ifodalari, imo-ishoralar, hissiyotlarning ifodalarini bilish imkoniyati mavjud. Kuzatuvning ikkita asosiy turi mavjud: kiritilgan va tugallanmagan.

Agar odamlarning xatti-harakati guruh a'zosi sifatida o'qishga kirsa, unda u kuzatuvga kiritiladi. Agar sotsiolog yon tomondan tahsil olsa, unda u kuzatuv emas.

Kuzatuvning asosiy ob'yekti jismoniy shaxslarning xatti-harakati va ijtimoiy guruhlar va ularning faoliyatining shartlari.

Sotsiologik tadqiqotlar usullaridan biri - kuzatuv, uning ostida birlamchi maxsus ma'lumot to'plami to'g'ridan-to'g'ri tushuniladi va to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladigan tadbirlar va shartlar bilan tanishadi. Sotsiologiyada kuzatish boshqa usullar ostida asosiy ma'lumot to'plashning eng oddiy usuli hisoblanadi. Biroq, kundalik hayot va ilmiy kuzatuvda kuzatuv bir xil emas. Ilmiy kuzatuv natijaning rejalashtirilgan, tizimli, keyingi tekshiruvi bilan tavsiflanadi.

Sotsiologik adabiyotda siz turli xil kuzatuvlar bilan tanishishingiz mumkin: rasmiylashtirilgan va norasmiy, kiritilgan va tugallanmagan. Birinchi ko'rinish - Tadqiqotchi voqealarda ishtirokchi bo'lganida (masalan, jamoa, sotsiolog, kasbiy, taksi haydovchisi va hk), ikkinchi - kuzatuv o'rganilgan tadbirlarda tadqiqotchiga aralashmaslik bilan amalga oshiriladi. U yerda maydon tabiiy sharoitda tabiiy muhitda olib borilgan kuzatuvlar va laboratoriyada bo'ladi. Ikkinchisi ko'pincha psixologik va ijtimoiy-psixologik tajribalarda qo'llaniladi.

Kuzatuvlar u yerda muntazam, ma'lum bir vaqtni o'rganish uchun qat'iy ishlab chiqilgan rejada va muntazam bo'lmagan (qisqa muddatli), ular "aql-idrok" bosqichida o'quv farovonligini shakllantirish yoki boshqa usullar bilan olingan ma'lumotlarni (so'rovlar va boshqalar) boshqarishning dastlabki asos sifatida o'tkaziladi. Kuzatuvning har bir turi o'z ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Kuzatuvning ijobiy tomoni shundaki, bu sizning asosiy ishtirokchilarning asosiy harakatlanuvchi sabablarini o'rganishga imkon beradi. Uning salbiy tomonlari o'rganilgan hodisani baholashning ob'yektivligini yo'qotish xavfi, chunki tadqiqotchi ko'pincha kuzatilgan holda o'zini aniqlaydi. Hayotning bir qator sohalari kuzatuv uchun deyarli yoki mutlaqo mumkin emas.

Kengaytirilgan kuzatuv ancha oson, ammo u hodisa haqida ko'proq ma'lumot beradi. Ushbu kuzatuv bilan odamlarning harakatlarining sabablari kuzatuvchining roli bilan belgilanadi .

Kuzatuv ochiq va yashirin - Bular qo'shgan kuzatuvning qarashlari. Birinchi holatda, ob`yekt kuzatilganligini biladi va albatta, ularning xatti-harakatlariga mos keladigan o'zgarishlar kiritadi. Tadqiqotchi ob`yektga nisbatan g'azablangan ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga tajriba, tadqiqotlar yo'qoladi. Yashirin kuzatuv bilan bu kamchilik yo'q qilinadi, ammo ,savol axloqiy tomoni haqida bo'ladi.

Ijtimoiy axborotni (sodda va nisbatan kichik moliyaviy xarajatlarni to`plash usuli sifatida kuzatuvning barcha jozibadorligi bilan farqlanadi. Birinchidan, bular ma'lumotlarning vakillik (ishonchliligi) kafolati bilan bog'liq qiyinchiliklardir. Kuzatuvchiga nisbatan mahalliy tadbirlarni, faktlarni qayd etadi. Ko'p sonli hodisalarni qamrab olish deyarli qiyin. Shunday qilib, voqealarni sharhlashda xatolar, odamlarning amaldagi shaxslarning sabablari nuqtai nazaridan xatolar ehtimoli. Xatolarning ehtimolligi, shuningdek, nafaqat kuzatadigan sotsiolog har doim mos keladigan o'ziga xos xususiyatga ega. Ushbu tizimga tayanib, sotsiolog o'zining o'z yo'lida, ba'zi dalillar, hodisalarni izohlaydi. Ammo idrokning barcha sub'ektlari bilan materiallarning asosiy mazmuni ob`yektiv vaziyatni ham aks ettiradi. Amaliyot nafaqat ob`yektiv ma'lumotni kuzatishning asosiy qobiliyatini tasdiqlaydi, balki kuzatuv natijalari bo`yicha subyektivlikni aniqlash va bartaraf etishning hal qiluvchi vositasi bo'lib xizmat qiladi. O'qitilgan hodisa haqida ob`yektiv ma'lumotlarni olish uchun ijtimoiy fazilatlardan foydalanishni boshqarish usullaridan foydalanadi: kuzatish monitoringi; boshqa usullar bilan boshqarish; qayta kuzatish uchun murojaat qilish; Taxmin qilingan atamalar yozuvlaridan istisno va boshqalar.

Kuzatish, agar u bir xil sharoitda va bir xil ob`yekt bilan bir xil natijalarga erishsa, ishonchli deb hisoblanadi.

Tajriba - bu boshqariladigan va boshqariladigan sharoitlarda yangi bilim olishning umumiy ilmiy usuli. Sotsiologiyada u tabiiy fanlar sohasidan kelib chiqqan. Taturik (laboratoriya, dala) va aqliy (model) eksperimentlar mavjud. Ularning har biri o'z ijobiy va salbiy tomonlariga ega.

Ushlab turish o'rmon tajribalari sotsiologiya, jamoat hayotida - ish oddiy emas. Odamlardan tashkil topgan ijtimoiy tadqiqot ob`yektlarining tabiati bilan cheklangan va uning mohiyati bittaga tushirilgan: tadqiqot ob`yektiga zarar etkazmaslik. Shu sababli, ichki sotsiologik tajribalarning aksariyati kichik guruhlarda olib boriladi va ijtimoiy va psixologik tajribalar bilan keng tarqalgan.

boshchiligidagi olimlarning tajribalari keng shon-shuhratga ega bo'ldi. Zagorskning xalqaro bolalar trace-dagi Ilyenkova. Ulardan olingan natijalar hali ham ushbu tajribalar haqida bilgan har kimni ko'paytiradi.

KUZATISH (psixologiyada) — voqelikdagi narsa va hodisalarni rejali, uzluksiz, batartib, mukammal idrok qilish; voqelikni hissiy bilish uslubi. Kuzatish Aristotel zamonidan hozirgi davrgacha kuzatuvchilarning asosiy tadqiqot vositalaridan biri sanaladi. U hissiy bilishning omillari, xususiyatlari, qonuniyatlari to'g'risida dastlabki tasavvurlar hosil qilishga qaratilgan inson faoliyati shaklidir. Kuzatishning qay darajada bo'lishi qo'yilgan maqsadning aniqligiga, kuzatilayotgan narsa va voqealar haqida oldindan bilimga ega bo'lishga, kuchli, barqaror diqqat bilan faol fikrlashga va h. k. ga bog'liq. Kuzatishda idrok va tafakkur uzviy bog'lanadi. Kuzatishda tegishli xulosalar chiqariladi, fakt, voqealar nazariy tahlil etiladi, farazlar olg'a suriladi. Kuzatishning ob'ektiv (tashqi Kuzatish) va sub'ektiv (ichki, o'zini o'zi kuzatish) turlari mavjud. Kuzatish orqali odamlarning diqqati, his-tuyg'ulari, imo-ishoralari, sezgirligi, xulq-atvori, nutqi, faoliyati, muomala maromi va boshqalar o'rganiladi. O'zini-o'zi Kuzatish (introspektsiya)dan ifodalangan psixolog o'zining xulqi, muomalasi to'g'risida ilmiy, haqqoniy xulosa chiqara biladi. Vyurtsburg psixologiya maktabi (Germaniya) namoyandalari K. Byuler (1879 — 1922), A. Messer (1867-1937), O. Kyulpe (1862— 1915) psixologik tajribalarni dastavval o'zini-o'zi Kuzatish metodi yordamida o'zlari ustida o'tkazganlar.

Kuzatish voqelik sodir bo'lishini, atrof muhitni, inson shaxsini muayyan qismlarga, yo'nalishlarga fikran ajratish; Kuzatishning ko'lamini, xususiyati va o'ziga xosligini aniqlash; barcha holat, alomat, tashqi ko'rinishning o'ziga xosligini qayd qilish; to'plangan materiallarni matematik statistik hisoblash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Kuzatishning sistemali, epizodli, dala sharoitli, laboratoriyaviy, tabiiy, davriy (bir martali) ko'rinishlari, shuningdek, turli vositalari va shakllari mavjud.

Kuzatishda R. Beylzaning interaktsiya (o'zaro ta'sir) uslubini (bahs, munozara chog'ida o'zaro ta'sir imkonini aniqlash maqsadida) qo'llash ijobiy natijalar beradi.

Kuzatish metodi. Fanda bu metodning ob'ektiv (tashqi) va sub'ektiv (o'zini o'zi) kuzatish turlari mavjud. Inson psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatish uchun quyidagilarga e'tibor berish maqsadga muvofiq: kuzatishning maqsadi va vazifasini qat'iy belgilash; kuzatish ob'ektini tanlash, ya'ni kimni va nimani kuzatish; kuzatiluvchining yoshi va jinsini aniqlash; tadqiqot o'tkazish va rejasini tuzish; kuzatish qancha muddat davom etishini qat'iylashtirish; kuzatishni shaxsni qaysi faoliyatlarida (o'yin, mehnat, o'qish, sport) amalga oshirishini belgilash; kuzatish o'tkazishning shaklini (yakka, guruh, jamoaviy) qayd etish; kuzatilganlarni qayd qilib borish vositalarini tanlash, saralash (kundalik, suhbat daftari, kuzatish varaqasi, video magnetofon, fotoapparat, video kamera va boshqalar).

Suhbat uyushtirishdan avval tadqiqotchi beriladigan taxminiy savollarni tayyorlab qo'yadi. Bunda sinaluvchilarning yoshi, jinsi, qiziqish doirasi, imkoniyati

hisobga olinadi, shuningdek, ularni toliqtirib qo'ymaslikning diqqat markazda turishi ijobiy natijalar berishi mumkin.

Faoliyat mahsulini tahlil qilish metodi.

Bu metod psixologiyada inson xotirasi, tafakkuri, qobiliyati va xayolining xususiyatlarini aniqlash maqsadida keng qo'llaniladi. Odam chizgan rasmlar, yasagan o'yinchoqlar, modellar, to'qigan narsalar, tikkan qo'g'irchoqlar, to'qib, so'zlab berilgan hikoyalar, texnik konstruktsiyalar sxemasini tushunish kabilarni tahlil qilish orqali ularning mantiqiy xotirasi, tafakkuri, badiiy va abadiy qobiliyati, ijodiy xayoli, texnik ijodi yuzasidan materiallar to'plash mumkin. Mazkur metodda ijod mahsulini yaratgan jismoniy shaxs bevosita ishtirok etmaydi. Tekshiriluvchi bilan tekshiruvchi (ob'ekt bilan sub'ekt) o'rtasida muloqot o'rnatish uchun shaxsning psixikasi to'g'risida sirdan muayyan hukm va xulosa chiqaradi. Tekshiruvchi (o'qituvchi, murabbiy, psixolog) ekspert tariqasida shaxslar ijodiyotiga baho beradi, bunda mehnat mahsulining shakli, mazmuni, sifati, hajmi, xususiyati bilan bir keskin tafovut qilishi nazarda tutiladi. Ijodiy faoliyat mahsullarini tahlil qilish orqali har xil yoshdagi va kasbdagi odamlarning psixik xususiyatlari to'g'risida ma'lumotlar to'plash mumkin.

Lekin ulardagi ruhiy o'zgarishlar, kamol topish va bularning kechishini ifodalovchi materiallar yig'ish uchun bu metod yetarli emas.

Test metodi. Test tushunchasi inglizcha sinash, tekshirish demakdir. Shaxsning aqliy o'sishini, qobiliyatini tekshirishda qo'llaniladigan qisqa standart masala, topshiriq, misol, jumboqlar test deb ataladi. Test ayniqsa insonning qanday kasbni egallashi mumkinligini kasbga yaroqligi (moyilligi) yoki yaroqsizligini, iste'dodlilar yoki aqli zaiflarni aniqlashda, odamlarni muayyan o'lchovlarga binoan saralashda keng qo'llaniladi. Ushbu metodning qiymati tajribaning ilmiylik darajasiga, tekshiriluvchining mahoratiga va qiziqishiga, yig'ilgan psixologik ma'lumotlarning xolisligi va ularni ilmiy tahlil qila bilishga bog'liqdir.

Psixologiyada test metodi 1905 yildan boshlab fransuz psixologlari Bine va Simon insonning aqliy o'sish va iste'dod darajalarini o'lchash imkoniyati borligi g'oyasini olg'a surganidan keyin qo'llana boshlandi. Ko'pchilik jahon psixologlari testlarni shaxsning iste'dod darajasini aniqlash vositasi deb bildiradi. Biroq ular tekshirilayotgan hodisalarning psixologik mezoni hisoblanmaydi. Ma'lumki, bir muammoning yechimini izlash turli psixologik vositalar bilan amalga oshiriladi. AQSh, Angliya, Fransiya, Shvetsariya testologlar tadqiqot ob'ektlarini o'zgartirib turadilar va qobiliyat, tafakkur, bilim, ko'nikma hamda malakalarni aralash holda o'rganishga intiladilar. Sinash jarayonida qatnashchilarning emotsional holati va salomatligiga bog'liq ruhiy kechinmalarni inobatga olmaydilar. Lekin rus psixologlari K.M.Gurevich, V.A.Krutetskiy va boshqalar qo'llaydigan testlar tubdan

boshqacha tamoyil asosida tuzilgan. Ular testlarning tafakkuri ko'rsatkichi (indikator) bo'lishi uchun harakat qiladilar va bu borada muayyan yutuqlarga erishganlar. Shuningdek, tafakkur jarayonining sifat xususiyatlarini bilmay turib, inson qobiliyatining mohiyatini yoritib bo'lmaydi, degan qoidaga, an'anaga amal qilgan holda testlardan foydalanilmoqda.

Psixologiya fanining empirik (amaliy) metodlari turkumidan muhim o'rin egallagan, diagnostik xususiyatli metodlaridan biri – kuzatish metodidir. Mazkur metod fanimizning eng qadimgi tadqiqot vositasi bo'lib hisoblanib, uzoq o'tmish zamonidan to hozirgi davrgacha ilmiy izlanuvchilarning asosiy tekshiruv qurollaridan biri bo'lib, keng ko'lamda foydalanib kelinmoqda. Lekin bugungi kunda uning ob'ekti, ko'lami yanada kengaydi, murakkab psixologik jarayonlar, holatlar, hodisalar, kechinmalar, faoliyat va muomala xususiyatlarini o'rganish imkoniyati tug'ildi, sifat hamda mazmun jihatidan katta o'zgarishlar yuzaga keldi.

Kuzatishning texnologiyasi takomillashdi, uning yangi shakllari, vositalari, usullari paydo bo'ldi, xolislik (ob'ektivlik) darajasi ortdi, ishonchliligini ifodalovchi mezonlar, o'lchovlar yaratildi. Buning natijasida kuzatish metodi psixologiya fanining universal tadqiqot metodlari qatoriga kiritilib, uning barcha sohalarida qo'llanilmoqda, ayniqsa, tatbiqiylik imkoniyatining yuksakligi, statistik hisoblashga beriluvchanlik xususiyati bilan boshqa metodlardan ajralib turadi. Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqqan holda uning yoritilmay qolib ketgan jihatlari, tarkiblari, yordamchi jabhalari yuzasidan mulohaza yuritamiz.

Kuzatish metodining texnologiyasi quyidagilardan tashkil topadi:

Kasb-hunar egalari qadimdan e'zozlanib kelingan. Bizning davlatimizda ularga nisbatan hurmat-ehtirom o'zligimizni anglash tufayli yanada jamiyatimizda bilimdon, mustaqil fikrlovchi, yuqori malakali, ma'naviyatli, mohir kasb egalari tobora ko'proq talab qilinmoqda. O'zbekiston Respublikasi hukumatining Qaror va Nizomlarida mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasiga katta ahamiyat berilmoqda va ular haqida alohida g'amho'rlik qilinmoqda. Shu bilan birga, tor sohadagi kasbdan asta-sekin keng qamrovli universal kasbga o'tish muammosi, g'oyasi ilgari surilmoqda. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ko'rsatib o'tilganidek, mehnat va kasbiy tayyorgarlik sifatini yanada yaxshilash, uzluksiz ta'limning faol metodlarini qo'llash, yangi pedagogik texnologiyani amaliyotga tadbiiq etish, ta'lim va tarbiya birligi tamoyilini sobitqadamlik bilan amalga oshirish lozim.

Sharq mutafakkirlari ta'limotida o'g'il va qizlarga ta'lim va tarbiya berish, ularga kasb-hunar o'rgatish g'oyasi muhim o'rin egallaydi. Qadimiy an'analarimizga binoan hunarmand va kasb, me'mor va naqqosh, dehqon va chorvador, to'quvchi va nonvoy ustoz – shogird munosabatlarini amalga oshirib kelmoqdalar. Dono halqimiz “Ustozidan o'zmagan shogird – shogird emas”, “Hunarli kishi aslo xor bo'lmas”, “Ustoz otangdek ulug'”, “Ta'lim bergan

ustozingdan ayrilma” singari maqollarni ijod etganlar va farzandlarining barkamol bo’lib ulg’ayishini orzu qilganlar.

Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Farobiy kasb-hunar to’g’risida ilk fikrlarini bildirib, qimmatli maslahatlar bergan, chunonchi, ta’lim – so’z va ko’nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish-harakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan, u bilan qiziqqan kishilar shu kasb-hunarning chinakam shaydosi bo’lishini aytgan. Bu mulohazalardan anglashilib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo’lib kelgan.

Buyuk qomusiy olim sifatida barcha hodisalarning mohiyatini ilmiy jihatdan ochib berishga harakat qilgan sharq mutafakkirlaridan biri – Abu Ali Ibn Sinodir. Uning pedagogik-psixologik qarashlari ilmiy asosda qurilgan bo’lib, u bolaning fe’l-atvori va tasavvurlarini shakllantirishda umuminsoniy g’oyalar qo’llanishini yaratgan hamda murabbiy, ota-onalarga uni qattiq tan jazosidan ko’ra, shaxsiy ibrat orqali voyaga yetkazish ma’qulligini ko’rsatgan. Mutafakkirning “Donishnoma”, “Risolai ishq”, “Uy xo’jaligi”, “Tib qonunlari” asarlari mamlakatimiz xalqlari odob-axloq psixologiyasi va tabobat olamida alohida o’rin tutadi.

Mutafakkirning mehnatsevarlik tarbiyasi borasidagi fikrlari ham diqqatga sazovordir. Jumladan, u har bir bolani biror hunarga o’rgatmoq shart, deydi. Yosh yigit biror hunarni o’rgansa, uni hayotga tatbiq eta olsa va mustaqil hunar tufayli oilani ta’minlaydigan bo’lsagina, otasi uni uylantirib qo’ymog’i lozim, deb hisoblaydi. O’spirin hunar egallashi bilan unda nafaqat axloqiy hislar, balki xarakterning irodaviy xislatlari ham tarkib topa boshlaydi. Hunar egallash orqali o’spirinlarda sabr-bardoshlik, chidamlilik, mehnatsevarlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, zukkolik kabi insoniy sifatlar shakllanadi.

Ibn Sino har bir insonning mijozidan kelib chiqqan holda unga alohida e’tibor berish kerakligini ta’kidlashi tufayli juda katta amaliy ish qilganligiga guvoh bo’lish mumkin. Uning fikricha, har bir inson faqat unga tegishli bo’lgan xususiyatlargagina egadir, unga o’xshagan insonlar kamdan-kam bo’ladi.

Hozirgi davrda ham allomaning falsafiy-psixologik qarashlari, ijtimoiy hayotimizda o’z qimmatini yo’qotgani yo’q. Uning tarbiya va mijoz xususidagi fikrlari alohida ahamiyatga ega bo’lib, shaxslararo munosabatlar etikasiga munosib hissa bo’lib qo’shilgan. Olimning falsafa, mantiq, psixologiya, siyosiy-ijtimoiy fanlar bo’yicha bizga meros qilib qoldirgan asarlari bashariyat uchun dastur amal sifatida xizmat qiladi. Bu borada M.G.Davletshin va K.Q.Mamedovlarning “Ibn Sinoning psixologik qarashlari” (Toshkent Davlat Agrar Universiteti-2002 yil) risolalari diqqatga sazovordir.

XI asrning buyuk mutafakkiri Yusuf Xos Hojib o’zining “Qutadg’u bilig” asarida inson va uning hayotiga oid qarashlarini tahlil qilgan. U odamning Alloh tomonidan yaratilganligini hamda odamning dunyoga kelishi va uning kelajakda

qanday odam bo'lib voyaga yetishi, ajdodi va kelib chiqishiga, hayotda shug'ullanayotgan faoliyatiga, atrofga nisbatan munosabatlariga bog'liqligini aytib: "Kimning nasli otadan boshlab toza bo'lsa, undan elga yaxshilik, ko'p manfaatlar keladi" deb hisoblaydi.

Iste'dodli shoir, yetuk tarixchi, mohir tarjimon Muhammad Rizo Ogahiy o'zining ijodiy faoliyatida o'g'il va qizlarning aqliy, hissiy va jismoniy imkoniyatlarini g'oyat ziyraklik bilan kuzatgan holda, ularning fe'l-atvorlarini tezroq bilib olish, salbiy va ijobiy sifatlarini osonroq aniqlash, yoqimsiz hatti-harakatlarini bartaraf etish mumkin degan xulosaga keladi. Ogahiy o'z davridagi kasb-hunar sohalari, xalq udum va an'anasiga o'zining qimmatli fikrlarini bildirgan. U xalq an'analari hamda urf-odatlarini to'g'risida izohlar berar ekan, turli kasb ustalarining inson kamolatidagi ahamiyatini birma-bir ta'riflab beradi.

XII-XVI asrlarda yashab ijod etgan mutafakkir allomalardan Jaloliddin Rumiy, Abu Rayhon Beruniy, Mir Alisher Navoiy, Xorazmiy va boshqalarning asarlarida, qo'llanmalarida, falsafiy-psixologik mulohazalarida turli kasblarga oid durga teng bo'lgan fikrlar talaygina.

XX asrning yetuk ma'rifatparvari Abdulla Avloniyning 1913 yilda yozilgan "Turkiy Guliston yoxud ahloq" asarida bola tarbiyasi, uning ijtimoiy ahamiyati falsafiy-pedagogik jihatdan tushuntirilib berilgan. Olim ta'lim va tarbiya jarayonida oila va jamoatchilikning o'rni ularning o'zaro hamkorligini ulug'laydi. Uning talqiniga qaraganda, barkamol shaxsning ko'p qirrali bilimlarga ega bo'lishi, yaxshi bir kasb-korning sirlarini egallashi ko'p jihatdan ijtimoiy muhit bilan oilaviy sharoitning uyg'unligiga bog'liqligini ta'kidlaydi.

Tayanch so'zlar va iboralar: ichki va tashqi kuzatish, sotsiologik kuzatish, ilmiy kuzatish, kuzatish turlari, ijtimoiy ishda kuzatish metodi, yakka, guruhiy, kuzatish metodi, faoliyat mahsulini tahlil qilish metodi, test metodi.

Muhokama uchun savollar:

1. Kuzatuv nima?
2. Kuzatuv qanday shakllarda bo'ladi?
3. Tajriba nima?
4. Kuzatishning qanday shakllari mavjud?
5. Test tushunchasi qaysi tildan olingan.

Test:

1. "Keys - stadi" so'zining ma'nosi nima?
 - a) vaziyatga baho berishni o'rganish
 - b) aniq vaziyatni o'rganmoq, tahlil qilmoq

c) vaziyat haqida ma'lumot yig'ish

d) aniq baholangan vaziyat

2. Keys-stadi o'quv jarayonida ma'lum bir maqsadga erishish yo'li sifatida qo'llansa, metod qanday bo'ladi?

a) metod aniq yo'nalgan bo'ladi

b) metod to'g'ri xususiyatga ega bo'ladi

c) metod xarakteriga ega bo'ladi

d) metod jarayon uchun mos bo'ladi

3. G'arb mamlakatlaridagi ta'lim muassasalarida keys-stadi metodidan foydalanish o'quv rejasining necha foizini tashkil qiladi?

a) 80

b) 100

c) 50

d) 25

4. "Case-true life" so'zi qanday ma'noni anglatadi?

a) haqiqiy hayot

b) yaxshi hayot

c) to'g'ri fikr

d) aniq bir ma'noga ega emas

5. Chet ellarda biznes-maktablarda odatiy vaziyatlarni o'rganishdan keyslar uchun vaqtning o'rtacha necha foizi ajratiladi?

a) 100% dan 50% gacha

b) 25% dan 90% gacha

c) 50% dan 25% gacha

d) to'liq 100%

9-MAVZU: SOTSIAL EKSPRIMENT.

1. Ilmiy eksperiment xususiyatlari. Sotsial eksperiment metodologiyasi va metodikasi.
2. Eksperiment o'tkazish protsedurasi.
3. Eksperimentda guruhni shakllantirish.

Eksperimentni tashkil etish va o'tkazish murakkabliklari. Eksperiment metodi. Bu metodda turli yoshdagi inson, odamlar psixologiyaning nozik ichki bog'lanishlari, qonuniyatlari, xossalari, murakkab mexanizimlari: sun'iy tushunchalarning shakllanishi, nutqining o'sishi, tafakkurining rivojlanishi, favqulotdagi holatidan chiqish, muammoli vaziyatini hal qilish jarayonlari, shaxsning his-tuyg'ulari, xarakteri va tipologik xususiyatlari o'rganadi.

Buning uchun eksperiment materialini sinchkovlik bilan tanlash, ob'ektiv tarzda har xil holat va vaziyatlar yaratish, sinaluvchining yoshi, aql-idroki, xarakter xususiyati his-tuyg'usi, qiziqish va saviyasiga, turmush tajribasiga, ko'nikma va malakalariga alohida e'tibor qaratish shart. Eksperiment metodi tabiiy va laboratoriya metodlaridan iborat bo'lib, psixologik-pedagogik masalalarni hal qilishda tabiiy eksperiment metodi qo'llaniladi. Rus psixologi A.F.Lazurskiy tomonidan 1910 yilda ilmiy asoslangan mazkur metod odamlarning psixologik o'zgarishlari, o'zaro munosabatlari, qobiliyatlari, is'tedodlari, diqqati, xotirasining mahsuldorligi, irodaviy sifatlari kabi muammolar hal qilinadi. Tabiiy eksperiment sharoitida sinaluvchilar tekshirilayotganligidan bexabar bo'lishlari, ta'lim-tarbiya jarayonida berilayotgan bilimlar, shakllantirilayotgan fazilatlar tadqiqot maqsadiga muvofiqlashtirilishi lozim. Odatda sinaluvchilar uchun qiyinlashtirilgan vaziyatlar, murakkabroq muammolarni qo'yish orqali ularning ichki imkoniyatlari, tarbiyalanganlik darajalari oldinroq ro'yobga chiqishini ta'minlash tadqiqotning asosiy vazifasidir.

Laboratoriya metodi yordamida shaxs diqqatining sifatlari, sezgisi, idroki, xotirasi va tafakkurining xususiyatlari, emotsional hamda irodaviy va aqliy zo'riqish singari murakkab psixik holatlar tekshiriladi. Asboblarning ko'rsatilishi bo'yicha o'zgarishlar, rivojlanish dinamikasi, jismoniy va aqliy toliqish, his-tuyg'u shijoati, asabiy zo'riqish, jiddiylik, tanglik qanday sodir bo'layotganini ifodalovchi ma'lumotlar olinadi.

Eksperiment metodi aniqlovchi, tarkib toptiruvchi (tarbiyalovchi) va nazorat qismlarga bo'linadi. Eksperimentning aniqlovchi qismida psixik xususiyat, jarayon va holat o'yin, mehnat, o'qish, sport kabi faoliyatlarda tadqiq qilinadi. Bunda tadqiqot ob'ektining aynan shu paytdagi holati, imkoniyati aniqlanadi, lekin tekshiruvchi sinaluvchiga sub'ektiv, ya'ni o'z ta'sirini o'tkazmaydi. Shu davrda

sinaluvchiga hatto yo'llovchi savollar bilan ham yordam bermaslik tajribaning bosh tamoyili hisoblanadi.

Biografiya (tarjimai xol) metodi. Inson psixikasini tadqiq qilish uchun uning hayoti, faoliyati, ijodiyoti to'g'risidagi og'zaki va yozma ma'lumotlar odamlarning tarjimai holi, kundaligi, xatlari, esdaliklari muhim ahamiyatiga ega.

Shu bilan birga o'zgaralar tomonidan to'plangan tarjimai holga aloqador materiallar: esdaliklar, xatlar, rasmlar, tavsiflar, magnitofon ovozlari, fotolavhalar, hujjatli filmlar, videokamera tasviri, taqrizlar tanbehlar ham o'rganilayotgan shaxsni to'laroq tasavvur etishga xizmat qiladi. Xatto shifokorning kasallik tarixi hujjati ham bolaning tug'ilganidan to boshlang'ich ma'lumot olgunicha davr oralig'ida salomatlik darajasi qanday bo'lganligi to'g'risidagi faktlar bilan tanishish imkonini beradigan material hisoblanadi.

Tarjimai xol metodi inson psixikasining suhbat va tajriba metodlari vositasida o'rganib bo'lmaydigan jihatlarini ochishda yordam beradi. Mazkur metod orqali, masalan, ijodiy xayol bilan bog'liq jarayonlar: shariyat, musiqa, nafosat, tasviriy san'at, texnik ijodiyotning nozik turlari va shaxsning ma'naviyat, qadriyat, qobiliyat, iqtidor, istedod, salohiyat kabi fazilatlarini kuzatiladi. Inson ongining namoyon bo'ishi rivojlanishi, o'ziga xos individual va ijtimoiy xususiyatlari atoqli shaxslar bildirilgan mulohazalarida, asarlarida o'z ifodasini topadi. A'lomalar to'g'risidagi zamondoshlari, izdoshlari, safdoshlarining ta'rifu tavsiflari orqali avlodlardan avlodga o'tadi. Xuddi shu ijtimoiy uzluksizlik natijasida ajdodlar bilan avlodlar o'rtasida vorislik hodisasi ijtimoiy psixologik voqeylik vujudga keladi va ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotining uyg'unligini taminlaydi.

Biografik ma'lumotlar odamlarning o'zini o'zi tarbiyalashi, nazorat qilishi, o'zining shaxsiy uslubini yaratishi, kamolot cho'qqisiga erishishi jarayonidan iborat –namuna, aniq mezon harakatlantiruvchi to'rt vazifani o'taydi. Xuddi shu boisdan mazkur ma'lumotlar insonning ichki regulatsiyasi funksiyasini bajaradi ideal tanlash uchun imkon yaratadi, avval taqlid, so'ng unga tenglashish uchun intilish (identifikatsiya) omilini barpo qiladi.

Tajriba - bu boshqariladigan sharoitlarda yangi bilim olishning umumiy ilmiy usuli. Sotsiologiyada u tabiiy fanlar sohasidan kelib chiqqan. Taturik (laboratoriya, dala) va aqliy (model) eksperimentlar mavjud. Ularning har biri o'z ijobiy va salbiy tomonlariga ega.

Sirli sotsiologik tajribalar juda keng tarqalgan. Deyarli ular statistik tahlil usullari mavjud bo'lgan har bir sotsiologik tadqiqotda mavjud. Ilmiy tajribalar Ijtimoiy jarayonlarni kompyuterda modellashtirishda zarurdir. Bunday holda, tajriba rasmiylashtirilgan va xalaqitsiz parametrlar bo'yicha ikki guruhi tavsiflanadi. Rasmiylashtirilgan parametrlar Mashina tillari tizimi tomonidan taqdim etiladi,

odamning norasmiy parametrlari- bu shaxsning tushunchalari, senariylari, qiymat yo'nalishi. Ular dialog oynasi bilan o'zaro ta'sir qiladi.

Sirli (model) eksperimentlar sizga toktiv ijtimoiy eksperiment strategiyasini aniqroq aniqlash imkonini beradi, ammo u hech qachon uni butunlay almashtira olmaydi. Shu munosabat bilan rus olimining so'zlarini eslab qolish o'rinli M. V. Lomonosov: "Men faqat xayoldan iborat mingdan ortiq fikrga ega bo'lgan bitta tajriba qildim."

Eksperimentning samaradorligini aniqlash uchun uning bir nechta xatti-harakati o'rinli, ular davomida tajriba aniqligi ishlab chiqilmoqda va bitta ijtimoiy muammoning asosiy yechimlari tekshiriladi. Tajribadan maqsadga erishish uchun - vazifa juda murakkab, chunki uning natijalari ko'pincha kuchliroq tizim ta'siri bilan buzilgan.

Xulosa qilib aytganda, sotsiologik tadqiqotlarda ishlatiladigan yana bir usulni ko'rib chiqdik - hujjatlarni tahlil qilish usuli. Qoida tariqasida, sotsiologiyadagi hujjatda ular ijtimoiy faktlar va jamiyatda faoliyat ko'rsatayotgan va rivojlanayotgan ijtimoiy asoslar to'g'risida ma'lumot beradigan manbalar nazarda tutilgan.

Biroq, ularning o'z navbatida, ularning barcha xilma-xilligining tizimli munosabatini olish uchun hujjatlar bilan ta'minlangan imkoniyatlardan foydalanish, hujjatlarning xilma-xilligini aniqlashga yordam beradi, uning asosida bir yoki boshqa hujjatda belgilangan ma'lumot yozib qo'yilgan shakldagi hujjatdan qanday foydalanish va uni qanday tahlil qilish mumkinligiga bog'liq.

Fiksatsiya shaklida ma'lumotlar quyidagilarga bo'linadi:
yozma hujjatlar (ma'lumotlar matn shaklida ko'rsatilgan);
statistik ma'lumotlar (raqamli shakllanish);
imonografik hujjatlar (kino, fotoapparat);
fonetik hujjatlar.

Hujjatlarni tahlil qilishning turli xil usullari mavjud, ammo sotsiologik tadqiqotlar amaliyoti an'anaviy (klassik) va rasmiylashtirilgan (miqdoriy) hisoblanadi.

An'anaviy, klassik tahlil "Hujjatdagi ma'lumotlarni tadqiqotchi tomonidan har biri alohida holatda qabul qilingan ma'lum bir nuqtadan kiritishga qaratilgan barcha aqliy operatsiyalar tushuniladi. Hujjatlarni an'anaviy tahlili o'rganilgan hodisalarga chuqur tahlil qilish imkonini beradi, ular o'rtasidagi mantiqiy aloqa va qarama-qarshiliklarni aniqlaydi, bu hodisalarni va muayyan axloqiy, siyosiy, estetik va boshqa pozitsiyalarni baholaydi. Ushbu tahlil tarkibni to'liq, har tomonlama aniqlashga qaratilgan.

An'anaviy tahlil subyektivligini yengib o'tish istagi tubdan boshqalarning rivojlanishiga olib keladi, rasmiylashtirilgan (miqdoriy) hujjatlarni tahlil qilish usuli yoki tarkibni tahlil qilish, ba'zida ular bu usulni bir xil deb atashadi.

Tarkibni tahlil qilish yoki matn mazmuni ilmiy tahlili, gumanitar bilimlar, sotsiologiya va kritologiya, tarixiy tanqid va boshqa sohalarda qo`llaniladigan ilmiy-tadqiqot usulidir. Ammo rivojlanish asosan sotsiologik tadqiqotlar bilan bog'liq. Ya'ni, u matnni chuqur anglash bilan bog'liq, jamiyatni o'quvchilar, tinglovchilar va auditoriyalarni tayyorlash va qayta ishlash bilan bog'liq. Matn, hujjatlar, ularning to'liqligi mavjud bo'lgan yerda kontent-analitik tadqiqotlar mavjud.

Ularning tug'ilishida matnli gazeta materiallarini o'rganish uchun tarkibni tahlil qilish qo`llanilgan. Uning xususiyatlaridan biri, u ommaviy axborot vositalarini o'rganishda eng katta dasturni topadi: matbuot, televideniya, radio. Ammo u hujjatlarni tahlil qilishda ham qo`llaniladi: hisobotning har qanday turi, majlislar, konferensiyalar, hukumatlararo bitimlar va boshqalar. Ushbu usul ko'pincha turli xil maxsus xizmatlar tomonidan ishlatiladi.

Sotsiologik tadqiq, gazeta matnlari, bitimlar, protokollar, kontraktlar va boshqalar tahlili ob`yekti sifatida harakat qiladi. Gazeta, jurnallar, televideniya dasturlarining o'zgarishi asosida shartnomalar, bayonotlar matnlarida, konvoriy va mafkuraviy qurilishlar, siyosiy kuchlarning shakllanishi, ijtimoiy institutlarning faoliyati to'g'risida baholanishi mumkin. Bunda tahlil ob`yekti bevosita ijtimoiy institutlar, jamoat tashkilotlari va partiyalar bo`ladi.

Tahlilchi sotsiolog ma'lum bir belgilar (muallif, muharrir, tanqid qiluvchi) matnni tayyorlash va idrok etishga ta'sir qiladi. Bu ularning faoliyati tegishli muassasalar va tashkilotlarning tizimiga kiritilganligi izohlanadi. Sotsiologning vazifasi, tadqiqotchi - tahlil ob`yekti va tarkibining mazmuni va tarkibi matnda hujjatlar bo'lgan tizimlardagi munosabatlarning xususiyatini aniqlaydi. Dastlab bir qator vositachilikni tahlil qilib, ijtimoiy qiziqish institutining ishlashi va rivojlanishining ob`yektiv shakllarini o'rganish mumkin. Buyuk paleontolog Kuier, bir marhumning bitta suyagi sifatida hayvon uning tashqi qiyofasini tikladi va shaxsiy yoki individual bo'laklarga mo`ljallangan sotsiolog kompleks ijtimoiy qonunlarga bo`ysunishning empirik ekanligini takidlaydi. Pragmatik kontent-tahlil modellari matnlarni chuqurroq ko'rib chiqish uchun qo`llaniladi. Ular muammoning mutlaq yo'nalishi va to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita muallifning pozitsiyalari yoki niyatlarini bildiradigan matnning ushbu belgilaridan chiqib ketishadi. Texnik ijro nuqtai nazaridan ushbu yondashuv yanada murakkabroq, chunki o'rganilayotgan xususiyatlar matnda ko'pincha aniq ifodalanadi. Tadqiqotning uslubiy printsiplari va texnik uslublarini ajratib ko'rsatish kerak. Uslubiy printsiplar o'rganilgan hodisalarning mazmunli talqinini aniqlaydi.

Texnik usullar sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish vositasidir. Ma'lumot tadqiqotchining holatiga qarab, uning nazariy tushunchasining mohiyatiga qarab ajralib turishi mumkin. Kontentni tahlil qilishning o'ziga xos xususiyati kuzatuv

birligi hisoblanadi, ammo o'qish ob'yektining informatsion talqinida namoyon bo'ladi. Tarkibni tahlil qilish matn tarkibiga ega.

Matn va uning tarkibi birinchi tartibning voqelikini o'rganish uchun ifodalanadi. Sotsiologning vazifasi matnda bo'lgan faktlar, tadbirlar, munosabatlar, ular haqidagi matnning havolasini aniqlashdir. Bundan tashqari, ushbu matn uchun material tanlash printsiplarini aniqlaydigan bu pozitsiyalar, qiziqishlar, bu juda yorqin nima qilingan va sahna ortida qolgan narsalar.

Ushbu muammolar tarkibni tahlil qilishning uslubi tomoni ko'proqdir. Ammo uning uslubiy, texnik tomonlari ham mavjud. Bular, masalan, vazifalar tahriri, tarkibiy qismlar va tarkibiy qismlarni yagona shakllarga ajratish, ishonchlikni ta'minlovchi, ishonchlik, olingan ma'lumotlar bilan taqqoslash kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Qisqasi, tarkibni tahlil qilishning mohiyati semantik bo'linmalarning tadqiqotchilarining ba'zi bir ma'lumotlari massivida (matn, mikrofon materiallari va boshqalar) qanday aks etayotganligini hisoblashda. Tadqiqotchi uchun eng murakkab va mas'uliyatli - bu semantik bo'limlarni belgilash. Bu matnda ko'rsatilgan belgilar, ma'lum epitelar, xususiyatlar, shaxsiy xususiyatlar, davlat, siyosiy arboblarni, muallifning muayyan masalaga nisbatan ijobiy yoki salbiy holat bo'lishi mumkin. Har xil mavzu (ob'yekti) ni ajratish mumkin: guruh, shaxsiyat, rol o'ynash funksiyasi, jamoat tashkilotlari, jamoat tashkiloti, partiyalar, olomon va boshqalar.

Bir xil semantik tarkib turli lingvistik vositalar yordamida ifodalanishi mumkin. Bu degani, tadqiqotchi ularning o'ziga xos empirik ko'rsatkichlarini shakllantirishi kerak.

Nazorat guruhi eksperimental davolanishni olmagan ishtirokchilardan iborat. Eksperiment o'tkazilayotganda ushbu odamlar tasodifiy tanlangan bo'lib, bu guruhda bo'lishlari kerak. Ular, shuningdek, eksperimental guruhda bo'lgan yoki davolanishni olgan shaxslarga o'xshash.

Ular davolanishga qaramay, ular tadqiqot jarayonida muhim rol o'ynaydi.

Eksperimentallar eksperimental guruhni davolash guruhining ta'sirini aniqlash uchun tekshirish guruhiga solishtiradilar. Taqqoslash guruhi sifatida xizmat qiladigan bo'lsak, tadqiqotchilar mustaqil o'zgaruvchilardan ajralib, uning ta'siriga qarashadi.

Nazorat guruhi tajriba jarayonida muhim rol o'ynaydi. Bu guruh tadqiqotchilarga ishlab chiqarilgan mustaqil o'zgaruvchiga ta'sir qanday ta'sir qilishini ko'rish uchun eksperimental guruhni nazorat guruhiga solishtirishga imkon beruvchi benchmark vazifasini bajaradi.

Ishtirokchilar tasodifiy nazorat guruhiga yoki tajriba guruhiga tayinlanganligi sababli, guruhlar bilan taqqoslanishi mumkin. Ikki guruh orasidagi farqlar shuning uchun mustaqil o'zgaruvchining manipulyatsiyasi natijasidir. Eksperimental guruh tajribali guruhda mustaqil o'zgaruvchining manipulyatsiyasi bundan mustasno bo'lib, ikkala guruh bilan ham xuddi shunday tartibni amalga oshiradi.

Sotsiologik tadqiqotlar empirik ma'lumotlari aniq xulosalar chiqarishga, tendentsiyalarni aniqlab, dasturda ilgari surilgan farazlarni tekshirishda qo`l keladi. Olingan dastlabki sotsiologik ma'lumot umumlashtirilishi, tahlil qilish va ilmiy jihatdan talqin qilinishi kerak. Buning uchun barcha to`plangan so'rovnomalar va ishtirokchilar tekshirilishi kerak. Ma'lumotlar guruhiga, stol, grafikalar, diagrammalar va boshqalar kiradi.

Sotsiologik tadqiqotlar paytida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish vositalar tarkibini to'ldirish, shakllar, kartalar va boshqalarni to'g'irlash turli xil, yondashuvlar aniqlash kerak. Tadqiqotchilar doim kerakli sifat darajasiga "olib kelishga" harakat qilishi kerak.

Dastlab, har bir savolga javobning to'g'riligi aniqlanadi va agar kerak bo'lsa, javob tuzatiladi. Masalan, savolga: "Siz o'z jamoangizning mehnat shartnomasida ishlab chiqarilgan korxonaga ma'muriyati bilan belgilangan asosiy sharoitlarni bilasizmi?" Ko'pincha javob: "Ha, bilaman." Ammo keyin savolnomada ochiq nazorat masalasi bor: "Agar bilsangiz, ularni nomlang, iltimos." Bu tugatilmagan qoladi. Agar respondent intervyuer, so'rovnoma sifatida ishlayotgan bo'lsa, unda belgi quyidagi savolga qarshi turishi kerak: "Bilmayman va hokazo" va boshqalarga javob berish qiyin bo`ladi. Bandlik shartnomasi shartlari. Agar respondent anketani mustaqil ravishda to'ldirsa, unda aniq javob olish qiyin. Bunday holda, alternativa "Ha," " javob berish qiyin " va hokazo javoblarni berishingiz mumkin.

Doimiy talablar respondentlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari (jinsi, yoshi, ta'lim va boshqalar) bilan bog'liq masalalarga yanada qat'iy talablar beriladi. Agar ushbu savollarga javoblar bo'lmasa, unda asboblarga to'plami butun masaladan chiqariladi. Noqonuniy bilan to'ldirilgan hujjatlar, shuningdek, kompyuterda ishlov berish uchun qulay bo'lmagan yozuvlar mavjud emas.

Anketada nominal miqyosda odatda respondentning fikrlari, respondentning maqsadlari, ob'yektiv xususiyatlarini (jinsi, yoshi, millati va boshqalar) hissa qo'shishga yordam beradigan masalalarga mos keladi. Rasmiy shkalasi (tartib) So'rovnoma va bo'sh intervyularning asosiy soniga to'g'ri keladi. Savolga javob berish variantlari xususiyatning pasayishi yoki intensivligini oshirishning qat'iy tartibida taqsimlanadi. U ma'lumotni batafsil matematik qayta ishlashni talab etadi. Sotsiologik tekshirishda uning xususiyatlari bilan o'lchanadi: yosh, ta'lim, ish tajribasi, o'qish va hk.

Birlamchi ijtimoiy ma'lumotlarini umumlashtirishning eng oddiy shakli guruhlash. Ushbu bosqichda aniq xususiyatlar ajratilgan yoki bitta belgi (masalan, jinsi, yosh, ta'lim) va respondent bir yoki boshqa guruhga tanlangan xususiyatga muvofiq qabul qilinadi. Respondentlarning javoblari umumlashtirilsa, oddiy guruhlar amalga oshiriladi. Aynan shu ishni eng muhim belgi sifatida ta'lim

darajasini olish orqali amalga oshirilishi mumkin. Ammo bu guruhda ikki va uch yoki to'rt guruh bo'lishi kerak.

Tanlangan guruhlarini osongina solishtirish, taqqoslash, shunga o'xshash, ushbu yoki boshqa ijtimoiy hodisa, sabablar, saylov uchastkasining manfaatlarini chuqurroq tahlil qilish mumkin. Guruhning belgisini tanlash sotsiologik tadqiqotlar, shuningdek uning farazlarining vazifalari bilan oldindan belgilanadi. Guruhning belgisini tanlashda xato guruhlarining xususiyatlarini tahlil qilishda xatolarga olib keladi. Bir xil empirik materialdan foydalanish, turli xil tadqiqotchilar Dietrial jihatdan qarama-qarshi xulosalar berishi mumkin.

Sotsiologik ma'lumot:

nominal belgi (kasb, millati va boshqalar);

tarozi taroziga mos keladigan xususiyatlar (masalan, mehnatning mohiyati bo'yicha: qo'lda mehnat, mexanizmlar, mashinalar, intellektual ishlarni sozlash, moslashmalar, intellektual ishlarni sozlash);

miqdoriy xususiyatlar (guruhlar soniya qiymati bilan ajralib turadi, masalan, yosh intervallari bo'yicha guruhlar: 18-20 yil, 21-23, 26-30 va boshqalar).

Nominal va tartibli guruhlar bilan ishlash matematik texnikalar yordamida amalga oshiriladi va miqdoriy asosda taqsimlangan guruhlar matematik statistikadan foydalangan holda o'rganilmoqda. Bu tarkibiy, tipologik, analitik bo'lishi mumkin - bularning barchasi o'qish davomida hal qilingan vazifalarga bog'liq. Masalan, respondentlarning yosh tarkibini aniqlash kerak. Bunday holda, takroriy yosh intervallari bo'yicha guruhlar, respondentlarning butun to'liqligiga xos bo'lgan ob'yektiv asos bilan tasniflanadi. Agar respondentlardan bir guruh, masalan, xususiy mulkka "munosabati" deb ajratish kerak bo'lsa tipik guruhlash (respondentlarning tegishli turlari ajratilgan). Va nihoyat, tahliliy guruh ikki yoki bir nechta belgilarda amalga oshiriladi va ularning munosabatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Agar siz axloqiy tarbiya va adabiyot masalalari bo'yicha qiziqish (gazeta, jurnallar) bo'lgan qiziqish bilan bog'liq muammolar mavjudligini tekshirishingiz kerak bo'lsa, unda guruhlash ushbu ikki xususiyatga ko'ra bajarilishi kerak.

Sotsiologik jihatdan, qoida tariqasida, hech biri ajralib turmaydi, ammo respondentlarning bir necha guruhlarini (yosh, ta'lim, yashash joyi va boshqalar). Har bir guruh ba'zi ajratilgan raqamga mos keladi. Guruhlash natijasida olingan bunday bir qator raqamlar sotsiologlar deb nomlanadi. Ikki xil distributiv mavjud: o'zgaruvchanlik va atribut. O'zgaruvchan tarqatish oraliq'i o'rganilgan hodisalarning miqdoriy belgilariga, jarayonlarning miqdoriy belgilariga asoslanadi; Aniqlovchi - Miqdoriy xususiyatlar bo'yicha respondentlarni guruhlash natijalarini aks ettiradi. Bunday holda, topilgan hodisalar, jarayonlarning o'zaro bog'liqlik rishtalari sotsial ravishda o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Sotsiologik ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish, empirik tadqiqotlarda keng qo'llaniladigan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun statistik va matematik usullarga imkon beradi. Biroq, olingan taqsimlashning barcha qadriyatlarini, o'rganishda qo'llanilgan matematik va statistik usullar, tadqiqotlar konsepsiyasida hal qiluvchi ma'lumotlarning hal qiluvchi roli, sotsiolog ilmiy-e'tirozlari tushunchasi bilan hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tuzatishning umumiy mantig'i statistik ma'lumotlarni raqamli qiymatlar (foiz, arifmetik o'rtacha va boshqalar), ammo sotsiologik ma'lumotlar sifatida o'zgartirishdir. Bunday ko'rsatkichlar ma'lum bir semantik yukni olib yuradigan talqinning natijasidir. Aftidan, siz "Har bir raqamli qiymatning turli nuqtai nazaridan izohlash mumkin" deb da'vo qiladigan mualliflar bilan kelishib olishingiz mumkin.

Sinov farazlarining tabiati tadqiqot turiga qarab belgilanadi.

Aerobik tadqiqotlar bo'lsa, gipoteza tadqiqot natijasida hisoblab chiqilgan raqamli ahamiyatga ega bo'lgan deb taxmin qilingan ma'qullanish munosabati bilan tekshiriladi. Masalan, Jamoadagi axloqiy va psixologik muhitning qoniqarsiz holati to'g'risidagi bayonotning mavjudligi, agar bizda olingan ma'lumotlar to'liq bo'lsa, 50% respondentlarning to'liq befarqligi va 12% - har qanday muammolarni kutish mumkin.

Ta'riflangan (va hatto ko'proq tahliliy) tadqiqotlarga kelsak, unda gipotezani sinovdan o'tkazish tartibi sezilarli darajada murakkablashadi. Shunday qilib, yuqoridagi ma'lumotlar (jamoadagi axloqiy va psixologik muhitda) o'zlari bu odamlar kim ekanligi to'g'risida ma'lumot bermaydilar, chunki asboblardagi o'ziga xos ijtimoiy-demografik ma'lumotlar mavjud emas. Binobarin, o'rtacha qadriyatlar faqat o'tish yo'lidagi birinchi qadamdir. Ikkinchisini, iloji boricha yaqinroq yaqinlashish uchun uchinchi bosqichni bajarish kerak. Buning uchun kichik guruhlar to'liq suhbatga kiritilgan umumiy xususiyatlardan ajratilishi kerak.

Agar indikatorga har qanday o'rtacha qiymatga aylantirish kerak bo'lsa va uni boshqa qiymatlar bilan taqqoslash qiyin bo'lsa yoki umuman (masalan, yangilik tufayli), baholash standarti tadqiqotchi haqidagi bilimdir yoki ushbu masala bo'yicha mutaxassis. Bir yillik faoliyatidan so'ng so'rov o'tkazildi, uning vazifasi javobni baholash uchun asosiy savol Asbob: Respondentlar ish haqining yangi shakli bilan qoniqishadi. Shu bilan birga, respondentlarning 57 foizi ijobiy javob berishdi. Ushbu natija (indikator) ni optimistik yoki pessimistik nuqtai nazardan baholashingiz mumkin. Maqsadli baho olish uchun siz muammoni bilishingiz va tajriba o'tishi kerak. Buni o'zi yoki taklif qiluvchi yoki taklif qilingan mutaxassis bajaradi.

Ichki va tashqi korrelyatsiya yordamida tadqiqot o'tkaziladigan agregatsiyaning tarqalish seriyasini indikatorga o'zgartirishning yana bir usuli - bu ichki va tashqi korrelyatsiya yordamiga nisbatan bir xil kichik guruhlar bilan taqqoslash. Ichki

korrelyatsiya - bu raqamli seriya elementlarini taqqoslash, ochiq - ikki yoki undan ortiq tarqatish taqqoslash, ularda korreled seriyasi uchun. Masalan, ikki xil guruhning yangi sharoitda va oldingi to'lovning oldingi shakli bo'yicha taqsimlanishi, belgilangan atribut bilan taqqoslanishi mumkin: ular har kuni ishlashga ketadigan narsalar bilan taqqoslanishi mumkin.

Ichki korrelyatsiya, albatta, guruh natijalarini raqamli seriyalarda eng katta qiymat aniq ko'rinadigan holatlarda aniqlaydi. Elementlarning korrelyatsiyasi: Savolga javob berganda: "O'zingizning ishingizga qanday munosabatdasiz?" 37% respondentlarning 58 foizi quyidagicha saylandi: "Men barcha kuchlarni, bilimlarni berishga intilaman," Men hamma narsani kerak, ammo ko'proq kerak yo`q", - deb javob berdi:" Qoida tariqasida, Men istaksiz ishlashim kerak. "Ushbu javoblardan respondentlar unvonini qanday qurishini ko'rish mumkin.

Agar ichki taqqoslash qiyin bo'lsa, unda raqamli seriyalarning tashqi taqqoslanishi qo'llaniladi.

Qabul qilingan ma'lumotlarning tahlili natijalari, qoida tariqasida, hisobot Mijoz (tadqiqotchi), ilmiy xulosalar va tavsiyalarga qiziqadigan sotsiologik tadqiqotlar haqida. Tadqiqot hisobotining tuzilishi asosiy tushunchalarni tez-tez operatsionlashtirish mantiqiyotiga, ushbu hujjatni tayyorlash, ko'rsatkichlardagi sotsiologik ma'lumotlarni inobatga oladi. Hisobotda bayonotlar soni odatda o'quv dasturida shakllangan gigazlar soniga to'g'ri keladi.

Qoida tariqasida, hisobotning birinchi bo'limi o'rganilgan ijtimoiy muammolarning qisqacha asosini o'z ichiga oladi, tadqiqot parametrlarini tavsiflaydi (namunaviy, axborotni yig'ish usullari, o'qish ishtirokchilari soni, vaqti ish va boshqalar). Ikkinchi bo'limda ijtimoiy-demografik belgilar (jins, yosh, ta'lim va boshqalar) bo'yicha tadqiqotlar ob'yekti tavsifi beriladi. Keyingi bo'limlarda dasturda ilgari surilgan gipotezlarga javoblarni qidirishni o'z ichiga oladi.

Hisobotning bo'limlari (yoki boblari), paragraflarga bo'lish mumkin. Har bir bo'lim yoki hatto paragraf xulosalarni bajarish tavsiya etiladi. Hisobot umumiy xulosalar asosida amaliy tavsiyalar shaklida berish yaxshidir. Hisobot uchdan to'rtgacha o'nlab yoki ikki yoki uch yuz sahifada ko'rsatilgan bo'lishi mumkin. Bu tadqiqotning moddiy, maqsad va vazifalariga bog'liq.

Hisobotda hisobotning barcha uslubiy hujjatlari mavjud: dastur, reja, vositalar va boshqalar. Ko'pincha dasturlar kiritilmagan ochiq savollarga javoblarni tez-tez joylashtiradi. Bu amalga oshirilishi kerak, chunki ushbu hujjatlar yangi ilmiy dasturni tayyorlashda qo'llanilishi mumkin.

Sotsiologik tadqiqotlar mohiyati

Ijtimoiy hayot doimiy ravishda inson oldida ko'p savollarni, qaysi biri ilmiy tadqiqotlar yordamida, xususan sotsiologik jihatdan yordam berishi mumkin. Biroq, ijtimoiy inshootni o'rganish aslida sotsiologik tadqiqotlardir.

Sotsiologik tadqiqotlar - Bu mantiqiy ketma-ket uslubiy, uslubiy protseduralar tizimi, bitta maqsadga bo'ysunadi: ijtimoiy ob'yekti, fenomenon jarayonga nisbatan aniq va ob'yektiv ma'lumotlarni olish. Sotsiologik tadqiqotlar sotsiologiya uchun aniq ilmiy usullar, uslublar va protseduralarni ishlatishga asoslanishi kerak.

Sotsiologik tadqiqotlar jarayonining mohiyati to'g'risida aniq va aniq tushunish uchun, tizim bilan va sotsiologik tadqiqotlar jarayonida qo'llaniladigan tushunchalarning mohiyati bilan shug'ullanish kerak.

Metodologiya - ilmiy bilimlarni qurish, shakllar va usullar tamoyillari va haqiqatni o'zgartirish tamoyillari doktorinasidan iborat. U oddiy, har qanday fan tomonidan ishlatilgan va bir yoki boshqa fanni bilishning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Sotsiologik tadqiqotlar usuli - Bu bilim tizimini qurish va asoslash usuli. Usul harakati sifatida sotsiologiyada va umumiy ilmiy nazariy usullar, (mavhum, qiyosiy, tipik, tizimli va boshqalar) va empirik usullar (matematik-statistik, sotsiologik ma'lumotlarni to'plash usullari: so'rov, kuzatuv, hujjatlarni tahlil qilish va boshqalar mavjud).

Har qanday sotsiologik tadqiqotlar bir nechta narsani anglatadi :

1. Tadqiqotni tayyorlash. Ushbu bosqich - maqsadlar, dastur va rejalashtirish, mablag'larning ta'rifi va rejalashtirish, shuningdek sotsiologik ma'lumotlarni tahlil qilish va qayta ishlash usullarini tanlashda foydalaniladi.

2. Boshlang'ich sotsiologik ma'lumotlarni to'plash. Foydalanilmagan ma'lumotlarni har xil shakllarda (tadqiqotchilar, respondentlar, respondentlar, hujjatlardan ko'chirma va boshqalar).

3. Olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va aslida qayta ishlash uchun yig'ilgan ma'lumotlarni tayyorlash.

4. Qayta ishlov berilgan ma'lumotni tahlil qilish, tadqiqot natijalari bo'yicha ilmiy hisobotni tayyorlash, shuningdek xulosalar shakllantirish, mijoz uchun tavsiyalar va takliflarni ishlab chiqish.

Sotsiologik tadqiqotlar turlari.

Bilimlar usuliga muvofiq sotsiologik bilimlarning xususiyatiga ko'ra, ajratib turadi:

- nazariy tadqiqotlar. O'ziga xos xususiyat nazariy tadqiqotlar Tadqiqotchi ob'yektning o'zi (hodisasi) bilan ishlaydi, ammo ushbu ob'yektni aks ettiruvchi tushunchalar bilan (fenomenon);

- empirikli tadqiqot. Bunday tadqiqotlarning asosiy mazmuni ob'yektdagi haqiqiy, haqiqiy ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishdir.

Tekshiruv natijalaridan foydalanish to'g'risida ro'yxatga olish.

Tadqiqotlar ro'yxati:

Aksariyat empirik tadqiqotlar qo`llanilgan. Olingan natijalar jamoat hayotining turli sohalarida amaliy qo`llanma hisoblanadi.

Shuningdek, sotsiologlarning asosiy tadqiqoti bu

- asosiy - fanni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar olimlar, idoralar, universitetlarning tashabbusi bilan amalga oshiriladi va nazariy gipotexnika va tushunchalarni tekshirish uchun akademik muassasalar tomonidan amalga oshiriladi.

- qo`shimcha - amaliy muammolarni hal qilishga qaratilgan. Ko'pincha empirik tadqiqotlar mijozlari tomonidan tijorat tuzilmalari, siyosiy partiyalar, Ommaviy institut, mahalliy boshqaruvlar kiradi.

O'qishni takrorlashiga qarab:

- asosiy - Siz bolaning har qanday ijtimoiy ob`yektning holati, pozitsiyasi, statistikalari, hodisa yoki jarayon haqida fikrlarni olishingizga imkon bering ;

- takrorlamoq - dinamikani aniqlash, ularning rivojlanishidagi o'zgarishlarni anglash.

Maqsadlar va vazifalar tabiati bilan, shuningdek, ijtimoiy hodisa yoki jarayonni tahlil qilishning kengligi va chuqurligi, sotsiologik tadqiqotlar quyidagilarga bo'linadi:

- razvedka (aerobik, ehtimollik). Ushbu tadqiqot bilan siz juda cheklangan vazifalarni hal qilishingiz mumkin. Aslida, bu "ishlaydigan" asboblardan yordamida amalga oshiriladi. Asboblardan ijtimoiy ishda boshlang'ich ma'lumotlar to`plami amalga oshiriladigan hujjatlarni chiqarishadi. Bularga so'rovnoma, bo'sh intervyu, so'rovnoma va kuzatuv natijalari uchun kartalari kiradi.

- Tasviriy tadqiqotlar to'liq, yetarli darajada ishlab chiqilgan dastur va sinovdan o'tgan asbob asosida amalga oshiriladi. Odatda, ob`yekt turli xil xususiyatlarda farq qiladigan odamlar soni qanchalik katta bo'lsa, tegishli o'rganish turi qo`llaniladi. Bu shahar, tuman, turli yoshdagi odamlar yashaydigan va ish, ta'lim darajasi, ya'ni shahar aholisi bo'lishi mumkin. Aholining oilaviy ahvoli, moddiy yordam va hokozalar kiradi.

- Tahliliy tadqiqot. Bunday tadqiqotlar bu hodisani nafaqat tuzilishni tasvirlash va uning asosiy miqdoriy va sifatli parametrlarini nimani aniqlash uchun zarur bo'lganda eng chuqur o'rganishni maqsad qiladi. Sotsiologik ma'lumotlarni to`plash usullariga ko'ra, tahliliy tadqiqotlar birlashtirilgan. Unda bir-birlarini to'ldirib, turli xil saylovlarni, hujjatlarni tahlil qilish, kuzatuv qo`llanilishi mumkin.

Sotsiologik tadqiqotlar tayyorlash.

Har qanday sotsiologik tadqiqotlar uning dasturini ishlab chiqishdan boshlanadi. Sotsiologik tadqiqotlar dasturi ikki jihatdan ko'rib chiqilishi mumkin. Bir tomondan, bu sotsiologik tadqiqotlar ilmiy asoslimi, ilmiy asosli darajada baholanishi mumkin bo'lgan asosiy ilmiy qidiruv hujjatidir. Boshqa tomondan,

dastur tadqiqotning ma'lum bir uslubiy modelidir, unda uslubiy printsiplar, tadqiqotning maqsadi va vazifalari, shuningdek ularga qanday erishish mumkinligi aniqlanadi.

Sotsiologik tadqiqotlar dasturi - bu muammoning nazariy tushunchasidan ma'lum empirik tadqiqot vositasiga o'tishi uchun mantiqiy oqilona sxemani aks ettiruvchi ilmiy hujjat. Sotsiologik tadqiqotlar dasturi asosiy metodik va o'z ichiga olgan asosiy ilmiy hujjatli tadqiqotdir.

1. Ijtimoiy muammo haqida so'zlash. Sotsiologik tadqiqni o'tkazish sababi ijtimoiy tizimni rivojlantirishda, ushbu quyi tizimlarning yoki individual elementlari, qarama-qarshiliklar va muammoning mohiyatini tashkil etadi.

2. Ob'yektni aniqlash va o'rganish. Muammoni shakllantirish muqarrar ravishda o'rganish ob'yektining ta'rifini keltirib chiqaradi. Ob'yekt - bu sotsiologik tadqiqotlarga yo'naltirilgan hodisa yoki jarayon (ijtimoiy voqelik maydoni, odamlar)ga ta'luqlidir. Ob'yekt qarama-qarshilikning tashuvchisi bo'lishi kerak. Bunda ob'yekt tavsiflanishi kerak:

Bunday parametrlarga ko'ra, fenomenning belgilari professional tegishli (sektor);

Fazoviy cheklovlar (mintaqa, shahar, qishloq);

Funksional yo'nalish (ishlab chiqarish, siyosiy, maishiy);

- Vaqtinchalik cheklovlar;
- Uning miqdoriy o'lchovi ehtimoli.

Narsa – To'g'ridan-to'g'ri o'rganishga bog'liq bo'lgan ob'yektning bir tomoni. Odatda, fan tarkibida muammoning markaziy sonida, bu namunalarni aniqlash yoki o'rganilayotgan qarama-qarshilikning markaziy tendentsiyasi bilan bog'liq bo'lgan muammolar mavjud.

Muammolarni oqlashdan so'ng, ob'yektning ta'riflari va mavzu o'rganish maqsadi va vazifalarini shakllantirishi mumkin, bunda asosiy tushunchalar aniqlanadi va izohlanadi.

Tadqiqotning maqsadi - o'qishning umumiy yo'nalishi, turli harakatlar va operatsiyalarning tabiati va tizimli tartibini belgilaydigan harakatlar loyihasi.

Vazifa tadqiqotlari - Bu muammoni tahlil qilish va hal qilishga qaratilgan aniq nishonlarning kombinatsiyasi.

Tadqiqotning maqsadiga erishish uchun aynan qanday amalga oshirilishi kerak.

Asosiy tushunchalarni sharhlash – bu tadqiqotning asosiy nazariy qoidalarining empirik qiymatlarini, sodda va tuzatiladigan tarkibiy qismlarga o'tish jarayoni.

Sotsiolog muammo haqida dastlabki tushuntirishni amalga oshirdi. Gipotezalarni shakllantiradi. Sotsiologik tadqiqotlar gipotezasi - ijtimoiy hodisalar o'rtasidagi muloqotning tabiati va mazmuni to'g'risidagi ilmiy taxmin.

Gipotezaning vazifasi: bilimlarni yaxshilaydigan yoki umumlashtiradigan yangi ilmiy bayonotlarni olish.

Dasturning uslubiy qismini amalga oshirish bilan bog'liq muammolarni hal qilgandan so'ng, metodik bo'limga o'ting. Dasturning uslubiy qismini yaratish butun sotsiologik tadqiqotlar, shuningdek metodologiyadan topshiriqlarni amaliy yechimiga o'tishga yordam beradi.

Dasturning uslubiy qismi tarkibida bunday tarkibiy qismlar ajratib turadi: umumiy ma'lumot to'plash yoki namunaning ta'rifi, tahlil usullari va mantiqiy ma'lumotlarni tavsiflash uchun asos qayta ishlash sxemasi, tadqiqotning ish rejasini tayyorlash, strategik tadqiqot rejasini ishlab chiqish.

Tayanch so'zlar va iboralar: Sotsiologik tadqiqotlar usuli, Metodologiya, Sotsiologik tadqiqotlar, hujjatlarni tahlil qilish usuli, tajriba, eksperiment o'tkazish, Sotsial eksperiment, ilmiy eksperiment, miqdoriy hujjat, klassik tahlil, yozma hujjatlar, statistik ma'lumotlar, imonografik hujjatlar, fonetik hujjatlar.

Muhokama uchun savollar:

1. Eksperiment metod nimalarni o'rganadi?
2. Eksperiment metodini fanga kim olib kirgan?
3. Biografiya metodi haqida gapiring?
4. Laboratoriya metodida nimalarni o'rganish mumkin?
5. Fiksatsiya shaklidagi ma'lumotlar qanday turlarga ajratiladi?
6. Gipotezaning vazifasi nima?

Test:

1. O'zgaralar tomonidan to'plangan tarjimai holga aloqadan materiallarga nimalar kiradi?
 - a) qog'oz nusxalari, oilaviy ahvoli
 - b) qarindoshlar tomonidan berilgan ma'lumotlar
 - c) esdaliklar, xatlar rasmlar, tavsiflar
 - d) bunday materiallar mavjud emas
2. Tasodifiy hodisalar tadqiqotlarda nominal shkalada ifodalanib, ular qanday guruhlanadi?
 - a) faktlar bo'yicha
 - b) tasodifiy kattaliklar bo'yicha
 - c) tushunchalar bo'yicha
 - d) individlar sifat-xususiyatlari bo'yicha
3. Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda tanlov usuli asoslarini tushunish uchun qanday tushunchalar katta ahamiyatga ega?
 - a) ehtimollik nazariyasi va matematik statistika

- b) fizik va matematik nazariyalar
- c) butun olam tortishish qonuni
- d) bunday tushunchalar ahamiyatga ega emas

4. Muayyan ijtimoiy muammo ijtimoiy psixologik tadqiqot jarayonida nima bo'lib xizmat qiladi?

- a) vosita
- b) predmet
- c) aloqa
- d) jarayon

5. Tasodifiy kattaliklar qanday hodisa hisoblanadi?

- a) amaliy
- b) anonim
- c) tasodifiy
- d) bunday hodisa mavjud emas

10-MAVZU: KONTENT-ANALIZ METODI.

1. Kontent analiz hujjatlarlarni formal tahlil qilish vositasi sifatida. Sotsiologik tadqiqotda bu metoddan foydalanish imkoniyatlari. Hujjatlarni formal tahlil qilishning metodologik masalalari. Hujjatlar tili muammosi.
2. Kontent-analiz mohiyati, uning umumiy tavsifi, kuchli va kuchsiz tomonlari. Semantik, sintaksis, pragmatik va miqdorliq tahlil. kontent-analiz texnikasi. "Mazmun birligi", "kuzatish birligi", "o'lchash (hisob-kitob) birligi" tushunchalari. Mazmun birliklarini loyihalashtirish usullari. Kontent-analizni amalga oshirish metodikasi.
3. Hujjatlarni tanlash va hujjat tipidagi ma'lumotlarning sifati. Jamoatchilik fikrini o'rganishda kontent-analiz metodlaridan foydalanishning afzalliklari.

Sotsiologik tadqiqotlar - bu yagona maqsadga bo'ysunadigan mantiqiy izchil uslubiy, uslubiy va tashkiliy-texnik protseduralar tizimi: o'rganilayotgan ijtimoiy hodisa haqida aniq ob'yektiv ma'lumotlarni olish.

Birinchi qadam sotsiologik tadqiqot uni tayyorlashdan boshlanadi: maqsad, dastur, reja haqida fikr yuritish, qayta ishlash vositalari, muddatlari, usullarini aniqlash va hokazo.

Ikkinchi bosqich- birlamchi sotsiologik ma'lumotlar to'plami. Bu turli shakllarda to'plangan umumlashtirilmagan ma'lumotlar - tadqiqotchining eslatmalari, hujjatlardan ko'chirmalar, respondentlarning individual javoblari va boshqalar.

Uchinchi bosqich- sotsiologik tadqiqot jarayonida to'plangan axborotni (so'rovnoma, suhbat, kontent-tahlil va boshqalar) kompyuterda qayta ishlashga tayyorlash, ishlov berish dasturini tuzish, kompyuterda qayta ishlash.

Va nihoyat, Yakuniy bosqich- qayta ishlangan axborotni tahlil qilish, o'rganish natijalari bo'yicha ilmiy hisobot tayyorlash, buyurtmachi, boshqaruv sub'ekti uchun xulosalar va tavsiyalarni shakllantirish.

Sotsiologik tadqiqotning turi maqsad va vazifalarning tabiati, ijtimoiy jarayonni tahlil qilish chuqurligi va boshqalar bilan oldindan belgilanadi. Sotsiologik tadqiqotning uchta asosiy turi mavjud: razvedka (uchuvchi), tavsifiy va analitik.

Matn va uning mazmuni tadqiqot uchun birinchi darajali haqiqatni ifodalaydi. Sotsiologning vazifasi matnning matnda muhokama qilinadigan faktlar, hodisalar, munosabatlar bilan bog'liqligini aniqlashdir. Ammo bundan tashqari, u uchun ma'lum bir matn uchun material tanlash tamoyillarini belgilovchi pozitsiyalar, qiziqishlar, munosabatlarni belgilash muhimdir: nima yorqin, jozibali, nima ta'kidlangan va aksincha, nima retushlangan va nima. butunlay ramkadan tashqarida.

Bu muammolar ko'proq mazmun tahlilining uslubiy tomoni bilan bog'liq. Lekin uning uslubiy, texnik tomoni ham bor. Bularga, masalan, vazifalarni shakllantirish, toifalar va mazmun birliklarini taqsimlash, grammatik tuzilmalarni bir xil shakllarga qisqartirish, olingan ma'lumotlarning ishonchligini, solishtirilishini ta'minlash kabi masalalar kiradi. Xulosa qilib aytganda, kontent-tahlilning mohiyati tadqiqotchini qiziqtirgan semantik birliklarning qandaydir axborot massivida (matn, mikrofon materiali va boshqalar) qanday aks etishini hisoblashdan iborat. Tadqiqotchi uchun eng qiyin va mas'uliyatli vaqt bu semantik birliklarni tasvirlashdir. Bu matnda tilga olingan personajlarning ijtimoiy mansubligi, ayrim epitelar, xususiyatlar, shaxsiy xususiyatlar, davlat arboblari, siyosiy arboblarni sanab o'tish tartibi, muallifning muayyan masala bo'yicha ijobiy yoki salbiy pozitsiyasi bo'lishi mumkin. Harakat sub'ektining (ob'yektining) har xil turlarini ajratish mumkin: guruh, shaxs, rol funksiyasi, jamoat tashkilotining organi, partiya, olomon va boshqalar.

Induktsiya metodi

Oliy ta'lim tizimida ta'lim jarayoni, asosan, ukuv dastur va rejaları asosida tashkil kilinadi va boshkariladi. O'quv dasturlar ta'lim sifati va mazmunini belgilovchi asosiy me'yoriy xujjat xisoblanadi. Demak, ushbu me'yoriy xujjatlar mexnat bozorining talablarini to'liq kamrab olgan xolda ishlab chikilishi zaruriy shart xisoblanadi. Agar ukuv dasturlar mexnat bozori talablariga mos bulmasa,

demak, ushbu dasturlar asosida ukitilayotgan mutaxassislar xam uning talablariga tulik javob bermaydi. Olib borilgan tadvikotlar oliy ta'lim tizimida foydalanilayotgan me'yoriy-huquqiy xujjatlar induktsiya metodi asosida ishlab chikilganligini kursatdi. Ushbu metodda ishlab chikilgan ukuv reja va dasturlarda bilim, ko'nikma va malakalarni umumiylik yondashuvida uzlashtirishga karatilgan bulib, ta'lim jarayoni mexnat bozori talablari bilan uzviyliyini tulik ta'minlashga imkon bermaydi xamda talabalarning uzlashtirish sifatiga salbiy ta'sir kiladi.

Izlanishlar shuni kursatdiki, me'yoriy-xukukiy xujjatlarni induktsiya metodida emas, balki deduktsiya metodida ishlab chikish belgilangan maksadlarga muvofik keladi. Deduktsiya metodida mexnat bozorining umumiy maksadlariga kasbiy ta'limning xususiy maksadlari orkali erishiladi. Oliy ta'lim tizimi oldiga kuyilgan asosiy vazifa - davlat, jamiyat va mexnat bozori talablari asosida kadrlar tayyorlash. Ushbu talablarning tulik ijrosini ta'minlash strategiyasi ta'lim me'yoriy-xukukiy xujjatlarida ilmiy metodlar bilan asoslangan bulishi shart xisoblanadi. Mehnat bozori talablari darajasida kadrlar tayyorlash uchun me'yoriy xujjatlarga kuyiladigan talablar kandy tartibda va mazmunda bulishini kurib chikamiz. Mexnat bozorida xar bir kasbiy yunalish bir necha faoliyat turini kamrab oladi. Demak, o'kuv dasturlarni kasbiy fanlari buyicha emas, balki faoliyat turlari buyicha, ya'ni deduktsiya metodida ishlab chikilishi mexnat bozori bilan ta'lim bozorining uzaro uzviy bog'likliyini ta'minlaydi. Fanlar buyicha ishlab chikilayotgan ukuv dasturlari kasbiy faoliyat turlariga nisbatan tartiblashmagan bulib, tinglovchilarning faoliyat turlariga doir bilimlarni tulik modul sifatida uzlashtirishiga salbiy ta'sir kursatadi va talabanning bilimga bulgan kizikishini sundirib yuboradi.

Yakka tartibdagi natijalarni tahlil qilish davlat imtihoni va nazorat va o'lchov materiallari etarli darajada aniqlash imkonini beradi haqiqiy muammo taxlil qilish va izohlashdan iborat bo'lgan tarixni o'qitishda tarixiy manbalar. Ko'p jihatdan tarixiy manba tarixiy kontekst, ba'zan esa davr tushunchasi uchun zaruriy komponent hisoblanadi.

Umumiy holda tarixiy manbalarga inson tomonidan yaratilgan barcha narsalar, uning atrof-muhit bilan o'zaro munosabati natijalari, moddiy madaniyat ob'ektlari, urf-odatlar, marosimlar kiradi. Ular, shuningdek, yozma yozuvlarni o'z ichiga oladi. So'zning keng ma'nosida metodologiyadagi yozma yodgorliklar hujjatlar deb ataladi.

O'qitishda qo'llaniladigan hujjatlarni tasniflash tarix fanida qabul qilinganidan ancha sodda. Bu hujjatli matnlarning tabiatiga asoslanadi, ularning barchasi uchta asosiy guruhga bo'lingan:

1. harakat xarakteri;
2. bayoniy-tavsiflovchi xarakter;
3. hujjatlar fantastika.

Haqiqiy manbalar huquqiy, iqtisodiy, siyosiy, dasturiy hujjatlar (maktublar, qonunlar, farmonlar, arizalar, arizalar, devoriy rasmlar, shartnomalar, statistik va tergov hujjatlari, dasturlar, nutqlar) hisoblanadi. Bu hujjatlar ijtimoiy-siyosiy tuzum, axloq va din haqida guvohlik beradi. Ushbu hujjatlar guruhidan o'qituvchi rahbarligida ularning mazmunini tahlil qilishni tashkil qilishda foydalanish mumkin. Ba'zi hollarda hujjatni mantiqiy o'zlashtirishni osonlashtirish uchun uni moslashtirish (qiyin atamalarni yo'q qilish, matn ketma-ketligini o'zgartirish) kerak. Ba'zi hollarda tahlilga qanday yondashish kerakligini ko'rsatish uchun o'qituvchining o'zi hujjatning talqinini berishi kerak. Hujjatni tahlil qilishda manbaning o'zi ko'rib chiqiladigan xronologik doirada tarixiy jarayonni bilish va tushunish kerak.

Hikoya va tavsifiy hujjatlar - yilnomalar, yilnomalar, xotiralar, xatlar, sayohatlar tavsifi. Ushbu turdagi hujjatlar maktab darsliklari va antologiyalarida keng tarqalgan. Ego-manba ko'p jihatdan muallifning davrning o'ziga bo'lgan munosabatini baholashga va shu bilan birga o'sha davrning "kayfiyatini" tushunishga imkon beradi. Ko'pincha, ushbu hujjatlarni tahlil qilish qiyin, chunki u ko'proq narsani talab qiladi chuqurlashtirilgan trening va manbaning o'zi va uning kelib chiqish tabiatini tushunish.

Badiiy hujjatlar: Og'zaki asarlar xalq ijodiyoti(miflar, dostonlar, ertaklar) va adabiy asarlar(nasr, she'riyat, satira). V san'at asarlari tarixiy voqelik o'z aksini topgan, ular davr lazzatini yetkazadi. Bu manbalar guruhi o'quvchining bilim komponentini badiiy jihatdan kengaytiradi, muammo yuzasidan obrazli fikrlashni shakllantiradi.

Darsliklarda keltirilgan tarixiy manbalarda aks ettirilgan muhim masalalar tarixiy rivojlanish. Ko'pincha bu ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish muammolari va mamlakatning ichki va ichki holatiga tegishli tashqi siyosat davlat, ijtimoiy va inqilobiy harakatlar. Darsliklardagi hujjatli materiallar xilma-xildir. Bu talabalarga umumiy texnikalar bilan tanishish imkonini beradi.

Manbadan unumli foydalanish va talabalarning o'rganilayotgan muammo bo'yicha bilimlarini kengaytirish uchun dars uchun hujjat:

- tarix o'qitishning maqsad va vazifalariga mos kelishi;
- davrning asosiy, eng tipik fakt va hodisalarini aks ettirish;
- - talabalarga kognitiv savol va topshiriqlarni taklif qilish uchun dastur materiali bilan uzviy bog'lanish, tarixiy bilimlarni dolzarblashtirishga hissa qo'shish;
- - mazmuni va hajmi bo'yicha talabalar uchun ochiq bo'lishi; qiziqarli; o'rganishni farqlash, muayyan hodisalar, hodisalar, jarayonlar haqidagi o'quvchilarning g'oyalarini konkretlashtirish imkonini beruvchi kundalik va syujet tafsilotlarini o'z ichiga oladi; ularga ma'lum bir hissiy ta'sir ko'rsatish;

- - kognitiv mustaqillik va qiziqishni rivojlantirish, aqliy mehnat usullarini takomillashtirish uchun adabiy va ilmiy fazilatlariga, etarli ma'lumotlariga ega.

Uslubiy adabiyotlarda bunday ishlarni tashkil etish vositasi sifatida talabalarning bilim mustaqilligini oshirishda hujjatning roli haqidagi savollar keng yoritilgan. O'qitishda tadqiqot printsipi muammolari I. Ya. Lerner va N. G. Dairy asarlarida ko'rib chiqilgan. Ular talabalarni zamonaviy tarix fanining usullari, ijtimoiy hodisa va jarayonlarni mustaqil bilish usullari bilan tanishtirish zarurligi haqidagi g'oyani ishlab chiqdilar. I.Ya.Lerner o'qitishda tadqiqot tamoyili tushunchasini shakllantirib, shunday deb yozgan edi: "...bu shundan iboratki, o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tarix fanining metodlaridan foydalangan holda ko'nikma va malakalarni mustaqil egallaydilar. .. adabiy, moddiy yodgorliklardan, shuningdek, tarixiy fakt va hodisalarni tahlil qiladi va tushuntiradi. haqiqiy hayot". Muallif hujjatning fikrlash, kognitiv qiziqish va ijodkorlikni rivojlantirish vositasi sifatida ahamiyatini ta'kidladi. Hujjatlar bilan ishlash shakllarini hisobga olib, u maktab o'quvchilarini matnni diqqat bilan o'qish va uni har tomonlama tahlil qilishga o'rgatish vazifasini qo'ydi. I. Ya. Lerner keltirilgan mulohazalarni Rossiyadagi feodalizm tarixi darslarida hujjatlardan foydalanish misollari bilan tasvirlab berdi va har xil turdagi hujjatlar: akt, qonunchilik, statistik, memuar va boshqalar ishtirok etadi. Hujjatlarning asosiy mazmunini qayta aytib berishnigina emas, balki adabiy yodgorliklar mualliflarining fikrlarini tahlil qilishni ham talab qilish zarurligi haqidagi muallifning xulosasi adolatli. Muallif hujjatlarni tahlil qilishda savollar tipologiyasini ishlab chiqdi, bu talabalarni tarixiy va zamonaviy hodisalarni o'rganishning ba'zi mantiqiy usullari bilan tanishtirish imkonini beradi. Shuni ta'kidlash kerakki, tarixiy hujjat bilan ishlashni o'rganish jarayoni tizimli bo'lishi kerak, bunda stereotipli tahlilni minimallashtirish kerak. Hujjatni o'rganish va uni sharhlashda talaba ijodiy bo'lishi kerak.

I. Ya.Lernerning ishida hujjatlar turlarini farqlash va shunga mos ravishda ularni o'rganish usullarini aniqlash zarurligi masalasi ko'tarilgan. N.G.Dairining monografiyasida mazkur hujjat tarixni o'qitishning samarali vositalaridan biri sifatida qaraladi: "...Ta'lim, rivojlanish va idrok etish sohasidagi natijalar o'quvchilar oladigan manbalarning tabiati va doirasi bilan chambarchas bog'liq. bilim va ularning kognitiv faoliyati; ular qanchalik xilma-xil va ko'p qirrali bo'lsa (ceteris paribus), erishilgan natijalar shunchalik muhim bo'ladi. Tarixiy bilimlarning xilma-xil manbalari talabalarni fanning ham asoslari, ham usullari bilan tanishtirish imkonini beradi. Hujjatlarni tanlash tamoyillari kursning aniq mavzularini o'rganish misolida ochib berilgan. Ular orasida N. G. Dairy hujjatda sodir bo'layotgan voqealarning mohiyatini to'g'ri aks ettirish, barcha tomonlarni hujjat bilan muqaddaslashni nazarda tutadi. Hujjat talabalarning rivojlanishi va tadqiqot usulini qo'llash uchun asosni o'z ichiga olishi, qisqa va tilda tushunarli bo'lishi kerak.

Tarixiy hujjatlardan foydalanishning ahamiyati nimada? Tarixiy hujjatlar o'tmishning to'g'ridan-to'g'ri yodgorliklari bo'lib, shuning uchun ishonchli va dalillarga ega. Hujjat sizga davrning rangini his qilish imkonini beradi, o'tmishning yorqin tasvirlarini yaratishga yordam beradi, maktab o'quvchilarining tasavvurini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi va individual voqealarni modernizatsiya qilish imkoniyatini kamaytiradi. Hujjat tarixiy bilim manbai sifatida mazmunni tahlil qilishni, undan olingan ma'lumotlarni umumlashtirishni va ma'lum baho berishni talab qiladi. Hujjatlar bilan ishlash fikrlashga, fikr yuritishga, ma'lumotni ajratib olishga o'rgatadi.

Umuman olganda, hujjatlar eng muhim faktlarni, tushunchalarni, naqshlarni o'zlashtirishga yordam beradi jamiyat rivojlanishi talabalarning ishonchini shakllantirish. Hujjatli materiallardan foydalanish talabalarning tafakkurini faollashtiradi, o'tmish va hozirgi voqealarni ko'rib chiqishda tahlil va sintez qilishga o'rgatadi. Hujjatlarni o'z-o'zini tahlil qilish talabalarni elementar tadqiqot ko'nikmalari bilan qurollantiradi, tarixiy manbalarni tanqidiy tushunishga o'rgatadi.

Manba tanqidi hujjatlar bo'yicha tadqiqot ishining hal qiluvchi bosqichidir. Uning maqsadi manbaning haqiqiy mazmunining to'liqligi va ishonchlilik darajasini aniqlash va undan ishonchli ma'lumotlarni olish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir.

Ga binoan zamonaviy g'oyalar Manbani o'rganishni tahlil qilish usuli quyidagi tartib va operatsiyalarni o'z ichiga oladi:

1. Manbaning tashqi xususiyatlarini aniqlash;
2. Manbaning kelib chiqishini aniqlash:
 - a) yodgorlikning haqiqiylikni aniqlash;
 - b) matnning tarixini o'rganish, uning asl va keyingi versiyalarini aniqlash, matnni o'qish;
 - v) matnning paydo bo'lish vaqti va joyini aniqlash, uning muallifini aniqlash (atribusiya);
 - d) matnning paydo bo'lishining sabablari, maqsadlari va tarixiy sharoitlarini aniqlash, uni aniqlash; ijtimoiy funktsiyalar o'tmishda;
- 3) matnni sharhlash yoki izohlash: matnning ma'nolarini aniqlash, uni to'g'ri tushunish;
- 4) Haqiqiy tarkibni tekshirish yozma manba va uning tarixiy voqelikka mosligini oydinlashtirish;
- 5) Yodgorlikning manbashunoslik sintezi.

Hozirgi ketma-ketlikda dastlabki uchta protsedura, jumladan, matnni talqin qilish, asosan, manbaning tashqi tanqidini tashkil qiladi. Manba tanqidining yakuniy bosqichi ichki tanqiddir.

Yozma yodgorlikning tashqi belgilarini belgilash uning haqiqiylikini va matnning sanasini aniqlashga yordam beradi. Ushbu protsedura yozuv materialini (qog'oz, pergament, mato, qayin po'stlog'i va boshqalar), yozish yoki bosma asboblarni, yozuv turini, qo'l yozuvi yoki shriftni va matnning tashqi dizaynini aniqlashni o'z ichiga oladi. Yodgorlikning tashqi xususiyatlarini aniqlashda paleografiya, sfragistika, filigranashunoslik va boshqa bir qator yordamchi tarixiy fanlarning ma'lumotlari va usullaridan foydalaniladi.

Tashqi xususiyatlardan eng muhimi, albatta, yozuv turidir. Vaqt o'tishi bilan rus yozuvi o'zgardi. Va shuning uchun uning rivojlanish bosqichlari haqidagi eng umumiy g'oya ham matnni sanab o'tishga imkon beradi. Rossiyada eng qadimiy yozuv turi XI-XV asrlarda mavjud bo'lgan nizom bo'lgan. 14—16-asr boshlarida yarim ustav ishlatilgan. Markazlashgan Rossiya davlatining shakllanishi va mustahkamlanishi davrida 16-17-asrlarda kursiv yozuv tarqaldi. XVIII asrda kursivning soddalashtirilgan turi o'rnatildi. Bundan tashqari, mutaxassislar fuqarolik xatini ajratib ko'rsatishadi XIX bosh XX asrlar va 1918 yildan zamonaviy yozuv.

Dastlab yozuv materiali sifatida pergament, qayin po'stlog'i, yog'ochdan foydalanilgan. 14-asrda Rossiyada chet elda ishlab chiqarilgan qog'oz paydo bo'ldi. 15-asrdan boshlab qog'oz asosiy yozma materialga aylandi. Rus qog'ozi ishlatila boshlandi XVIII boshi asr. Ishlab chiqarish jarayonida har bir to'liq qog'oz varag'i moybo'yoqli (filigran) bilan belgilangan. Suv belgisini tiklash orqali siz matnning sanasini belgilashingiz mumkin. Bu filigra bo'yicha maxsus ma'lumotnomalarni yaratishga yordam beradi. O'rta asr qo'lyozmalarini yozish uchun ishlatiladigan siyoh odatda jigarrang yoki jigarrang edi. Qora tanlilar ham bor edi. Yozuvchilar yozuv quroli sifatida g'oz tuklarini ishlatishgan.

XI-XVII asrlarning eng qo'lyozma yodgorliklari. kitoblar, maktublar va o'ramlar shaklida chiqarilgan. Qadimgi kitoblar qog'oz varag'ining o'lchamiga qarab formatda farq qilar edi. Amaldagi formatlar 1/4; 1/8; 1/16 va 1/32 varaqlar. Qoida tariqasida, qo'lda yozilgan kitoblar 16 sahifali daftarlardan iborat edi. Daftarlar raqamlangan edi. Kitobning bog'lanishi har doim teri yoki mato bilan qoplangan yog'och taxtalardan qilingan. Harflar bir tomondan alohida varaqlarga yozilgan. Agar bitta varaq etarli bo'lmasa, unga boshqa varaqlar pastdan yopishtirilgan va natijada juda uzun varaq olingan. Saqlash vaqtida varaqlar ustunlarga (ustunlarga) joylashtirildi.

Ibtidoiy jamiyatning rivojlanish davrlari
V turli vaqtlar insoniyat jamiyati taraqqiyotini turli davrlashtirish taklif etildi.

Demak, A.Fergyuson, keyin esa Morgan uch bosqichni: vahshiylik, vahshiylik va tsivilizatsiyani o'z ichiga olgan tarixni davrlashtirishdan foydalangan va dastlabki ikki bosqichni Morgan har biri uch bosqichga (quyi, o'rta va yuqori) bo'lgan. Insonda vahshiylik bosqichida...

Fuqarolik

darajalari.

Rossiyada kansler (davlat kansleri) unvoni 1709 yilda joriy qilingan, u (G. I. Golovkin) bo'lib, oxirgi marta 1867 yilda (A. M. Gorchakovga) berilgan. Bilganlarga berildi tashqi siyosat (19-asrda - tashqi ishlar vazirlariga); II darajali darajaga ega bo'lganlar prorektorlar deb atalardi. Hammasi bo'lib 11 kishi kansler unvoniga ega edi. Bir necha fuqarolik amaldorlari...

Abadiy

tinchlik

Abadiy tinchlikning ma'nosini undan oldin nima bo'lganini, uni tuzishda Hamdo'stlik qanday maqsadlarni ko'zlaganini, tinchlik qanday sharoitda tuzilganini tushunmasdan turib tushunib bo'lmaydi. XVII asrning ikkinchi yarmida kuchaygan turk feodallarining Sharqiy va Markaziy Yevropa mamlakatlariga bosqinchilik harakati Hamdo'stlik uchun og'ir oqibatlariga olib keldi...

Tarixiy manbalarning tasnifi va ularning xususiyatlari.

Tasniflash muammosi. Haqiqiy tarixiy voqealarda ma'lum bir tarixiy davr hujjatlari bo'lgan manbalar bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Ular yagona axborot-kommunikatsiya sohasini tashkil qiladi. Haqiqatda esa manbalarning xaotik massasi paydo bo'lib, faoliyat ko'rsatmaydi, balki ularning tizimi, yaxlit to'plamidir. Har bir alohida hujjat, manba ushbu to'plamning bir qismi, uning elementi bo'lib, uning mazmuni, ma'lumotlarning yangiligi yoki takrorlanishining ba'zi momentlarini belgilaydi. Har bir tarixiy davr har xil turdagi manbalarni yaratgan va yaratishda davom etmoqda. Alohida turlar bir qator tarixiy davrlarda mavjud bo'lib, boshqalari faqat ularning ayrimlarida uchraydi. Tarixning har bir davri uchun ma'lum bir davr uchun eng xarakterli manbalarning o'ziga xos turlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Deyarli barcha davrlar besh turdagi manbalar bilan tavsiflanadi:

1. Tabiiy geografik
2. Etnografik
3. Haqiqiy
4. Badiiy va grafik
5. Yozilgan

Yaqin tarix davri uchun 6-turni ham ajratib ko'rsatish mumkin
Kino-foto-fono hujjatlari.

Tabiiy geografik- landshaft, iqlim, tuproq, o'simlik va boshqa komponentlar to'g'risidagi ma'lumotlar muhit. Bu ma'lumotlar muayyan hududning tarixiy rivojlanishiga atrof-muhitning ta'siri muammosi bilan, ikkinchi tomondan, insonning tabiatga ta'siri masalasi bilan chambarchas bog'liq. Atrof-muhit tarixiy rivojlanish jarayonida ma'lum iz qoldiradi - uni tezlashtiradigan yoki sekinlashtiradigan, o'ziga xos mahalliy xususiyatlarini shakllantiradi. Masalan, iqlim odamlar hayotiga ta'sir ko'rsatdi - odamlarning ochiq, yarim ochiq yoki yopiq turdagi turar joy tanlashi, xo'jalik faoliyati va boshqalar. O'z navbatida, tabiiy-geografik muhit jamiyatning rivojlanish darajasiga bog'liq. Xuddi shu daryolar bir holatda faqat transport vositasi, boshqa holatda energiya manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xuddi shu hudud turli vaqtlarda ovchilik, qishloq xo'jaligi ob'ekti yoki foydali qazilmalarni o'zlashtirish uchun joy sifatida ishlatilishi mumkin. Inson, o'simlik va hayvonot dunyosining o'zgarishi ta'sirida daryo aloqa tizimi sun'iy kanallar bilan to'ldirilib, quruqlik dengizdan o'zlashtiriladi, umuman materik landshafti o'zgacha qiyofa kasb etadi. Odamlar dalalar haydaydi, o'rmonlarni kesadi, o'simliklarni yoqib yuboradi, botqoqlarni quritadi, tosh qazadi, uylar quradi, ko'llarni quritadi, to'g'onlar, tegirmonlar, ko'priklar quradi, kanallar va konlar qazadi. Boshqarishning progressiv tizimlari qanchalik joriy etilsa, atrof-muhitning turli tarkibiy qismlarining uyg'unligi shunchalik buziladi. Biroq, har birida bu o'zaro ta'sir darajasini aniqlash alohida holat muayyan tahlilni, ma'lum bir hududning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan sabablar yig'indisini o'rganishni talab qiladi.

Etnografik- qadimiy texnologiyalar, urf-odatlar, fikrlash stereotiplari, turar-joy turlari, liboslar, oshxonalar, folklor, qadimiy qatlamlar. zamonaviy tillar. Zamonaviy davrda ilmiy-texnikaviy inqilob va ijtimoiy taraqqiyot arxaik an'analarning tez yo'q bo'lib ketishi bilan birga. Rivojlanishda orqada qolgan xalqlar orasida arxaiklikni o'rganish shuni ko'rsatadi qo'shimcha material rivojlangan jamiyatlar tarixini ular rivojlanishining dastlabki bosqichida o'rganish. Shu bilan birga, yangi an'analarning, jumladan, kundalik madaniyat sohasida ham paydo bo'lishini hisobga olish kerak. Ularni o'rganish zamonaviy xalqlarni (shu jumladan sanoati rivojlangan mamlakatlarni) tirik, rivojlanayotgan jamoalar sifatida ko'rsatishga imkon beradi.

Haqiqiy - arxeologik yodgorliklar, binolar, asboblari, transport vositalari, uy-ro'zg'or buyumlari, qurollar va boshqalar. Moddiy yodgorliklar tarixchiga ma'lum bir davr texnikasining rivojlanish darajasini ochib beradi, moddiy madaniyat va fan-texnika yutuqlari xususiyatlari haqida tushuncha beradi va hokazo.

Badiiy va grafik- arxitektura, rangtasvir, haykaltaroshlik va amaliy san'at yodgorliklari, o'z davrini badiiy obrazlarda aks ettiradi. Yodgorliklar tasviriy san'at bor muhim manbalar hayoti va urf-odatlarini tarixi haqida. Portret va haykaltaroshlik tarixiy shaxslarning qiyofasini saqlab qolgan. Ayniqsa, fotografiya ixtiro qilinishidan oldin yaratilgan portretlar qimmatlidir. Manzara va janr rasmlari, amaliy san'at ob'ektlaridagi tasvirlar tarixiy geografiyani, turar-joy turlarini (ayniqsa, qisqa muddatli materiallardan qurilgan), kiyim-kechak, maishiy hayot va boshqalarni tiklashga yordam beradi. Yuqoridagilarning juda qiziqarli misoli 1774 yilda ingliz manufakturasidan Ketrin II tomonidan buyurtma qilingan "Yashil qurbaqa bilan xizmat" fayansi tomonidan berilgan. Ushbu kechki ovqat va shirinliklar to'plamida o'sha davrdagi Angliyaning 1244 ta asl ko'inishi tasvirlangan 952 ta narsa mavjud: landshaftlar, me'moriy yodgorliklar, qal'alar, abbatlar, monastirlar xarobalari, ba'zan hatto ko'mir konlari, taxta kulbalar, to'g'onlar, qishloq yo'llari. Bu turlarning aksariyati boshqa hech bir joyda tasvirlanmagan va boshlangan sanoat inqilobi mamlakatning umumiy qiyofasini keskin o'zgartirdi. Ayrim badiiy asarlar ijtimoiy tafakkur tarixiga oid manbalardir. Masalan, O. Domyening 5 ming nusxadagi multfilmlarida Fransiyaning iyul monarxiyasidan to III respublikasigacha bo'lgan 50 yillik tarixi o'z aksini topgan bo'lib, uning tashkil etilishida buyuk karikaturachi ko'p mehnat qilgan.

Yozilgan- harflar, raqamlar, eslatmalar va xatning boshqa belgilari bilan yozilgan har qanday matnlar. Yozma manbalarni, o'z navbatida, 3 sinfga bo'lish mumkin:

Hujjatli (xatlar, formulalar, vasiyatnomalar, IOU va boshqalar)

Qonun chiqaruvchi (hukumat qarorlari, parlament aktlari, qirollar farmonlari, o'zini o'zi boshqarish organlarining qarorlari va boshqalar)

Rivoyat (rivoyat) - yilnomalar, yilnomalar, maktublar, biografiyalar, nasabnomalar, xotiralar va boshqalar.

Fotofono va kino hujjatlari- dagerreotiplar, fotosuratlar, ovoz yozuvlari, hujjatli filmlar va boshqalar.

Tadqiqotchi odatda mavjud tarixiy manbalarning barcha turlaridan foydalanadi. Garchi o'rganilayotgan vaqt bizga qanchalik yaqin bo'lsa, yozma manbalar shunchalik muhim bo'ladi. Zamonaviy va yaqin tarix davri uchun ular eng ma'lumotlidir. Albatta, har qanday tasnif shartli, chunki ko'plab tarixiy manbalarni bir vaqtning o'zida moddiy, tasviriy va yozma (pergament varaqlari, o'rta asrlar qo'lyozmalari, me'moriy yodgorliklar va boshqalar) deb hisoblash mumkin. Manbani ma'lum bir turga belgilash muayyan tadqiqot jarayonida zarur bo'lgan ma'lumotlar bilan belgilanadi. Tarixning qaysi davri uchun manbalarni topish osonroq? O'rganilayotgan vaqt bizga qanchalik yaqin bo'lsa, manbalarni olish osonroq bo'ladi, deb o'ylashning hojati yo'q.

Va bizning davrimizda ko'plab manbalar tadqiqotchilar uchun mavjud emas. Misol uchun, bizning davrimizda ham Iezuit ordeni o'zlarining hujjatlariga kirish huquqini ochib berishini kutish qiyin, ularsiz juda ko'p muammolar mavjud. Yangitarix butunlaynoaniqqolmoqdayokifrantsuzbankiBirinchiimperiyatarixibo'yichamutaxassislarnio'zregistrlarini,

hattoengqadimgilarinihamtekshirishgataklifqiladi, shuninguchunmaxfiylikharqandaykorporatsiyagaxosdir.

Vatinchlikdavrیمانbalargakirishniumumanosonlashtirmaydi. Holbuki,

inqiloblarba'zanmaxfiyhujjatlarsaqlanadiganseyflarniochadi.

inqiloblartufayli davlatarxivlari oddiypaytlardatatdqiqotchilargao'zarxivlarigakirishgaruxsatbermaganshaxslar, cherkovvaboshqamuassasalarninghujjatlariuchrabqoldi. Shundayqilib,

zamonaviyyokizamonaviytarixchiba'zanoi'ziniantikdavryokio'rtaasrtalabasidanham yomonroqholatdatopadi. Vaendihujjatlare'tiborsizliktufayliyo'qoladi, diplomatik, biznes, oilaviysabablargako'rayashiriladi. Misol uchun, notariuslar o'z mijozining biznes operatsiyalarini oshkor qilishlari mumkin emas. Qolaversa, bobosining mijozlari tuzgan shartnomalarni ham xuddi shu sir bilan o'rab olishadi, garchi hujjatlari chirigan bo'lsa ham, ular hech qanday javobgarlikni o'z zimmlariga olmaydilar. Yirik korxonalar milliy iqtisodiyotni o'rganish uchun zarur bo'lgan statistik ma'lumotlarni nashr etishdan bosh tortadilar. Ya'ni, zamonaviy tarixni o'rganishda tadqiqotchilar ham ko'p qiyinchiliklarga duch kelishadi. Tarixchi ilm-fan uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan ko'plab dalillar umuman saqlanib qolmaganligini hisobga olishi kerak. Shu bilan birga, bizgacha faqat tasodifiy hodisalarni aks ettiruvchi materiallar keldi. Ammo hatto tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan faktlarni qayd etgan manbalar ham ko'p hollarda tarixiy jarayonning alohida bo'lagi va ko'pincha bitta aniq hodisa haqida ma'lumot beradi. Shuning uchun barcha mavjud manba turlaridan foydalanish juda muhimdir.

Shuni ham hisobga olish kerakki, manbalarning mualliflari va yaratuvchilari ko'p hollarda avlodlar uchun qanday ma'lumotlar kerak bo'lishi mumkinligi haqida kam o'ylashgan. Muayyan hujjatlarning paydo bo'lishiga hayot talablari sabab bo'lgan va ularning mazmuni hayotni yaratuvchisi uchun muhim bo'lgan tomondan aks ettirgan.

Ammo manbalar, bir qarashda, tarixiy voqealar haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etgan hollarda ham, tarixchilar ularni dastlabki tekshirishsiz ishlata olmaydilar. Tadqiqotchilar bir qator savollarga duch kelishadi. Avvalo, manbaning haqiqiyiligini isbotlash va uni o'tmishda bo'lgan ko'rinishida tiklash kerak. Hujjat yoki moddiy yodgorlik o'tgan hayotda bizning g'oyalarimiz bo'yicha qanday rol o'ynaganligini aniqlash kerak. Shunday qilib, agar bu vosita

bo'lsa, u qanchalik keng qo'llanilgan; agar u xalqaro shartnoma matni bo'lsa, u tuzilganmi yoki loyihada qolganmi.

Agar manba voqealar haqida gapirsa, muallifning ulardan qay darajada xabardorligini aniqlash kerak, ya'ni. u voqeaning ishtirokchisimi, guvohimi yoki faqat zamondoshimi. Nihoyat, buni unutmashimiz kerak tarixiy shaxslar har doim muayyan siyosiy va ijtimoiy guruhlarining manfaatlarini ifodalagan va bu ular yaratgan hujjatlarda o'z ifodasini topgan. Bularning barchasini hisobga olgan holdagina manbalar xabarlaridagi haqiqiy asosni ochib berish mumkin.

Bundan kelib chiqadiki, har bir alohida manba chuqur, individual o'rganishga muhtoj bo'lib, shu asosda uning ishonchlilik darajasi, u taqdim etayotgan ma'lumotlarning to'g'riligi, tarixiy tadqiqotlarda foydalanish imkoniyatlarini aniqlash mumkin. Demak, manbalarni ilmiy tanqid qilish malakalarini faqat asosidagina egallash mumkin mustaqil ish turli davrlardan saqlanib qolgan o'tmishning turli hujjatlari ustidan, ya'ni jarayonda amaliy ish ular bilan.

Manbashunoslikda manba tahlilining uch bosqichi mavjud.

Tashqi manbalarni tanqid qilish- evristika va hermenevtika, ya'ni. muayyan muammoni o'rganish uchun manbalar to'plash, matnni to'g'ri o'qish, uni qo'shimchalar va soxtalashtirishlardan tozalash, bo'shliqlar, asosiy va ikkinchi darajali matn hamda tahririy qo'shimchalarni aniqlash (evristika), manbaning kelib chiqishini aniqlash (tuzish vaqti, mualliflik) , yozilish joyi), maqsad va holatlar manbasini tuzish (hermenevtika). Moddiy yodgorlikning tashqi tanqidida tahlil usullari mavjud: formal tavsif, majmua ichidagi aloqalarni aniqlash, funksional maqsad va boshqalar.

Manba tahlilining ikkinchi bosqichi - *ichki tanqid* manba. Yozma manba uchun bu muallif yashagan davrning rekreatsiyasi, uning dunyoqarashining o'ziga xosligini, faoliyatining siyosiy yo'nalishini, ijtimoiy mansubligini ochib beradi. kasbiy ta'lim; xabar qilingan ma'lumotlarning to'liqligini, ularning ishonchliligi va to'g'riligini, matnning haqiqiylikni yoki uning qalbakiligini aniqlash.

Manba tahlilining uchinchi bosqichi *manbaning tashqi va ichki tanqidi natijalarini birlashtirish*. Turli xil manbalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash, ularni ishonchlilik va aniqlik nuqtai nazaridan solishtirish, turli manbalardagi voqealarni to'liq yoritish, tadqiqot uchun zarur bo'lgan faktlarning butun hajmini aniqlash. muayyan muammo, aniqlash yo'qolgan havolalar aniqlangan faktlar zanjirida.

Sovet organlarining shamanizmga qarshi kurashi haqida

Turuxansk viloyatining Dudinskiy tumanidagi sovet va savdo apparatining ishi to'g'risidagi hisobotdan 1925 yil ...Shamanizm Shamanizmga qarshi kurash masalasi, eng avvalo, uni har tomonlama o'rganishni, umuman, mahalliy mahalliy aholi hayoti bilan chuqur tanishishni taqozo etadi. Na biriga, na boshqasiga ega bo'lmaganim uchun, men o'zim aniqlagan faktlar haqida qisqacha hisobot bilan cheklanishim kerak. Barcha mahalliy ishchilarning guvohliklariga ko'ra, shamanizm juda rivojlangan va aholiga zarar etkazadi, ba'zan tundrada sovet organlarining ishiga ham qarshi turadi. Shunday qilib, qishda VIK YASSR tomonidan chechak epidemiyasini kiritishning oldini olish uchun tundraga chechakka qarshi emlash vositasini yubordi. Chechakka qarshi vaktsinator mahalliy aholini emlash bilan qo'rqitadigan shamanlarning qarshiligiga duch keldi ... Shamanizmga qarshi kurashni boshlashga qaror qilib, VIC darhol haddan tashqari ketdi. Bahorda, Dudinkada bo'lganimda, bu erga Ostyak shamani keldi, u har yili Dudinkaga "uchib ketish" uchun va ayni paytda mahalliy aholi tundrani tark etganda shamanga chiqdi. VIC darhol shamandan dafni va uning boshqa barcha sifatlari bilan shaman kiyimlarini tortib oldi. Biroq, shaman kiyimidagi va dafdagi "muqaddas" narsalarni olib tashlashga muvaffaq bo'ldi va ular bilan yashirinishga shoshildi. Albatta, bunday kurashish mumkin emas, shu bilan birga, bu qonunlarga nisbatan jinoiydir.

Bundan tashqari, shamaniy atributlarni tanlash hech qanday hujjatlarni tuzmasdan amalga oshirildi. Shaman, albatta, yangi daflar yasaydi, lekin hokimiyatdan xafa bo'lib, u qorong'u mahalliy aholi orasida yanada ko'proq tashviqot olib boradi va shu bilan tundrani sovetlashtirish bo'yicha bizning tashabbuslarimizga qarshi chiqadi. Mahalliy aholini qayta tarbiyalash orqaligina biz ularni xurofotdan xalos qilamiz va SSSRda hozir din nobud bo'layotgani kabi, shamanizm ham o'z-o'zidan o'ladi. Mahalliy aholi o'rtasida sog'lomlashtirish tadbirlarini amalga oshirishga kelsak, masala oddiyroq, chunki qiyin holatlarda tibbiy yordam ko'rsatishning bir yoki ikkita muvaffaqiyatli holatlari mahalliy aholining noto'g'ri qarashlarida katta inqilob qiladi. Shunday qilib, ma'lum bir professor, surgunda bo'lgan yepiskop Luka Turuxanskda mahalliy aholiga bir qator muvaffaqiyatli ko'z operatsiyalarini o'tkazdi va endi o'z tashabbusi bilan tundradan ko'zlari bilan bog'liq muammolar bo'lgan besh nafar Dolgan mahalliy fuqarosi kelib, Dudinskiy VIKdan jo'natishni so'radi. ularni operatsiya qilish uchun Turuxanskka ... Manba tahlili Turuxansk viloyatining Dudinskiy tumanidagi sovet va savdo apparatining ishi to'g'risidagi hisobotdan. Manbaning yozilgan sanasi matnda bevosita 1925 yil deb ko'rsatilgan. Muallif ham A.P. Kurilovich - Yenisey provintsiyasi ijroiya qo'mitasi komissiyasi a'zosi. Manba yozilgan joy - Krasnoyarsk shahri. Matnda muallifning yozishicha, u bahorda Dudinkada bo'lgan, shuning uchun manba yozish paytida u o'z ish joyida, ya'ni shaharning Yenisey viloyatida joylashgan Yenisey provintsiyasi ijroiya qo'mitasida bo'lgan. Krasnoyarsk.

Manba turi: yozma; manba turi: hujjatli; manba turi: ish yuritish. Axborot olish usuliga ko'ra: arxiv. Miqdoriy jihatdan: noyob. Texnika: matn terish. Kronshtadt qo'zg'oloni va RKP(b) ning 10-s'ezdidan ko'p o'tmay boshlangan yangi iqtisodiy siyosat tartibga solinadigan bozor iqtisodiyotiga ega bo'lgan sivilizatsiyalashgan kooperativlar tizimini yaratishga, erkin ishlab chiqaruvchilar - mulkdorlar iqtisodiyotini siyosiy rejim bilan birlashtirishga urinish edi. proletariat diktaturasi. NEP RKP(b) ning hushyor doiralari tomonidan harbiy-kommunistik tamoyillarni yengishini anglatardi va shu bilan birga iqtisodiyotdagi cheklangan erkinlik va siyosatdagi diktatura o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni o'z ichiga oldi. VA DA. Lenin NEPni vaqtinchalik chekinish deb hisobladi va shunga qaramay, NEP jiddiy va uzoq vaqt davom etganligini ta'kidladi.

Yenisey viloyatida, butun Rossiyada bo'lgani kabi, NEP darhol samarali natijalar bermadi, uni amalga oshirish qiyin va qarama-qarshi edi. Rasmiylar aholining ko'pchiligida Sovet hukumatiga nisbatan ishonchsizlik, passivlik va hatto dushmanlikni qayd etdilar. hukumat ko'p, ba'zan hatto eng oddiy masalalarni ham qat'iy tartibga solishga majbur bo'ldi. NEP asoschilari mavhum nazariy konstruktsiyalardan emas, balki hayot talablaridan, mehnatkashlar manfaatlaridan kelib chiqib, ilmiy va izchil harakat qildilar. Shimol xalqlariga nisbatan puxta, puxta o'ylangan siyosat bunga misol bo'la oladi. NEP olib keldi yaxshi natijalar. Sibir va butun mamlakatning iqtisodiy va ma'naviy tiklanishi uchun asoslar yaratildi. Ko'rinishidan, manba Yenisey provintsiyasi ijroiya qo'mitasi komissiyasi raisiga qaratilgan, chunki hisobot o'tgan safar haqidagi hisobot shaklida. Muallifning ijtimoiy maqomi: davlat xizmatchisi. Manba shimolda shamanizmni yo'q qilish muammosiga to'xtalib o'tadi. Manbadan olingan to'g'ridan-to'g'ri faktlar. Shimolda shamanizm "juda rivojlangan va aholiga zarar etkazadi, ba'zan tundradagi sovet organlarining ishiga ham qarshi turadi". Shamanlar mahalliy aholini emlash orqali ham qo'rqitishgan. VIK shamanizmga qarshi nomaqbul tarzda kurashmoqda. Shamanizmni tinch yo'l bilan ham yo'q qilish mumkin, SSSRda din shunday o'ladi. Bir necha muvaffaqiyatli ko'z operatsiyalari o'tkazildi, natijada 5 nafar "mahalliy-dolgan", "kasal ko'zlar" Turuxanskga operatsiya qilish uchun borish istagini bildirdi.

9) Yashirin faktlar:
- Manba matnida ko'rsatilgan surgun V.F. Voyno-Yasenetskiy, qamoqxonalar va surgunlarda uzoq vaqt o'tkazgan taniqli jarroh;
- SSSR butun hududga o'z mafkurasini tatbiq etib, Shimoliy kichik xalqlarning huquqlarini poymol qildi;
- Muallifning o'zi shamanlarga nisbatan salbiy munosabat bildirmaydi, lekin ularni kuch bilan emas, faqat tinch yo'l bilan yo'q qilishga qarshi emas.

10) Axborotning to'liqligini baholash.
Manbada keltirilgan ma'lumotlar to'liq emas, chunki hujjat "Turuxansk viloyatining Dudinskiy tumanidagi sovet va savdo apparati ishi to'g'risidagi hisobotdan" deb nomlanadi.

Axborotning ishonchliligini baholash.
Manbadagi ma'lumotlar ishonchli:
manba muallifi haqiqatan ham mavjud edi;
u tundrada etnografik tadqiqotlar bilan shug'ullangan, buni Internetda va Moskva arxivida ko'rish mumkin bo'lgan fotosuratlar tasdiqlaydi.

11) Manba matnidan sovet hokimiyatining shamanizmga qarshi kurashiga oid maxsus tadqiqotlarda foydalanish mumkin.

Kontentni tahlil qilish bosqichida biz birinchi navbatda tarixiy manbani tushunishning maksimal darajasiga erishishga intilamiz, keyin esa uning axborot imkoniyatlarini aniqlaymiz va shu orqali keyingi tarixiy tadqiqotlarda foydalanishga tayyorlaymiz.

Tarixiy manbaning talqini(dan *lat.* interpretatio - izohlash, tushuntirish) - tarixiy bilish jarayonining asosiy tarkibiy qismi, uning ma'nosi uslubiy jihatdan tasdiqlangan tadqiqot jarayonlari tizimi asosida tarixiy (manba) voqelikni tushunishga erishishdir.

Sharhlash jarayonida tarixiy manbani maksimal darajada tushunishga erishiladi. Bunda taklif qilingan nuqtai nazardan o'quv qo'llanma manba tadqiqining talqini modeli ("tarixiy manba" tushunchasini tahlil qilishda birinchi bo'limda ko'rsatilganidek) manbalarni o'rganish tahlilining asosiy tartibi hisoblanadi.

Biz talqin qilishning texnik masalalarini e'tibordan chetda qoldiramiz, ular atribut masalalari kabi, odatda yordamchi tarixiy fanlar doirasida hal qilinadi. Ko'rinib turibdiki, tadqiqotni boshlashda tarixiy manba tili, unda keltirilgan sanalar, chora-tadbirlar tizimi va hokazolarni tushunganingizga ishonch hosil qilishingiz kerak. Notanish eskirgan so'zlarning ma'nosini bilish uchun tarixiy lug'atlarga murojaat qilish kerak (ularni adashtirmaslik kerak, ammo bu tarixchiga ham yordam berishi mumkin), ammo tadqiqot tajribasini o'zlashtirish bilan tarixchi buni, masalan, 18-asrda tushunishni o'rganadi. "Suverenning farmoniga qarshi tuzatish" iborasi siyosiy norozilikni anglatmaydi, aksincha, qonunga muvofiq harakat qilish; manbada ko'rsatilgan, masalan, "157 yil" 1157 yilni anglatmaydi va bu kotibning xatosi emas, balki bu dunyo yaratilishidan 7157 yil va shunga mos ravishda Masihning tug'ilishidan boshlab 1648/1649 yil va hokazo.

Bu yerda biz "O'zgani" – tarixiy manba muallifi va u mansub bo'lgan madaniyatni anglash usuli sifatida talqin haqida gapiramiz.

A. S. Lappo-Danilevskiy sharhlashning tadqiqot tartibining ma'nosi va ahamiyatini aniqlab, shunday yozgan edi:

Kim tarixiy voqelikni bilishga intilsa, u haqidagi bilimlarni manbalardan oladi (keng ma'noda); lekin u qaysi aniq faktdan olish mumkinligini aniqlash uchun berilgan manba, u buni tushunishi kerak: aks holda u haqiqat haqidagi g'oyasiga ob'ektiv qiymat berish uchun etarli asosga ega bo'lmaydi; nimaga ishonchingiz komil emas? u ma'lum bir manbadan o'rganadi, u o'z fantaziyasining mahsulini manbaga bog'lamasligiga ishonch hosil qila olmaydi. Shu nuqtai nazardan, tarixchi o'z mohiyatiga ko'ra turli xil manbalarni o'rganishga kirishadi: u, masalan, qaysi bir faktning qoldiqlarini yoki ma'lum bir manbada qaysi bir fakt haqida afsona borligini aniqlashga harakat qiladi. Bu faqat uni to'g'ri tushunish bilan mumkin bo'ladi. Ammo, agar biz, qo'shimcha ravishda, to'g'ri tarixiy o'rganish ob'ekti kontseptsiyasining asosini tashkil etuvchi printsiplarni eslasak, unda hatto aniqroq nuqtai nazardan ham, manbani tushunish tarixchi uchun yanada dolzarbroq ehtiyojga aylanadi: axir, tarixiy materialni o'rganishni boshlab, u allaqachon ushbu "begona o'zlikni" tan olishdan, uning faoliyatiga ma'lum bir manbaning paydo bo'lishini va ikkinchisining tegishli kontseptsiyasidan kelib chiqadi; demak, har bir tarixiy manba alohida shaxs yoki butun bir xalqning shunday murakkab aqliy mahsuli bo'lib chiqadiki, uni to'g'ri tushunish darhol berilmaydi: talqin qilish orqali erishiladi.

Shunday qilib, kengroq aytganda, *bu talqin tarixiy manbani umumiy asosli ilmiy tushunishdan iborat*[Men ta'kidlaganman. - *JANOB.*].

Tarixiy manbani ilmiy tushunish, o'z navbatida, biroz tushuntirishni talab qiladi. Umuman olganda, tarixiy manbani ilmiy tushunish deganda tarjimon o'zining tarixiy talqinidan o'z oldiga qo'ygan ilmiy maqsadiga erishmoqchi bo'lsa, manbaga berishi kerak bo'lgan ob'ektiv berilgan psixik ma'noni aniqlash demakdir; lekin, mohiyatan, tarjimon o'z manbasiga ob'yektiv berilgan ruhiy ma'noni faqat yaratuvchi (muallif) o'z asariga qo'shgan ma'noni unga yuklashini ta'kidlash uchun asos bo'lgan taqdirdagina qo'shishi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tarjimon, asosan, tarixiy manbaning ruhiy ma'nosi yoki ma'nosi bilan qiziqadi va uni izohlash yo'li bilan o'rnatadi.

Ilm-fanning klassik va noklassik modellari bilan bog'liq bo'lgan tarixiy bilimlarga paradigmal jihatdan turlicha yondashuvlar talqin ob'ektini yoki tarixiy manbalarni tanqid qilish deb ataladigan narsa orqali aniqlangan tarixiy haqiqat yoki tarixiy manbani ijodiy faoliyatning ob'ektiv natijasi sifatida belgilaydi. Shaxsning faoliyati / madaniyat mahsuloti, uni tushunish tarixiy talqin qilishga qaratilgan. . 19-asrda tarixiy fakt talqinining uslubiy rivojlanishi namunalari. nemis tarixchilari J. G.

Droysen (1808-1886) va E. Bernxaym (1850-1942) tomonidan berilgan. I.G.Droyzen shunday ta'rif beradi: "Tarlqinning mohiyati o'tmishdagi voqealarda voqelikni ularning reallikda amalga oshirishni talab qiladigan shartlarining to'liqligida ko'rishdir". I. G. Droyzen talqinning to'rt jihatini ajratib ko'rsatadi: pragmatik talqin – tanqid jarayonida tekshirilgan tarixiy material manbasi asosida tarixiy voqealar manzarasini qayta qurish; shartlarni izohlash - tadqiqot jarayonida aniqlangan faktlarning tarixiy mazmunini oydinlashtirish; psixologik talqin - o'rganilayotgan vaziyatni yuzaga keltirgan ixtiyoriy harakatlarni aniqlash; g'oyalar talqini - irodaviy harakatlarning axloqiy asoslarini tushuntirish. Ko'rib turganimizdek, A. S. Lappo-Danilevskiy tarixiy manbani sharhlash metodologiyasini eng batafsil ishlab chiqdi, u tarixiy fakt tarixiy manbani tanqid qilish jarayonida emas, balki uni sharhlash jarayonida o'rnatiladi, deb ta'kidladi. A.S.Lappo-Danilevskiy tarixiy manbani talqin qilishning o'zaro bog'liq bo'lgan to'rtta usulini ajratib ko'rsatadi: psixologik, birovning animatsiyasini tan olish tamoyiliga asoslangan, – o'rganilayotgan ob'ektni boshqa birovning ruhiy hayotining amalga oshirilgan mahsuli sifatida talqin qilish, ya'ni uni haqiqiy tan olish. tarixiy manba sifatida; texnik - "ularning talqini texnik vositalar muallif o'z fikrlarini kashf qilish uchun foydalangan"; tiplashtirish, tizimli va evolyutsion - tarixiy manbani madaniyat holati (birgalikda mavjud bo'lgan o'lchov) va manba paydo bo'lgan madaniyat bosqichi (evolyutsion/tarixiy o'lchov) bilan o'zaro bog'lash; individuallashtirish - muallif shaxsiyatining individual xususiyatlarini va uning ishining xususiyatlarini ochib berish. 20-asr davomida izohlash muammolari asosan germenevtika kontekstida ishlab chiqilgan.

Germenevtika bo'yicha (*yunoncha* hermeneutike) dastlab Injil yoki qadimiy matnlarni talqin qilish san'ati sifatida tushunilgan. XIX-XX asrlarda. germenevtikaning turlicha tushunchasi ham shakllandi: (1) gumanitar/tarixiy bilimlarning metodologik paradigmasi (19-asr, V. Diltey); (2) ong germenevtikasi (XIX asr, F. Shleyermaxer, V. Diltey) va borliq germenevtikasi (XX asr, M. Xaydegger - ontologik jihat, G.-G. Gadamer - gnoseologik) falsafiy fan. aspekt) ajralib turadi.

Germenevtikaning kelib chiqishini topish kerak Qadimgi Gretsiya, bu erda oracle va Gomer matnlarining talqini amaliyotga tatbiq etilgan; Aristotel "Peri hermeneias" ("Fikrlar ifodasi to'g'risida") risolasini yaratdi. Germenevtikaning rivojlanishiga Bibliyaning iudaizm (Filo) va nasroniylikdagi (Origen, Avgustin) talqini eng katta ta'sir ko'rsatdi. Nafaqat tafsir (noaniq diniy matnlarni sharhlash) bilan shug'ullanadigan, balki talqin qilish qoidalarini ishlab chiqadigan fan sifatida germenevtika ilk protestantizm (Lyuter, Melanxton, Flacius) rivojlangan. Germenevtika (lat.) tushunchasiga birinchi marta I. K. Dannhauer (1629) duch kelgan. Falsafiy (filologik) germenevtikaning shunday tushunish haqidagi ta'limot

sifatida shakllanishi I.M. nomlari bilan bog'liq. Germenevtikaning turli xil turlari mavjud: *tarjima*(ruscha "tarjimon", inglizcha tarjimon), *qayta qurish*(tarixiy bilimga nisbatan - tarixiy manbaning ma'nosini takrorlash, tarixiy vaziyatni / tarixiy vaziyatlarni qayta qurish) va *dialog*(madaniyatlar muloqoti tushunchasi, gumanitar bilimlarda dialog yondashuvi). Bir qator mualliflar germenevtikaning navlarini uning shakllanishining tarixiy bosqichlari bilan bog'laydilar. Birinchi bosqich - xudolar irodasini (antik davr) va Injilni (O'rta asrlar) sharhlash / tarjima qilish. Ikkinchi bosqich - rekonstruksiya - hozirgi zamonda hukmronlik qilmoqda va filologik germenevtikada amalga oshiriladi. Qayta qurish texnikasi F. Schleiermacher, A. Böck tomonidan ishlab chiqilgan. Germenevtika rekonstruksiya sifatida eng katta taraqqiyotni V.Diltey kontsepsiyasida oladi, u ruh haqidagi fanlarning, birinchi navbatda, tarix fanining universal usuli xarakterini berilgan tavsif psixologiyasini germenevtikaning asosi deb biladi. XX asr falsafasida yangi ma'nolar mahsuli sifatida madaniyatlar/urf-odatlar muloqoti ustunlik qiladi. (G.-G. Gadamer, J. Habermas, P. Rikoeur).

Germenevtikaning tarixiy tushunchasi uning ayrim variantlarida manbashunoslik ma'nosida talqinga yaqin ekanligini ko'ramiz, ayniqsa, E.Tiseltoning germenevtika predmetiga bergan ta'rifiga murojaat qiladigan bo'lsak: "Germenevtikaning diqqat markazida bo'lgan jarayon. butunlay boshqacha tarixiy sharoitda yozilgan matnlarni o'qish, tushunish va tahlil qilish".

Ammo shunga qaramay, germenevtika va talqin o'rtasidagi farqni tushunish va tushuntirish / izohlash o'rtasidagi semantik farqda topish mumkin. Bundan tashqari, shuni ta'kidlash kerakki, amaliy germenevtika sifatida XIX va qisman XX asrlar tarixiy bilimlarida. qurish uchun tarixiy manbalar mazmunini talqin qilishni hisobga olishi kerak tarixiy faktlar tarixiy rivoyat mantiqiga bo'ysunishlarida. Shu bilan birga, tarixiy fakt va tarixiy rivoyat o'rtasidagi munosabat germenevtik doira tushunchasi bilan adekvat tasvirlangan.

Germenevtik doira, bir tomondan, tushunishning immanent xususiyati bo'lib, uning zaruriy shartini belgilaydi, *oldindan* ratsional xarakter, shartlilik, shu jumladan an'ana, ikkinchi tomondan, germenevtikaning asosiy qoidasi, bu G.-G. Gadamer (1900-2002) buni quyidagicha ta'riflaydi:

Butunni xususiylik nuqtai nazaridan, xususiyni esa butunlik nuqtai nazaridan tushunish kerak. Bu germenevtik qoida qadimgi ritorikadan kelib chiqqan; yangi davr germenevtikasi uni notiqlik sohasidan anglash san'atiga o'tkazdi. Ikkala holatda ham bizda doira bor. Qismlar butunlikni belgilaydi va o'z navbatida butunni belgilaydi; bu orqali yaxlit anglashilgan ma'noni oldindan ko'rish aniq tushunarli bo'ladi.

Germenevtik doiraning kelib chiqishi qadimgi ritorika va patristikada (Avgustin) topilgan. Flacius (protestant ilohiyotchisi, 1520-1575) matn bo'laklarining ma'nosi va butun matn o'rtasidagi munosabatlar haqidagi ta'limotni ishlab chiqdi. Hozirgi zamonda germenevtik doira tushunish san'ati sifatida germenevtikaning asosiy qoidasiga aylanadi. F.Ast (1778–1841) “Grammatika, germenevtika va tanqidning asosiy xususiyatlari” (1805) asarida germenevtik doira muammosini shakllantirgan bo‘lib, u yerda yaxlitlik birlik ma’nosidan anglashiladi, deb aytadi, individual esa. butunning ma'nosidan. F.Ast “tarix ruhi”ni yakuniy yaxlitlik deb tushundi. Muammo F. Shleyermaxer tomonidan konkretlashtirildi: tushunishning aylana harakati ob'ektiv va sub'ektiv tarkibiy qismlarga ega. Germenevtik doiraning ob'yektiv komponenti alohida matnning muallif ijodi, muallif ijodining adabiy janr va umuman adabiyot kontekstiga kiritilishidir. Germenevtik doiraning sub'ektiv komponenti - matnning muallifning ma'naviy hayotiga tegishliligi. Germenevtik doiraning bu komponentlari "grammatik" va "psixologik" talqinlarga mos keladi. Tarixiy bilimga germenevtik doiraning proyeksiyasi V.Diltey kontseptsiyasida mavjud: tarixiy shaxsni ("tarixiy ongga" ega bo'lgan shaxsni) tushunish tegishli davrning ma'naviy olamini tushunish bilan mumkin bo'ladi. o'z navbatida, "ruhiy hayotning ob'ektiv qoldiqlari" tushunchasini nazarda tutadi. Tarixiy bilimga nisbatan germenevtik doiraning asl talqinini I. G. Droyzen bergan:

... biz nima ekanligini, uning shakllanishini bilganimizda va tushunganimizdagina, to'liq va to'liq tushunamiz. Ammo biz uning paydo bo'lishini uning nima ekanligini iloji boricha aniqroq kuzatib borish va tushunish orqali bilamiz.<...>, bo'lish va mavjud bo'lish biz mavjudlikdan namoyon bo'lamiz, uni vaqt ichida idrok qilamiz va uni tushunish uchun qismlarga ajratamiz.

M.Xaydegger (1889–1976) falsafasida germenevtik doira inson mavjudligi shartining asosiy ta'rifi sifatida ontologik xususiyat kasb etadi. Gnoseologik nuqtai nazardan, M.Xaydeggerning germenevtik doiraning "ontologik ijobiy ma'nosi" haqidagi g'oyalarini G.-G. Bilish jarayonida germenevtik doiraning mahsuldorligini ko'rsatgan Gadamer. Tarixiy bilimlarga nisbatan G.-G. Gadamer vaqt masofasida "ijobiy, samarali tushunish imkoniyatini" tan oladi:

Gap shundaki, vaqt oralig'ida tushunishning ijobiy, samarali imkoniyatini tan olish. Bu vaqt oralig'i voqealar, an'analar ketma-ketligi bilan to'ldiriladi, ular asosida biz uchun barcha an'analar paydo bo'ladi. Bu erda biz voqeaning haqiqiy mahsuldorligi haqida gapirishimiz mumkin. Vaqtinchalik masofa bizga ishonchli o'lchov bilan ta'minlanmagan bo'lsa, bizning hukmimiz qanchalik kuchsizligini

hamma biladi. Shunday qilib, ilmiy ong zamonaviy san'at haqidagi o'z hukmlarida ba'zan o'zini his qiladi eng yuqori daraja ishonchsiz. Ko'rinib turibdiki, biz bunday mavjudotlarga oldindan belgilab qo'yilgan hukmlar bilan o'zimizga bog'liq emas - ular bu mavjudotlarga kuchaygan rezonans xususiyatini, ularning asl mazmuni va haqiqiy ma'nosiga to'g'ri kelmaydigan xususiyatni berishga qodir. Faqat shunday barcha haqiqiy aloqalar yo'qolganda, ularning haqiqiy ko'rinishi paydo bo'ladi, shundagina ular haqiqatan ham nima deyishini tushunish, nimani anglatishini tushunish imkoniyati paydo bo'ladi. Yaxshisabab bilan umumiyasoslilikini talab qilishim mumkin. Darvoqe, matnyokibadiy ijoddagiaslma'noni filtrlashningo'zicha zicheksiz jarayondir.

Uvaqtinchalik holatni filtrlaydi, lekin doimiy harakatdabo'ladi, uko'payadivabutushunish uchununing mahsuldorligi. Natijada, shaxsiy xurofotlaryo'qbo'lib ketadivahaqiqiy tushunchani ta'minlaydiganlar paydobo'ladi.

Zamonaviy gumanitar bilimlardagermenevtikaning qat'iy uslubiy ma'noda izohlash bilan aniqlashtirish tendentsiyasidoimiy ravishdama'navjudbo'lishiga qaramay *manbashunoslik data* talqin qilishning tadqiqot tartibi tarixdagigermenevtikiyondashuvdan farqlanish kerak.

Tarixiy bilimdagigermenevtik doirani asosli tushunish usul sifatida aralashtirib yubormaslik kerak oldindan tarixiy talqin jarayonidak kontekstni ong'liravishdatushuntirish bilan ma'no proyeksiyasibo'yicha sabab.

Tarixiy bilim nisbatan klassik bo'lmagan va klassik bo'lmagan fan modellari dagigermenevtik avatarixiy manbatalqinini farqlash printsiplari jihatdan muhimdir, chunki 20-asrdahukmronlik qilgan germenevtik protseduralar.

germenevtikaning dialog tipiqat'iyma'noda, ularning maqsadi ilmiy bilim emas, balkitarixiy manbanipozitsiyadantalqin qilishdiro'quvchi, shuningdek, tarixiy faktlarnima'lumbir rivoyat kontekstidantalqin qilish.

Biz yanabir borta'kidlaymizki, germenevtikiyondashuv bilan talqinining ilmiy bilish protsedurasifatidagifarqini izohlash/tushuntirish va tushunish o'rtasidagisemantik farqdatopishim mumkin. Shunitan olish kerakki, ushbutushunchalar o'rtasidagizarur uslubiy farq hardoi mhamosonlik cha amalga oshirilmaydi tadqiqot amaliyotlari tarix fani.

Hujjatlarning ishonchliligini aniqlash. Avvalo, chalkashtirmanghaqiqiylik va haqiqiylik tarixiy manba. Bular mutlaq oshqatushunchalar, ularni chalkashtirib yuborish qiyin, lekin mutlaq oshuncha sizarzdako'plab talabalar avlodlari ularni farqlashda qiyinaladi. Shuning uchun yanabir boroydinlik kiritamiz: agar manba o'shavaqtda, o'shajoydavao'shamualliftomonidanyaratilgan bo'lsa,

tarixiymanbaning o'zidako'rsatilganidekyokikontekstdanosonginao'qiladigan bo'lsa, haqiqiy hisoblanadi. Haqiqiylikning qarama-qarshi tomonisoxtalashtirishdir. Tarixiymanbaning haqiqiy ligi birinchi navbatda yordamchitarixiy fanlartomonidan ishlab chiqilgan texniko'nikmalaryordamida aniqlanadi. Shubilanbirga, soxtalashtirish birmarta fosh etilganda so'ngamtarixiymanbaxususiyatlarini yo'qotmasligini tushuntirish o'rtiqchabo'ladi:

uboshqadavrdayaratilgan va o'z maqsadlarini ko'zlagan boshqamualliftomonidan yaratilgan tarixiymanbadir.

Haqiqiylik va ishonchlilikni chalg'itmaslik uchun so'zlarni aniqlashtirishimiz mumkin:

agar haqiqiylik masalasida biz tarixiymanbaning haqiqiy ligi haqidagi piradigan bo'lsak, unda ishonchlilik holatida ishonchliligi haqidagi pirashto'g'riroqdir.

uning ma'lumotlari. Vabuerdamuammolarenditexnikemas. "Ishonchlilik"

tushunchasining ta'rifi faqat nuqtainazardan oddiy ko'rinadi *Ratsionallikning klassik turi*

, buning uchun fanning vazifasi ob'ektiv voqelikni, shujumladano'tmishdagi ob'ektiv haqiqatni tushunishdir. Bunday holda,

hammanarsa haqiqatan ham juda oddiy: manbama'lumoti, agar juda "ob'ektiv haqiqat" gamoskeladigan bo'lsa, ishonchli bo'ladi.

Tarixchining sog'lom fikriga asoslangan vaqoida tariqasida,

faqat urli manbalardan olingan ma'lumotlarni solishtirishga asoslangan tarixiymanbani tanqid qilish, haqiqiylikni aniqlash usulifatida ishlaydi. Ushbu modelning klassik tavsifi allaqachon aytib o'tilgan Bolingbrokega tegishli:

Yolg'ondan himoyalangan holda, men jaholatga dosh bera olaman. Ammo tarixiy yodgorliklar to'liq yo'qolmasa, ularning ba'zilar yo'qolgan yoki yo'q qilingan bo'lsa, ba'zilar saqlanib qolgan va tarqatilgan bo'lsa, bizni aldanib qolish xavfi bor; Haqiqatan ham, har qanday din va xalq tarixini, hatto biror mazhab yoki hizb tarixini boshqa tarixiy versiya bilan solishtirishga qodir bo'lmagan holda, haqiqat deb qabul qiladigan kishi ko'r bo'lishi kerak. Aqlli odam bunchalik ko'r bo'lmasdi. *Bitta dalilga emas, balki dalillarning mos kelishiga qarab, u tarixiy haqiqatni tasdiqlaydi.* Agar umuman tenglik bo'lmasa, u hech narsaga ishonmaydi; oz bo'lsa ham roziligini yoki ixtilofini shunga qarab o'lchaydi. Chet el tarixiy rivoyatning zaif nuri ham ko'pincha yolg'onning butun tizimini fosh qiladi; va hatto tarixni ataylab buzib ko'rsatadiganlar ham ko'pincha jaholat yoki beparvolik natijasida o'zlarini tashlab ketishadi.<...>. Agar biz umuman mavzu haqida gapiradigan bo'lsak, unda bu barcha holatlarda, agar o'zimiz buni xohlamasak, biz jiddiy aldanib bo'lmaydi.

Boshqa barcha holatlarda, buni qilish mantiqiy emas, chunki etarlicha hikoyalar va tarixiy yilnomalar mavjud bo'lganda, hatto yolg'on bo'lganlar ham haqiqatning ochilishiga hissa qo'shadi. Turli xil ehtirolardan ilhomlanib, qarama-

qarshi maqsadlar yo'lida o'ylab topilgan ular bir-biriga zid keladi va bir-biriga zid bo'lib, bir-birlariga aybdor hukm chiqaradilar. Tanqid rudani toshdan ajratib, turli mualliflardan har birida alohida-alohida qisman topish mumkin bo'lgan barcha tarixiy haqiqatni ajratib oladi; tanqid sog'lom fikrga asoslanib, xolis taqdim etilganda bizni uning to'g'riligiga ishonтиради. Bu orqali erishish mumkin bo'lsa tarixiy yozuvlar kimning mualliflari ongli ravishda aldashga intilishgan, buni haqiqatga ko'proq hurmat qilganlar yordamida qanchalik oson va samaraliroq qilish mumkin edi? Ko'p mualliflar orasida haqiqatni qo'pol ravishda buzib ko'rsatishga qodir bo'lmaganlar, u shon-shuhrat izlayotgan paytda fosh va sharmanda bo'lishdan qo'rqadiganlar yoki haqiqatga yanada oliyjanobroq va qat'iyroq tamoyillarga amal qiladiganlar doimo bo'ladi.

Ko'rinib turibdiki, ularning barchasi, hatto oxirgilari ham noto'g'ri bo'lishi mumkin. Birinchisi u yoki bu ehtirosning asirligida bo'lib, vaqti-vaqti bilan yolg'on tarqatishga yoki haqiqatni yashirishga qodir, xuddi o'sha rassom kabi.<...>profilga faqat bitta ko'zi bo'lgan suverenning portretini chizgan.

Klassik bo'lmagan model tarix fani, ishonchlilik tushunchasi o'zgarimoqda. Tadqiqotchilar nafaqat "manbadan olinishi mumkin bo'lgan ob'ektiv faktlar" ga (zamonaviy mualliflar orasida klassik ratsionallik turi saqlanib qolganligini ko'rsatadigan keng tarqalgan nutq), balki muallifning sub'ektivligiga ham qiziqish bildira boshladilar. dunyoqarash. Albatta, bu holda, hech kim tarixiy manbaning faktik ma'lumotlarini tekshirishni bekor qilmaydi, ammo tadqiqotchi endi muallifning sub'yektivligini "rad etish" vazifasini qo'ymaydi, balki uni mustaqil sub'ekt sifatida ko'radi. tadqiqot, o'rganmasdan tarixiy manba ma'lumotlarini etarli darajada idrok etib bo'lmaydi. Aynan tarix fanining noklassik modelida bironing animatsiyasini tan olish tamoyili qo'llaniladi. Ratsionallikning klassik bo'lmagan turi muallifning samimiyligi, voqelikni ataylab buzish mavjudligi yoki yo'qligi haqidagi savolga javobni nazarda tutadi (albatta, "tarixning ob'ektiv haqiqati" emas, balki muallifning sub'yektiv haqiqati.). Albatta, bu yondashuv to'liq rasmiylashtirilishi mumkin bo'lmagan yanada nozik tadqiqot vositalarini talab qiladi.

19-asrning oxirida fanning noklassik modeli klassik modelni almashtirganiga qaramay, biz juda yaqin vaqtlar mualliflari orasida klassik ratsionallik turining namoyon bo'lishini ham uchramiz. P.A. Zaionchkovskiyning "Inqilobdan oldingi Rossiya tarixi zamondoshlarining kundaliklari va xotiralarida" ko'rsatkichi so'zboshisidan yuqorida aytib o'tilgan: "...xotiralarning ahamiyati faktik tomonini taqdim etishdadir. tasvirlangan voqealar, balki ularni baholashda emas, bu, albatta, deyarli har doim sub'ektivdir".

Ratsionallikning postklassik bo'lmagan turi asosan ishonchlilikni aniqlash uchun germeneytik modelni talab qiladi, uning mezoni qism va butunning muvofiqlashtirilishi hisoblanadi.

Ushbu darslikda joylashtirilgan neoklassik manbalarni o'rganish modeli tarixiy manbadan olingan ma'lumotlarning ishonchliligi muammosini "empirik haqiqat" kontseptsiyasi prizmasi orqali ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. tarixiydunyoMuallifningshaxsiyati, uningdunyoqarashixususiyatlarivatarixiymanbaningma'lumbirmadaniyatgaxosbo'lg anturlartizimigakiritilishigae'tiborqaratganholda, bubizgamuallifningyashirinniyatlariniochibberishgaimkonberadi. tarixiymanbadagima'lumotlarningtaqdimetilishiningtabiatiginaemas, balkiuningtanlanishihamtarixiymanbama'lumotlariningto'liqligimuammosiniqo'yis hgamajburqiladi.

Tarixiy manba ma'lumotlarining to'liqligi tushunchasi. Ishonchlilikning yuqoridagi tushunchasi bilan to'liqlik tushunchasi u bilan eng to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligi aniq.

Bizning fikrimizcha, tarix fanining klassik modeliga nisbatan tarixiy manba ma'lumotlarining to'liqligi tushunchasini printsiplial jihatdan aniqlab bo'lmaydi. Agar bu holda tarixiy manba ma'lumotlarining to'liqligi to'g'risida savol tug'ilsa, u holda bu tarixiy manbaning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash haqida emas, balki uning ma'lumotlarini "tarixiy voqelik bo'lagi" bilan o'zaro bog'lashdir. tarixchi.

Tarixiy manbani ma'lumotlar ombori sifatida emas, balki tanqid deb ataladigan narsaga emas, balki to'liq manba tahliliga loyiq bo'lgan madaniy hodisa sifatida tushunish bizni to'liqlik muammosini bir-biriga bog'langan ikkita rejada qo'yishga majbur qiladi: birinchidan, munosabatlardagi to'liqlik. tur modeliga; ikkinchidan, muallifning o'zi ega bo'lgan ma'lumotlarning ongli ravishda bostirilishini ochib berish, lekin o'zi yaratgan tarixiy manbaga kiritishni zarur deb hisoblamagan, garchi tur modeli bunday ma'lumotlarni nazarda tutsa. Masalan, tarixchi avtobiografik xotiralar va memuarlardagi ma'lumotlarni tanlashga boshqacha munosabatda bo'lishi aniq - "zamonaviy hikoyalar". Kodeks (kodeks) yoki qonunlar to'plamining to'liqligi faqat ular tomonidan tartibga solinadigan ijtimoiy voqelik sohalariga nisbatan aniqlanadi. Xususan, biz 1845 yildagi Jinoyat va axloq tuzatish kodeksining amal qilish davrida jinoyat deb hisoblangan qilmishlarni qamrab olish nuqtai nazaridan to'liqligini baholashimiz mumkin. Buni hukm qilish uchun yuridik amaliyotni, yangi qabul qilingan qonun hujjatlarini o'rganish va uni, masalan, siyosiy (inqilobiy) harakatda ishtirok etganlik uchun javobgarlikni nazarda tutgan 1903 yilgi Jinoyat kodeksi bilan solishtirish kerak. Statistik kuzatuv materiallarining to'liqligini aniqlash uning dasturiga va boshqalarga nisbatan mumkin.

Aytish kerakki, ushbu darslikda keltirilgan manbashunoslik kontseptsiyasi nuqtai nazaridan, tarixiy manbaning o'ziga xos xususiyati haqidagi dastlabki tadqiqot gipotezasi, uning kelib chiqishini tahlil qilish bosqichida sinovdan o'tgan,

ishonchliligini aniqlash va to'liqligini aniqlashda ishlaydi. o'rganilgan tarixiy manba.

Shunday qilib, kontent tahlili natijasida tarixiy manbadan tarixiy tadqiqotda foydalanish imkoniyatlari va istiqbollari haqida xulosa chiqariladi. Asl manbashunoslik tuzilmasida manbashunoslik tahlili tartibidan so'ng manbalarni o'rganish sintezi tartibi amalga oshiriladi. Ammo uning ekspozitsiyasiga o'tishdan oldin, keling, oldingi paragraflarda tez-tez eslatib o'tilgan "tarixiy manba tanqidi" tushunchasiga to'xtalib o'tamiz.

"Manba tahlili" va "tarixiy manba tanqidi" tushunchalarini farqlash prinsiplial ahamiyatga ega: ikkinchisi fanning klassik modelidagi tarixiy manbani tushunishga mos keladi va zamonaviy sharoitda yaqqol eskirgan.

Tayanch so'zlar va iboralar: kontent-analiz metodi, o'lchash (hisob-kitob) birligi, "kuzatish birligi", "mazmun birligi", sotsiologik tadqiqot, formal tahlil.

Muhokama uchun savollar:

- 1.Sotsiologik tadqiqotning nechta asosiy turi mavjud?
- 2.Satsiologning vazifasi nima?
- 3.Induktsiya metodi haqida gairib bering?

Test:

1. Ekspert so'rovi.....
 - a) sotsiologik so'rovning bir turi
 - b) savol-javobni davom ettirish
 - c) so'rov jarayoni
 - d) fanda bunday so'rov mavjud emas
2. Ekspert so'zining ma'nosi?
 - a) yun. So'z
 - b) lot. tajribali
 - c) ing. asos solish
 - d) lot. ish bajarish
3. Asosiy asboblarekspert so'rovlari nima?
 - a) sotsiologik so'rovning bir turi
 - b) natijani qayta ishlash
 - c) maxsus dastur tomonidan ishlab chiqilgan profil yoki bo'sh intervyu
 - d) so'rov nima ekanligi bayon etilgan
4. Ekspert so'rovi jarayoni nechta mutaxassisdan oshmasligi kerak?
 - a) 10 kishidan
 - b) 10-5 kishidan
 - c) 10-20 kishidan
 - d) 10-15 kishidan

5. Ekspert anketasini tuzishda necha % savollar ochiq holda tuziladi?

- a) 50 dan 90 % gacha
- b) 50 dan 60 % gacha
- c) 50 dan 100 % gacha
- d) 50 dan 10 % gacha

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ezhova S. A., Lebedeva I. M., Drujkova A. V. O'rta maktabda tarix o'qitish metodikasi. M., 1986. - S. 18.
2. Vagin A. A. O'rta maktabda tarix o'qitish metodikasi. M., 1968. - S. 63.
3. Lerner I. Ya. 9-sinfda SSSR tarixini o'rganish. M., 1963.–S. 42.
4. Lerner I. Ya. 9-sinfda SSSR tarixini o'rganish. M., 1963.–S. 102.
5. Dairi N. G. O'rta maktabda tarix o'qitish o'rta maktab. M., 1966.– S. 196.

11-MAVZU: SOTSIAL-EKSPRIMENT METODI.

1. Ekspiriment metodining tabiiy va ijtimoiy fanlarda tutgan o'rni. Sotsiologik tadqiqotlarda eeksperimentdan foydalanishning o'ziga xosligi, uning qo`llanish imkoniyatlari va chegaralari.

2. **Ekspiriment o'tkazishga qo'yiladigan talablar**: eksperiment sharoitlari ustidan nazorat, nazorat omillarini izolyatsiya qilish muammosi, eksperimental sharoitlarni tenglashtirish. Ekspirimentning mantiqiy strukturasi. Sotsiologik tadqiqotda o'zgaruvchanlik tushunchasi.

3. **O'zgaruvchanlik turlari**: bog'liq, bog'liq bo'lmagan (mustaqil), neytral. Ekspirimentda o'zgaruvchapliklarni o'lchash vositalari. O'lchash natijalari asosida xulosalar strukturasi.

4. **Ekspiriment turlari** va eksperimental guruhlarini tanlash. Ekspirimentlar tasnifi: o'tkazish sharoitlariga ko'ra; dalil va gipotezalarning mantiqiy strukturasi xarakteriga ko'ra; yaratilgan eksperimental holat tipiga ko'ra. Dala va laboratoriya eksperimentlari.

5. **Chiziqli eksperiment**. Parallel eksperiment. Ekspirimentda qutbli tanlash metodi. Strukturali identifikatsiya metodi. Tasodifiy tanlash metodi. Ekspirimentni amalga oshirish rejasi va mantiqi.

Ekspiriment metodi. Ijtimoiy hayotning murakkabligi, ong va ruhiy jarayonlarni olchash qiyinchiligi, katta moliyaviy harajatlar, kishilar guruhlarini unga jalb etish qiyinligi va shu kabi sabablarga kora sotsial eksperiment o'tkazish va undan foydalanish darajasi pastdir.Sotsial eksperiment usulining asosiy

xususiyatlariga quyidagilar kiradi: ob`yektiv reallik tizimiga tasir korsatish; nisbatan ajratib olingan eksperimental omilni tadqiq qilinayotgan ob`yektga 111 nisbatan rejali asosda qo`llash; uning oqibatlarini rejali nazorat qilib borish; ozgarish samaradorligini, ijobiy va salbiy jihatlarini olchash. Eksperiment turlari. Sotsiologiyada eksperiment asosan 3 tipida olib boriladi:

1. Ekspost-fakto eksperiment. Bunda eksperiment o`tmishdan hozirgacha bogan ijtimoiy tadqiqot ob`yekti qilib olinganda o`tkaziladi.

2. Taqqoslash tamoyiliga asoslangan eksperiment. Bu tipda hozirgi davr ijtimoiy jarayonlari tadqiqot ob`yekti qilib olingan boladi.

3. Proektli eksperiment. U hozirdan kelajakka yonaltirilgan boladi. Bulardan tashqari, sotsial eksperimentlar: tadqiqot xususiyatiga qarab fan sohasidagi, ijtimoiy jarayonlarini boshqarishdagi eksperimentlar; sotsial eksperimentning tarkibining xarakteriga kora; dala va laboratoriya sharoitidagi; mantiqiy tarkibiga kora parallel va davomiy tarzda tiplarga bolinadi.

Ijtimoiy eksperiment strukturasi, uning bilish imkoniyatlari. Sotsial eksperiment o`tkazish muayyan bosqichlaridan iboratdir: Birinchi bosqich - nazariy bosqich bo`lib, unda o`tkaziladigan eksperiment tipi belgilanadi va nazariy jihatdan asoslanadi. Mavjud imkoniyatlar eksperiment omillar va tadqiqot ob`yektining oziga xos jihatlarini hisobga olinadi. Ikkinchi bosqich - eksperiment dasturida korsatilgan asosiy vazifalar va metodikasi ishlab chiqiladi. Uchinchi bosqich - eksperiment dasturida korsatilgan asosiy vazifalar aniq vositalar orqali ob`yektga tadbiiq qilinadi. Tortinchi bosqich - songgi bosqich bo`lib, unda eksperimentdan olingan natijalar ilmiy tahlil qilinadi va baholanadi. Tarixiy tajriba shuni korsatadiki, jamiyat hayotining umumsotsiologik muammolari ustida olib boriladigan sotsial eksperimentlar kutilgan natijalarni bermaydi. Bunda faqat ijtimoiy munosabatalarning funksional va rivojlanish qonuniyatlariga putur etkaziladi, xolos. Kishilar boshiga ogir kulfatlar solib, bartaraf qilinishi qiyin oqibatlarga olib kelishi mumkin. Jamiyat hayotining maxsus sohalari doirasida, mikrosotsiologik ob`yektlar ustida sotsial eksperimentlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Chunki, nisbatan kichik doirada, sotsial ob`yektda o`tkazilgan eksperiment natijalari aniq muddat ichida oz natijalarini korsatishi mumkin va uning oqibatlari agar salbiy jihatlariga ega bolsa ijtimoiy hayotning boshqa sohalariga yoyilib ketmaydi. Bu natijalar eksperiment o`tkazilgan tadqiqot ob`yektigagina tegishli boladi. O`tkazilgan eksperimentning ijobiy natijalarini esa hayotning boshqa sohalariga yoyish, tadbiiq qilish mumkin boladi. Ob`yektni tanlash, eksperimental va nazorat guruhlarini shakllantirish, eksperimental vaziyat, natijalarni tahlil qilish. Sotsiologik va sotsial-psixologik tadqiqotlar shuni korsatadiki, eksperiment usulidan foydalanish ikki asosiy omilga bogliq boladi: tadqiqot ob`yektining oziga xosligiga va tadqiqot qilinayotgan ijtimoiy guruh javob reaksiyasining xarakteriga. Bu usul

har qanday sotsial 112 ob`yektga ham qo`llanilavermaydi. Bu usuldan foydalanishda eng avvalo, tadqiq etilayotgan ob`yektning eksperiment o`tkazish mumkin deb topilsa, uni o`tkazish chegarasi aniq belgilanmogi lozim. Eksperiment sotsial ob`yekt (tizim) funksional munosabatlarini buzmasligi, izdan chiqarmasligi kerak. Sotsial eksperimentlar oz vazifasi mazmuni, yakuniy natijasi bilan ozaro farq qilsada, barchasiga xos ichki tuzilishga ega. Uning ichki unsurlariga eksperiment o`tkazuvchi (tadqiqotchi, olimlar guruhi, ilmiy laboratoriya), yaratiladigan shart-sharoit tizimi - eksperimental omil, eksperimental holat va eksperiment natijalari kiradi.

Xulosalarni tahlil qilish usullari. Empirik sotsiologik tadqiqotning yakuniy bosqichida sotsiologik ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish, izohlash, umumlashtirish, xulosa yasash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish kabi vazifalar bajariladi. Empirik ma'lumotlarni qayta ishlash sotsiologik tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyatini oshirishda muhim rol oynaydi va quyidagilarni oz ichiga oladi:

1. Empirik ma'lumotlarni qayta ishlash va kodlashtirish. Bunda asosiy vazifa empirik ma'lumotlar, hujjatlar bir xil shaklga keltiriladi. Rasmiy tarzda ishlab chiqiladi va belgilangan shartlar asosida tartibga keltiriladi.

2. Olingan ma'lumotlarni tadqiqot vazifasiga mos holga keltirish, yani olingan empirik ma'lumotlardan tadqiqot maqsadiga qanchalik erishilganligi va oldinga qoyilgan vazifa qay darajada hal qilinganligi aniqlanadi.

3. Statistik tahlil. Sotsiologik ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida statistik tahlil muhim ahamiyatga ega. Statistik tahlil orqali bazi ijtimoiy statistik qonuniyatlar va funksional munosabatlar oydinlashadi. Bu esa, oz navbatida, tadqiq etilayotgan muammo bo`yicha olingan bilimlarni umumlashtirish va ulardan ilmiy xulosalar chiqarishga asos bo`lib xizmat qiladi. Empirik tadqiqot usullari yordamida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishda tartiblashtirish, shkallalashtirish, munosabatdorlik kabi usullardan ham keng foydalanish mumkin. Tartiblashtirish - bu tadqiq qilinayotgan ob`yektlarning ozaro nisbiy ahamiyatini tartibli asosda aniqlashni bildiradi.

Darajalash - organilayotgan ob`yektning boshqa obektlarga nisbatan xususiy jihatlariga qarab sifat va miqdoriy darajasini aniqlash demakdir. Darajalash ekspert baholashning boshqa usullari bilan yanada toldirilishi mumkin. Empirik ma'lumotlarni umumlashtirish jarayonida asosiy etibor tadqiqot ob`yektining faqat ijobiy tomonlarigagina emas, koproq echimini kutayotgan muammolarga qaratilmogi lozim. Bu bosqichda tadqiqot farazi olingan miqdoriy korsatkichlar asosida tekshiriladi. Malumki, ishchi faraz - muayyan ijtimoiy ob`yekt to`g`risidagi taxminiy faraz, xolos. Sotsiologik tadqiqot natijalarining tahlili esa, shu ishchi farazning to`g`ri yoki notog`riligini tasdiqlaydi. Ishchi farazning qanchalik haqqoniyligini tekshirishning samarali vositasi - ijtimoiy amaliyot, kishilarning

amaliy, xayotiy faoliyati hisoblanadi. Sotsiologik tadqiqot empirik malumotlarni nazariy jihatdan umumlashtirish, muayyan xulosalar ishlab chiqish, amaliy tavsiyalar ishlab chiqish bilan yakunlanadi. Sotsiologik tadqiqot natijalarining ilmiy tahlili va ularni umumlashtirish ilmiy hisobot tarzida tuziladi. Ilmiy hisobot guruhlashtirilgan va 113 tizimlashtirilgan holda tuzilib, kelgusida o`tkaziladigan tadqiqotlar uchun asos bo`lib xizmat qiladi. Ilmiy hisobot tarkibi asosan ikki qismdan iborat bo`lib, nazariy va amaliy bolimlarni tashkil qiladi. Sotsiologik tadqiqotning ilmiy hisobotida quyidagi asosiy talablarga etibor berilmogi lozim.

1. Ilmiy hisobotda tadqiqot predmetiga muvofiq muammoning barcha ozaro bogliq jihatlari chuqur aks etishi zarur. Bunda, sotsiologik muammoning asosiy mohiyatli jihati aniq korsatilmogi kerak. Bajarilgan ishlar esa mantiqiy tartib asosida yozilib chiqiladi.

2. Ilmiy hisobotning har bir bobi ikki qismdan iborat qilib tuzilmogi maqsadga muvofiq. Birinchi qism muammo va tadqiqot natijalarini oz ichiga olmogi, ikkinchi qism esa - ilmiy xulosalarni, amaliy taklif va tavsiyalarni tashkil etmogi kerak.

3. Ilmiy hisobotda anketa savollari umumlashtirilgan holda ixcham qilib ifodalanadi. Hisobot aniq, hayotiy, hujjatli va statistik malumotlar asosida tasdiqlangan bolishi talab etiladi.

4. Ilmiy hisobot ixcham va togri yozilishi zarur. Kopi bilan 30-40 betdan oshmasligi zarur, jadvallar, diagrammalar ilova tarzida ham berilishi mumkin. Biz yuqorida empirik tadqiqot usullari haqida ancha mufassal malumotlar berib utdik. Sotsiologik tadqiqotlarda ularni qo`llash va shu asosda empirik malumotlarni to`plash, kayta ishlash hamda tahlil qilishning oziga xos tomonlari tahlil qilindi. Shuningdek sotsiologik tadqiqot natijalari ilmiy tahlili va ularni umumlashtirish ilmiy hisobot tarzida tuzilishi baen etilgan edi. Ilmiy hisobot kelgusida utkaziladigan tadqiqotlar uchun asos bo`lib xizmat qilishini hisobga olib, hisobotni tayerlash bilan bogliq bolgan bir necha uslubiy talablarni baen etishni lozim deb topdik. Ilmiy hisobot tuzishga kuyilgan bu va boshqa talablar tadqiqot natijalaridan ham nazariy, ham amaliy maqsadlarda foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi, tadqiqotlarning samarasiga extiejlarni yanada oshiradi, fan bilan amaliet ortasidagi aloqadorlikni mustahkamlaydi. Bular esa yangidan-yangi sotsiologik tadqiqotlarga zamin yaratadi.

Eksperimental rejalashtirish asoslari

Agar siz musiqiy radio dasturlari frantsuzcha so'zlarni o'rganishga yordam beradimi yoki yo'qligini eksperimental tarzda sinab ko'rmoqchi bo'lsangiz, buni avvalgi bobda tasvirlangan tajribalardan birini takrorlash orqali osongina qilishingiz mumkin. Siz o'z tajribangizni Jek Motsart modelidan keyin tuzishingiz mumkin. Siz mustaqil o'zgaruvchining har ikkala shartini oldindan belgilab qo'yasiz, kunning bir

vaqtida mashq qilasiz va tajribaning har bir bosqichini hujjatlashtirasiz. To'rt pianino o'rniga, siz to'rtta so'z ro'yxatini yodlab olishingiz mumkin edi: radio tinglash, radio yo'q, radio yo'q, radiodan. Boshqacha qilib aytganda, siz ham xuddi shunday murojaat qilishingiz mumkin *tajriba sxemasi*, Jek kabi.

O'zingizning harakatlaringizning ba'zi sabablarini tushunishingiz mumkin. Ammo, albatta, bir narsa noaniq bo'lib qoladi va eng avvalo - mustaqil o'zgaruvchining shartlari ketma-ketligi, ya'ni eksperimental sxemaning o'zi. Bu sizning aybingiz emas, chunki siz hali eksperimental sxemalardan o'tmagansiz. Ushbu bobda ushbu kamchilik bartaraf etiladi. Albatta, siz shunchaki modelga taqlid qilib tajriba o'tkazishingiz mumkin, ammo nima qilayotganingizni tushunish yaxshiroqdir. Ikkita bir xil tajribalar mavjud emas va eksperimental sxemani ko'r-ko'rona nusxalash ko'pincha qiyin kechadi. Masalan, Anvar o'z tajribasida to'quvchilar bilan tajribada bo'lgani kabi (quloqchinlarni ishlatish yoki ishlatmaslik) kabi ikkita shartni (sharbat navlarini) muntazam almashinuvini qo'llashi mumkin edi. Ammo keyin u, ehtimol, sinovdan o'tkazilayotgan sharbatning nomini bilgan bo'lar edi va "aynan shu narsa u tasodifiy ketma-ketlikni ishlatmaslik uchun harakat qildi. Bundan tashqari, agar siz turli xil rejalar va sxemalarning sabablarini bilmasangiz, siz o'qigan tajribalar sifatini baholash siz uchun qiyin bo'ladi. Esingizda bo'lsa, sizga buni o'rgatish bizning kitobimizning asosiy maqsadlaridan biridir.

Tajribalar 1-bobda qurilgan bo'lib, o'sha tajribalar uchun kamroq muvaffaqiyatli rejalar tuzilgan. Ularni taqqoslash modeli "beg'ubor" tajriba bo'ladi (bu deyarli imkonsiz). Buning tahlili bu erda tajribalarni yaratish va baholashda bizni boshqaradigan asosiy g'oyalarni ko'rib chiqishga imkon beradi. Ushbu tahlil davomida biz so'z birikmalarimizga bir nechta yangi atamalarni kiritamiz, natijada biz 1-bobda ishlatilgan uchta eksperimental sxemaning nimani benuqson va nima emasligini aniqlaymiz. bitta mavzu bilan o'tkazilgan tajribada ishlatiladigan mustaqil o'zgaruvchining shartlari.

Ushbu bobdagi materialni o'rganib chiqqandan so'ng, siz o'zingizning tajribangizni birovning tajribasiga taqlid qilmasdan malakali ravishda rejalashtirishingiz mumkin.

. Shubhasiz, eksperiment o'tkazishning birinchi sharti uning tashkil etilishi, rejaning mavjudligi. Ammo har bir rejani muvaffaqiyatli deb hisoblash mumkin emas. Bobda tasvirlangan tajribalar deylik, quyidagi rejalariga binoan boshqacha tarzda amalga oshirildi.

1. Aytaylik, birinchi tajribada to'quvchi 13 hafta davomida naushnikdan foydalana oladi, so'ngra 13 hafta davomida ularsiz ishlaydi.
2. Deylik, Anvar o'z tajribasida har bir sharbatdan atigi ikkita bankadan foydalanishga qaror qildi va butun tajriba 36 o'rniga to'rt kun davom etdi.
3. Jek dastlabki ikki qismga qisman yodlash usulini, keyingisiga esa yaxlit usulni qo'llashga qaror qildi.
4. Yoki xuddi shu usullar ketma-ketligini saqlab, Jek tajriba uchun odatdagidek uzoqroq qismlarni emas, balki qisqa valslarni tanladi.

Biz ilgari tavsiflangan tajribalar bilan taqqoslaganda, ushbu rejalarning barchasi muvaffaqiyatsiz ekanligini aniq his qilamiz. Va agar bizda bo'lsa *taqqoslash uchun namuna*, unda aniq nima uchun asl rejalar yaxshiroq bo'lganligini ayta olamiz. Bunday model sifatida benuqson eksperiment xizmat qiladi, keyingi bobda biz uni batafsil muhokama qilamiz, so'ngra tajribalarimizni baholash uchun qanday qo'llanilishini ko'rib chiqamiz.

Endi bizda muvaffaqiyatli va yomon ishlab chiqilgan tajribalarning namunalari mavjud. Yaxshi rejalashtirilgan tajribani yanada takomillashtirish mumkinmi? Va tajribani mutlaqo beg'ubor qilish mumkinmi? Javob quyidagicha: har qanday tajribani abadiy yaxshilash mumkin, yoki - xuddi shu narsa - mukammal tajribani amalga oshirish mumkin emas. Haqiqiy tajribalar *takomillashtirish* mukammallikka yaqinlashganda.

Endi bizda muvaffaqiyatli va yomon ishlab chiqilgan tajribalarning namunalari mavjud. Yaxshi rejalashtirilgan tajribani yanada takomillashtirish mumkinmi? Va tajribani mutlaqo beg'ubor qilish mumkinmi? Javob quyidagicha: har qanday tajribani abadiy yaxshilash mumkin, yoki - xuddi shu narsa - mukammal tajribani amalga oshirish mumkin emas. Haqiqiy eksperimentlar benuqsonlikka yaqinlashganda yaxshilanadi.

Ajoyib tajriba

Barkamollikni aniqlashning eng yaxshi usuli bu ideal eksperiment nuqtai nazaridan (Keppel, 1973, 23-bet). Ideal eksperimentda faqat mustaqil o'zgaruvchining o'zgarishi mumkin (va, albatta, har xil sharoitda turli xil qiymatlarni

qabul qiladigan qaram o'zgaruvchi). Qolganlarning hammasi bir xil bo'lib qoladi va shuning uchun faqat mustaqil qaram o'zgaruvchiga ta'sir qiladi. Bizning uchta yaxshi ishlab chiqilgan tajribalarimizda, albatta, bunday emas. To'quvchilar naushnik taqib yurishgan va ularsiz turli vaqtlarda - toq yoki juft haftalarda ishlashgan. Jek to'liq o'rgangan qismlar va qisman usullar ham boshqacha edi. Yoko bir kunning o'zida ikkala pomidor sharbatini ham ichmagan. Har holda, mustaqil o'zgaruvchiga qo'shimcha ravishda yana bir narsa o'zgartirildi. Keyingi boblarda biz vaqtinchalik o'zgarishlarni (masalan, toq va juft haftalarni) va topshiriqlardagi farqlarni (yodlangan qismlar) yo'q qilish uchun mustaqil o'zgaruvchining har bir sharti uchun har xil sub'ektlar jalb qilinadigan turli xil eksperiment turlarini muhokama qilamiz. Ammo ular ham ideal eksperimentning barcha talablariga javob bermaydilar, chunki mavzular ham har xil bo'ladi. Yaqinda ko'rganingizdek, mukammal tajriba qilish mumkin emas. Biroq, g'oyaning o'zi foydalidir, biz u orqali haqiqiy tajribalarni takomillashtirishga rahbarlik qilamiz.

Ideal (mumkin bo'lmagan) tajribada to'quvchi bir vaqtning o'zida naushnik bilan va naushniksiz ishlashi kerak edi! Jek Motsart bir vaqtning o'zida o'sha asarni to'liq va qisman yodlab olardi. Ushbu ikkala holatda ham, bog'liq o'zgaruvchining qiymatlaridagi farq faqat mustaqil o'zgaruvchiga, uning shartlaridagi farqga bog'liq bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, barcha yon sharoitlar va boshqa barcha potentsial o'zgaruvchilar bir xil o'zgarishsiz qoladi.

Gottsdankerning fikriga ko'ra, benuqson eksperiment uchta mezonga javob berishi kerak:

1. Ideal tajriba (faqat mustaqil va qaram o'zgaruvchilar o'zgaradi, unga tashqi yoki qo'shimcha o'zgarishlarning ta'siri bo'lmaydi)
2. Cheksiz tajriba (tajriba cheksiz davom etishi kerak, chunki ilgari noma'lum bo'lgan omil har doim ham mavjud bo'lib qoladi)
3. To'liq yozishmalar eksperimenti (eksperimental vaziyat "haqiqatda" qanday sodir bo'lishi bilan bir xil bo'lishi kerak)
4. Eksperimentlarni rejalashtirish shartlari. "Rejalashtirish" atamasining asosiy ma'nolari. Rejalashtirish mazmunli va rasmiydir. Minimal effektini o'rnatish va eksperimental gipotezani rad etmaslik to'g'risida qaror qabul qilish.

Tajribani rejalashtirish (Inglizcha eksperimental loyihalash texnikasi) - eksperimentlarni samarali sozlashga qaratilgan tadbirlar majmui. Eksperimentni rejalashtirishning asosiy maqsadi minimal miqdordagi tajribalar bilan maksimal o'lchov aniqligiga erishish va natijalarning statistik ishonchliligini saqlashdir.

Tajribani rejalashtirish optimal sharoitlarni izlashda, interpolatsiya formulalarini tuzishda, muhim omillarni tanlashda, nazariy modellar konstantalarini baholashda va takomillashtirishda va boshqalarda qo'llaniladi.

Tajribani rejalashtirish bosqichlari

Eksperimental rejalashtirish usullari zarur testlar sonini minimallashtirishga, ularning turiga va natijalarning talab qilinadigan aniqligiga qarab tadqiqot o'tkazish uchun oqilona tartib va sharoitlarni belgilashga imkon beradi. Agar biron sababga ko'ra testlar soni allaqachon cheklangan bo'lsa, unda usullar bu holda natijalar aniqligini taxmin qiladi. Usullar sinov ob'ektlari xossalari tarqalishining tasodifiy xususiyatini va ishlatilgan uskunalarning xususiyatlarini hisobga oladi. Ular ehtimollar nazariyasi va matematik statistika metodlariga asoslanadi.

Eksperimentni rejalashtirish bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi.

1. **Eksperimentning maqsadini belgilash** (xususiyatlarini, xususiyatlarini va boshqalarni aniqlash) va uning turi (aniqlovchi, nazorat qiluvchi, qiyosiy, tadqiqot).

2. **Eksperimental sharoitlarni aniqlashtirish** (mavjud yoki mavjud uskunalari, ish shartlari, moliyaviy manbalar, xodimlarning soni va shtatlari va boshqalar). Sinov turini tanlash (normal, tezlashtirilgan, laboratoriya sharoitida qisqartirilgan, standda, ko'pburchakli, to'liq ko'lamli yoki operatsion).

3. **Kirish va chiqish parametrlarini aniqlash va tanlash** dastlabki (apriori) ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish asosida. Kirish parametrlari (omillar) deterministik, ya'ni ro'yxatdan o'tgan va boshqariladigan (kuzatuvchiga bog'liq) va tasodifiy, ya'ni ro'yxatdan o'tgan, ammo boshqarib bo'lmaydigan bo'lishi mumkin. Ular bilan bir qatorda, tekshirilayotgan ob'ekt holatiga o'lchov natijalarida tizimli yoki tasodifiy xatolarni keltirib chiqaradigan qayd qilinmagan va boshqarib bo'lmaydigan parametrlar ta'sir qilishi mumkin. Bu o'lchash uskunalari xatolari, eksperiment davomida o'rganilayotgan ob'ekt xususiyatlarining o'zgarishi, masalan, materialning eskirishi yoki uning eskirishi, xodimlarning ta'siri va boshqalar.

4. O'lchov natijalarining talab qilinadigan aniqligini o'rnatish (chiqish parametrlari), kirish parametrlarining mumkin bo'lgan o'zgarishi sohalari, ta'sir turlarini aniqlashtirish. O'rganilayotgan namunalar yoki ob'ektlarning turi, ularning holati, qurilmasi, shakli, kattaligi va boshqa xususiyatlari jihatidan ularning haqiqiy mahsulotga muvofiqligi darajasi hisobga olingan holda tanlanadi. Aniqlik darajasini belgilashda ushbu eksperimental ma'lumotlardan foydalanishda ob'ektni ishlab chiqarish va ishlatish sharoitlari ta'sir qiladi. Ishlab chiqarish sharoitlari, ya'ni ishlab chiqarish imkoniyatlari eng yuqori darajada aniq aniqlikni cheklaydi. Ishlash shartlari, ya'ni ob'ektning normal ishlashini ta'minlash shartlari aniqlanadi minimal talablar aniqlikka. Eksperimental ma'lumotlarning aniqligi, shuningdek, sinovlar hajmiga (soniga) bog'liqdir - testlar qancha ko'p bo'lsa, (bir xil sharoitlarda) natijalarning ishonchliligi shunchalik yuqori bo'ladi. Bir qator holatlar uchun (oz sonli omillar va ularning tarqalish qonuniyati bilan) oldindan talab qilinadigan minimal miqdordagi testlarni hisoblash mumkin, ularning bajarilishi kerakli aniqlik bilan natijalarga erishishga imkon beradi.

5. Eksperimentni rejalashtirish va o'tkazish - testlarning soni va tartibi, ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va hujjatlashtirish usuli. Agar bir xil eksperiment davomida bitta ob'ektni o'rganishda kirish parametrlari (omillar) turli xil qiymatlarni qabul qilsa, sinov tartibi muhim ahamiyatga ega. Masalan, yuk darajasining bosqichma-bosqich o'zgarishi bilan charchoqni sinashda chidamlilik chegarasi yuklanish ketma-ketligiga bog'liq, chunki zarar har xil yo'llar bilan to'planib qoladi va shuning uchun chidamlilik chegarasining boshqa qiymati bo'ladi.

Bir qator holatlarda, muntazam ravishda ishlaydigan parametrlarni hisobga olish va boshqarish qiyin bo'lganda, ular tasodifiy testlarga o'tkaziladi, xususan tasodifiy sinov tartibini (eksperiment randomizatsiyasi) ta'minlaydi. Bu natijalarni tahlil qilishda statistikaning matematik nazariyasi usullarini qo'llashga imkon beradi. Sinovlarni o'tkazish tartibi kashfiyot tadqiqotlari jarayonida ham muhimdir: tanlangan harakatlar ketma-ketligiga qarab, ob'ekt yoki ba'zi bir jarayon parametrlarining optimal nisbati bo'yicha eksperimental izlashda ko'p yoki oz tajribalar talab qilinishi mumkin. Ushbu eksperimental masalalar optimal echimlarni raqamli qidirishning matematik masalalariga o'xshaydi. Fibonachchi usuli, oltin nisbati usuli kabi bir o'lchovli izlanishning eng yaxshi ishlab chiqilgan usullari (bitta omilli bir mezonli masalalar).

6. Eksperimental natijalarni statistik qayta ishlash, o'rganilayotgan xususiyatlar xatti-harakatining matematik modelini qurish. Qayta ishlashga ehtiyoj, natijalarning qolgan qismidan qat'i nazar, individual ma'lumotlarni tanlab tahlil qilish yoki ularning noto'g'ri qayta ishlanishi amaliy tavsiyalar qiymatini pasaytiribgina qolmay, balki noto'g'ri xulosalarga olib kelishi bilan bog'liq. Natijalarni qayta ishlash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

berilgan statistik ishonchlik uchun o'rtacha qiymatning ishonch oralig'ini va chiqish parametrlari (eksperimental ma'lumotlar) qiymatlarining farqini (yoki standart og'ishini) aniqlash;

shubhali natijalarni keyingi tahlillardan chiqarib tashlash uchun xato qiymatlarning yo'qligini tekshirib ko'ring. U tanlovi tasodifiy o'zgaruvchining tarqalish qonuni va emissiya turiga bog'liq bo'lgan maxsus mezonlardan biriga muvofiqligi uchun amalga oshiriladi;

eksperimental ma'lumotlarning ilgari kiritilgan apriori tarqatish qonuniga muvofiqligini tekshirish. Bunga qarab tanlangan eksperimental reja va natijalarni qayta ishlash usullari tasdiqlanadi, matematik modelni tanlash belgilanadi.

Matematik modelni qurish o'rganilayotgan kirish va chiqish parametrlarining o'zaro bog'liq miqdoriy xususiyatlarini olish zarur bo'lgan hollarda amalga oshiriladi. Bu taxminiy muammolar, ya'ni eksperimental ma'lumotlarga eng mos keladigan matematik munosabatlarni tanlash. Ushbu maqsadlar uchun bitta (chiziqli bog'liqlik, regressiya chizig'i) yoki bir nechta (chiziqli bo'lmagan bog'liqliklar) kengayish shartlarini (Furye va Teylor qatorlari) saqlagan holda ketma-ket kerakli funktsiyani kengaytirishga asoslangan regressiya modellari qo'llaniladi. Regressiya chizig'ini o'rnatish usullaridan biri bu keng qo'llaniladigan eng kichik kvadratlar usuli.

Faktorlarning yoki chiqish parametrlarining o'zaro bog'liqlik darajasini baholash uchun sinov natijalarining korrelyatsion tahlili o'tkaziladi. Korrelyatsiya koeffitsienti o'zaro bog'liqlik o'lchovi sifatida ishlatiladi: mustaqil yoki chiziqli bo'lmagan bog'liq tasodifiy o'zgaruvchilar uchun u nolga teng yoki yaqin, uning biriga yaqinligi esa miqdorlarning to'liq o'zaro bog'liqligini va ular orasidagi chiziqli munosabat mavjudligini ko'rsatadi. Jadval shaklida keltirilgan eksperimental ma'lumotlarni qayta ishlash yoki ulardan foydalanishda oraliq qiymatlarni olish zarurati tug'iladi. Buning uchun chiziqli va

chiziqli bo'lmagan (polinomial) interpolatsiya (oraliq qiymatlarni aniqlash) va ekstrapolyatsiya (ma'lumotlar o'zgarishi oraliq'idan tashqarida joylashgan qiymatlarni aniqlash) usullari qo'llaniladi.

7. Olingan natijalarni tushuntirish va ulardan foydalanish bo'yicha tavsiyalarni shakllantirish, eksperimental texnikani takomillashtirish.

Mehnat intensivligini pasaytirish va sinov vaqtini qisqartirish avtomatlashtirilgan eksperimental komplekslardan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Bunday majmua rejimlarni avtomatlashtirilgan sozlash bilan ishlaydigan skameykalarni (haqiqiy ish rejimlarini simulyatsiya qilishga imkon beradi) o'z ichiga oladi, natijalarni avtomatik ravishda qayta ishlaydi, statistik tahlil va hujjatlarni tadqiq qiladi. Ammo bu ishlarda muhandisning mas'uliyati ham katta: aniq belgilangan sinov maqsadlari va to'g'ri qabul qilingan qaror mahsulotning zaif tomonini aniq topishga, aniq sozlash va dizayn jarayonining takrorlanishiga sarflanadigan xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

5. Haqiqiy tajribalar turlari; ularni tasniflashga yondashuvlar

Haqiqiy eksperiment har doim proeksion, aqliy - odatda retrospektiv, o'tmishga yo'naltirilgan - tadqiqotchi sodir bo'lgan voqealar haqidagi ma'lumotlarni tahlil qiladi, oqibatlarga olib kelgan sabablar haqidagi farazlarni sinab ko'rishga harakat qiladi. Fikrlash tajribalari kelajakdagi voqealarni bashorat qilishda foydalanilsa va ularning xulosalari haqiqiy tajribalar va boshqa tadqiqot usullari bilan tasdiqlansa proektiv bo'lishi mumkin. Bir faktorli eksperimentda bitta mustaqil o'zgaruvchining ta'siri natijalari haqidagi gipoteza, ko'p faktorli eksperimentda - o'zaro ta'sirida butun o'zgaruvchilar majmuasi sinovdan o'tkaziladi. Haqiqiy ko'p omilli ijtimoiy tajribalar murakkabligi sababli juda kam uchraydi.

Haqiqiy eksperimentlar - ayniqsa, yuqorida aytib o'tilganidek, ijtimoiy fanlar bo'yicha tajribalar mukammal va beg'ubor ishonchli emas va bo'lishi mumkin emas. Binobarin, tadqiqotchi oldida har doim olingan natijalarning ahamiyatini statistik baholash vazifasi turadi.

Sotsiologiyadagi ko'p o'zgaruvchan eksperimentlar ko'pincha haqiqiy dunyodagi murakkab munosabatlarni simulyatsiya qiluvchi dala tajribalari hisoblanadi. Ko'p faktorli dala tajribalarining afzalligi ularning "hayotiy", ya'ni tashqi, yuzning to'g'riligida. Ammo bu erda bunday eksperimentlarning asosiy

kamchiligi - pastroq ishonchlilik va ichki kuchlilik yotadi. Dala ko'p faktorli eksperimentlarining tanqidchilari ko'pincha eksperimentni real dunyoga yaqinlashtirishga eksperimental boshqaruvni faqat statistikaga almashtirish orqali erishilishini ta'kidlashadi. Ikkinchi holatda, o'lchov modelining noto'g'ri spetsifikatsiyasi bilan bog'liq bo'lgan mustaqillik o'zgaruvchilarining individual darajalarining "o'zaro bog'liqligi" bilan bog'liq bo'lgan amal qilish tahdidlari kuchayadi (5, 6-bobga qarang). Bundan tashqari, multifaktorial eksperimentlarda ma'lumotlarni yig'ish muammosi individual va guruhlararo tajribalarga qaraganda keskinroq - har doim ham xulosa guruhi ma'lumotlarini tahlil qilishda aniqlangan munosabatlar aniq biron bir sub'ekt uchun kuzatilmasligi ehtimoli mavjud (xuddi shunday) ma'lum bir namunaning o'rtacha qiymati biron bir aniq namunaviy kuzatuvga taalluqli bo'lmasligi mumkin). Faktoriy eksperimentlarning shubhasiz afzalliklari statistik tahlilning ancha katta imkoniyatlarini, shu jumladan o'zgaruvchan "omillar" ning o'zaro ta'sirining turli ta'sirlarini tahlil qilishni o'z ichiga oladi.

6. Kvazisperiment cheklangan nazorat shakllari bilan tajriba sifatida va "passiv-kuzatuv" tadqiqotlari namunasi sifatida.

Kvazperiment - eksperiment o'tkazuvchi eksperiment ishtirokchilariga yoki tajriba shartlariga bevosita ta'sir qilmasa-da, o'zi uchun qiziq bo'lgan jarayonlarni o'rganish uchun allaqachon mavjud bo'lgan guruhlardan foydalanadigan bo'lsa, eksperimentning bir turi. Agar tadqiqotchini boshlang'ich maktabda o'qishni o'rgatishning ikki xil uslubi natijalari qiziqtirsa, u bolalarni ikki guruhga ajratishi va o'rganishni nazorat qilishi (ushbu tajriba), yoki o'qishni o'rganadigan mavjud guruhlarini o'rganishi mumkin (kvazi-tajriba). Ikkala usul ham tadqiqotchiga ma'lum xulosalar chiqarishga imkon beradi, ammo kvazi-eksperiment natijasida olingan xulosalar spekuliyativ xususiyatga ega bo'lib, vaziyat ustidan nazoratni kuchsizligi va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ta'sir omillari bilan bog'liq.

Ijtimoiy fanlarda kvazi-eksperiment tushunchasi yoki kvazi-eksperimental tadqiqot rejasi ham tez-tez ishlatiladi. Biz namunaviy tadqiqotlar uchun panel, trend va boshqalar rejaları haqida gapiramiz (5-bob). Vaqt ta'sirida mahalliy lashtirilgan (masalan, ijtimoiy inqilob, ta'lim islohoti yoki qimmatli qog'ozlar bozori inqirozi) ma'lum bir tajribani boshdan kechirgan yoki o'tkazmagan (masalan, ijtimoiy inqilob, ta'lim islohoti yoki qimmatli qog'ozlar bozori inqirozi) misollar uchun, ayniqsa, davom etayotgan yoki qiyosiy "kesma" tadqiqotlar sifatida o'tkazilgan namunaviy

so'rovlar, haqiqatan ham mustaqillar o'rtasidagi munosabatlar to'g'risida xulosa chiqarishga imkon beradi. va bog'liq o'zgaruvchilar va shuning uchun - taxmin qilingan nedensel aloqalar haqidagi farazlarni sinab ko'rish uchun, ammo tegishli boblarda ko'rsatilgandek, namunaviy tadqiqotlarda eksperimental randomizatsiya va nazorat, bu erda tasodifiy namunalar va statistik ma'lumotlarni tahlil qilishning maxsus usullaridan foydalanish o'rnini bosadi.

7. Psixologik, pedagogik va shakllantiruvchi tajribalar

Eksperimental metodning mohiyati shundan iboratki, eksperiment o'tkazuvchi o'rganilayotgan sub'ektning harakatlanish sharoitlarini ataylab yaratadi va boshqariladigan tarzda o'zgartiradi, uning oldiga ma'lum vazifalarni qo'yadi va ularning echimiga ko'ra, ushbu jarayonda yuzaga keladigan jarayonlar va hodisalarni hukm qiladi.

Tajriba(lot.. experimentum - sinov, tajriba) - tadqiqot strategiyasi, bu uning o'tishi shartlarining individual xususiyatlarining tartibga solinadigan o'zgarishlari sharoitida jarayonni maqsadga muvofiq ravishda kuzatish bilan tavsiflanadi. Bunday holda, gipoteza sinovdan o'tkaziladi.

Amaliy vazifalar uchun eksperimentator har xil predmetlar bilan bir xil sharoitda tadqiqotlar o'tkazish orqali ularning har birida aqliy jarayonlar yoshi va individual xususiyatlarini o'rnatishi mumkin.

Psixologiyada eksperimentning ikkita asosiy turi mavjud:

- **laboratoriya tajribasi**odatda maxsus jihozlangan xonalarda va eksperimentda ongli ravishda ishtirok etadigan mavzularda amalga oshiriladi, garchi ular tajribaning asl maqsadi haqida bilmasliklari mumkin bo'lsa;

- **tabiiy tajriba**uning ishtirokchilari sub'ekt sifatida o'zlarining roli haqida bilishmaydi.

Tabiiy eksperiment kuzatish usuli va laboratoriya tajribasining ijobiy tomonlarini birlashtiradi. Bu erda kuzatuv sharoitlarining tabiiyligi saqlanib qoladi va boshqariladigan tajribaning aniqligi kiritiladi. Mavzularning psixologik tadqiqotlar olib borilayotganligini bilmasliklari ularning xatti-harakatlarining tabiiyligini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, tabiiy eksperimentni to'g'ri va muvaffaqiyatli o'tkazish uchun laboratoriya tajribasiga taalluqli barcha talablarga rioya qilish kerak.

Tadqiqot vazifasiga muvofiq eksperimentator psixik faoliyatning o'zi uchun qiziq bo'lgan tomonlarining eng yorqin namoyon bo'lishini ta'minlaydigan bunday sharoitlarni tanlaydi.

Tabiiy eksperimentning variantlaridan biri bu **psixologik va pedagogik eksperiment**, yoki eksperimental o'qitish, bu erda o'quvchining shakllanishi kerak bo'lgan aqliy xususiyatlarini o'rganish, ta'lim va tarbiya jarayonida amalga oshiriladi.

Psixologik va pedagogik eksperiment bolalar va ta'lim psixologiyasida ishlab chiqilgan. Bu tabiiy eksperimentning o'ziga xos shakli, chunki u bolalar hayoti va faoliyatining tabiiy sharoitida amalga oshiriladi.

Psixologik-pedagogik eksperimentning muhim xususiyati shundaki, u nafaqat o'zini o'rganishni, balki insonning u yoki bu aqliy faoliyatini, psixologik fazilatlarini faol, maqsadga muvofiq ravishda o'zgartirishi, o'zgartirishi, shakllantirishi kerak. Shunga ko'ra, uning ikki turi ajratiladi:

Ta'lim psixologik va pedagogik eksperiment,

Ta'lim psixologik-pedagogik eksperiment.

Shu bilan birga, turli xil aqliy rivojlanish nazariyalarini qurishda alohida rol o'ynaydi o'qitish tajribasi. Bu tabiiy ravishda eksperimentning bir shakli bo'lib, u birinchi navbatda bilish sohasi bilan bog'liq bo'lgan ba'zi aqliy jarayonlarni o'rganish ularning maqsadga muvofiqligi bilan yuzaga kelishi bilan tavsiflanadi.

Shunday qilib, psixologik va pedagogik eksperiment, yoki shakllantirish tajribasi, bu tadqiqotchining mavzuga faol ta'siri jarayonida bola psixikasidagi o'zgarishlarni kuzatib borish uchun rivojlanish va tarbiyaviy psixologiyada qo'llaniladigan usul.

Psixologik va pedagogik eksperiment eksperimentator tomonidan juda yuqori malakalarni talab qiladi, chunki muvaffaqiyatsiz va noto'g'ri psixologik usullar sub'ekt uchun salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

Psixologik-pedagogik eksperimentning mohiyati shundan iboratki, dastlab ular bolalarning aqliy faoliyatining xususiyatlarini o'rganadilar (nafaqat ajratilgan

faktlarni ro'yxatga olish, balki qonuniyatlarni, mexanizmlarni, dinamikani, rivojlanish tendentsiyalarini ochib berish). Keyinchalik, shu asosda aniqlangan jarayonlarni optimallashtirish va ularni yuqori darajaga ko'tarish maqsadida maxsus mashg'ulotlar tashkil etiladi.

Psixologik-pedagogik eksperiment nafaqat talabanning xotira va boshqa aqliy faoliyatining rivojlanish darajasini belgilaydi, balki ushbu faoliyatni takomillashtirishni ta'minlaydigan imkoniyat va usullarni o'rganadi. Bu erda maktab o'quvchilarini o'rganish o'quv jarayonida amalga oshiriladi, ta'lim va tarbiyaning o'quvchilarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga, shaxsning ba'zi xususiyatlarini shakllantirishga ta'siri kuzatiladi. Shuning uchun ham u psixologik tadqiqotlarni pedagogik izlash va o'quv jarayonining eng samarali shakllarini loyihalashtirish bilan birlashtiradi.

Misol keltiraylik. Boshlang'ich maktab o'quvchilari xotirasining o'ziga xos xususiyatlarini o'rganayotganda, bolalar ko'pincha materialni mazmunli yodlash o'rniga, mexanik ravishda yod olishlari aniqlandi. Belgilangan haqiqatning sababi bolalarning mazmunli yodlash usullarini bilmasliklari edi, ularning yordamida materialni tushunishga va uning mantiqiy assimilyatsiyasiga erishiladi. Bolalarga o'quv materialini semantik guruhlash usullarini o'rgatish orqali eksperimentator o'quvchilarning mexanik emas, balki mazmunli yodlashni boshlaganiga erishdi.

Psixologik-pedagogik eksperiment jarayonida u taxmin qilinadi ma'lum bir sifatni shakllantirish (shuning uchun uni "shakllantiruvchi" deb ham atashadi). Formativ eksperiment rus psixologiyasida bolaning shaxsini shakllantirishning o'ziga xos usullarini o'rganishda keng qo'llaniladi, psixologik tadqiqotlarning pedagogik izlash va ta'lim jarayonining eng samarali shakllarini loyihalash bilan kombinatsiyasini ta'minlaydi.

Psixologik va pedagogik tadqiqotlar ajralib turadi aniqlash va shakllantirish tajribalar. Birinchi holda, o'qituvchi-tadqiqotchi eksperimental ravishda faqat o'rganilayotgan pedagogik tizimning holatini belgilaydi, haqiqatni aytadi aloqalar, hodisalar orasidagi bog'liqliklar. O'qituvchi-tadqiqotchi o'quvchilarda ma'lum shaxsiy fazilatlarni shakllantirishga, ularning o'qishini, ishini yaxshilashga qaratilgan maxsus chora-tadbirlar tizimini qo'llaganida, ular allaqachon gapirishadi **shakllantirish tajribasi**.

Psixologik-pedagogik eksperiment jarayonida odatda ikki guruh ishtirok etadi: **eksperimental va nazorat**.

Eksperimental guruh ishtirokchilariga ma'lum bir vazifa taklif etiladi, bu (eksperiment o'tkazuvchilar fikriga ko'ra) berilgan sifatni shakllantirishga yordam beradi.

Mavzularning nazorat guruhiga bu vazifa berilmaydi. Eksperiment oxirida olingan natijalarni baholash uchun ikki guruh bir-biri bilan taqqoslanadi.

Formativ eksperiment jarayonida faol harakatlar ham sub'ektlar, ham eksperimentator tomonidan amalga oshiriladi. Eksperimentator tomonidan yuqori darajadagi aralashuv va asosiy o'zgaruvchilar ustidan nazorat talab qilinadi. Bu eksperimentni kuzatish yoki tekshirishdan ajratib turadi.

Formativ eksperiment metod sifatida faoliyat nazariyasi (A.N. Leont'ev, D.B. Elkonin va boshqalar) tufayli paydo bo'ldi, unda aqliy rivojlanish bilan bog'liq holda faoliyatning ustuvorligi g'oyasi tasdiqlandi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarning asosiy bosqichlari 1-rasmda keltirilgan.

1-rasm - Psixologik-pedagogik tadqiqot bosqichlari

eksperimental psixologiya didaktika metodikasi

To'liq psixologik va pedagogik eksperiment uchun majburiylik - bu muvofiqlik **asosiy qoidalarga rioya qilish**:

Muammoning aniq shakllanishi, tadqiqotning maqsadi va vazifalari, unda tekshirilgan gipotezalar.

Tajribaning qanchalik muvaffaqiyatli o'tganligini, unda taklif qilingan farazlarning tasdiqlangan yoki tasdiqlanmaganligini baholash mumkin bo'lgan mezon va belgilarni belgilash.

Tadqiqot ob'ekti va predmetining aniq ta'rifi.

Eksperimentdan oldin va keyin tekshirilayotgan ob'ekt va tadqiqot predmeti holatlarining psixodiagnostikasining ishonchli va ishonchli usullarini tanlash va ishlab chiqish.

Eksperiment muvaffaqiyatli o'tganligini isbotlash uchun izchil va ishonchli mantiqdan foydalanish.

Eksperiment natijalarini taqdim etish uchun mos shaklni aniqlash.

Eksperiment natijalarini ilmiy va amaliy qo'llash sohasini tavsiflash, tajribadan kelib chiqadigan amaliy xulosalar va tavsiyalarni shakllantirish.

Didaktika va alohida fanlarni o'qitish metodikasi sohasidagi aniq tajribalarning vazifalari ko'pincha quyidagicha qisqartiriladi:

1. ma'lum bir o'quv tizimini tekshirish (masalan, L.V. Zankov tomonidan ishlab chiqilgan dastlabki o'qitish tizimining samaradorligini tekshirish);

2. ba'zi bir o'qitish usullari samaradorligini taqqoslash (I.T. Ogorodnikov va uning shogirdlari tadqiqotlari);

3. muammolarni o'rganish tizimining samaradorligini tekshirish (M.I. Maxmutov tadqiqotlari);

4. o'quvchilarning bilim qiziqishlari va ehtiyojlarini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish (G.I. Shchukina, V.S. Ilyin tadqiqotlari);

5. o'quv ishlarida o'quvchilarning ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlarning samaradorligini tekshirish (V.F. Palamarchuk tomonidan o'tkazilgan tajriba);

6. maktab o'quvchilarining bilim mustaqilligini rivojlantirish (N.A. Polovnikova, P.I. Pidkasistiyning tajribalari).

7. muayyan chora-tadbirlar tizimining yoki pedagogik harakatlarning maqbul variantini tanlash bilan bog'liq didaktik tadqiqotlar:

O'quv etishmovchiligini oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini yangilash (Yu.K. Babanskiy va boshqalar),

Maktab darsliklariga kiritilgan o'quv materiallari hajmi va murakkabligini optimallashtirish (Ya.A. Mikk),

Muayyan ko'nikmalarni shakllantirish uchun optimal mashq sonini tanlash (P.N. Volovik),

Talabalarning rejalashtirish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlar tizimining maqbul variantlarini tanlash (L.F. Babenysheva),

Kam o'qiydigan maktab o'quvchilari uchun muammoli o'qitish qurilishi (T.B. Gening),

Talabalarga o'qitishda ularga ko'rsatiladigan turli darajadagi yordam asosida differentsiallashtirilgan ish (V.F. Xarkovskaya),

Universitetda texnik rasm chizish kursini o'qitishning maqbul tizimini asoslash (A.P. Verxola),

Maktab fizika xonasining jihozlari (S.G. Bronevshchuk).

Bu vazifalarning barchasi ma'lum darajada bir-biri bilan chambarchas bog'liq, ammo ularning har birida pedagogik eksperimentning xususiyatlarini belgilaydigan ba'zi bir alohida ta'kidlar mavjud.

Shunday qilib, pedagogik eksperiment yordamida hal qilinadigan vazifalar doirasi juda keng va ko'p qirrali bo'lib, pedagogikaning barcha asosiy muammolarini qamrab oladi.

8. Uzunlamasına usul

Uzunlamasına usul bir xil odamlarni uzoq vaqt davomida ko'p marta tekshirishdan iborat. Uzunlamasına tadqiqotning maqsadi insonning somatik va aqliy rivojlanishini qayd etishdir. Dastlab, uzunlamasına tadqiqotlar ("uzunlamasına kesma usuli" deb nomlanadi) bolalar va rivojlanish psixologiyasida rivojlanish holatlarini yoki rivojlanish darajasini aniqlash usullariga ("tasavvurlar" usullari) alternativa sifatida rivojlandi. Uzunlamasına usulning mustaqil qiymati aqliy rivojlanishning keyingi yo'nalishini bashorat qilish va uning fazalari o'rtasida genetik aloqalarni o'rnatish imkoniyati bilan bog'liq edi. Uzunlamasına tadqiqotni tashkil qilish bir vaqtning o'zida boshqa usullardan foydalanishni o'z ichiga oladi: kuzatish, sinov, psixografiya va boshqalar. Uzunlamasına tadqiqotlar, agar u rivojlanishning turli variantlarini o'rganish sifatida tuzilgan bo'lsa, eng samarali

hisoblanadi. Uzunlamasına usul kesma usuliga nisbatan afzalliklarga ega. Bu quyidagilarga imkon beradi:

individual yosh davrlari bo'yicha ma'lumotlarni qayta ishlashni kesishgan holda amalga oshirish;

har bir insonning individual tuzilishini va rivojlanish dinamikasini aniqlash;

rivojlanayotgan shaxsning individual tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish, rivojlanishning muhim davrlari masalasini hal qilish.

Ushbu uslubning asosiy kamchiliklari tadqiqotlarni tashkil etish va o'tkazish uchun sarflangan muhim vaqtdir.

9. Kvaz-eksperimental sifatida madaniyatlararo tadqiqotlar

Madaniyatlararo tadqiqotlar, aslida, guruh taqqoslash rejasining alohida hodisasidir. Bundan tashqari, taqqoslangan guruhlar soni o'zgarishi mumkin (minimal - 2 guruh).

An'anaviy ravishda madaniyatlararo tadqiqotlarda ishlatiladigan ikkita asosiy rejalar mavjud.

Birinchi reja: 2 ta populyatsiyaning 2 yoki undan ortiq tabiiy yoki tasodifiy tanlangan guruhlarini taqqoslash.

Ikkinchi reja: uzunlik bo'yicha 2 yoki undan ortiq guruh uchun taqqoslash rejasining kombinatsiyasi, unda nafaqat ushbu guruhlarning xulq-atvor xususiyatlaridagi farqlar taqqoslanadi, balki vaqt yoki vaqt va qo'shimcha tashqi omillar ta'sirida bu xususiyatlarni o'zgartirish jarayoni o'rganiladi.

Madaniyatlararo psixologiyaning asosiy xususiyati bu metodning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydigan mavzu.

Madaniyatlararo psixologiya V. Vundt [Vundt V., 1998] va XX asr boshidagi frantsuz sotsiologlari asarlaridan kelib chiqqan: G. Lebona [Le Bon G., 1998], A. Foulter [Foulter A., 1998], G. Tarde [Tarde G., 1998].

Biroq, bu olimlar empirik tadqiqotlar o'tkazmadilar. Vilgelm Vundt madaniyatlararo psixologiya (shuningdek, empirik psixologiya) metodistiga aylandi. 1900-1920 yillarda. u ulkan, 10 jildlik "Xalqlar psixologiyasi" ni nashr etishni o'z zimmasiga oldi. U "milliy ruh" ning asosiy namoyon bo'lishini lingvistik faoliyat deb bildi (lingvistik tizimdan farqli o'laroq - tilshunoslarning tadqiqot mavzusi). Ushbu asar "Fiziologik psixologiya asoslari" bilan birga V.Vundtning psixologiyaga qo'shgan asosiy hissasi bo'ldi. "Xalqlar psixologiyasining muammolari" asari V.Vundtning tadqiqot dasturining xulosasi bo'lgan maqolalar to'plamidir va "Xalqlar psixologiyasi" ko'p jildli kitobiga kirish vazifasini o'taydi.

Vundt "milliy ruh" fanidagi kamida ikkita fanni ajratib ko'rsatdi: "xalqlarning tarixiy psixologiyasi" va "psixologik etnologiya". Birinchisi tushuntirish intizomi, ikkinchisi tavsiflovchi.

"Xalqlar psixologiyasi" qonunlari rivojlanish qonunlarining mohiyatini tashkil etadi va uning asosini 3 yo'nalish tashkil etadi, ularning mazmuni "individual ong hajmidan oshib ketadi: til, afsonalar va urf-odatlar". Frantsuz psixologlari va avstriyalik psixoanalitiklardan farqli o'laroq, V.Vundt eng kamdan-kam hollarda ommaviy xatti-harakatlar va "shaxsiyat va ommaviylik" muammosi, va "milliy ruh" ning mazmuni bilan ko'proq qiziqqan. (*Volksgeist*), ammo, bu "ong haqidagi fan" sifatida psixologiya g'oyasiga to'g'ri keldi. U "milliy ruh" ning shaxsga nisbatan genetik ustuvorligini ta'kidlaydi: "Insoniyat jamiyati tarixida birinchi bo'g'in - bu shaxs emas, balki aynan ularning hamjamiyati. Qabiladan, qarindoshlar doirasidan, bosqichma-bosqich individualizatsiya qilish orqali, ratsionalistik ma'rifatparvarlik gipotezalaridan farqli o'laroq, mustaqil shaxs alohida ajratib olinadi, unga ko'ra shaxslar qisman ehtiyoj bo'yinturug'i ostida, qisman aks ettirish orqali jamiyatga birlashadilar ». Frantsuz ijtimoiy psixologlari bilan yashirin polemika taqlid rolini talqin qilishda ham mavjud. V. Vundt, ikki tilni shaxslar tomonidan o'zlashtirilishi misollaridan foydalanib, taqlid asosiy emas, balki faqat ijtimoiy o'zaro aloqalarda hamrohlik qiluvchi omil ekanligini ko'rsatadi; u "individual ixtiro nazariyasini" shunga o'xshash tanqidlarga bo'ysundiradi. Ushbu nazariyalar o'rniga u "umumiy ijodkorlik", "assimilyatsiya" va "dissimilyatsiya" jarayonlarini qo'yadi, ammo ularning mohiyatini to'liq ochib bermaydi.

"Xalqlar psixologiyasi" ning asosiy usuli, V.Vundtning so'zlariga ko'ra, tushunish, madaniyat elementlarini qiyosiy talqin qilish edi.

Zamonaviy madaniyatlararo psixologiyada empirik usul ustunlik qiladi.

Madaniyatlararo tadqiqotlar mavzusi - bu taqqoslangan har bir etnomadaniyat jamoalariga xos bo'lgan ijtimoiy-madaniy omillar bilan belgilanishi nuqtai nazaridan odamlar psixikasining xususiyatlari.

Bu shuni anglatadiki, madaniyatlararo tadqiqotlarni to'g'ri rejalashtirish uchun, birinchi navbatda, hech bo'lmaganda psixikaning qaysi xususiyatlariga madaniy omillar ta'sir qilishi mumkinligini aniqlash, shuningdek, ushbu xususiyatlarga mos keladigan ko'plab xatti-harakatlar parametrlarini aniqlash kerak. Ikkinchidan, "madaniyat" va "madaniy omil" tushunchalariga nazariy emas, balki operatsion ta'riflarni berish, shuningdek, turli xil madaniy jamoalarga mansub kishilarning aqliy xususiyatlari va xatti-harakatlaridagi farqlarga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ushbu omillarning ko'pini tavsiflash talab etiladi.

Uchinchidan, turli xil madaniyatga mansub odamlar xulq-atvorining xususiyatlarini o'lchash uchun etarli tadqiqot uslubi va etarli metodologiyani tanlash kerak.

To'rtinchidan, siz tadqiqot ob'ekti to'g'risida qaror qabul qilishingiz kerak. Tadqiqot uchun aniq turli madaniyat sub'ektlari bo'lgan populyatsiyalarni tanlash kerak. Bundan tashqari, taqqoslangan ekinlarga mansubligi jihatidan vakili bo'lgan populyatsiyalar guruhlarini tanlash yoki tanlash juda muhimdir.

Keling, ushbu masalalarni batafsil ko'rib chiqaylik.

Madaniyatlararo psixologiya psixogenetika tugaydigan joydan boshlanadi. Psixologik tadqiqotlar natijasi odamlarda individual farqlarni qandaydir psixologik xususiyatlar bilan aniqlashda genotip va atrof-muhitning nisbiy hissasini aniqlashdan iborat.

Madaniy omillar ham atrof-muhitni aniqlashning bir qismidir. Binobarin, bir qarashda har qanday madaniy tadqiqotlar gipotezasi psixikaning nasldan ko'ra atrof-muhitga bog'liq bo'lgan yoki atrof-muhitga sezilarli darajada bog'liq bo'lgan xususiyatlariga tegishli bo'lishi kerak.

Biroq, u yoki bu darajada atrof-muhit ta'siriga duchor bo'lmaydigan bitta individual psixologik parametr mavjud emas. Shuning uchun psixologik

xususiyatlarni madaniy jihatdan aniqlash haqidagi gipotezalar ularning butun spektrini qamrab oladi: psixofiziologik parametrlardan shaxsning qiymat yo'nalishigacha.

Shaxsiy psixologik farqlarga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan madaniy omillar orasida universal va o'ziga xos omillar mavjud [Lebedeva NM, 1998].

Madaniyatlarning psixologik xususiyatlarini tavsiflovchi ko'plab tasniflar mavjud.

Eng mashhur tasnif - bu "madaniy sindrom" tushunchasini - ma'lum madaniy guruhni boshqasidan ajratib turadigan qadriyatlar, qarashlar, e'tiqodlar, me'yorlar va xatti-harakatlar to'plamini shakllantirgan X. S. Triandis.

U madaniyatning asosiy o'lchamlarini "soddalik - murakkablik", "individualizm - kollektivizm", "ochiqlik - yaqinlik" deb hisoblaydi. Bir qator tadqiqotchilar [xususan, Hofstead J., 1984] quyidagi parametrlarni ajratib ko'rsatmoqdalar: 1) quvvat masofasi - ma'lum bir jamiyat nuqtai nazaridan kuchning notekis taqsimlanish darajasi, 2) noaniqlikdan qochish va 3) erkaklik - ayollik.

Albatta, bu parametrlar juda ibtidoiy. Hatto "inveterate" etnopsixolog ham ularni hech qachon ma'lum bir madaniyatni tavsiflash uchun etarli yoki hatto zarur deb hisoblamaydi.

"Madaniyat" atamasi juda noaniq. K. Popperdan so'ng, "uchinchi dunyo" madaniyatini, odamlar tomonidan yaratilgan "o'zgartirilgan haqiqat" tizimini ko'rib chiqish mumkin.

Ko'pincha madaniy tafovutlar etniklarga kamayadi va madaniyatlararo tadqiqotlar deganda etnopsixologik tadqiqotlar tushuniladi. Ba'zida madaniyatlar (aniqrog'i, turli xil madaniyatlarga mansub odamlar guruhlari) boshqa mezonlarga ko'ra ajratiladi: 1) yashash joyi - biz "shahar" va "qishloq" madaniyati haqida gaplashamiz; 2) diniy mansublik - ular pravoslav, musulmon, protestant va boshqa madaniyatlarni anglatadi; 3) Evropa tsivilizatsiyasi bilan tanishish va h.k.

Madaniyatlararo tadqiqotlar davomida vujudga keladigan farazlar madaniy omillar va aqliy xususiyatlar o'rtasidagi sababiy bog'liqlikni ifodalaydi. Madaniy

omillar turli madaniyatlarga mansub shaxslarning aqliy xususiyatlarining farqlanishiga sabab bo'lgan deb hisoblanadi.

Shaxslarning aqliy xususiyatlarining ushbu xalqlar mansub bo'lgan xalqlar madaniyati tabiatiga teskari ta'siri to'g'risida oqilona taxmin mavjud.

Xususan, bunday gipotezalarni temperatura, intellektual va boshqa bir qator aqliy xususiyatlarga nisbatan ilgari surish mumkin, bu merosxo'r aniqlash juda zarur. Bundan tashqari, biofizik omillar ham individual psixologik farqlarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, klassik madaniyatlararo tadqiqotlar paradigmalar doirasida amalga oshiriladi: "madaniyat sababdir, aqliy xususiyatlar natijadir".

Shubhasizki, har qanday madaniyatlararo tadqiqotlar eksperimental rejaga asoslanib quriladi, eksperimentator madaniy omillarni nazorat qila olmaydi. Binobarin, "madaniyat - aqliy xususiyatlar" munosabatlarini sabab-ta'sir munosabati deb hisoblash uchun uslubiy asoslar mavjud emas. Korrelyatsiyaga bog'liqlik haqida gapirish to'g'ri bo'lar edi.

Madaniyatlararo tadqiqotlar uslubiy yo'nalishi va mazmun mavzusiga qarab bir necha turga bo'linadi.

F. Van de Vayver Leung (1997) madaniyatlararo tadqiqotlarni ikkita asosga qarab tasniflashni taklif qildi: 1) tasdiqlovchi (nazariyani tasdiqlash yoki rad etishga qaratilgan) - tadqiqot (izlanish) tadqiqotlari, 2) kontekstual o'zgaruvchilarning mavjudligi yoki yo'qligi (demografik yoki psixologik).

Umumlashtiruvchi tadqiqotlar bitta madaniy jamoani o'rganish natijasida olingan natijalarni boshqalarga o'tkazish yoki umumlashtirish imkoniyati mavjud bo'lganda amalga oshiriladi. Ushbu tadqiqotlar ba'zi bir nazariyalarga asoslangan va kontekstli o'zgaruvchilar ta'sirini hisobga olmaydi, shuning uchun qat'iy ma'noda ularni madaniyatlararo deb tasniflash mumkin emas. Ular Homo sapiens turlarining barcha a'zolari uchun universal farazlarni tasdiqlash va tashqi haqiqiylikni aniqlash uchun o'tkaziladi.

Nazariyaga asoslangan tadqiqotlar madaniyatlararo kontekst omillarini o'z ichiga oladi. Ular madaniy va aqliy o'zgaruvchilar o'rtasidagi o'ziga xos munosabatlar haqidagi farazlarni sinab ko'rishadi. "Madaniyatlararo tadqiqotlar" atamasining qat'iy ma'nosida faqat ularni shunday deb hisoblash mumkin. Ammo

ko'pincha psixologik farqlarni o'rganish bor. Odatda o'lchovning standart protsedurasi qo'llaniladi va turli xil madaniyatlarga mansub 2 yoki undan ortiq guruhlarining o'lchangan aqliy xususiyatlarining o'rtacha yoki standart oralig'ida sezilarli farqlarning mavjudligi aniqlanadi. Tadqiqotni rejalashtirishda madaniy omillar hisobga olinmaydi, faqat olingan farqlarni izohlash uchun foydalaniladi.

So'nggi tadqiqot turi - "tashqi haqiqiylikni maxsus tadqiqotlar" (aytish to'g'ri bo'lar edi - atrof-muhit) madaniy omillar ta'sirida ruhiy xususiyatlarning namoyon bo'lishidagi farqlarni aniqlashga qaratilgan. Bir qator omillarning 1 (kamdan-kam hollarda 2 yoki 3) aqliy xususiyatlariga ta'siri tekshiriladi. Ma'lumotlarni qayta ishlash uchun regressiya tahlili texnikasi qo'llaniladi. Odatda, tadqiqotchilar qaysi madaniy o'zgaruvchilar va aqliy xususiyatlarga qay darajada ta'sir ko'rsatishi to'g'risida dastlabki fikrlarga ega emaslar.

Madaniyatlararo tadqiqotlarni rejalashtirishning asosiy muammosi - o'rganilayotgan aqliy xususiyatlarga tavsiflashda amal qiladigan xatti-harakatlar parametrlarini qayd etish metodologiyasini ishlab chiqish yoki tanlash. Har qanday psixologik o'lchov texnikasi madaniyatning mahsulotidir, ko'pincha - g'arbiy va faqat ushbu madaniyat sharoitida etarli ma'noga ega bo'lishi mumkin. Tadqiqotchining birinchi vazifasi metodning yuqori (mazmunli) asoslilikiga erishishdir, aks holda sub'ektlar tadqiqot jarayoniga shunchaki "qo'shilmaydi".

Psixologiyada madaniyatlararo tadqiqotlar ko'lami va mashhurligi ortib bormoqda. Bizning davrimizda madaniyatlararo tadqiqotlarga bo'lgan qiziqish hal qilinmagan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy muammolar, etnik ziddiyatlar va maishiy millatchilikning kelib chiqishi bilan kuchaymoqda.

Biz ko'p madaniyatli dunyoda yashayotganimizni, g'ayrioddiylikning yomon bo'lishi shart emasligini anglab etish insoniyatga katta kechikish bilan keladi.

10. Korrelyatsion yondashuv tadqiqot usuli va aloqalar haqidagi farazlarni statistik baholash usuli sifatida.

Har qanday korrelyatsion tadqiqotning vazifasi, tajriba singari, umumlashtirish, ya'ni. berilgan vaziyatlar, populyatsiyalar, o'zgaruvchilar va hokazolar doirasida cheklanganidan ko'ra, kengroq tushuncha sharoitida o'rganilayotgan bog'liqlik to'g'risida mazmunli xulosalarni tarqatish. Biroq, korrelyatsion yondashuv har doim ham mumkin bo'lgan umumlashmalar

yo'nalishlari nuqtai nazaridan xulosalarning noaniqligini saqlab qoladi. Empirik ma'lumotlarni olishda nazoratning cheklanishi, shuningdek qabul qilinadigan xulosalarning cheklanishlarini belgilaydi. Garchi umumlashtirish darajasi mantiqning ma'lum standartlaridan foydalanish bilan bevosita bog'liq bo'lmasa ham, ya'ni. xulosalar ko'pincha umumlashtirishda biron bir yutuqni taklif qiladi va ular mantiqqa zid bo'lmasligi kerak.

Ma'lumotlarning empirik va mantiqiy tahlilini o'zaro bog'lash usullaridan biri sabab-gipotezalarni eksperimental tekshirishda sababiy xulosa chiqarish shartlari tizimida belgilanadi. Eslatib o'tamiz, undagi mustaqil va qaram o'zgaruvchilarning o'zgarishi o'rtasidagi bog'liqlikning yo'qligi eksperimental ta'sirning sababiy tabiati haqidagi bayonotni rad etishga imkon beradi. Agar tegishli statistik qaror amalga oshirilgan tajriba ma'lumotlariga nisbatan qabul qilingan bo'lsa, unda uning yuqori bahosi bilan *ichkiva operatsionol* gipotezani (va yo'naltirilgan gipotezani) rad etishdan psixologikga o'tish normasiga muvofiq haqiqiylik eksperimental gipotezaning rad etilishidan kelib chiqadi. Boshqacha qilib aytganda, o'zgaruvchilar o'rtasida kovariantlik yo'qligining empirik ravishda aniqlangan haqiqati eksperimental gipotezaning empirik sinovga qarshi turmagani yoki empirik ma'lumotlar unga mos kelmasligi haqidagi fikrga asos bo'ladi. Agar eksperimental boshqaruv amalga oshirilmagan bo'lsa va aloqaning yo'qligi to'g'risida ushbu empirik xulosa korrelyatsion yondashuv vositalaridan foydalangan holda tuzilgan bo'lsa, unda uning bayonoti eksperimentdan oldin ham postulyatsiya qilingan nedensel bog'liqlikni rad etishga imkon beradi.

Shunday qilib, bo'yicha korrelyatsion tadqiqotlar o'tkazish *dastlabki ma'lumotlarni yig'ish* psixologik gipoteza foydasiga keyingi eksperimental tadqiqotning o'zi zarurligi to'g'risida qaror qabul qilishga imkon beradi. Agar korrelyatsion tadqiqotda o'zgaruvchilar kovaryansi empirik tarzda o'rnatilsa, u holda eksperimentni tashkil etish (eksperimental boshqaruv shakllari to'plami sifatida) eksperimental gipotezada qabul qilingan sababiy munosabatlarni o'rnatishda keyingi bosqich bo'lib xizmat qiladi.

Psixologik testlarni ishlab chiqishda korrelyatsion tadqiqotlar o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlar haqidagi farazlarni empirik tekshirishning o'xshash vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, korrelyatsion yondashuv vositalari eksperimental tadqiqotlarga qaraganda ushbu ulanishlarni talqin qilish uchun boshqa standartlarga kiritilgan. Psixodiagnostikaning tegishli bo'limlari bilan tanishishdan

oldin, korrelyatsiyaga bog'liqlikni muhokama qilish uchun ushbu standartlar erta bo'ladi. Shuning uchun, biz asosan korrelyatsion tadqiqotlar va eksperimentallar o'rtasidagi farqlarni yodda tutib, psixologik gipotezalarni tekshirishda korrelyatsion yondashuv vositalaridan foydalanishga e'tibor qaratamiz.

Eksperimental usul mustaqil o'zgaruvchini boshqarish rejasini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi, ya'ni. ularni turli xil, lekin tenglashtirilgan (yoki ekvivalent) guruhlariga yoki bir xil mavzuga ma'lum ketma-ketlikda taqdim etish usullaridan farq qiluvchi uning darajalarini belgilash sxemalari. Ushbu eksperimental dizayn, shuningdek, eksperimental ta'sirlar ta'sirida bo'lgan, o'rganilayotgan asosiy jarayon o'zgarishi ko'rsatkichi sifatida qaram o'zgaruvchini o'lchash uchun mo'ljallangan dizayndir. *O'zaro bog'liqlik sxemalar*ishuningdek, ma'lumotlarni olish tartibini belgilashni o'z ichiga oladi, lekin faqat o'zgaruvchilarni o'lchash rejasi sifatida. Olingan natijalarni qayta ishlash rejalari eksperimental ma'lumotlarni tahlil qilish uchun ishlatilgan rejalarga o'xshash bo'lishi mumkin.

Haqiqiy eksperimental xulosa o'z-o'zidan statistik echimlarga asoslanmagan. Ikkinchisi faqat erishilgan eksperimental ta'sirni miqdoriy baholash maqsadiga xizmat qiladi. Odatda, bu eksperimental va nazorat qilish shartlari (yoki mustaqil o'zgaruvchining turli darajalari) o'rtasidagi bog'liq o'zgaruvchining qiymatlaridagi farqlarning ahamiyatini belgilaydi. Korrelyatsion yondashuv bilan, ba'zi statistik qarorlar bilan asoslanadigan mazmunli talqinning o'zboshimchalik darajasi ancha yuqori, shu bilan birga xulosalar unchalik ishonchli emas, chunki muhim aloqani o'rnatishda uning tabiati va yo'nalishi bo'yicha ko'plab tushuntirishlar (yoki nazariy farazlar) mavjud.

Mukammal eksperiment tushunchasi psixologiyaga Robert Gottsdanker tomonidan kiritilgan. Psixologlar benuqson eksperimentni barcha talablar mujassam bo'lgan va ishonchli xulosaga hech narsa tahdid solmaydigan namuna sifatida qaraydilar. Bunday beg'ubor tadqiqot modeli haqiqatda mavjud emas. Shu bilan birga, ushbu kontseptsiya eksperimental usullarni ishlab chiqish va takomillashtirishga, eksperiment paytida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatolardan qochishga yordam beradi.

R.Gottsdanker ideal eksperiment mezonlarini belgilab berdi: u ideal, cheksiz va to'liq muvofiqlik eksperimenti bo'lishi kerak.

Ideal eksperimentda faqat mustaqil va qaram o'zgaruvchilar o'zgaradi, ularga tashqi yoki qo'shimcha o'zgaruvchilar ta'sir qilmaydi. Tadqiqotchi faqat bitta mustaqil o'zgaruvchi va uning to'liq tozalangan shartlari bilan ishlaydigan uning sof eksperimentining o'zgarishi.

Cheksiz eksperimentda sinovlar va tergovchilar soni o'zgaruvchanlikdagi barcha o'zgaruvchanlik manbalarini qamrab olishga imkon beradi. Bunday tajriba cheksiz davom etishi mumkin, chunki noma'lum omil ta'sir qilishi mumkin. Mustaqil o'zgaruvchining ta'sirini buzadigan barcha nojo'ya ta'sirlarni aniqlash uchun tadqiqotchi vaqtni ham, urinishlar sonini ham izsiz davom ettirishi kerak, chunki keyingi sinovda uning eksperiment g'oyasini buzishi ehtimoli doimo mavjud.

To'liq mos keladigan tajribada qo'shimcha o'zgaruvchilar ushbu o'zgaruvchilarning haqiqiy o'xshashlariga to'liq mos kelishi kerak. Eksperimental vaziyat haqiqiy real vaziyat bilan to'liq bir xil.

Ideal eksperiment modeli - erishish uchun erishib bo'lmaydigan ideal. Haqiqiy tajriba ushbu modelga qanchalik yaqin bo'lsa, shuncha yaxshi bo'ladi.

D. Kempbell yaxshi tajriba uchun quyidagi mezonlarni taklif etadi:

1. Yaxshi tajriba aniq vaqt ketma-ketligini belgilaydi: sabab oldingi ta'sirga ega.

2. Ta'sir yoki ta'sir bir-biri bilan statistik jihatdan bog'liq bo'lishi kerak. Agar mumkin bo'lgan sabab va ta'sir bir-biriga bog'liq bo'lmasa (kovaryatsiya yo'q), unda bitta hodisa boshqasining sababi bo'lishi mumkin emas.

3. Ta'sir sabablari uchun muqobil mantiqiy tushuntirishlar bo'lmasligi kerak, ya'ni yon o'zgaruvchilar ta'sirini istisno qilish yoki hech bo'lmaganda ularni boshqarish zarur.

4. Tushunchalar va atamalarda sabab va oqibatni to'g'ri aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Psixologiyaning turli sohalarida eksperimentdan foydalanish o'ziga xos xususiyatlarga ega. Psixologik eksperimentlar muayyan muammolarni tekshirishga qaratilgan bo'lib, psixologiyaning turli sohalarida ularning o'ziga xos muammolari markaziy o'rinni egallaydi. Asosiy muammolar tadqiqotchining qiziquvchanligi,

uning ko'p qirraliligi, tasavvur kuchi, shuningdek eksperimental g'oyalarni amalga oshirish imkoniyatlari mavjudligi bilan belgilanadi. Masalan, taniqli psixolog Jon Uotson o'zining "Behaviourizm" (1924) kitobida o'zining g'oyalariга bo'lgan ishonchini ifoda etib, quyidagilarni taklif qildi: "Menga o'nlab sog'lom normal bolalar bilan ishonib topshiring va ularni o'zim xohlagancha tarbiyalashga imkon bering; har birini tanlab olishimga kafolat beraman ulardan tasodifiy ravishda men uni o'zim o'ylagan narsaga aylantiraman: ota-bobolarining ma'lumotlari, qobiliyatlari, chaqiruvi yoki irqidan qat'i nazar, shifokor, advokat, rassom, tadbirkor, hatto tilanchi yoki o'g'ri. " Bunday eksperiment g'oyasi hayratlanarli bo'lishi mumkin, ammo, albatta, bunday taklif ko'pchiligimiz maqbul deb hisoblagan narsadan oshib ketadi.

Psixologlarga qo'yiladigan kasbiy talablar ularning tadqiqotlari, o'qitish va maslahat berishlarining mohiyati va mazmunini aniq belgilamaydi. Nafaqat universitet yoki ilmiy muassasa, balki har qanday sharoitda tadqiqot uchun imkoniyat mavjud. Tajriba maktabda, idorada, davlat yoki tijorat tashkilotlarida, kundalik hayotda, ta'tilda mumkin.

Agar siz gipotezani eksperimental tarzda sinab ko'rmoqchi bo'lsangiz, oddiygina modelga taqlid qilib tajriba o'tkazishingiz mumkin, ammo nima qilayotganingizni tushunish yaxshiroqdir. Ikkita bir xil tajribalar mavjud emas va eksperimental dizaynni ko'r-ko'rona nusxalash ko'pincha qiyin.

Shubhasiz, eksperiment o'tkazishning birinchi sharti uning tashkil etilishi, rejaning mavjudligi. Ammo har bir rejani muvaffaqiyatli deb hisoblash mumkin emas. Taqqoslaganda ancha muvaffaqiyatli bo'lgan rejalar mavjud va unchalik muvaffaqiyatli bo'lmagan yoki umuman muvaffaqiyatsiz bo'lgan rejalar mavjud. Eksperiment o'tkazishga qaror qilsak, biz tushunchaga duch kelamiz *tajriba sxemasi* . Birinchi o'rganish namunalariining eksperimental sxemalari buyurtma berishning uchta usulini yoki bitta mavzu bilan tajribada foydalaniladigan mustaqil o'zgaruvchining har xil shartlarini taqdim etish ketma-ketligining uch turini aks ettiradi. Ularni taqqoslash uchun model "beg'ubor" tajriba bo'ladi *ma'lumotnoma*(amalda mumkin emas).

3.1. "Kusursuz" eksperiment tushunchasi

Har qanday tajribani cheksiz takomillashtirish mumkin, ammo mukammal eksperimentni amalga oshirish mumkin emas. Haqiqiy tajribalar *takomillashtirish* uchta shaklda taqdim etilishi mumkin bo'lgan beg'ubor eksperimentga yaqinlashganda: ideal eksperiment, cheksiz tajriba, to'liq yozishmalar tajribasi.

Ajoyib tajriba

Ideal eksperimentda faqat mustaqil o'zgaruvchining (va, albatta, har xil sharoitda har xil qiymatlarni qabul qiladigan qaram o'zgaruvchining) o'zgarishiga yo'l qo'yiladi. Qolganlarning hammasi bir xil bo'lib qoladi va shuning uchun faqat mustaqil o'zgaruvchi qaram o'zgaruvchiga ta'sir qiladi. Zo'r tajriba qilishning iloji yo'q. Biroq, g'oyaning o'zi foydalidir, shuning uchun ular haqiqiy tajribalarni takomillashtirishda boshqariladi.

Masalan, ideal (amalga oshirib bo'lmaydigan) tajribada to'quvchi bir vaqtning o'zida naushnik bilan va unsiz ishlashga to'g'ri keladi! Bunday holda, bog'liq o'zgaruvchining qiymatlaridagi farq tufayli bo'ladi *faqat* mustaqil o'zgaruvchi, uning shartlaridagi farq. Boshqacha qilib aytganda, barcha tasodifiy holatlar, boshqalari *salohiyato* o'zgaruvchilar o'zgarmagan darajada saqlanib qoladi.

Cheksiz tajriba

Mustaqil o'zgaruvchining har bir holatining o'zgaruvchanligini emas, balki sub'ektning holatlarining mumkin bo'lgan tebranishlarini o'rtacha qilish uchun eksperimentni abadiy davom ettirish kerak. Bu cheksiz tajriba. Bu nafaqat imkonsiz, balki ma'nosiz hamdir. Axir eksperimentning umumiy ma'nosi shundan iboratki *cheklangan* kengroq qo'llaniladigan xulosalar chiqarish uchun ma'lumotlar miqdori. Biroq, ushbu tajriba ham etakchi g'oya bo'lib xizmat qiladi.

Cheksiz eksperimentning kamchiliklari bor. Mavzularga eksperimental sharoitlardan biri taqdim etilganligi, ularning ish sharoitlariga (o'rganish davrida) boshqa sharoitda ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun na ideal, na cheksiz tajriba mutlaqo beg'ubor emas. Yaxshiyamki, ular nafaqat turli xil kamchiliklarga ega, balki turli xil afzalliklarga ega va mukammal eksperimentdan juda uzoq bo'lgan haqiqiy tajribalarni baholashga xizmat qilishi mumkin.

Mos keladigan tajriba

Agar tadqiqotning muvaffaqiyatsiz versiyasida Jek Mozart sonatalar o'rniga valslarni o'rgangan bo'lsa, bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun tajriba zarur. *to'liq muvofiqlik*. Ushbu tajriba ham ma'nosiz, chunki Jek yodlashi kerak edi *xuddi shu* u undan keyin o'rganadigan qismlar. Ammo, parchalarni bir marta o'rganganingizdan so'ng, tajriba tugaganidan keyin ham ularni o'rganish mumkin emas.

(Deyarli) beg'ubor eksperimentlarning uch turi ham haqiqiy emas. Ular "aqliy" tajribalar sifatida foydalidir. Ular sizga samarali tajriba yaratish uchun nima qilish kerakligini aytishadi. *Barkamol va cheksiz* tajribalar qanday qilib begona ta'sirlardan saqlanishni va shu bilan tajriba natijalari mustaqil va qaram o'zgaruvchilarning munosabatlarini aks ettirishiga katta ishonchga erishishni ko'rsatib beradi. Tajriba *to'liq muvofiqlik* biz o'zgarmagan boshqa muhim eksperimental o'zgaruvchilarni boshqarish zarurligini eslatadi.

Tayanch soʻzlar va iboralar: ishchi faraz, statistik tahlil, empirik sotsiologik tadqiqot, xulosalarni tahlil qilish usullari, proektli eksperiment, ekspost-fakto eksperiment, eksperiment metodi, kontent-analiz metod, o'lchash (hisob-kitob) birligi, "kuzatish birligi", "mazmun birligi", sotsiologik tadqiqot, formal tahlil, kontent analiz.

Muhokama uchun savollar:

1. Eksperiment tushunchasiga ta'rif bering?
2. Sotsiologiyada eksperiment necha tipda olib boriladi?
3. Darajalash nima?
4. Sotsiologik tadqiqotning ilmiy hisobida nimalarga e'tibor berilishi kerak?
5. Sotsial eksperiment o'tkazish bosqichlarini sanang?

Test:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi nechanchi yil qabul qilingan?
 - a) 1948-yil iyun
 - b) 1948-yil mart
 - c) 1948-yil yanvar
 - d) 1948-yil dekabr
2. Ekspert so'rovi.....
 - a) sotsiologik so'rovning bir turi
 - b) savol-javobni davom ettirish
 - c) so'rov jarayoni
 - d) fanda bunday so'rov mavjud emas
3. Ekspert so'zining ma'nosi?

- a) yun. So‘z
 - b) lot. tajribali
 - c) ing. asos solish
 - d) lot. ish bajarish
4. Asosiy asboblarekspert so‘rovlari nima?
- a) sotsiologik so‘rovning bir turi
 - b) natijani qayta ishlash
 - c) maxsus dastur tomonidan ishlab chiqilgan profil yoki bo‘sh intervyu
 - d) so‘rov nima ekanligi bayon etilgan
5. Ekspert so‘rovi jarayoni nechta mutaxassisdan oshmasligi kerak?
- a) 10 kishidan
 - b) 10-5 kishidan
 - c) 10-20 kishidan
 - d) 10-15 kishidan
6. Ekspert anketasini tuzishda necha % savollar ochiq holda tuziladi?
- a) 50 dan 90 % gacha
 - b) 50 dan 60 % gacha
 - c) 50 dan 100 % gacha
 - d) 50 dan 10 % gacha

12- MAVZU: FOKUS GURUH METODI.

1. Fokus guruh tushunchasi. Turli sotsiologik tadqiqotlarda fokus guruh metodini qo‘llanishi.
2. Guruhiy dinamika va etnodeiografik yondashuv fokus guruh metodini qo‘llashning asosiy metodologik tamoyillari sifatida. Fokus guruhlarining turli ko‘rinishlari (rasmiylashgan, yarim rasmiylashgan, norasmiylashgan).
3. Guruhiy diskussiya sotsial informatsiya olishning vositasi sifatida.
4. Guruhiy diskussiyani tashkil etish usullari. “Qor uyumi”, video tasmlar, “bir tomonlama ko‘zgu” fokus guruhda ishlarni tashkil etishning asosiy shakllari sifatida.
5. Guruhiy diskussiya (muhokama) strukturasi: kirish qismi (“chigalyozdi”), asosiy qism (fokuslashgan muhokama), yakuniy qism (natijalar yakuni). Diskussiyani optimallashtirish uchun guruh ichidagi kommunikatsiya qonuniyatlaridan foydalanish.
6. Guruhiy diskussiyada moderatorning funksiyalari. Fokus guruh tadqiqotini o‘tkazishning metodik protseduralari. Guruhiy diskussiya dasturini (fokus guruh stsenariyasini) tayyorlash. Mavzularni aniqlash, guruhiy muhokama savollarini tizimlash va ularni ifodalashni ishlab chiqish, “o‘tish joylari strukturalari”ni tashkil qilish. Guruhlar sonini belgilash, fokus guruh a‘zolarini tanlash, diskussiya o‘tkazish joyi, qo‘lay vaqti, davom etishini aniqlash.

7. Instrumentariya: guruhiy diskussiya dasturlari, ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish dasturlari, kognitiv kartalar, audio va texnik vositalarni tayyorlash. Tadqiqot jamoasida funksiyalar taqsimoti. Pilotaj tadqiqotda instrumentariy va moderator ish uslubini ishlab chiqish.

8. Moderator uchun instruktsiya (yo'l-yo'riqlar) ishlab chiqish. Fokus guruh ma'lumotlarini tahlil qilish metodlari. Kontent analiz. Guruhlararo qiyoslashlar metodi. Lingvistik tahlil. Diskurs-tahlil. Videotasmalar tahlili.

Fokus guruh metodi. Fokus-guruh usuliga tegishli sifat usullari ma'lumotlar to'plami va guruh dinamikasi ta'siridan foydalanishga asoslangan. Ushbu usulni qo'llash mutaxassis (moderator) boshchiligidagi guruh muhokamasini o'z ichiga oladi. Ushbu usulning asosiy afzalligi respondentlarning kichik guruhida chuqur ma'lumot deb ataladigan ma'lumotlarni tezda olish qobiliyatidir. Usulning mohiyati shundan iboratki, ishtirokchilarning e'tibori qo'yilgan muammoga munosabatni aniqlash, muayyan harakatlar uchun motivatsiyani aniqlash uchun o'rganilayotgan muammoga (mavzuga) qaratilgan. Bundan tashqari, bu mijozga tadqiqotning borishini kuzatish va tegishli xulosalar chiqarish imkonini beradi. fokus - guruhlar nisbatan past (masalan, chuqur bilan solishtirganda). Fokus - boshqa usullar (ham miqdoriy, ham sifat) bilan birgalikda va axborot to'plashning mustaqil usuli sifatida ishlatilishi mumkin.

O'ziga xos xususiyatlar fokus-guruhlar "Kim ..? "Va" qancha?" savollariga javob beradigan miqdoriy tadqiqot usullaridan (masalan, sotsiologik) farqli o'laroq, fokus-guruh "Qanday qilib aniq ..?" va "Nima uchun .." savollariga javob beradi. Ikkinchi xususiyat - namuna olish usuli va ma'lumot to'plash usullari. Sotsiologik (miqdoriy) tadqiqotlarda asosiy usul so'rov (shaxsiy, telefon) bo'lib, unda iste'molchilarning ma'lum toifasini ifodalovchi respondentlar yagona sxema (so'rovnoma) bo'yicha so'rov o'tkaziladi. Fokus-guruhda (sifatli tadqiqot) chuqurlashtirilgan guruh suhbatlari usullari qo'llaniladi, bu esa respondentdan muammoga nisbatan keng ko'lamlı munosabatni ko'rsatadigan, sirtida yotmaydigan ma'lumotni "tartib olish" imkonini beradi.

Fokus - guruh subyektiv tadqiqot usuli (axborot yig'ish va qayta ishlashning ob'yektiv usuli bo'lgan sotsiologik tadqiqotdan farqli o'laroq). Ko'pincha fokus-guruhlar quyidagi maqsadlarga erishish uchun ishlatiladi: g'oyalarni shakllantirish; miqdoriy tadqiqotlar uchun gipotezani tekshirish; miqdoriy tadqiqot vositalarini tayyorlash; miqdoriy tadqiqotlar natijalarini sharhlash; xulq-atvorni o'rganish individual guruhlar odamlarning. Guruh a'zolari soni 8 dan 12 kishigacha. Ishtirokchilarni tanlash mezoni sifatida jins, daromad darajasi va boshqalardan foydalaniladi.

Fokus-guruhlarni tashkil etish va o'tkazish:

1. Tadqiqot maqsadlarini belgilash va dastur tuzish.

Tadqiqotning maqsadi mahsulotni ilgari surish uchun marketing yechimlarini sinab ko'rish va potentsial iste'molchining bunga munosabatini aniqlash bo'lishi mumkin. Masalan, yangi brend imidji, yangi nom, yangi dizayn qadoqlash, kompaniyaning yangi yuzi va boshqalar. Xuddi shu maqsadlarda tadqiqotda ham foydalaniladi.

Kerakli ma'lumotlarni olish uchun siz savollar blokini iloji boricha aniq shakllantirishingiz va respondentlar uchun eng tushunarli ko'rsatmalarni tuzishingiz kerak.

2. Jamoani yig'ish.

Fokus-guruh odatda moderator va bir nechta yordamchilar ishtirokida o'tkaziladi. Moderator - ishtirokchilarning yo'lda qolishlariga ishonch hosil qiladigan va o'z sharhlariga aniqlik kiritadigan shaxs. Yordamchilar ishtirokchilarga eng qulay shart-sharoitlarni yaratib berishlari va suhbatning borishini qayd etishlari kerak.

3. Respondentlarni ishga qabul qilish.

Yo'naltirilgan suhbatni o'tkazish uchun odatda 6-10 ishtirokchi jalb qilinadi. Bir nechta guruhlar bo'lishi mumkin. Masalan, 8 kishi va 9 kishilik erkaklar guruhi.

4. O'tkaziladigan joyni tayyorlash.

Ishtirokchilarga eng qulay sharoitlar yaratilgan tashqi omillar ularni muhokamadan chalg'itmadi.

5. To'g'ridan-to'g'ri o'ziga qaratilgan suhbat.

Fokus-guruhning davomiyligi odatda 1 dan 3 soatgacha. Kurs davomida yordamchilar javoblarni va ishtirokchilarning muhokamadagi xatti-harakatlarining elementlarini qayd etadilar. Butun jarayon bloklarga bo'lingan:

Kirish qismi. Moderator ishtirokchilar bilan salomlashadi va yig'ilish qoidalarini tushuntiradi. Ishtirokchilarga muhokamaning o'zi bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

- Mahsulotni shunday muhokama qilish. Ishtirokchilar qaysi mahsulot brendlarini afzal ko'rishadi. Tanlashda qanday ko'rsatmalar mavjud. Ular qanday afzalliklarni afzal ko'rishadi va hokazo.

- Muayyan mahsulot yoki xizmatning videoklip / audio materiali / tasvirlarini namoyish qilish.

- Muayyan mahsulotni muhokama qilish va ko'rsatilgan materiallarga munosabat. Sizga nima yoqdi? Nima yoq? Nimani yaxshilash mumkin?

6. Olingan maqsadi

Fokus-guruhning ma'lumotlarni tahlil qilish.

Fokus-guruhlarning maqsadi - iste'molchining chuqur motivatsiyasi haqida sifatli ma'lumot olish. Ushbu ma'lumotlar statistik ahamiyatga ega emas, lekin

to'g'ridan-to'g'ri tomoshabinlarning munosabati va taassurotlarini bilish imkonini beradi.

Olingan ma'lumotlarga asoslanib, mijoz o'z mahsuloti bozorda qanday qabul qilinishi va iste'molchilarning sodiqligini oshirish uchun nima qilish kerakligi haqida xulosa chiqarishi mumkin.

Boshlash uchun tadqiqot maqsadi aniq ko'rsatilgan. "Odamlar nimani o'ylayotganini bilib oling" iborasi ishlaymaydi. Kompaniya rahbariyati uchun aniq nimani bilish muhimligini hal qilish kerak: odamlar o'z mahsulotini yoqtiradimi yoki yoqtirmaydimi, mijozlarga nima to'g'ri kelmaydi, foydalanish paytida qanday muammolar paydo bo'ladi va hokazo.

Fokus-guruh ishtirokchilari - oddiy odamlar jinsi, yoshi kabi mezonlarga ko'ra tanlanadi. Oilaviy ahvol, ma'lum brendlardagi daromad va afzalliklar. Standart fokus-guruh 8-10 kishini talab qiladi. Suhbatni moderator - psixologik ma'lumotga ega bo'lgan maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxs olib boradi. Uning vazifalari: savollar berish, ishtirokchilarning bir-biri bilan o'zaro munosabatlarini nazorat qilish, muhokama asosiy mavzudan chetga chiqmasligini ta'minlash.

Ishtirokchilar ro'yxati va ma'ruzachi tasdiqlangach, xona, tarqatma materiallar, namunalari va boshqalarni tayyorlash boshlanadi. Tadqiqotdan bir necha kun oldin taklif qilinganlar chaqiriladi va fokus-guruh haqida eslatiladi.

Fokus-guruhni o'tkazish

Fokus-guruhning davomiyligi 1,5 dan 3 soatgacha. Eng boshida moderator taklif etilgan ishtirokchilar bilan salomlashadi, ular bilan tanishadi va tadqiqot maqsadini tushuntiradi. Xonada kompaniya xodimlari yoki rahbariyatidan kuzatuvchilar bo'lsa, ular respondentlarga tanishtiriladi.

10-15 daqiqa ichida taqdimotchi so'raydi umumiy masalalar kompaniya faoliyati to'g'risida: u haqida nima ma'lum, odamlar uning mahsulotidan qancha vaqt foydalanmoqda va hokazo. Bunday so'rovning maqsadi - tomoshabinlarni ozod qilish, kerakli to'lqinga moslashish. Keyin moderator tadqiqot maqsadiga javob beradigan asosiy savollarga o'tadi. Muhokama uchun bir soatga yaqin vaqt beriladi. Moderator har bir ishtirokchiga chiqish imkoniyatini berishi va ba'zi respondentlarning boshqalar ustidan ustunligini oldini olishi kerak.

Fokus-guruh usuli, S. A. Belanovskiy. Fokus-guruh usuli yoki chuqur guruh suhbatini sotsiologik tadqiqotning "moslashuvchan" yoki "sifat" deb ataladigan usullaridan biridir. Hozirda rivojlangan mamlakatlarda...

Fokus-guruh usuli, Belanovskiy SA .. Fokus-guruh usuli yoki chuqur guruh suhbatini sotsiologik tadqiqotning "moslashuvchan" yoki "sifatli" deb ataladigan usullaridan biridir. Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda "

Yordamchi rahbarligida respondentlarning pozitsiyalari va yo'naltirilgan ishini nazarda tutgan holda, bir hil tuzilishdagi guruhlarda. Boshqacha qilib aytadigan

bo'lsak, fokus-guruh - bu muhokama paytida ishtirokchilarning har qanday ob`yekt yoki voqelik hodisalarini subyektiv idrok etishini aniqlashga qaratilgan guruhli suhbat.

Bunday qo'shma muhokama har qanday sotsiologik fokus-guruhning muhim atributidir. Bu jamoaviy muloqot va muammoli vaziyatni hal qilish yordamida

Sotsiologiyada fokus-guruh. Suhbat ishtirokchilarini tanlash xususiyatlari

Fokus-guruh odatda 6-8 respondentdan iborat. Ushbu mavzular soni barcha ishtirokchilar tavsiya etilgan tadqiqot mavzusini muhokama qilishda ishtirok etishlari uchun zarurdir.

Fokus-guruh ishtirokchilari ma'lum mezonlarga ko'ra (millati, dini, ta'lim darajasi, yoshi va boshqalar) yoki tasodifiy (masalan, maksimal haqiqiylikka erishish uchun telefon ma'lumotnomasidan foydalanish) tanlanishi mumkin. Mavzularni tanlashda guruh ichidagi bir xillik kuzatiladi, chunki bu ishtirokchilarga o'zlarini yanada erkin va erkin his qilishlariga imkon beradi. Yo'naltirilgan suhbat uchun odamlarni yollash dastlabki so'rovnomalar, kuzatish yoki tadqiqotchilar uchun mavjud bo'lgan ma'lumotlarni tahlil qilish yordamida amalga oshiriladi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalaridagi reklama va reklamalar ba'zan respondentlarni jalb qilish uchun ishlatilishi mumkin, ammo bunday tanlov tadqiqot natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Reklamani jalb qilgan respondentlar qo'shimcha daromad olish maqsadiga intilishlari mumkin.

Guruh muhokamasining stsenariysi oldindan o'ylab topilgan: kerakli savollar uslubiy material va hokazo. Fokus-guruhni o'tkazish malakali mutaxassis - psixolog (yoki tajribali sotsiolog) ishtirok etishini talab qiladi, u respondentlarning muhokama qilinayotgan materialga haqiqiy munosabatini tushunishga qodir. Ikki mavzuni muhokama qilish uchun ajratilgan standart vaqt 2 soat. Chuqur guruh intervyusini o'tkazish uchun ikkita ovoz o'tkazmaydigan xonadan iborat xona tayyorlanadi, ular orasida bir tomonlama shaffoflik stakan mavjud (bu kuzatuvchilar muhokama paytida barcha nuanslarni yozib olishlari uchun kerak). Guruh muhokamasi jarayonida sodir bo'ladigan hamma narsa videokameraga yozib olinadi va keyinchalik olingan ma'lumotlar tahlil qilinadi.

Fokus-guruh - bu turli mavzularda ma'lumot to'plash usuli

Panel ishtirokchilari tomonidan muhokama qilinadigan masalalar juda xilma-xil bo'lishi mumkin - farmatsevtika mahsulotlarini tanlashdan tortib, har qanday oziq-ovqat mahsulotidagi subyektiv imtiyozlargacha. Ko'pgina savollarda fokus-guruh ajralmas hisoblanadi: muhokamada muhokama qilinadigan mavzuning namunasi iste'molchilarning tovarlar yoki kompaniyaga bo'lgan munosabatini o'rganishdir. Ko'pincha, yo'naltirilgan suhbat samimiy, nozik masalalarni (masalan, afzal qilingan kontratsepsiya usuli, guruh a'zolarining umumiy tibbiy holati yoki moliyaviy muammolar) hal qilish uchun ishlatiladi. Fokus-guruh - bu samarali usul

atrofdagi dunyoning turli xil ob`yektlari yoki hodisalari haqida to'g'ri ma'lumotlarni tezda olish. Respondentlar o'z fikrlarini erkin shaklda ifodalaydilar, shu bilan birga ularning muhokama qilinayotgan ob`yektga haqiqiy munosabati, shu jumladan og'zaki bo'lmagan reaksiyalar orqali aniq kuzatiladi. Fokus-guruh - bu jiddiy tadbir bo'lib, uni o'tkazishga professional yondashuvni talab qiladi.

Fokuslangan intervyu birinchi marta 1944 yilda Kolumbiya universiteti olimlari tomonidan odamlarning radioeshittirishlarga munosabatini aniqlash uchun ishlatilgan. Hozirgi vaqtda bu usul sotsiologiya va turli marketing tadqiqotlarida keng qo'llaniladi.

Davlat yoki kompaniya egalari haqiqiy iste'molchining ma'lum bir ob`yektga, sub'ektga yoki hodisaga munosabatini bilish uchun bunday tadqiqotlar o'tkazadilar. Fokus-guruhlar respondentlarning asosiy afzalliklarini va ularning taassurotlarini aniqlash uchun ishlatilishi mumkin.

Yo'naltirilgan intervyuda turli xil qo'shimcha mustahkamlash qo'llaniladi - audio seriyalar, mahsulot ma'lumotlari, tasvirlar va boshqa vizual materiallar.

Fokus-guruhlarni tashkil etish va o'tkazish:

1. Tadqiqot maqsadlarini belgilash va dastur tuzish.

Tadqiqotning maqsadi mahsulotni ilgari surish uchun marketing yechimlarini sinab ko'rish va potentsial iste'molchining bunga munosabatini aniqlash bo'lishi mumkin. Masalan, yangi brend imidji, yangi nom, yangi dizayn qadoqlash, kompaniyaning yangi yuzi va boshqalar. Xuddi shu maqsadlarda tadqiqotda ham foydalaniladi.

Kerakli ma'lumotlarni olish uchun siz savollar blokini iloji boricha aniq shakllantirishingiz va respondentlar uchun eng tushunarli ko'rsatmalarni tuzishingiz kerak.

2. Jamoani yig'ish.

Fokus-guruh odatda moderator va bir nechta yordamchilar ishtirokida o'tkaziladi. Moderator - ishtirokchilarning yo'lda qolishlariga ishonch hosil qiladigan va o'z sharhlariga aniqlik kiritadigan shaxs. Yordamchilar ishtirokchilarga eng qulay shart-sharoitlarni yaratib berishlari va suhbatning borishini qayd etishlari kerak.

3. Respondentlarni ishga qabul qilish.

Yo'naltirilgan suhbatni o'tkazish uchun odatda 6-10 ishtirokchi jalb qilinadi. Bir nechta guruhlar bo'lishi mumkin. Masalan, 8 kishi va 9 kishilik erkaklar guruhi.

4. O'tkaziladigan joyni tayyorlash.

Ishtirokchilarga eng qulay sharoitlar yaratilgan tashqi omillar ularni muhokamadan chalg'itmadi.

5. To'g'ridan-to'g'ri o'ziga qaratilgan suhbat.

Fokus-guruhning davomiyligi odatda 1 dan 3 soatgacha. Kurs davomida yordamchilar javoblarni va ishtirokchilarning muhokamadagi xatti-harakatlarining elementlarini qayd etadilar. Butun jarayon bloklarga bo'lingan:

Kirish qismi. Moderator ishtirokchilar bilan salomlashadi va yig'ilish qoidalarini tushuntiradi. Ishtirokchilarga muhokamaning o'zi bo'yicha ko'rsatmalar beradi.

- Mahsulotni shunday muhokama qilish. Ishtirokchilar qaysi mahsulot brendlarini afzal ko'rishadi. Tanlashda qanday ko'rsatmalar mavjud. Ular qanday afzalliklarni afzal ko'rishadi va hokazo.

- Muayyan mahsulot yoki xizmatning videoklip / audio materiali / tasvirlarini namoyish qilish.

- Muayyan mahsulotni muhokama qilish va ko'rsatilgan materiallarga munosabat. Sizga nima yoqdi? Nima yoq? Nimani yaxshilash mumkin?

9. Olingan ma'lumotlarni tahlil qilish.

Fokus-guruhlarning maqsadi

Fokus-guruhning maqsadi - iste'molchining chuqur motivatsiyasi haqida sifatli ma'lumot olish. Ushbu ma'lumotlar statistik ahamiyatga ega emas, lekin to'g'ridan-to'g'ri tomoshabinlarning munosabati va taassurotlarini bilish imkonini beradi.

Olingan ma'lumotlarga asoslanib, mijoz o'z mahsuloti bozorda qanday qabul qilinishi va iste'molchilarning sodiqligini oshirish uchun nima qilish kerakligi haqida xulosa chiqarishi mumkin.

Boshlash uchun tadqiqot maqsadi aniq ko'rsatilgan. "Odamlar nimani o'ylayotganini bilib oling" iborasi ishlaymaydi. Kompaniya rahbariyati uchun aniq nimani bilish muhimligini hal qilish kerak: odamlar o'z mahsulotini yoqtiradimi yoki yoqtirmaydimi, mijozlarga nima to'g'ri kelmaydi, foydalanish paytida qanday muammolar paydo bo'ladi va hokazo.

Fokus-guruh ishtirokchilari - oddiy odamlar jinsi, yoshi kabi mezonlarga ko'ra tanlanadi. Oilaviy ahvol, ma'lum brendlardagi daromad va afzalliklar. Standart fokus-guruh 8-10 kishini talab qiladi. Suhbatni moderator - psixologik ma'lumotga ega bo'lgan maxsus tayyorgarlikdan o'tgan shaxs olib boradi. Uning vazifalari: savollar berish, ishtirokchilarning bir-biri bilan o'zaro munosabatlarini nazorat qilish, muhokama asosiy mavzudan chetga chiqmasligini ta'minlash.

Ishtirokchilar ro'yxati va ma'ruzachi tasdiqlangach, xona, tarqatma materiallar, namunalar va boshqalarni tayyorlash boshlanadi. Tadqiqotdan bir necha kun oldin taklif qilinganlar chaqiriladi va fokus-guruh haqida eslatiladi.

Fokus-guruhni o'tkazish

Fokus-guruhning davomiyligi 1,5 dan 3 soatgacha. Eng boshida moderator taklif etilgan ishtirokchilar bilan salomlashadi, ular bilan tanishadi va tadqiqot

maqsadini tushuntiradi. Xonada kompaniya xodimlari yoki rahbariyatidan kuzatuvchilar bo'lsa, ular respondentlarga tanishtiriladi.

10-15 daqiqa ichida taqdimotchi so'raydi umumiy masalalar kompaniya faoliyati to'g'risida: u haqida nima ma'lum, odamlar uning mahsulotidan qancha vaqt foydalanmoqda va hokazo. Bunday so'rovning maqsadi - tomoshabinlarni ozod qilish, kerakli to'lqinga moslashish. Keyin moderator tadqiqot maqsadiga javob beradigan asosiy savollarga o'tadi. Muhokama uchun bir soatga yaqin vaqt beriladi. Moderator har bir ishtirokchiga chiqish imkoniyatini berishi va ba'zi respondentlarning boshqalar ustidan ustunligini oldini olishi kerak.

Barcha muhim mavzularni muhokama qilgandan so'ng, qisqa tanaffus qiling. Ishtirokchilar dam olishlari, bir-birlari bilan muloqot qilishlari mumkin, ma'ruzachi va kuzatuvchilar tadqiqotning borishini muhokama qilishlari, uning samaradorligini baholashlari mumkin. Agar kompaniya vakillari olingan natijalardan mamnun bo'lsa, fokus-guruh ishtirokchilariga minnatdorchilik bildiriladi, pul to'lanadi va uyga jo'natiladi.

Fokus-guruhlarni o'tkazishning ijobiy va salbiy tomonlari

Fokus-guruhning asosiy afzalligi shundaki, u kompaniya rahbariyatiga o'z tovar va xizmatlarining haqiqiy iste'molchilarini kuzatish imkonini beradi. Taklif etilgan ishtirokchilar o'z fikrlarini tushuntirib, erkin shaklda fikr bildirishlari mumkin.

Ushbu tadqiqotning kamchiliklari orasida begona odamlarning intim, pul mavzularini, qimmat ko'chmas mulk yoki transport sotib olish bilan bog'liq masalalarni muhokama qilishni istamasligi kiradi. Noyob brend iste'molchilari va ishbilarmonlarni birlashtirish ham qiyin bo'lishi mumkin.

Fokus-guruh usuli Guruhga yo'naltirilgan (yarim standartlashtirilgan) suhbat bo'lib, uning ishtirokchilaridan ularning idroklari haqida subyektiv ma'lumot olish uchun guruh muhokamasi shaklida o'tkaziladi. turli xil turlari amaliy faoliyat yoki ushbu faoliyat mahsulotlari (masalan, muayyan ijtimoiy, xayriya dasturlarini amalga oshirish, ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish va boshqalar). Fokus-guruhlar davomida iste'molchilardan olingan ushbu subyektiv ma'lumotlar teskari aloqa shakllaridan biridir. Bu amaliy faoliyat tashkilotchilariga ikkinchisini iste'molchilar nigohi bilan ko'rish imkoniyatini beradi, bu esa uni amalga oshirish bo'yicha adekvat qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Shunday qilib, usulning mohiyati shundan iboratki, ishtirokchilarning diqqat-e'tibori o'rganilayotgan muammoga (mavzuga) qaratiladi, unga munosabatni aniqlash, muayyan harakatlar uchun motivatsiyani aniqlash. Yo'naltirilgan vazifalar nafaqat ishtirokchilarning har biridan sifatli xarakterga ega bo'lgan chuqurroq ma'lumot olish, balki muhokama davomida turli nuqtai nazarlarni aniqlash, nuqtai nazarlar, fikrlar, xatti-harakatlar va munosabatlarning o'zgaruvchanligini

ko'rsatishdir. Muhokama jarayonida ishtirokchilarning fikrlari o'zgarishi mumkin, ammo yagona yechim, umumiy pozitsiyani ishlab chiqish vazifasi, qoida tariqasida, belgilanmagan.

Tarixiy ma'lumotnoma

Guruh suhbatlarini o'tkazishga birinchi urinishlar 1920-yillarda boshlangan. AQShda (Bogardus, 1926; Edmiton, 1944; Tompson va Diemeret, 1952 va boshqalar), lekin ular kamdan-kam uchraydi va tizimli tahlil qilinmagan.

"Focused intervyu" (individual va guruh) atamasi 1940-yillarda paydo bo'lgan. Uning rivojlanishi AQShda Ikkinchi Jahon urushi davrida ham boshlangan va ittifoqchilar tashviqotining ularning armiyasiga ta'sirini o'rganish bilan bog'liq edi. Dastlab ichida umumiy kontur yo'naltirilgan intervyu G. Gertsog tomonidan tasvirlangan bo'lib, u tinglovchilarning turli radio dasturlariga munosabatini o'rgangan. Biroq, yo'naltirilgan intervyularning asosiy tamoyillari va usullari R. Merton va G. Gertsog tomonidan birgalikdagi ish jarayonida ishlab chiqilgan: bir qator harbiy bo'limlar tomonidan buyurtma qilingan holda, ular ittifoqchilik targ'ibot materiallarini idrok etishni tekshirdilar. 1956-yilda R.Merton va hammualliflar bu tajribani hozirda klassik deb hisoblangan "Focused intervyu" kitobida juda batafsil jamlagan. Fokuslangan intervyu o'zining yarim standartlashtirilganligi tufayli ma'lum bir muammoga e'tiborni va respondentlarning bayonot shakli erkinligini birlashtiradi. R. Merton ishida alohida boblar ham individual, ham guruhga yo'naltirilgan intervyularga bag'ishlangan, ammo bu erda "fokus-guruh" atamasi hali ham mavjud emas. Ehtimol, u reklama tadqiqotchilari tomonidan kiritilgan, chunki keyingi yillarda bu usul asosan marketingda qo'llanilgan.

Fokus-guruhlar metodikasi bo'yicha taniqli ekspert R.Kryuger ta'kidlaganidek, bugungi kunda psixologlar va sotsiologlar R.Merton va uning hamkasblarining deyarli 30 yil davomida deyarli qarovsiz qolgan o'z davri uchun innovatsion ishlarini qaytadan kashf etayotganga o'xshaydi. Fokus-grunny usulini, shuningdek, umuman, sifat tahlil usullarini kam baholamaslik, asosan, miqdoriy usullarga bo'lgan ishtiyoq, faqat raqamlarga ishonishning umumiy tendentsiyasi bilan bog'liq edi. Shu bilan birga, insoniyat tajribasini chuqurroq tushunishga bo'lgan ehtiyoj ortib borardi, buni birgina raqamlar bilan cheklab bo'lmaydi. Tahlilning sifatli usullariga bo'lgan ehtiyoj, xususan, turli ijtimoiy dasturlarning ijtimoiy-psixologik baholarini ishlab chiqishda namoyon bo'ldi.

Usulning ta'rifi va uni qo'llash tartibining o'zi ushbu tadqiqot texnikasining xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi (11.1-rasm). Fokus-guruh usuli sifatli tadqiqot usullarini anglatadi.

Guruch. 11.1.

Miqdoriy usullardan farqli o'laroq, masalan, "kim?" savollariga javob beradigan sotsiologik so'rov. va "qancha?", fokus-guruh "aniq qanday?" savollariga javob beradi. va nima uchun?".

Fokus-guruhlarning ikkinchi xususiyati - ma'lumot yig'ish usullari va namuna olish usuli. Sotsiologik (miqdoriy) tadqiqotda asosiy usul so'rov bo'lib, unda respondentlar yagona sxema (anketa) bo'yicha so'rov o'tkaziladi. Fokus-guruhda (sifatli tadqiqot) chuqurlashtirilgan guruh suhbatlari usullari qo'llaniladi, bu esa respondentdan muammoga nisbatan keng ko'lamlı munosabatni ko'rsatadigan, sirtida yotmaydigan ma'lumotni "tartib olish" imkonini beradi.

Uchinchi xususiyat - fokus-guruhning subyektiv tadqiqot usuli (axborot yig'ish va qayta ishlashning ob'yektiv usuli bo'lgan sotsiologik tadqiqotdan farqli o'laroq). Ushbu usulning ma'nosi shundan iboratki, guruh muhokamasida respondent o'z turi bilan muloqotga kiradi. Shuning uchun psixologik to'siqlar tadqiqotchi va respondentni ajratish sotsiologik so'rov, bu erda ancha samarali suratga olinadi va hissiy reaksiyalar ancha yorqinroq. Fokus-guruh ishtirokchilari yashirin ma'lumotlarni olish uchun tadqiqotchini qiziqtirgan savollarga "e'tiborni qaratadilar".

Fokus-guruh usuli marketingda, xususan, reklama tadqiqotlarida keng qo'llaniladi. Bugungi kunda u boshqa sohalarda (ijtimoiy tadqiqotlar, ta'lim, sog'liqni saqlash, turli ijtimoiy dasturlarning psixologik ekspertizasi) tobora ko'proq qo'llanilayapti. Mamlakatimizda fokus-guruh usulini qo'llash 1980-yillarning oxirlarida boshlangan. Ko'pincha fokus-guruhlar quyidagi maqsadlarga erishish uchun ishlatiladi:

- g'oyalarni shakllantirish;
- miqdoriy tadqiqotlar uchun gipotezani tekshirish;
- miqdoriy tadqiqot vositalarini tayyorlash;
- miqdoriy tadqiqotlar natijalarini sharhlash;
- odamlarning alohida guruhları xulq-atvorining xususiyatlarini o'rganish.

Fokus-guruhning asosiy psixologik mexanizmini guruh muhokamasi deb hisoblash mumkin. Ma'lumki, munozarada ishlatiladi amaliy psixologiya turli guruhlarda: psixoterapevtik, trening, aqliy hujum va boshqalar Bu guruhlarning barchasi guruh muhokamasi usuli ular uchun asosiy bo'lganligi sababli bir qator umumiy psixologik xususiyatlarga ega. Shu ma'noda, ular ko'p jihatdan o'xshash va ba'zilariga ergashadilar umumiy qoidalar, masalan, ular guruh muhokamasi rivojlanishining ma'lum bosqichlarini kuzatadilar, guruhda do'stona muhit va guruhning har bir a'zosining muhokamasida ishtirok etishlari uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadilar.

Yuqoridagi guruhlar orasidagi asosiy farq ularning aniq vazifalari bilan belgilanadi. Ba'zilar uchun asosiy vazifa - guruh muhokamasi natijasida muhokama

qilinayotgan muammoning maqbul echimini topish, boshqalar uchun - ziddiyatni hal qilish va konsensusga kelish, boshqalar uchun - ta'lim yoki psixoterapevtik ta'sir muhim ahamiyatga ega. Guruhlarni muhokama qilish metodologiyasidan foydalanadigan guruhlarining vazifalaridagi farqlar, xususan, ularda muhokamaning turli bosqichlariga qanchalik e'tibor qaratilishida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, guruh muhokamasida uchta bosqichni ajratish odatiy holdir: yo'naltirish, baholash va yakuniy bosqich.

Fokus-guruhning vazifasi uning ishtirokchilari ma'lum ob`yektlarni (ommaviy aloqa materiallari, ijtimoiy dasturlar, ijtimoiy xizmatlar va boshqalar) qanday va nima uchun idrok etishlari haqida iloji boricha to'liq va xilma-xil ma'lumotlarni olish bilan cheklanganligi sababli, asosiy e'tibor orientatsiya bosqichiga qaratilgan. . U munozaraning maqsad va mavzularini aniqlash, uning ishtirokchilarini bir-birlari bilan tanishtirish va muhokama mavzusi bo`yicha ularning fikr va mulohazalari haqida ma'lumot to`plashni o'z ichiga oladi. Fokus-guruhlarda, uning ishtirokchilari tomonidan olingan ma'lumotni yoki ishlab chiqilayotgan yechimni birgalikda baholashni o'z ichiga olgan bosqich aslida o'tkazib yuboriladi. Yakuniy bosqich ish natijalarining qisqacha xulosasini o'z ichiga oladi, uning aniq ishtirokchilari baholanmaydi.

Tayanch so`zlar va iboralar: g'oyalarni shakllantirish, fokus-guruh usuli, jamoani yig'ish, ishchi faraz, statistik tahlil, empirik sotsiologik tadqiqot, xulosalarni tahlil qilish usullari, Proektli eksperiment, eksport-fakto eksperiment, eksperiment metodi, kontent-analiz metod, o'lchash (hisob-kitob) birligi, kuzatish birligi, mazmun birligi, sotsiologik tadqiqot, formal tahlil, kontent analiz.

Muhokama uchun savollar:

- 1.Fokus guruhi deb nimaga aytiladi?
- 2.Fokus guruh tashkil etish tartibini sanang?
- 3.Fokus guruh davomiyligi qancha vaqt?
- 4.Fokus guruh nechta respondentdan iborat bo'ladi?
- 5.Fokus guruh maqsadini ayting?

Test:

1. Tasodifiy kattaliklar qanday hodisa hisoblanadi?
 - a) amaliy
 - b) anonim
 - c) tasodifiy
 - d) bunday hodisa mavjud emas
2. Sotsiometriya nima?
 - a) natijani qayta ishlash va tahlil qilish
 - b) indekslar va ularning turlari

- c) metod bilan ishlash
 - d) kichik guruhlarini tarkibiy tahlil qilish usuli
3. Sotsiometriya qaysi tildan olingan?
- a) lotincha va yunoncha
 - b) yunoncha va grekcha
 - c) grekcha va ispancha
 - d) inglizcha
4. Sotsiometriyaga nechanchi asrda asos solindi?
- a) XX asr oxiri
 - b) XX asrda
 - c) XX asr 2-yarmi
 - d) XX asr o'rtalari
5. Sotsiometriya tizimi 5 asosga ega ekanligini kim ta'kidlagan?
- a) R. Merton
 - b) G.D. Girvich
 - c) Ya.L. Moreno
 - d) G.Gersog

13-MAVZU: KEYS-STADI (ALOHIDA JAMOALARNI TADQIQ ETISH) METODI.

1. Keys-stadi metodi mohiyati. Keys-stadi metodining bilish imkoniyatlari va uni qo'llash shartlari.
2. Keys-stadi tadqiqotini o'tkazish bosqichlari. Keys-stadi tadqiqotida qo'llaniladigan metodlar va ularning kombinatsiyasi.
3. Keys-stadi metodi orqali o'tkazilgan konkret sotsiologik tadqiqotlar.

“Keys-stadi” inglizcha “case” – aniq vaziyat, hodisa, “study” – o‘rganmoq, tahlil qilmoq, talim so‘zlarining birikuvidan hosil qilingan bo‘lib, aniq vaziyatlarni o‘rganish, tahlil etish va ijtimoiy ahamiyatga ega natijalarga erishishga asoslangan talim metodidir.

Mazkur metod muammoli talim metodidan farqli ravishda real vaziyatlarni o‘rganish asosida aniq qarorlar qabul qilishga asoslanadi. Agar u o‘quv jarayonida malum bir maqsadga erishish yo‘li sifatida qo‘llanilsa, metod xarakteriga ega bo‘ladi, biror bir jarayonni tadqiq etishda bosqichma-bosqich, malum bir algoritm asosida amalga oshirilsa, texnologik jihatni o‘zida aks ettiradi. Bu metodning nomi inglizcha “case-study” sozlaridan olingan. Bunda “case” – yashik, quti, gilof, jild, “study” – organish, tadqiq qilish, ilm bilan shugullanish, oquv fani, saboq olish, oqish manolarini bildiradi. Bu metod haqida inglizcha aytiladigan “case – true life”, yani “keys – haqiqiy hayot” iborasiga kora keys – real hayotning «bir parchasidir». Shunga kora bu metodni “amaliy holatlarni oqitish metodi” deb ham ataladi.

Keys-stadi metodi bo'yicha organilayotgan har bir muammo yoki mavzu yuzasidan amalga oshiriladigan ishlar rejasi, ularni bajarish tafsiloti, natijalar va xulosalar yigindisi alohida keysni tashkil qiladi. Bu metod talim jarayonida hayotiy vaziyatlardan foydalanishga qaratilgan. Bu esa, hozirgi kunlarda talim sohasidagi dolzarb bolgan muammolardan hisoblanadi. Ushbu muammoni hal qilish imkonini berishi bu metodning alohida ahamiyatga ega ekanligini korsatib turibdi.

Shu sababli Garb mamlakatlaridagi talim muassasalarida keys-stadi metodidan, yani keyslardan foydalanish oquv rejasining 25 % ini tashkil qiladi. Shu munosabat bilan talim muassasalarida hayotiy vaziyatdan foydalanishning ahamiyati haqida qisqacha toxtalib o'tamiz.

Talim jarayonida hayotiy vaziyatdan foydalanishning dolzarbligi:

Keys-stadi talim metodini turli holatlarni organishda qo'llash – hayotdan olingan odatdagi vaziyatlarni organishni tashkil etish yoki suniy yaratilgan vaziyatlarga asoslangan holda talim oluvchilardan tegishli muammolarning maqsadga muvofiq yyechimlarini izlashni talab qilishga qaratilgan talim jarayonidan iborat.

Bu metod talim oluvchilarga mavzuga tegishli hayotiy vaziyatni tashxis qilish, farazlarni ifodalash, muammolarni aniqlash, qoshimcha axborotlarni yigish, farazlarga aniqlik kiritish va muammolarni echish hamda ularni bajarishning aniq bosqichlarini loyihalash bo'yicha amaliy faoliyatlarini modellashtirish imkonini beradi.

Muayyan hayotiy vaziyatlarga bagishlangan keyslardan foydalanish talim jarayonini haqiqiy hayot bilan boglaydi. Keysni korib chiqishda talim oluvchilar talim olish jarayonini yaratadilar. Shu jarayondagi ozaro harakatda ularning haqiqiy fikr almashish holatlari kelib chiqadi. Keys talim oluvchilarga tahlil qilish, qiyoslash yollarini qidirish va muammoni echish erkinligini beradi.

Keys-stadi talim metodiga doir ayrim asosiy tushunchalar tarifi:

“Keys” va “keys-stadi” tushunchalarining mano-mazmuni kop qirrali bo'lib, shunga kora quyida ularning asosiy xususiyatlarini toliqroq aks ettirish maqsadida kop variantli tariflari berildi.

Keys – 1) talim oluvchilarning malum maqsadlardagi hayotiy vazifalarni bajarishlari bo'yicha vaziyatning bayoni, uni tushunish va baholashga imkon beradigan hamda muammoni ifodalash uchun, uning maqsadga muvofiq yechimini izlashlari uchun kerak materiallar to'plami;

2) belgilangan mavzu yoki muammo va uning yechimiga doir qoshimcha axborotlar, audio, video, elektron tashuvchilar, oquv-uslubiy materiallar yigindisi;

3) muammoni hal qilish bo`yicha amalga oshirilgan ishlar, ularning natijalari na xulosalar.

Keys-stadi –1) talim oluvchilarni organilayotgan muammoni ifodalash hamda uning maqsadga muvofiq yechimi variantlarini izlashga yonaltiradigan aniq real yoki suniy ravishda yaratilgan vaziyatning muammoli-vaziyatli tahlil etilishiga asoslanadigan talim metodidir.

2) talim, axborot-kommunikatsiya, boshqaruv na boshqa sohalarni orgatishda qoyilgan talim maqsadini amalga oshirish va keysda bayon qilingan amaliy muammoli vaziyatni hal qilish jarayonida oldindan belgilangan (bashorat qilinadigan) oquv natijalariga kafolatli erishishni vositali tarzda taminlaydigan, bir tartibga keltirilgan optimal usullar va vositalar majmuidan iborat bolgan talim texnologiyasidir.

Vaziyat (lotincha situation – ahvol) – muayyan vaziyat, ahvolni hosil qiladigan shart-sharoitlar va holatlar yigindisi. Keysda bayon qilingan vaziyat institusional tizimda (shu orinda va keyinchalik – korxonada) diskret (ayni shu) vaqtda tashkiliy hayotdagi tipik muammolarni qayta yaratadigan real yoki suniy qurilgan hodisalarning ideal tarzdagi inikosidan iboratdir.

Muammoli vaziyat – mazkur holda vaziyat subektining hozirgi vaqtda yoki kelgusidagi maqsadlarga erishishiga xavf soladigan vaziyat tushuniladi.

Keys-stadi metodi tarixi. Keys-stadi amaliy vaziyatlarni tahlil etish va hal qilish asosida oqitish metodi sifatida xorijiy talimda dastlab huquq sohasida qo`llanila boshladi: u ilk marta Garvard universitetining huquq maktabida 1870 yilda qo`llanilgan edi. 1920 yilda Garvard biznes-maktabi (GBM) oqituvchilari yuristlarning oqitish tajribasiga tayanib, iqtisodiy amaliyotdagi aniq vaziyatlarni tahlil etish va muhokama qilishni talimning asosiy usuli etib tanlashganidan keyin mazkur oqitish uslubi keng tatbiq etila boshladi.

Ana shu vaqtdan boshlab GBM keyslarning boy to`plamini yigdi va mazkur metodni talimning mustaqil konstepstiyasi darajasigacha olib chiqdi. Ayni shu sababga kora keys-stadi metodini kopincha Garvard metodi deb ham ataladi. Oz mohiyatiga kora, Garvard metodi talim oluvchilarning amaliy vaziyatlarni videomateriallar, kompyuter va dasturiy taminotdan foydalanib hal qilish bo`yicha intensiv treningidan iboratdir.

Keys-stadining ikki klassik maktabi – Garvard (Amerikada) va Manchester (Yevropada) maktablari mavjud. Garvard maktabi doirasida mazkur metod yagona togru yechimni izlashni orgatish metodi hisoblanib, ikkinchi maktab (Manchester) keysda bayon qilingan muammoli vaziyat yechimining kop variantliligini taklif qiladi. Amerika keyslari onlab sahifali matnni va koplav chizmalarni oz ichiga oladi. Yevropa keyslari xajmi birmuncha kamroq.

Chet ellardagi biznes-maktablarda odatiy vaziyatlarni organishga oquv vaqtining ortacha 25% dan 90% gacha bolgan qismi ajratiladi. Masalan, Chikago universiteti biznes-maktabida oquv vaqtining 25%i keyslar ulushiga, Kolumbiya universitetida – 30%, Uortonda esa – 40% iga togri keladi. Mashgulotlarni ushbu metod bo`yicha o`tkazishga ajratiladigan soatlar soni bo`yicha uning “ilk ixtirochisi” – Garvard yetakchilik qiladi. Oddiy tinglovchi GBMda oqish vaqtida 700 tagacha keyslarni korib chiqadi va buning uchun oquv vaqtining 90% gacha qismini sarflaydi.

Bunda shunday aniqlik kiritish kerak: moliyaviy fanlarga ixtisoslashgan maktablarda keyslar salmogi asosiy fanlar – menejment, marketing, axborot texnologiyalari, xodimlarni boshqarish va shu kabilardan iborat maktablardagiga nisbatan ancha kamdir.

Mamlakatimizdagi talim sohasida keys-stadi, asosan, mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimida, ayniqsa boshqaruv sohasida qo`llaniladi. Keyingi yillarda oliy oquv yurtlarida ham oqituvchilarning keyslarni ishlab chiqish va amalga oshirishga qiziqishi oshayotganligi kuzatilayapti.

Keys-stadi metodini talim jarayonida keng tatbiq qilishning dolzarbligini belgilovchi omillar. Keys-stadini iqtisodiy oliy oquv yurtining talim amaliyotiga keng tatbiq etishning dolzarbligi va zarurligi quyidagi omillar bilan bogliq:

Birinchidan, mamlakatdagi iqtisodiy talimning umumiy yonalishi, uning nafaqat talim oluvchilarda aniq bilimlarni shakllantirishga, shu bilan birga, tinglovchilarda fikrlash faoliyati, nazariy bilimlarini amalda qo`llashga tayyorlik va bunga qobillikni rivojlantirish, bolgusi mutaxassislarda mustaqillik va tashabbuskorlik, boshqaruv va iqtisodiyotdagi tadqiqotlarning turli jihatlari bilan bogliq keng doiradagi masalalarni idrok etish qobiliyatini ravnaq toptirishga yonaltirilganligi bilan bogliq. «Insonning qo`liga baliqni tutqazsang – u bir kun qorni toq yuradi, mabodo insonni baliq tutishga orgatsang – u butun umri davomida ochlik nimaligini bilmaydi» – xitoylik donishmandlarda shunday hikmatli gap bor. Auditoriya sharoitlaridayoq boshqaruvchilik yyechimlarini qabul qilishga doir malaka va konikmalar egallanmasa, keyinchalik yaxshi boshqaruvchi bo`lib chiqish mumkin emas.

Kelgusidagi kasbiy faoliyati uchun ozining boshqarish siyosatini ishlab chiqishga tinglovchilar korxonada va umuman iqtisodiyotda vujudga keladigan turli xil vaziyatlarni tahlil etish malakalari va konikmalarini egallashi, tahlil qila bilish qobiliyatini ostirishi, boshqaruvchiga xos xususiyatlarni orttirishlari zarur.

«Maslahat berish mumkin, lekin bunday maslahatdan foydalanishga orgatish mumkin emasligi» haqiqatdir. Organib olgach omadli iqtisodchi, moliyachi yoki menejerga aylanib olishga imkon beradigan qandaydir yagona, universal uslub yoki usul mavjud emas. Tinglovchilarning keyslarni ishlab chiqish texnologiyalarini

ozlashtirishi, keysda taqdim qilinadigan amaliy muammoli vaziyatlarni tahlil etish, yakka tartibda va jamoa bo'lib ularni optimal hal qilish yollarini izlash malakalarini egallashi, bolgusi mutaxassisda funkstional vakolatlilikni shakllantirish kasbiy faoliyatda o'zining boshqarish va tashkil qilish texnologiyalarini loyihalashtirish, kasbiy jarayon mantiqini qurish usullari, shuningdek, kasbiy vazifalarni mustaqil va mobil tarzda hal etish usullarini hosil qilishga yordam beradi.

Ikkinchidan, bozor iqtisodiyotining nostandart vaziyatlarda bir tizimli asosda va samarali harakat qilish, oqilona yechimlarni qabul qilish qobiliyatini egallagan mutaxassislarga muhtojligi

Keysda har xil hayotiy vaziyatlar bayoni beriladi va ularning oqibatlarini xususida mushohada yuritish yoki qatnashchilar harakatlarining samaradorligini baholash yoxud muammoni hal etish usullarini taklif qilish talab etiladi. Lekin har qanday holatda ham amaliy harakat modeli ustida ishlash talim oluvchilar – bolgusi mutaxassislarda mehnat bozori talab qiladigan kasbiy jihatdan muhim xususiyatlarni shakllantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Uchinchidan, jahon tajribasi korsatib turganidek, keys-stadi tinglovchilarda ijtimoiy yetuklikni rivojlantirish, oqishga qiziqish va motivlarni hosil qilish, ularni haqiqiy professionallar sifatida yetishtirishga kuchli tasir korsatadi. Keys-stadining bolgusi mutaxassis shaxsining kasbiy va ijtimoiy jihatdan muhim fazilatlarini shakllantirishga tasir korsatadigan usullari va vositalari, bizningcha, quyidagi.

6-jadvalda ishonarli tarzda aks ettirilgan.

6-jadval

Keys-stadining shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga tasir korsatadigan usul va vositalari

Mutaxassis fazilatlarini Keys-stadining usul va vositalari

Mavhum sharoitlarda vaziyatni his etish va adekvat baholash, oqilona yechimlarni topish qobiliyati. Vaziyat subektining fazilatlarini va kamchiliklarini taqqoslash va baholash, vaziyatning rivojlanish mantiqini ajratib olish, muammoning oqilona yechimini izlash.

Bir tizimli fikrlash, mulohazakorlik, bozor vaziyatidagi parametrlar va ozaro aloqalarni tushunish. Vaziyat xususida har tomonlama fikr yuritish, uni maqsadli tahlil etish, subektlarni ularning tuzilmaviy-funkstional ifodasida yaxlitligicha idrok etish.

Mustaqillik va tashabbuskorlik. Mavhumlik sharoitida vaziyatlar tahlili, oqilona yechimni ishlab chiqishda oqituvchi tomonidan ragbatlantiriladigan va qo'llab-quvvatlanadigan mustaqillik va faollik.

Ozgarishlarga tayyorlik, moslashuvchanlik. Muntazam ozgarib turadigan vaziyatlarda optimal fel-atvorning ishlab chiqilishi.

Amaliy yonalganlik. Muammoli vaziyatning hal etilishida nisbatan amaliy natijaga erishish uchun doimiy izlanish.

Axborotlar bilan ishlash mahorati. Doimiy ravishda asosiy axborotni izlash va tanlash, uni tuzilmalarga ajratish, yana qayta tuzilmalash, uni tahlil etish, tasniflash, bir taqdimot shaklidan boshkacha shaklga o`tkazish, ozaro axborotlar almashish.

Kommunikativlik, empatiya. Muammoli vaziyat yechimi va uning maqsadga muvofiq tarzda hal etilishini tanlash yuzasidan oz pozitsiyasini har doim aniq bildirish, dalillash va ozining nuqtai nazarini himoya qilish; keys bilan guruh bo`lib ishlash, munozaralar va oz fikrini o`tkazish paytida jamoaning oshkora muloqot va axborot almashish, adolatli, konstruktiv va taktikali tanqidga hamda uni qabul qilishga, birgalikdagi faoliyatda ishonchga va hamfikrlilikka asoslangan bahamjihat harakat.

Muammoli, mantiqiy fikrlash. Muamoning izlanishi va ifodalanishi hamda uning asosiy tavsifnomalari belgilanishi, uni hal etish usullari va vositalarining asoslanishi.

Konstruktivlik. Muammoni hal etish modelining ishlab chiqilishi, konstruktiv yechimlarning izlanishi va ifodalanishi.

Nazokatlilik. Jamoaning oz fikrini o`tkazish, munozaralar, guruh bo`lib ishlashga asoslangan doimiy bahamjihat harakati.

Va, nihoyat, keys-stadi interfaol metod bolgani sababli tinglovchilar tomonidan unga nisbatan ijobiy munosabat bolishiga erishiladi, ular ushbu metodnini oquv axborotini ozlashtirish va undan foydalanish yuzasidan amaliy konikmalarni taminlaydigan amaliy qo`llanma (praktikum) sifatida qabul qiladilar.

Keys-stadi metodining umumiy tavsifnomasi bu metodning mohiyati, belgilari va didaktik oziga xos xususiyatlarini oz ichiga oladi. Ularni qisqacha korib chiqamiz.

Keys-stadining mohiyati shundan iboratki, korib chiqilayotgai muammoli vaziyat bo`yicha maslahatchilar rolini bajarishi kerak bolgan tinglovchilarga quyidagilar taklif qilinadi:

- keysda bayon qilinganida ayni bir paytda tashkiliy hayotdagi tipik amaliy muammoni aks ettiradigan va amaliyotda ushbu muammoning hal etilishida ozlashtirilishi va qo`llanilishi lozim boladigan muayyan bilimlar majmuini dolzarblashtiradigan vaziyatni idrok etish va tahlildan o`tkazish;

- muammoli vaziyatni maqsadga muvofiq tarzda hal etadigan usullar va vositalarni izlash;

- taklif etilgan muqobil jihat(alternativ)larni baholash va ular orasidan qoyilgan muammoga nisbatan eng qulay variantini tanlash;

• tanlangan muqobil usul (alternativ)ni amalga oshirish bo'yicha aniq; yechimni butun tafsilotlari bilan ishlab chiqish.

Keys-stadining mohiyatli belgilarini quyidagicha ifodalanadi:

1. Asosiy parametrlari bo'yicha muayyan diskret vaqtda ishlarning real ahvolini yana qayta tiklaydigan vaziyat shaklidagi holatda taqdim etilgan institustional tizim modelining mavjudligi.

2. Berilgan vaziyatning muammoliligi.

3. Vaziyatning toliq chizmaiy emasligi va buning oqibati sifatida, unda mustaqil, qolipn bolmagan yyechimlarni talab qiladigan mavhumlikning mavjudligi.

4. Yyechimlarning ko'plab muqobil jihat (alternativ)larga egaligi har bir qatnashchi o'zining bilimi, tajribasi va sezgi(intuistiya)sidan kelib chiqib o'z variantini taklif qiladi.

5. Muammoli vaziyat optimal yechimining yakka tartibda, songra jamoa bo'lib ishlab chiqilishi va ommaviy taqdim etilishi (shuningdek, keys bilan mutlaqo yakka tartibda ishlashga va natijalarni yakka tartibda taqdim etishga ham yo'l qoyiladi).

6. Muammoli vaziyat tahlili va uning yechimini ishlab chiqishdagi yagona maqsad.

7. Faoliyat natijalarini guruh bo'lib baholash tizimi.

8. Talim oluvchilarda boshqariladigan hissiy (emostional) keskinlikning mavjud bolishi.

9. Oqituvchi va tinglovchi talim jarayonida ayni bir paytda ham masul, ham erkin boladi:

• Oqituvchi keysning tayyorlanishi va uning oquv-uslubiy taminoti, shuningdek, undan samarali foydalanish uchun masuldir.

Tinglovchi mashgulotga tayyorlanish va keys bo'yicha oquv topshiriqlarini samarali bajarish uchun masul, ayni paytda u muammoli vaziyatni tahlil etish natijasida yyechimlar va xulosalarni ishlab chiqish borasida erkin ish tutadi.

Tinglovchi oquv sharoitida muammoli vaziyatni tahlil etish va hal qilishda xatoga yo'l qoyishi mumkin, lekin u real hayotda qabul qilinadigan notogri yechim uchun masuliyat hissini sezishi kerak.

10. Talim natijalarini rejalashtirish va ularga erishishda talimdagi oshkoralik bilan qatiyatlilikning qoshib olib borilishi.

Keys-stadi talim metodi sifatida quyidagi didaktik o'ziga xos xususiyatlarga ega:

Keysda taqdim etilgan aniq vaziyat talimning voqelik bilan ozaro aloqasini taminlaydi, chunki u kelgusidagi kasbiy faoliyat uchun tipik muammolarni aks

ettiradi. Bunda organish jarayoni oz mohiyatiga kora, real hayotdagi yechim qabul qilish mexanizmini ifodalaydi.

- Keys undan foydalanuvchiga muammolarni tahlil etish, bir xillashtirish va hal qilish yollarini izlashda erkinlik beradi.

- Keysni korib chiqishda tinglovchilar talim jarayonining tashkilotchilariga aylanadilar va bir-birlari bilan ozaro bahamjihat harakat qilish orqali real kommunikasion holatlarni ifodalashadi (masalan, bank-korxonona).

- Talim oluvchilar aniq vaziyatni korib chiqish jarayonida muayyan umumlashgan, konseptual tusga ega bilimni shakllantirishga muvaffaq boladilar va ayni bir paytda oddiy umumlashtirish malakalarini orttiradilar.

- Amaliy vaziyatlarga asoslangan mashgulotlar nazariy tayyorgarlik davrida olingan bilimlar, shuningdek tinglovchilarning oz malaka va mahoratlaridan foydalanish va amalda qo`llanishga yonaltiriladi.

- Keys bilan ishlash natijalarining ommaviy taqdim etilishi taqdimotlar o`tkazish va matbuot anjumanlarida qatnashish: axborotni londa, mantiqan va korgazmali tarzda taqdim etish, savolni ifodalay bilish va javobni dalillash malakalarini hosil qilishga komaklashadi.

- Keys-stadi talimning boshqa metodlaridan farqli ravishda nafaqat talim berish va trening, shu bilan birga diagnostik nazoratchilik funkstiyalarini ham bajaradi.

Tinglovchi imtihon oldidan keysni olishi- uni hal qilishi va amaliy vaziyat tahlilini hamda uni hal qilishga doir takliflarini yozma ish shaklida taqdim etishi mumkin.

Keys tinglovchilarga bevosita imtihon paytida taklif qilinishi ham mumkin. Lekin bunday holda u ancha qisqa bolishi, maqsadlari esa ularni tinglovchi belgilangan vaqt davomida hal qilishga ulguradigan holatda bolishi kerak.

Tinglovchilarning oquv fani bo`yicha auditoriyadan tashqarida bajariladigan mustaqil ishi keyslar turkumining yechimini oz ichiga olishi mumkin. Natijalarning grafikka binoan yozma taqdim etilishi (muddatlar oquv rejasi va talim dasturiga muvofiq belgilanadi) oquv axborotlarining ozlashtirilishi, ushbu kurs bo`yicha davlat talim standartlari (DTS)ga kora nazarda tutilgan malaka va konikmalarni tezkor nazorat qilish va baholashga imkon beradi.

KEYSLAR TIPOLOGIYASI. Keyslar uchun ular juda kop turli ekanligi xosdir. Keyslarning turlari bo`yicha tasniflanishi 7-jadvalda korsatilgan.

7-jadval Keyslar turlarini tasniflash jadvali

Tipologik belgilari Keys turi

Asosiy manbalari 1. Tabiiy sharoitdagi

2. Kabinetdagi

3. Ilmiy-tadqiqotchilikdagi

Syujet mavjudligi 1. Syujetli

2. Syujetsiz

Vaziyat bayonining vaqtdagi izchilligi 1. O`tmishdan hozirgi kelish rejimidagi keys

2. Vaqt orqaga qaytariladigan keys-xotira

3. Bashorat keysi

Keys ob`yekti 1. Shaxsiy

2. Tashkiliy-institustional

3. Kop subekтли

Materialni taqdim etish usuli 1. Hikoya

2. Esse

3. Tahliliy yozishma

4. Jurnalist tergovı

5. Hisobot

6. Ocherk

7. Faktlar majmui

8. Statistık materiallar majmui

9. Xujjatlar va ishlab chiqarish namunalari majmui

Hajmi 1. Qisqa (londa)

2. Ortacha miqdordagi

3. Katta (uzun)

Tuzilmaviy oziga xos xususiyatlari 1. Tuzilmalangan

2. Tuzilmalanmagan

Oquv topshirigini taqdim etish usuli 1. Savolli

2. Keys-topshiriq

Didaktik maqsadlari 1. Muammo, yechim yoki konstepstiyani izohlash

2. Treningli, oquv rejasidagi fan bo`yicha malaka va konikmalar orttirishga

mo`ljallangan

3. Tahlil va baholashga orgatuvchi

4. Muammoni ajratish va yechish, boshqaruvchilik qarorlari qabul qilishga orgatuvchi

5. Vaziyat subekti rivojining yangi strategiyalari va yollari, yangicha baholash uslublari va shu kabilarni ishlab chiqishga ragbatlantiruvchi

Rasmiylashtirish usuli 1. Bosma

2. Elektron

3. Video-keys

4. Audio-keys

5. Multimedia-keys

Keysologning (shu orinda va keyinchalik – keysni ishlab chiquvchi) vazifasi keys turining qoyilgan didaktik maqsadlarni optimal amalga oshirishga imkon beradigan oziga xos xususiyatlarini tanlash va qo`llashdan iborat.

Keyslarning turli manbalari. Keys intellektual mahsulot sifatida oz manbalariga egadir. Ularni sxematik tarzda quyidagicha aks ettirish mumkin:

INTELLEKTUAL MAHSULOT SIFATIDAGI KEYSNING ASOSIY MANBALARI

Sosium keyslarning manbaidir, degan fikr hech kimda shubha tugdirmasligi aniq. Faqat uning keysning mazmuni va shaklini qay darajada oldindan belgilab berishi mumkinligi haqida turlicha fikrlar bolishi mumkin. Ijtimoiy hayot butun turli-tumanligi bilan keys syujeti, muammolari va faktologik bazasining manbai boladi.

Talim va tarbiyaning keysda jamlangan maqsadlari va vazifalari, shuningdek talim texnologiyasini belgilaydigan talim keysning yana bir manbaidir.

Fan keysning uchinchi manbaidir. U tahliliy faoliyat va bir tizimli yondashuv bilan belgilanadigan ikkita asosiy metodologiyani, shuningdek, keysni hal etish jarayonida qo`llaniladigan boshqa ilmiy uslublarni yaratib beradi.

...-sxemada keys determinastiyasi asosiy manbalarining ozaro nisbati bir xilda va teng tomonli uchburchak sifatida taqdim etilgan. Bu barcha manbalarning teng ahamiyatli ekanligining ideal va ancha kam uchraydigan holati – determinantdir. Keyslarni qurishning real amaliyotida bunday holat ancha kam uchraydi. Kopincha manbalardan birining ustunlik qilishi kuzatiladi. Sxema shaklida olganda manba rolini uchburchak burchagining kattaligi tarzida tasavvur etish mumkin. Bunda burchak qanchalik tomtoroq bolsa, tegishli manba tasiri shunchalik koproq boladi. O`tkir qirralar tegishlicha manbaning minimal tasirini aks ettiradi.

Ushbu yondashuv keyslarni asosiy manbalari bo`yicha tasniflashga asos bolishi mumkin. Bu erda quyidagilarni ajratib korsatish mumkin:

- hayotiy keyslar – mutlaqo real hayotiy vaziyatlarni aks ettiradi;
- kabinetdagi keyslar – keysolog modellashtirgan amaliy vaziyatni oz ichiga oladi;
- ilmiy-tadqiqotchilik keyslari – tadqiqotchilik faoliyatini amalga oshirishga yonaltirilgan.

Hayotiy keysning asosiy vazifasi hayotiy vaziyatni batafsil va toliq aks ettirishdan iborat. Oz mohiyatiga kora, bunday keys vaziyatning amaliy, yani «harakatdagi» modelini yaratadi. Bunda bunday keysning oquv maqsadi talim oluvchilar treningi, ushbu vaziyatdagi bilimlar, qobiliyatlar va fel-atvor (qarorlar qabul qilish) konikmalarini mustahkamlashdan iborat boladi. Bunda keyslar maksimal korgazmali va batafsil bolishi kerak. Ularning asosiy mazmuni hayotni bilish va optimal faoliyatga doir qobiliyatlarni hosil qilishdir.

Garchi har bir keys talim beruvchi funkstiyani bajarsa-da, lekin ularning barcha qirralarining turli keyslarda aks etishi darajasi turlichadir. Koproq talim beruvchi funkstiyani bajaradigan, hayotni biroz boshqacharoq aks etgiradigan keys kabinetdagi keys deyiladi.

Birinchi, u hayotda koproq uchraydigan va mutaxassis oziining kasbiy faoliyatida duch keladigan tipovoy vaziyatlarni aks ettiradi. Ikkinchi, talim beruvchi keysda oquv topshiriqlari birinchi orinda turadiki, bu unda aks etadigan hayotning ancha shartlilik elementiga ega bolishini oldindan belgilaydi. Bu erdagi vaziyat, muammo va syujet hayotda boladigani kabi tus kasb etadi. Ular suniyliigi bilan tavsiflanadi va eng muhim va haqiqiy hayotiy detallar konglomeratidan iborat boladi. Bunday keys vaziyatlardagi tipiklikni korishga imkon beradi va talim oluvchida vaziyatni amaliyotdagi shunga oxshagan variantni qo`llash orqali tahlil qilish qobiliyatini shakllantirib boradi.

Ilmiy-tadqiqotchilik keysi uchun ham shunday xususiyatlar xosdir. Uning asosiy mazmuni shundaki, u vaziyat va undagi fel- atvor haqidagi yangi bilimni olish uchun model bo`lib xizmat qiladi. Uning talim beruvchi funkstiyasi modellashtirish uslubini qo`llash orqali ilmiy tadqiqotchilik malakalarini shakllantirishdan iborat. Ushbu keys tadqiqotchilik modelini yaratish tamoyillari bo`yicha quriladi. Shuning uchun uni koproq magistraturada, mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimidagi talimda qo`llash makuldir.

Bunday keysda tadqiqotchilik funkstiyasining ustunlik qilishi uni ilmiy-tadqiqotchilik faoliyatida ancha samarali qo`llashga imkon beradi.

Keysning yuqorida ajratib korsatilgan manbalarinn asosiy, bazaviy yoki birlamchi manbalar deb atash lozim, chunki ular keyslarga tasir korsatishning eng mohiyatli omillarini belgilaydi.

Keyslarni shakllantirishning ikkilamchi manbalarini ham ajratib korsatiladi. Ular bazaviy manbalardan hosil boladigan tusga egadir. Quyida ularga toxtalamiz.

1. Xorijiy tajribalardan korinib turganidek, mahsulotlari tinglovchilar uchun muayyan shaxsiy ahamiyat kasb etadigan korxonalar faoliyati korib chiqilgan ida yoki axborot «mahalliy» materialga asoslanganida keyslar muhokamasi ancha mazmunli va qiziqarli kechadi. Lekin bu keyslarda faqat mamlakatdagi korxonalar tajribasi yoritilishi kerakligini bildirmaydi. Bunda u yoki boshqa sifati bilan milliy bozorda mavjud boladigan korxonalar va tovarlar yoki xizmatlar nazarda tutilayapti.

Agar tinglovchilar keyslarda bayon qilingan hodisalar bilan bogliq bolgan muhit va sohani yaxshi bilsalar, ular ozlarini ancha ishonchliroq his etadilar. Ularning, masalan, amerikalik yoki boshqa xorijiy istemolchilar fel-atvori va motivlarini muhokama qilishi ancha qiyin kechadi. Oqituvchi ham ozi subektini yaxshi biladigan keys muhokamasiga mohirona rahbarlik qiladi. Har qanday holda

ham bunday keyslar muhokamasida korxonalar — keys ob`yekti vakilini taklif qilishdek noyob imkoniyat mavjud boladi.

2. Statistik materiallar, bozor ahvoli haqidagi malumotlar, korxonaning ijtimoiy-iqtisodiy tavsifnomalari va shu kabilar keysga ilmiylik va oddiylik baxsh etadi. Bunda mazkur materiallar vaziyatni tashxis qilish vositasi rolini bajarishi, vaziyatni tushunish uchun juda muhim bolgan korsatkichlar hisob-kitobi uchun axborot vazifasini o`tashi mumkin.

Statistik materiallardan foydalanishda tinglovchi bu materiallarni idrok etishi, quyidagi kabi bir nechta savollarga javob berishi kerak: «Ushbu materiallar vaziyatni tavsiflashda qanday rol oynaydi?», «Materiallarning ozidagi qaysi narsalar vaziyatni bevosita tavsiflaydi?», «Bunday tavsifnomalar qanday hisoblab chiqiladi yoki ajratib korsatiladi?» va hokazo.

Statistik materiallar keys matnida yoki ilovada joylashtiriladi. Ilmiy manbalar, publististika va badiiy adabiyot asarlari -bular ham keysni yozish uchun yana bir manbadir. U yoki boshqa muammoga bagishlangan ilmiy maqolalar, monografiyalar va ilmiy hisobotlarni tahlil etish orqali ham keys uchun yaxshi materiallarni olish mumkin. Yaxshi ilmiy maqola odatda, kandaydir masalani teran tushuntirishi bilan tavsiflansa, ilmiy monografiya tadqiqot predmetining bir tizimli, har yumonlama tavsifnomasini beradi. Ilmiy hisobotning oziga xos xususiyati esa, materialning dolzarbligi va yangiligidadir. Bunday fan mahsulotlari har doim ham vaziyatni bayon qilavermaydi va izohlab bermaydi. Shuning uchun ularni keysolog vaziyat nuqtai nazaridan maxsus mushohadadan o`tkazishi kerak boladi.

Eng qiziqarli ilmiy maqolalar keys-stadi metodida ikkita funkstiyani bajarishi mumkin. Birinchisi shundan iboratki, ilmiy maqolalar va ularning qismlari ularni matnga kiritish orqali keyslarning tarkibiy qismiga aylanishi mumkin, ikkinchysi shundaki, ular keysni tushunish uchun zarur adabiyotlar ruyxatiga kushilishi mumkin.

Agar ilmiy manbalar keysga katiylik va oddiylik bersa, unda publististika va badiiy adabiyot asarlari emostional toliqlik va predmetli izohlilikni yaratadi.

3. Internet va uning resurslari – keyslar uchun tunganmas material manbaidir. Ushbu manba keng miqyoslilik, tezkorligi, qulayligi bilan ajralib turadi.

Keyslarning syujetlilik bo`yicha turlari. Syujet mavjudligiga qarab keyslar:

-syujetli;

-syujetsiz boladi.

Syujetli keys, odatda, bo`lib o`tgan voqealar haqidagi hikoyani, shaxslar va korxonalar harakatlarini oz ichiga oladi.

Syujetsiz keys, odatda, yaqqol ifodalangan syujetga ega bolmaydi, chunki syujetning aniq ifodasi kop jihatdan yechimni ochib beradi. Sirdan qaraganda

vaziyat tashxisiga, syujetni yana qayta tiklashga yordam berishi kerak bolgan statistik materiallar, hisob-kitoblar, ishlanmalar majmuidan iborat boladi.

Keysda bayon qilingan vaziyat syujetining vaqtdagi izchilligi bo`yicha keysning turlari. Keysda bayon qilinadigan vaziyat syujetining vaqtdagi izchilligi ham keysning tasnifiy oziga xos xususiyatlariga oz tasirini o`tkazadi. Ushbu belgiga kora keyslarning uch turini farqlashadi:

- O`tmishdan hozirgi kelish rejimidagi keys;
- Vaqt orqaga qaytariladigan keys-xotira;
- Bashorat keys.

O`tmishdan hozirga kelish rejimidagi keys bayon qilinadigan hodisalarning vaqtdagi tabiiy izchilligi bilan tavsiflanadi, sabab-oqibatli aloqalarni yaxshi aniqlashga imkon beradi.

Vaqt orqaga qaytariladigan keys-xotirada vaqt orqaga qaytariladi: unda harakat qiluvchi shaxslar nimalarnidir eslashadi, xotiraning ozi uzuk-yuluq, kopincha bir tizimsiz va fragmentar boladiki, bu vaqt zanjirini qayta tiklashni qiyinlashtiradi. Oz mohiyatiga kora, keys tahlili vaziyat rekonstrukstiyasi, uning biror-bir bilish paradigmasi jihatidan idrok qilinishidan iborat boladi.

Bashorat keys yaqin o`tmishdagi va hozirgi voqealarning ancha batafsil bayonini beradi, undagi ob`yektning kelgusidagi holatining eng yaxshi variantini ishlab chiqish vazifasini qoyadi.

Vaziyat ob`yektiga qarab keyslar turlari. Vaziyat ob`yektiga qarab keyslar shartli ravishda uch guruhga bolinadi:

- Shaxslarga oid keys, unda aniq subektlar: menejerlar, siyosatchilar, rahbarlar amal qiladilar.

- Tashkiliy-institustional keys – uning ob`yekti institustional tizimlar: tashkilotlar, firmalar, kompaniyalar, korxonalar va ular bolinmalari bolishi bilan farqlanadi.

- Kop ob`yektli keys – odatda bir nechta harakat qiluvchi ob`yektlarni oz ichiga oladi.

Materialni bayon qilish usuliga kora keyslar turlari. Materiallarni etkazishning janrga xos xususiyatlariga qarab keys quyidagi turlardan biri shaklida taqdim etilishi mumkin:

- hikoya;
- esse;
- tahliliy yozishma;
- jurnalist tergov;
- hisobot;
- ocherk;

- faktlar majmui;
- statistik materiallar majmui;
- xujjatlar va ishlab chiqarish namunalari majmui.

Kattaligiga qarab keyslar turlari. Keyslar kattaligiga qarab uch turli boladi:

- qisqa(londa)keys;
- Ortacha miqdordagi keys;
- katta (uzun) keys.

Keysning kattaligi uning hajmiga bogliq boladi va uni tahlil etish uchun zarur oquv vaqtini belgilaydi.

Qisqa keys – shuningdek «yevropacha», qisqa keys deb ham ataladi. Uning hajmi bir necha jumladan bir-ikki sahifagacha boladi. Uning yechimi ikki soatlik amaliy mashg'ulotning bir qismini band qilishga mo`ljallangan,

Ortacha miqdordagi keys – uning korib chiqilishi odatda ikki soatlik mashg'ulotni band qiladi.

Katta keys («amerikacha», uzun) – onlab sahifalarni oz ichiga oladi, bir necha amaliy mashg'ulotlar davomida va hatto butun oquv kursi mobaynida qo`llanilishi mumkin.

Tarkibiy tuzilishi bo`yicha keyslar turlari. Tuzilmaviy xususiyatlariga qarab keyslarning ikki turi farqlanadi:

- tuzilmaga keltirilgan;
- tuzilmaga keltirilmagan.

Tuzilmali keys ozining tuzilmali shakli jihatidan vaziyatning idrok etilishi va fikrlanishini engillashtiradigan axborotni oz ichiga oladi.

Tuzilmaga ega bolmagan keys, odatda, muammoni batafsil (bazan, hatto haddan ortiq tafsilotlari bilan) yoritadigan katta hajmdagi tuzilmalanmagan axborotni oz ichiga oladi.

Oquv topshirigini taqdim etish usuliga kora testlar turlari. Ushbu tasniflash asosiga kora keyslar ikki turda boladi:

- Savolli keys – uning echilishida tinglovchilar vaziyat bayon qilinganidan keyin qoyiladigan savollarga javob berishi kerak.

- Keys-topshiriq – keysni hal qilish jarayonida bajarilishi lozim bolgan vazifa yoki topshiriq, odatda vaziyat bayonigacha qoyiladi.

Didaktik maqsadlariga kora keyslar turlari. Ushbu tasniflash asosiga kora keyslarning besh turi farqlanadi:

1. Muammo, yechim yoki konsepsiyani izohlovchi keys. Taniqli va muvaffaqiyat bilan ishlaydigan korxonalar (kompaniyalar)ning uzoq muddat davomidagi ish faoliyatini bayon qiladi (maqsadlari, strategiyalari, mahsulot modifikasiyalari, turli bozorlardagi ishi va boshqalar).

Bunday keysning talimiy maqsadi – misol orqali oqitish. Rejalashtiriladigan oquv natijalari – to'g'ri qabul qilingan qarorlarni eslab kolish, taniqli va muvaffaqiyat bilan ishlaydigan korxonalar va tarmoqlarning amaliyoti bilan tanishish.

2. Treningli, oquv fani, mavzu bo'yicha malaka va konikmalar orttirishga mo'ljallangan keys. Uning talimiy maqsadi – tinglovchilarga biror-bir harakatlarni bajarish algoritmini orgatish.

Tinglovchi quyidagilarni organishi kerak: muayyan model, formula, hisob-kitob algoritmini qo'llash, berilgan odatiy vaziyatda yagona to'g'ri qarorni qabul qilish.

3. Tahlil va baholashga orgatuvchi keys. Bunday keysda aniq vaqt davridagi vaziyat bayon qilingan, vaziyat subekti oldida turgan muammolar aniqlangan va aniq ifodalangan boladi.

Tinglovchi vaziyatni tushunishi, tahlil qilishi va baholashi, qoyilgan muammo yuzasidan qaror qabul qilishi lozim.

4. Muammoni ajratish va yechish, boshqaruvchilik qarorlari qabul qilishga orgatuvchi keys. Murakkab shaklda bayon qilingan vaziyatga ega. Muammo vaziyatga kiritiladi-yu, lekin aniq namoyon bolmaydi. U statistik malumotlar, korxonalar hisobotlari, bolinmalar rahbarlari nutqlari va shu kabilarda taqdim etilgan.

Tinglovchilar muammoni aniqlashi va ifodalashi, uni hal etish usullari va vositalarini korsatishi kerak.

5. Vaziyat subekti rivojining yangi strategiyalari va yollari, yangicha baholash uslublari va shu kabilarni ishlab chiqishga ragbatlantiruvchi keys. Bunday keysning oziga xos xususiyati shundaki, boshqaruvchilik muammosi korxonalar faoliyatining muayyan turiga, muayyan asosiy shart-sharoitlarga boglab bayon qilinadi.

Tinglovchidan vaziyat subektini rivojlantirishning yangi strategiyasi va yollarini topish talab qilinadi. Bunday keysdagi vaziyatda axborotning bir qismi bolmasligi mumkin. Axborotga extiyojni aniqlash va uni topish – tinglovchining yana bir vazifasidir.

Bezatish usuliga qarab keyslar turlari. Keyslar tinglovchilarga turli shaklda taqdim etilishi mumkin: bosma, elektron, video-keys, audio-keys, multimedia-keys.

Oqitish amaliyotida, odatda, bosma shakldagi va elektron tashuvchilardagi keyslar qo'llaniladi – bunday shakldagi axborot bilan ishlash audio yoki video variantlardagiga nisbatan qulay va tahlil qilish osonroq. Bundan tashqari, kop martalab interfaol kuchdan kechirish imkoniyatlarining cheklanganligi birlamchi axborotning buzilishi va xatolarga olib kelishi mumkin. Multimedia – keyslarning

imkoniyatlari yuqorida korsatilgan qiyinchiliklarning oldini olishga imkon beradi va ozlarida matnli axborot va interaktiv video tasvir ustunliklarini mujassam etadi.

KEYSNI ISHLAB CHIQISH JARAYONINING PROSESSUAL TIZIMI

Keysni ishlab chiqish modeli. Keysning yaratilish jarayoni murakkab prostessual tizimdan iborat boladi. Keysni ishlab chiqish modelining umumiy sxemasi quyidagi 1-sxemada keltirilgan.

Sxemadan korinib turganidek, keysning shakllantirilishiga bir qator omillar tasir qiladi. Ulardan asosiylari quyidagilar:

1. Oquv fani bo`yicha Davlat talim standarti (DTS)dagi keysni ishlab chiqishga asos bolgan talim tizimi talablari – keysning fanni oqitish tizimidagi orni, uning maqsadlari va oquv natijalari, tinglovchilar keysni hal qilish uchun oldindan egallashi lozim bolgan bilimlarni belgilaydi.

2. Ushbu fan bo`yicha nazariy, amaliy va didaktik talablar – talim mazmuni; talim maqsadlarining amalga oshirilishi va bashorat qilinadigan oquv natijalariga erishishni taminlaydigan vositalar, oqitish uslublari va shakllari, axborot-kommunikastiya va boshqaruv usullari va vositalarini; talim jarayonining kechishi va natijalarini belgilaydigan qonuniyatlar, tamoyillar, koidalar va meyorlarni belgilaydi.

3. Sostium, institustional tizimdan iborat keys ob`yektida hamda DTSda yuz berishi mumkin bolgan ozgarishlar – bu omillar keysga ozgartishlarni kiritish orqali axborot taminotida tezkorlik bilan aks etishi kerak.

4. Keysologning kasbiy mahorat – bu keysni bajaruvchining oquv predmeta bo`yicha bilimlari majmui, keysni ishlab chiqish, talimning keys-texnologiyasini loyihalashtirish, rejalashtirish va amalga oshirish qobiliyatidan iborat boladi.

Keysni ishlab chiqish jarayonining ozi keysologning maqsadni faraz qilishidan boshlab to keysni talim jarayoniga joriy etishgacha bolgan jami harakatlarining muayyan izchillikda amalga oshirib borilishidan iborat.

Maqsadning qoyilishi. Keysni ishlab chiqishning ushbu birinchi bosqichi quyidagi harakatlarni oz ichiga oladi:

Keysolog faoliyati mazmunini bosqichma-bosqich korib chiqamiz.

keysning oquv kursi tuzilmasidagi ornini belgilash;

- uning talimiy maqsadini ifodalash (tinglovchilarni tanishtirish, keys mavzusi bo`yicha haqidagi bilimlarni shakllantirish, chuqurlashtirish, orgatish, malakalarni orttirish, konikmalarni rivojlantirish va hokazo);

- keylarda tinglovchilarning talimdagi yutuqlari natijalari uchun «masuliyat zonasi»ni aniqlash;

- ozlashtirilishi, kengaytirilishi, rivojlantirilishi lozim bolgan bilim, malaka va konikmalar royxati (... ni tahlil etadi, tuzadi (biznes-reja), ishlab chiqadi (marketing strategiyasi),... ga tayyorlik, konikmani namoyon etadi va hokazo);

- yechimi tinglovchilarning mo`ljallangan oquv natijalariga erishishini taminlaydigan pedagogik vazifalarning belgilanishi (... ni orgatish, ... ni bir tizimga solish, ... ni tushuntirish va hokazo).

Tinglovchi – keysologning aniq va bir xilda ifodalangan talimiy maqsadlari, oquv natijalari va vazifalari vaziyatga doir mashqni «qurish» uchun asos boladi.

Muammoning ifodalanishi. Muammo qandaydir harakatlar qilish uchun etilgan zarurat bilan uni amalga oshirish uchun shart- sharoitlar etishmasligi ortasidagi ziddiyatning amal qilishi va ifodalanishi shaklidan iboratligi sababli muammoning ifodalanishi ana shu ziddiyatni belgilash, songra uning asosiy tarkibiy qismlari – muammo tuzilmasini (kichik muammolarni) belgilashni nazarda tutadi.

Keys dasturiy kartasining qurilishi. Keys dasturiy kartasining qurilishi keysni ishlab chiqishning eng muhim bosqichlaridan biri. Keysning dasturiy kartasi keys uchun axborot yigish va vaziyatni bayon qilish uchun asos boladigan asosiy masalalar (tezislar)ning tuzilmalangan royxatidan iborat boladi.

Quyida keltirilgan misoldagi keysning dasturiy kartasi savollar shaklida ishlab chiqilgan. Bu tinglovchi – keysologning axborot yigishi, shu jumladan, intervyu shaklida yigishi va uni baen qilishi vazifasini engillashtiradi.

Institusional tizimning izlanishi, tanlanishi. Keysni ishlab chiqishning ushbu bosqichiga kirishishdan oldin keysolog quyidagi qarorlarni qabul qiladi:

- Keysning qanday (hayotiylik, kabinetli yoki ilmiy- tadqiqotchilik) tusida bolishini belgilash.

- Keys ob`yekti kimlar, nimalar (muayyan shaxs (shaxslar) yoki korxonona yoxud kop ob`yektli) bolishini belgilash.

Faqat shundan keyin keysni ishlab chiquvchi tegishli institusional tizimni tanlaydi (kabinetli keys uchun) yoki topadi (hayotiy yoki ilmiy-tadqiqotchilik keysi uchun). Institusional tizim – keysologning keys dasturiy kartasini amalga oshirishiga bevosita daxldor bolgan ob`yektdir.

Ular quyidagilar bolishi mumkin:

firma;

- tashkilot;

- korxonona va hokazo.

Axborot yigish usullari va vositalarining tanlanishi.

Keys uchun axborot yigish usullari sifatida quyidagilar tanlanishi mumkin: intervyu, suhbat, organish (arxiv xujjatlari, hisobotlarni), kuzatuv va hokazo.

Quyidagilar axborot yigish vositasi bo`lib xizmat qilishi mumkin: sorovnoma varagi, intervyu olish varagi, anketa, har xil jadvallar, meyoriy xujjatlar, ilmiy maqola, monografiya, OAV materiallari va boshqa manbalar bilan ishlash usullari.

Axborot yigish. Keysga asos boladigan axborotlarni izlash va yigish uni yozishdagi muhim muammodir. Quyidagilar axborot manbalari bolishi mumkin.

- statistik materiallar, hisobotlar;
- vaziyat ob`yekti faoliyati haqidagi malumotnomalar, axborotlar, prospektlar va boshqa malumotlar;
- Internet;
- ommaviy axborot vositalari;
- korxonaning raqobatchilari, ularning taminotchilari va istemolchilari, tarmoqdagi ekspertlar yoki turli investition fondlar tahlilchilari bilan muloqot;
- tinglovchilarning oquv va diplom loyihalari, magistrlik dissertastiyalari;
- ilmiy maqolalar, monografiyalar va boshqalar.

Vaziyat. Vaziyat – keysning asosiy tuzilmaviy komponenti hisoblanadi.

Keysda bayon qilingan vaziyat korxonaga shu paytda hal qiluvchi tasir korsatadigan parametrlar, ozgaruvchan omillarning aniq turkumi shaklida ifodalanadi. Boshqacha aytganda, u vaziyat ob`yekti haqidagi relevant (muammoni hal etish uchun muhim) malumotlar royxatidan iborat boladi.

Vaziyat mazmuni tinglovchilarning kelgusidagi faoliyati uchun xos bolgan ishlab turgan korxonalar yoki modellashtirilgan korxonalarining hayotidagi real voqealarga asoslanadi.

Muvaffaqiyatli vaziyatli mashqlar turli ishtirokchilar ortasidagi suhbatlarni oz ichiga olishi mumkin, tinglovchilar (keysdan foydalanuvchilar) vaziyatning realligini his etishlariga yordam beradigan boshqa publististik usullar va vositalar ham ishlatiladi.

Vaziyatning keysdagi bayoni va uning axborot taminoti quyidagilarga kora turlicha bolishi mumkin:

- xajmiga kora: bir necha jumladan tortib, to yuzlab sahifali matngacha;
- detallashtirish darajasi va axborotga boyligiga kora: tahlil predmetiga bevosita tegishli bolmagan axborotning mavjud bolishi yoki, aksincha, vaziyat elementlaridan biri haqidagi axborotning bolmasligi ham mumkin.

Keysning mavzusi va maqsadiga qarab vaziyatda sheriklar, raqiblar va (yoki) vaziyat subekti birgalikda faoliyat yuritadigan boshqa harakat qiluvchi shaxslar, vaziyat amal qilishi va ozgarigaiga asos boladigan shart-sharoitlar haqidagi malumotlar ham bolishi mumkin.

Vaziyatning bayon qilinishida ishlatilgan toldiruvchi materiallar, bir tomondan, keysdan foydalanuvchilarni uni hal etish uchun zarur muayyan tuzilmaga keltirilgan axborot bilan taminlaydi, boshqa tomondan esa, vaziyatning korgazmali axborotli negizini tashkil etadi.

Vaziyat modelining qurilishi. Keysologning keysni ishlab chiqish bo`yicha faoliyatining ushbu bosqichidagi mazmunini uning quyidagi qarorlari belgilaydi:

- Keys qanday boladi: syujetli yoki syujetsiz?

- Keysdagi voqealar axborotni bayon qilishning vaqt bo'yicha izchilligi o'tmishdan hozirgi keladigan yoki keys-xotira yoxud bashoratli boladimi?

- Vaziyatga oid mashq qanday janrda bayon qilinadi: hikoya yoki esse yoxud tahliliy yozishma yoki boshqacha shaklda?

Keysolog qabul qilingan yechim asosida vaziyat modelini koradi.

Keysdagi vaziyat modeli vaziyat subekti faoliyatining ideal inikosidan iborat boladi va ifodalangan muammo tashuvchisi rolini bajaradi. Tashqi korinishiga kora bu hodisalarning muayyan zanjiri yoki hodisalar doirasi, hodisalar boglami va shu kabilar bolishi mumkin.

Model vaziyatning turga oid belgilarini tanlash asosida shakllantiriladi (...-jadvalga qarang).

Vaziyat modelini qurish muvaffaqiyati uning organilayotgan mavzu yoki oquv predmetiga muvofiq bolishi darajasiga qarab, shuningdek, unda nostandart, muayyan nuqtai nazarlar borligiga kora belgilanadi. Bu esa, unga muammoning noodatiy yechimini baxsh etib, tadqiqotchilik motivastiyasini hosil qiladi.

Keys matnining yozilishi. Keysolog keysni yozishga kirishishdan oldin quyidagi masalalarga doir yechimlarni qabul qiladi:

- Keys oz hajmiga kora qisqa yoki ortacha miqdorda yoxud katta boladimi?

- Bu savolli keysmi yoki keys-topshiriqmi?

- Keysda muammo qanday usulda beriladi?

- usul – muammoni keysolog ifodalaydi.

- usul- vaziyatdagi muammo yaqqol ifodalanadi, lekin bunda vaziyatning zarur elementlaridan biri (masalan, sheriklar haqidagi) axborot bolmaydi.

- usul-matnda vaziyat subektlari ortasidagi ziddiyat mavhum ifodalanadi.

- Keys tuzilmasi bo'yicha qanday boladi?

Gap shundaki, keys bu shunchaki mohirona bir hikoya yoki muayyan voqealarning optimal sonli sahifalardagi oddiy bayoni emas. Yuqorida qayd qilinganidek, u avvalo, muayyan oquv maqsadlariga erishish uchun qo'llaniladigan pedagogik vositadir.

Shu sababli keys tuzilmasi uch asosiy tarkibiy qism bilan belgilanadi:

- motivastion – keysning dolzarbligi, uning maqsadi va tinglovchi keysni hal qilishda erishadigan oquv natijalarini belgilaydi;

- syujetli – u keysdagi amaliy vaziyat mazmunini ochib beradigan harakatlar, voqealar majmuidan iborat boladi;

- informasiop – u vaziyat tahlili uchun zarur axborotni oz ichiga oladi.

Syujetli va informastion qismlar nisbatan mustaqil tarzda va chambarchas bogliq holda ham amal qilish mumkin (...-sxema).

Tinglovchining hal qilishi uchun taklif etiladigan har qanday keysda uning maqsadi va topshirigi, savollari aniq ifodalangan bolishi lozim. Ular topshiriqni hal etish uchun zarur va etarli axborot xajmini oz ichiga olishi kerak.

Keys mazmunini tashkil qiluvchi asosiy komponentlarining tarkibiy tuzilishini quyidagi 2-sxema korinishida ifodalash mumkin:

2-sxema

KEYS MAZMUNINING TARKIBIY TUZILISHI

– Majburiy tarkibiy qism (komponent).

Keysning ushbu tuzilmali komponenti keys dolzarbligining asosini, uning talim beruvchi maqsadi va tinglovchilar keysni hal qilish natijasida erishishi mumkin bolgan nazarda tutiladigan oquv natijalarini oz ichiga oladi.

Keys ob`yektining tarixiy bayoni. Ushbu komponent katta (amerikacha, uzun) keyslarda doim boladi.

Keys ob`yektining tarixiy bayoni to`g`risidagi malumotlar muammoning retrospektiv tahlilini o`tkazish, uning sabablari va rivojlanish tendensiyalarini belgilashga imkon beradi.

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodi

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodini ijtimoiy, gumanitar va tabiiy yonalishlardagi fanlar yuzasidan tashkil etiladigan mashgulotlar jarayonida birdek muvaffaqiyatli qo`llash mumkin.

Ushbu metoddan foydalanishga asoslangan mashgulot bir necha bosqichda tashkil etiladi. Ular quyidagicha:

1-sxema

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodini amalda qo`llash bosqichlari

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodini qo`llash jarayonida quyidagi holatlar yuzaga keladi:

- oquvchi-talabalar tomonidan muayyan nazariy bilimlarning puxta ozlashtirilishiga erishish;
- vaqtni tejash;
- har bir oquvchi-talabani faollikka undash;
- ularda erkin fikrlash layoqatini shakllantirish.

2-sxema

“Fikrlarning shiddatli hujumi” metodining tuzilmasi

Ushbu «Talim metodlari» bo`limi talim tizimida zamonaviy talim metodlaridan foydalanish, oquv jarayonida treninglar, yakka tartibda, juftlikda, kichik guruhlar va jamoada ishlashni tashkil qilgan holda ilg`or talim metodlarini amaliyotga joriy qilish hamda pedagogik jarayonga yangicha yondashuv masalalariga bagishlangan. «Talim metodlari» bolimida oqituvchilarda global tafakkur, kompetentlik,

professionallikni shakllantirish, nazariy va amaliy mashgʻulotlar, mustaqil talim turlari boʻyicha bilim, konikma va malakalarni rivojlantirish, ulardan oz pedagogik faoliyatlarida samarali foydalanishlarini taminlash koʻzda tutilgan.

Tayanch soʻzlar va iboralar: vaziyat modeli, tashabbuskorlik, mustaqillik, nazokatlilik, konstruktivlik, mantiqiy fikrlash, empatiya, kommunikativlik, keys-stadi,

Muhokama uchun savollar:

1. “Keys-stadi” nima?
2. Keys-stadi metodi nimani oʻrganadi?
3. Keys-stadining ikkita klassik maktabi qaysi davlatlarda shakllangan?
4. Keys-stadi ning usul va vositalarini gapirib bering?
5. Keys-stadi taʼlim metodi sifatida qanday xususiyatlarni oʻz ichiga oladi?

14- MAVZU: SOTSIOLOGIK TADQIQOTDA BIOLOGIK METOD.

1. Biografik metodni yaratilishi: A. Tomas va F. Znanetski tadqiqoti. Tadqiqot protseduralari mazmuni: individual biografiyalar tahlili yordamida sotsial kontekstni rekonstruktsiya qilish.

2. Metodning ustunlik va kamchilik tomonlari. Tadqiqot protseduralarini amalga oshirish strategiyasi: ma'lumot tashuvchilarini tanlash, intervyu chizmalarini tayyorlash, ma'lumotlarni transkripsiya qilish formatini ishlab chiqish, ma'lumotlarni birlamchi massivi - tadqiqot matnlarini olish, matnli ma'lumotlarni tahlil qilish mezonlarini asoslash, biografik ma'lumotlar bankini tizimlashtirish.

3. Triangulyatsiya metodi va birlamchi ma'lumotlarni ikkilamchisiga “oʻtkazish”da uning oʻrni. Sifatlarni baholash metodlari. Validlik, haqqoniylik va ishonchlilik.

Biografiya (tarjimai xol) metodi. Inson psixikasini tadqiq qilish uchun uning hayoti, faoliyati, ijodiyoti toʻgʻrisidagi ogʻzaki va yozma maʼlumotlar odamlarining tarjimai holi, kundaligi, xatlari, esdaliklari muhim ahamiyatiga ega. Shu bilan birga oʻzgarlar tomonidan toʻplangan tarjimai holga aloqador materiallar: esdaliklar, xatlar, rasmlar, tavsiflar, magnitofon ovozlari., fotolavhalar, hujjatli filmlar, videokamera tasviri, taqrizlar tanbehlar ham oʻrganilayotgan shaxsni toʻlaroq tasavvur etishga xizmat qiladi. Xatto shifokorning kasallik tarixi xujjati ham bolaning tugʻilganidan ham to boshlangʻich maʼlumot olgunicha davr oraligʻida salomatlik darajasi qanday boʻlganligi toʻgʻrisidagi faktlar bilan tanishish imkonini beradigan material xisoblanadi.

Tarjimai xol metodi inson psixikasining suxbat va tajriba metodlari vositasida oʻrganib boʻlmaydigan jihatlarini ochishda yordam beradi. Mazkur metod orqali, masalan, ijodiy xayol bilan bogʻliq jarayonlar: shariyat, musiqa, nafosat, tasviriy

san'at, texnik ijodiyotning nozik turlari va shaxsning ma'naviyat, qadriyat, qobiliyat, ihtidor, istedod, saloxiyat kabi fazilatlarini kuzatiladi. Inson ongining namoyon bilishi rivojlanishi, o'ziga xos individual va ijtimoiy xususiyatlari atoqli shaxslar bildirilgan mulohazalarida asarlarida o'z ifodasini topadi. A'lomalar to'g'risidagi ma'lumotlar zamondoshlari, izdoshlari, safdoshlarining ta'rifu tavsiflari orqali avloddan - avlodga o'tadi. Xuddi shu ijtimoiy uzluksizlik natijasida ajdodlar bilan avlodlar o'rtasida vorislik hodisasi ijtimoiy psixologik voqeylik vujudga keladi va ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotining uyg'unligini taminlaydi.

Biografik ma'lumotlar odamlarning o'zini o'zi tarbiyalashi, nazorat qilishi, o'zining shaxsiy uslubini yaratishi, kamolat cho'qqisiga erishishi jarayonida ibrat – namuna, aniq mezon xarkatlantiruvchi turt vazifasini o'taydi. Xuddi shu boisdan mazkur ma'lumotlar insonning ichki reguliatsiyasi funksiyasini bajaradi ideal tanlash uchun imkon yaratadi, avval taqlid, so'ng unga tenglashish uchun intilish (identifikatsiya) omilini barpo qilinadi.

Shaxs ijtimoiy munosabatlar sistemasining, ijtimoiy hayotning ko'p qirrali, murakkab zvenosidir. U bir tomondan ijtimoiy – tarixiy taraqqiyotning mahsuli bo'lsa, ikkinchi tomondan ijtimoiy taraqqiyotni ta'min etuvchidir.

Biz psixologiyani o'rganar ekanmiz, individ, shaxs, individuallik tushunchalarini bir-biridan farq qilishimiz kerak. Odamning inson jinsiga mansubligi individ tushunchasi bilan ifodalanadi. Biz kata yomudagi normal odamni xam, chakalokni xam, tilni va oddiy malakalarni uzlashtira olmaydigan telalarni xam individ deb atay olamiz. Birok bulardan fakat birinchisigina shaxs, ijtimoiy mavjudot xisoblanadi. Ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchi va ijtimoiy tarakkiyotda faol ishtirok etuvchi odamgina shaxs deb ataladi. Individ sifatida dunyoga kelgan odam keyinchalik shaxsga aylanadi.

Shaxs jamiyat a'zosidir. U ommaning sinfnig ajralmas kismidir. U omma bilan harakatlanib tarixni yaratadi. Shaxs ijtimoiy boyliklar yaratuvchidir.

Shaxsning shaxs bo'lishligi uchun u faollikka ham ega bo'lishi kerak. Chunki faoliyatdagi faollik shaxsning muhim belgisidir. Faollik hamisha yaxshi yashashga yo'naltirilgan bo'ladi. Kishi yaxshi yashashi uchun, jamiyatni rivojlantirish uchun ataylab faollik ko'rsatadi. Bu shaxsning onglilik belgisidir.

Shaxsning xarakterli belgilaridan biri individuallikdir. Individuallik har bir shaxsning o'zigagina hos bo'lgan, takrorlanmaydigan shaxsdir. Individuallik kishining xarakteri, temperamenti, psixik kechinmalarining o'ziga hos hususiyatlari, hissiyoti va faoliyatining motivatsiyalarida ko'rinadi. Ana shunga ko'ra kishilar bir-birlaridan farq qiladilar. Dunyoda qancha odam bo'lsa, shuncha individuallik mavjuddir. hech kim bir-birini o'rnini bosa olmaydi. «O'nta bo'lsa o'rni boshqa» maqoli individuallikka ham nisbatan aytilgandir.

Shaxs tushunchasi qadimdan mavjud bo'lib, u dastlab aktyor niqobi, keyinchalik esa aktyor ma'nosini anglatgan. Chunki sahnadagi ko'rinish o'zgarishi bilan aktyor maskasi ham o'zgargan. Bundan tashqari, kishi turli sharoitda o'z qiyofasini o'zgartirishi va o'zini bir necha hil qilib ko'rsatishi ham mumkin. Kishi artist kabi turli rollarni bajarishi mumkin.

Tanlash metodi-tanlab olingan sotsial muammoning muhim xususiyatlari haqidagi yakuniy xulosalarni chiqarishga yordam beradigan tadqiqot usuli hisoblanadi. Bu metod yordamida kuch, vaqt va usullar tejaladi, muammoni yechishga xizmat qiladigan asosiy belgilar tanlab olinishi evaziga muammo tez va aniq hal etiladi. Psixologiyada ahamiyatli natijani olishga xizmat qiladigan bir nechta tanlov usullari mavjud bo'lar:

a) alohida holatlarni o'rganuvchi monografik tadqiqot;

b) statistik tanlov metodlari, bu ham ikki turga ajratiladi ya'ni kutilgan va kutilmagan tanlash.

Kutilgan tanlovning maqsadga yo'naltirilgan va proporsiyalangan shakllari mavjud bo'lib, har ikkalasi tadqiqotning sifatli olib borilishiga yordam beradi. Proporsiyalangan tanlovda so'rovni o'tkazishda qancha kishi va ularning qanday xarakterga ega bo'lishi aniqlanadi. Kutilmagan tanlov esa butkul kutilmagan, qatlamli va qismli tanlash turlariga bo'linadi. Butkul kutilmagan tanlovda quyidagi usullardan foydalaniladi:

a) lotoreya asosidagi tanlov;

b) taxminiy sonlar asosida;

v) sistemali tanlov olib borish.

Ijtimoiy psixologik tadqiqot ob'ekti sifatida katta hudud bo'ylab tarqalgan va sotsial-demografik xususiyatlari bilan farqlanuvchi ko'p sonli odamlar guruhi qatnashishi mumkin. Bu guruhlariga o'n minglab, yuz minglab odamlarni qamrab olgan hududlar, viloyat, shaharlar, ishlab chiqarish korxonasi minglab ishchilari, o'quv yurti talabalarini misol keltirish mumkin. Tabiiyki, psixolog bunday guruhning har bir a'zosini bevosita so'roq qilishga qiziqadi. Lekin bunga hojat bormi?

Masalan, so'rashning anketa usuli orqali siyosiy savodxonlik borasida 20-30 kishidan iborat bir guruhni yoppasiga so'roq qilish mumkin. Ammo aytaylik, 300 kishidan ortiq guruh a'zolarini har birini so'roqqa jalb etish bu qiyin masala. Bu vaziyatda intervyu oluvchi bir kunda 5 kishini so'roq qila olsa, olingan ma'lumotlarning aniqligiga erishish mumkin. Shu yo'l bilan 300 kishini so'roq qilishda bir vaqtning o'zida 60 tadan ortiq intervyuelarni jalb etishga to'g'ri keladi. Bu holat esa tadqiqot jarayonida ortiqcha vositalar, energiyaning sarflanishiga olib keladi. Albatta, birta tadqiqotchi bu jarayonni bir necha kunga «cho'zib» o'tkazishi mumkin, lekin bunda tadqiqotning ish sur'ati pasayadi. Shu kabi muammolarni

bartaraf etish maqsadida ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda tanlov metodidan foydalaniladi.

Tanlov jarayonida xatoliklarning oldini olish va so'roq qilinadigan shaxslardan olinadigan empirik ma'lumotlarning ishonchligiga erishish uchun tadqiqotga jalb etiladigan kishilar soni optimal darajada tanlab olinadi. Statistik ma'lumotlarni to'plashda har xil shart-sharoitlarning yuzaga kelishi tufayli tanlov majmualari o'zaro hamda bosh majmuaga nisbatan farqlanishi mumkin. Ilmiy asosda belgilangan tanlov majmuasi tarkibi olingan empirik ma'lumotlar yuzasidan bosh majmuaga mutanosib bo'lsa, tanlov majmuasi birliklari bosh majmuaning mikromodeli sifatida namoyon bo'ladi. Shunga asoslanib, tanlov jarayoni birinchidan, sotsial ob'ektlarning sifatlari va xususiyatlarining bir-biriga mosligi va o'zaro bog'liqligi, ikkinchidan, bosh majmuadan ajratib olingan tanlov birliklarini o'rganishdan olingan xulosalarning o'zaro mutanosibligiga asoslangan bo'ladi. Buni bir misol tarzida ko'rib chiqamiz.

Daraxtdan uzilgan olmalar ta'mini aniqlashimiz kerak bo'lsa buning uchun savatdagi bu olmalardan 1 yoki 2 tasini ta'tib ko'rishimizning o'zi yetarli. Bu qoniqish bizning bitta daraxtdan terilgan olmalarning ta'mi deyarli bir xil bo'lishiga bo'lgan ishonchimiz bilan belgilanadi.

Ammo, aytaylik, 100 ta daraxtdan terilgan olmalarning ta'mini bilish uchun qanday yo'l tutish kerak? Buning uchun har bir daraxtdan uzilgan olmalarni tatib ko'rish kerakmi? Yo'q, bunday paytda biz bir xil shakl va rangga ega bo'lgan olmalar bir vaqtning o'zida bir xil ta'mga ega bo'ladi, deb xulosa qilishimiz uchun ob'ektning tashqi sifatlari (shakli, navi, ranggi, massasi) to'g'risidagi tasavvurlarimiz to'g'ri keladi. Shu o'rinda aytish kerakki, yuqorida keltirilgan ob'ektning sifatlari bir necha variantlarga ega bo'lishi mumkin. Bunda tanlov majmuasi son jihatdan katta miqdordagi elementlarni qamrab olishi, ya'ni «sinov» uchun juda ko'p olmalar tanlanadi.

Tasavvur qilaylik, oldimizda 3 xil shakl (kichik, katta, noksimon) ga ega bo'lgan olmalar bilan to'ldirilgan bir savat turibdi. Har bir shakldagi olmalar o'z rangiga ega (qizil, sariq, yashil).

Demak, savatda 9 navdagi olmalar bor. Bunday to'g'ri xulosa chiqarishimiz uchun biz 9 tagacha olmalarni tatib ko'rishimiz lozim bo'ladi.

Yuqoridagi misollardan shu narsa ayon bo'ladiki, tadqiqot ob'ektining bir-biriga bog'liq sifatlariga asoslanib, shu ob'ektning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashimiz mumkin. Shuning uchun bosh majmuadan tanlov birliklarini tanlab olishda uning xususiyatlarigina emas (olmaning ta'mi), balki u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ob'ektning sifatlari (shakl va rangi) ga e'tiborni qaratish lozim. Agar bunday sifat turlari ko'pchilikni tashkil etsa, shuncha ko'p tanlov olishimiz lozim bo'ladi.

Ijtimoiy hodisalarning haqoniyligi to'g'risidagi xulosalarning qay darajada aniqligi o'tkazilgan tanlovning sifatiga bog'liq. Bunda psixologning vazifasi cheklangan miqdordagi tanlab olingan ob'ektlar ya'ni tanlov majmualarini o'rganishdan olingan natijalarga asoslanib, o'rganilayotgan sotsial muammo yuzasidan bosh majmuaga tadbiq etishdan iborat.

Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda tanlovni shakllantirishda ob'ekt tavsifi, gipotezalar mazmuni va tadqiqot vazifalarini belgilash hamda tadqiqot maqsadini aniq belgilash muhim rol o'ynaydi.

Bunda tadqiqotdan ko'zlangan maqsadni savollarda aks ettirish, bu savollarni esa dixotomik shkalalar tarzida ifodalash maqsadga muvofiq.

Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda qo'llanadigan asosiy tanlov metodlarini chuqur o'rganishga kirishishdan oldin bu jarayonga taalluqli bo'lgan tadqiqot ob'ekti, bosh majmua, tanlov majmuasi, tahlil birliklari, kuzatuv birliklari tushunchalari mohiyatini anglab olishimiz zarur.

Muayyan ijtimoiy muammo ijtimoiy psixologik tadqiqot predmeti bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari qaratilgan, muayyan bir hududni egallovchi, ishlab chiqarish bilan aloqador hamda o'z davrida mahalliydashgan (ya'ni o'sha hududgagina tegishli) tadqiqot ob'ekti bosh majmua deyiladi. Bosh majmua tadqiqot muammosiga aloqador bo'lgan barcha kuzatuv birliklaridan tashkil topgan bo'ladi.

O'z navbatida, bosh majmuadan qat'iy qoida asosida ajratib olingan muayyan sondagi elementlar to'plami tanlov majmuasi deyiladi.

Tanlov majmuasi tadqiqot jarayonida bosh majmuaning mikromodeli sifatida qatnashadi. Ammo, bunda tanlov majmuasining tarkibi o'z sifat – xususiyatlari va belgilari ko'ra bosh majmuaning tarkibiga aynan mos kelishi talab etiladi. Bunga erishish uchun tanlov qoidalariga qat'iy rioya qilish lozim. Tanlov majmuasining tadqiq etilayotgan elementlar (respondent) tahlil birliklari hisoblanadi.

Bunday tahlil birliklari sifatida alohida individlar yoki butun bir guruhlar (korxonalar ishchilari, o'quv muassasalari talabalari...) ni keltirish mumkin. Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda tanlovni shakllantirishda quyidagi qoidalarga amal qilish lozim.

Tanlov jarayonida har doim ham bevosita so'roqqa jalb etilgan tahlil birliklari asosiy element sifatida qatnashmaydi. Avvalgi u yoki bu tashkilot, o'quv masalalarida muayyan bir guruh ajralib, u yopasiga yoki cheklangan sondagi respondentlar so'rov jarayonida ishtirok etadi.

Tanlovning har bir bosqichida alohida reja bo'yicha tanlab olinadigan elementlar tanlov birligi deyiladi.

Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda tanlov usuli asoslarini tushunish uchun avvalo ehtimollik nazariyasi va matematik statistika to'g'risidagi tushunchalar katta ahamiyatga ega.

Ehtimollik nazariyasi matematik statistikaning nazariy asosi bo'lib, amaliy matematikaning bir bo'limi hisoblanadi. Bu nazariyaning qonunlari bir qator asosli aksiomalar bazasi hisobida deduktiv usulda ishlab chiqariladi

Matematik statistika bu umumiy matematikaning bir bo'limi hisoblanib, uning nazariyalari empirik ma'lumotlarni umumlashtirgan holda induktiv yo'l bilan ishlab chiqiladi.

Matematik statistika ehtimoliy-tasodifiy xarakterga ega bo'lgan ommaviy hodisalarning qonuniyligini o'rganadi. Shu sababdan matematik statistika xulosalari argumentatsiyasi ehtimollik nazariyasi qonuniyatlariga asoslanadi.

Individlar majmuasidan iborat, ijtimoiy psixologik tadqiqot ob'ektini o'rganishda markaziy tushunchalar qatoriga tasodifiy hodisalar va tasodifiy kattaliklar kiradi.

Tasodifiy hodisalar tadqiqotlarda nominal shkalada ifodalanib, ularda individlar sifat-xususiyatlari (jinsi, yoshi, kasbi) bo'yicha guruhlanadi. Tasodifiy hodisalar bu shunday hodisalariki, ularning sodir bo'lishini oldindan aytib bo'lmaydi.

Tasodifiy kattaliklar ham tasodifiy hodisalar hisoblanib, hodisalarning xususiyatlari miqdoriy shkalalarda ifodalanadi. Ular asosan ob'ektning ekstensiv va intensiv xususiyatlari (sotsial faktlar miqdori, oylik maosh miqdori, malaka darajalari) ni namoyon etadi.

Tanlash metodi-tanlab olingan sotsial muammoning muhim xususiyatlari haqidagi yakuniy xulosalarni chiqarishga yordam beradigan tadqiqot usuli hisoblanadi. Bu metod yordamida kuch, vaqt va usullar tejaladi, muammoni yechishga xizmat qiladigan asosiy belgilar tanlab olinishi evaziga muammo tez va aniq hal etiladi. Psixologiyada ahamiyatli natijani olishga xizmat qiladigan bir nechta tanlov usullari mavjud bo'lar:

a) alohida holatlarni o'rganuvchi monografik tadqiqot;

b) statistik tanlov metodlari, bu ham ikki turga ajratiladi ya'ni kutilgan va kutilmagan tanlash.

Kutilgan tanlovning maqsadga yo'naltirilgan va proporsiyalangan shakllari mavjud bo'lib, har ikkalasi tadqiqotning sifatli olib borilishiga yordam beradi. Proporsiyalangan tanlovda so'rovni o'tkazishda qancha kishi va ularning qanday xarakterga ega bo'lishi aniqlanadi.

Kutilmagan tanlov esa butkul kutilmagan, qatlamli va qismli tanlash turlariga bo'linadi. Butkul kutilmagan tanlovda quyidagi usullardan foydalaniladi:

a) lotoreya asosidagi tanlov;

b) taxminiy sonlar asosida;

v) sistemali tanlov olib borish.

Ijtimoiy psixologik tadqiqot ob'ekti sifatida katta hudud bo'ylab tarqalgan va sotsial-demografik xususiyatlari bilan farqlanuvchi ko'p sonli odamlar guruhi qatnashishi mumkin. Bu guruhlarga o'n minglab, yuz minglab odamlarni qamrab olgan hududlar, viloyat, shaharlar, ishlab chiqarish korxonasi minglab ishchilari, o'quv yurti talabalarini misol keltirish mumkin. Tabiiyki, psixolog bunday guruhning har bir a'zosini bevosita so'roq qilishga qiziqadi. Lekin bunga hojat bormi?

Masalan, so'rashning anketa usuli orqali siyosiy savodxonlik borasida 20-30 kishidan iborat bir guruhni yoppasiga so'roq qilish mumkin. Ammo aytaylik, 300 kishidan ortiq guruh a'zolarini har birini so'roqqa jalb etish bu qiyin masala. Bu vaziyatda intervyu oluvchi bir kunda 5 kishini so'roq qila olsa, olingan ma'lumotlarning aniqligiga erishish mumkin. Shu yo'l bilan 300 kishini so'roq qilishda bir vaqtning o'zida 60 tadan ortiq intervyuerlarni jalb etishga to'g'ri keladi. Bu holat esa tadqiqot jarayonida ortiqcha vositalar, energiyaning sarflanishiga olib keladi. Albatta, birta tadqiqotchi bu jarayonni bir necha kunga «cho'zib» o'tkazishi mumkin, lekin bunda tadqiqotning ish sur'ati pasayadi. Shu kabi muammolarni bartaraf etish maqsadida ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda tanlov metodidan foydalaniladi.

Tanlov jarayonida xatoliklarning oldini olish va so'roq qilinadigan shaxslardan olinadigan empirik ma'lumotlarning ishonchligiga erishish uchun tadqiqotga jalb etiladigan kishilar soni optimal darajada tanlab olinadi. Statistik ma'lumotlarni to'plashda har xil shart-sharoitlarning yuzaga kelishi tufayli tanlov majmualari o'zaro hamda bosh majmuaga nisbatan farqlanishi mumkin. Ilmiy asosda belgilangan tanlov majmuasi tarkibi olingan empirik ma'lumotlar yuzasidan bosh majmuaga mutanosib bo'lsa, tanlov majmuasi birliklari bosh majmuaning mikromodeli sifatida namoyon bo'ladi. Shunga asoslanib, tanlov jarayoni birinchidan, sotsial ob'ektlarning sifatlari va xususiyatlarining bir-biriga mosligi va o'zaro bog'liqligi, ikkinchidan, bosh majmuadan ajratib olingan tanlov birliklarini o'rganishdan olingan xulosalarning o'zaro mutanosibligiga asoslangan bo'ladi. Buni bir misol tarzida ko'rib chiqamiz.

Tayanch so'zlar va iboralar: sistemali tanlov olib borish, taxminiy sonlar asosida, taxminiy sonlar asosida latareya asosidagi tanlov, tanlash metodi, ijtimoiy psixologik, matematik statistika, sotsial faktlar.

Muhokama uchun savollar:

1. Biogarfiya metodi haqida gapirib bering?
2. Tajrimai hol metodi nimani o'rganadi?
3. Ijtimoiy psixologik tadqiqot predmetini ayting?

4. Tanlash metodi nima?
5. Tasodifiy hodisaalar to'g'risida nimalarni bilasiz?

Test:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi nechanchi yil qabul qilingan?
 - a) 1948-yil iyun
 - b) 1948-yil mart
 - c) 1948-yil yanvar
 - d) 1948-yil dekabr
2. Ekspert so'rovi.....
 - a) sotsiologik so'rovning bir turi
 - b) savol-javobni davom ettirish
 - c) so'rov jarayoni
 - d) fanda bunday so'rov mavjud emas
3. Ekspert so'zining ma'nosi?
 - a) yun. So'z
 - b) lot. tajribali
 - c) ing. asos solish
 - d) lot. ish bajarish
4. Asosiy asboblarexpert so'rovlari nima?
 - a) sotsiologik so'rovning bir turi
 - b) natijani qayta ishlash
 - c) maxsus dastur tomonidan ishlab chiqilgan profil yoki bo'sh intervyu
 - d) so'rov nima ekanligi bayon etilgan
5. Ekspert so'rovi jarayoni nechta mutaxassisdan oshmasligi kerak?
 - a) 10 kishidan
 - b) 10-5 kishidan
 - c) 10-20 kishidan
 - d) 10-15 kishidan
6. Ekspert anketasini tuzishda necha % savollar ochiq holda tuziladi?
 - a) 50 dan 90 % gacha
 - b) 50 dan 60 % gacha
 - c) 50 dan 100 % gacha
 - d) 50 dan 10 % gacha

15- MAVZU: SOTSIOMETRIYA METODI.

1. Sotsiometrik so'rov kichik sotsial guruhlarda shaxslararo munosabatlarni o'lchash va tahlil qilish usuli sifatida. Metodni yaratilish tarixi va uning "o'rta darajali" sotsiologiya rivojida ahamiyati.
2. Konkret sotsiologik tadqiqotlarda sotsiometriya metodini qo'llashning imkoniyatlari va uning chegaralanganligi. Sotsiometrik metod bilan o'rganiladigan aloqalar tipi. Sotsiometrik so'rov o'tkazish protsedurasi.
3. Sotsiometriya mezonlarini tanlash muammosi. Sotsiometrik test. Sotsiometrik varaqa, uning tuzilishi va ko'rinishlari. Sotsiometrik indeks yoki sonlar.
4. Sotsiometrik o'lchash natijalari tahlili. Sotsiometrik matritsa va sotsiogramma. Sotsiometrik indekslar va ularning turlari. Sotsiometrik metodikalardan guruh qadriyatlar va ularning ierarxiyasini o'rganishda foydalanish.
5. Sotsiometrik so'rov natijalarini qayta ishlash va tahlil qilish. Sotsiometriya mezonlarini tanlash muammosi. Sotsiometrik test. Sotsiometrik varaqa, uning tuzilishi va ko'rinishlari.

Sotsiometriya – kichik guruhlarni tarkibiy tahlil qilish usuli.

Sotsiometriya (lotincha soʻz: societas – jamiyat va yunoncha soʻz: metron – oʻlchamoq maʼnosini anglatib) kichik ijtimoiy guruhlardagi shaxslararo munosabatlarni miqdoriy oʻlchovlar asosida oʻrganadi. Unda kishilarning oʻzaro bir-birlarini xush koʻrish, yoqtirish va xush koʻrmaslik mayillari oʻrganiladi.

Sotsiometriya tushunchasi XIX asr oxirida matematik usulning ijtimoiy hayotga tadbiiq qilishi oqibatida paydo boʻldi. Sotsiometriyaga XX asrda fransuz sotsiologi, faylasufi G.D. Gurvich (1894-1965) va amerika ruhshunos olimi Ya.L.Moreno (1892-1974) lar tomonidan asos solingan. Ular kichik ijtimoiy guruhlarda shaxslararo munosabatlarni tadqiq qilish – mikrosotsiologiyada sotsiometriyani qoʻlladilar. Ayniqsa, ijtimoiy psixologiyada sotsiometriyaning ahamiyati katta boʻldi.

Ya.L.Morenoning sotsiometriya tizimi 5 asosga ega edi:

1. Kishilarning oʻzaro xush koʻrishlik va yoqtirmaslik asosidagi ehtiros quvvati. Ularni aniqlash sotsiometriyaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.
2. Jamiyat "sotsial atomi" alohida individ emas, balki individlarning birgalikdagi munosabatidan iborat. Bu aloqadorlik jarayoni ikki darajaga ega: oʻz-oʻzidan yuzaga keluvchi va real – bunda ehtirosli sherik shu bosqichda oʻrganiladi.
3. Sotsial gravitatsiya qonuni.
4. Sotsiologik qonun.
5. Sotsiodinamik qonun.

Kishilar hayot faoliyat davomida oʻzaro bir-birlariga nisbatan ijobiy (simpatiya) yoki salbiy (antipatiya) tuygʻularga ega boʻladilar. Har qanday kichik ijtimoiy guruh, tashkilot va muassasaning faoliyati uning azolari oʻrtasidagi munosabatlar xarakteriga koʻp jihatdan bogʻliqdir. Ularda ijtimoiy muhit qanchalik

musaffo bo'lsa; ijtimoiy tizim faoliyati ham shunchalik muvaffaqiyatli boradi. Aks holda, kichik guruhlar va ulardagi kishilar hayoti shunchalik qiyin va og'ir kechadi. Sotsiometriya esa shu qiyinchiliklarni, nomuvofiqlilarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Jamiyat rivojlanishi, undagi kishilar hayoti ham butun olam tortishish qonuniga bo'ysunadi. Xuddi tabiatdagidek, jamiyatda ham kishilar o'zaro gravitatsion (o'zaro tortishishga asoslangan) munosabatda bo'ladi. Tabiatdagidan farq qilib, jamiyat hayotida bu qonuniyat o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Aql kuchi, bioquvvat, xarakter, temperament, mayl, tab, odat, tarbiya, did, etiqod va shu kabi ijtimoiy-ruhiy omillar kishilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning murakkab gravitatsion asosini tashkil qiladi. Ular asosida kishilar o'zaro yaqin "tortiladilar", do'stona, samimiy bo'ladilar yoki bir-biridan uzoqlashadilar, adovatda bo'ladilar. Sotsiometriya shu jarayonlarni miqdoriy jihatdan o'rganadi. O'z navbatida miqdoriy o'lchovlar sifatini ko'rsatkichlarni farqlashga xizmat qiladi.

G'arb sotsiologiyasida kichik guruhlar nazariyasi: sotsiometriya, guruh ozgaruvchanligi, psixoterapevtik va boshqalar sotsial guruhlarining shakllanishi, ishlashi va taraqqiy etishi qonunlarini tushuntiruvchi nazariyalar sifatida. Sotsiometriya tushunchasi XIX asr oxirida matematik usulning ijtimoiy hayotga tadbiiq qilishi oqibatida paydo boldi. Sotsiometriyaga XX asrda frantsuz sotsiologi, faylasufi G.D. Gurvich (1894-1965) va amerika ruhshunos olimi Ya.L. Moreno (1892-1974) lar tomonidan asos solingan. Ular kichik ijtimoiy guruhlarda shaxslararo munosabatlarni tadqiq qilish - mikrosotsiologiyada sotsiometriyani qo'lladilar. Ayniqsa, ijtimoiy psixologiyada sotsiometriyaning ahamiyati katta boldi. Sotsiometriya (lotincha soz: societas - jamiyat va yunoncha soz: metron - olchamoq manosini anglatib) kichik ijtimoiy guruhlardagi shaxslararo munosabatlarni miqdoriy o'lchovlar asosida organadi. Unda kishilarning ozaro bir-birlarini xush korish, yoqtirish va xush kormaslik mayillari organiladi. Ya.L. Morenoning sotsiometriya tizimi 5 asosga ega edi:

1. Kishilarning ozaro xush korishlik va yoqtirmaslik asosidagi ehtiros quvvati. Ularni aniqlash sotsiometriyaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

2. Jamiyat «sotsial atomi» alohida individ emas, balki indvidlarning birgalikdagi munosabatidan iborat. Bu aloqadorlik jarayoni ikki darajaga ega: ozozidan yuzaga keluvchi va real - bunda ehtirosli sherik shu bosqichda organiladi.

3. Sotsial gravitatsiya qonuni.

4. Sotsiologik qonun.

5. Sotsiodinamik qonun.

Kishilar hayot faoliyat davomida o'zaro bir-birlariga nisbatan ijobiy (simpatiya) yoki salbiy (antipatiya) tuygularga ega boladilar. Har qanday kichik ijtimoiy guruh, tashkilot va muassasaning faoliyati uning azolari ortasidagi

munosabatlar xarakteriga kop jihatdan bogliqdir. Ularda ijtimoiy muhit qanchalik musaffo bolsa; ijtimoiy tizim faoliyati ham shunchalik muvaffaqiyatli boradi. Aks holda, kichik guruhlar va ulardagi kishilar hayoti shunchalik qiyin va ogir kechadi. Sotsiometriya esa shu qiyinchiliklarni, nomuvofiqlilarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Jamiyat rivojlanishi, undagi kishilar hayoti ham butun olam tortishish qonuniga bo`ysunadi. Xuddi tabiatdagidek, jamiyatda ham kishilar o`zaro gravitatsion (o`zaro tortishishga asoslangan) munosabatda bo`ladi. Tabiatdagidan farq qilib, jamiyat hayotida bu qonuniyat oziga xos xususiyatlarga egadir. Aql kuchi, bioquvvat, xarakter, temperament, mayl, tab, odat, tarbiya, did, e`tiqod va shu kabi ijtimoiy-ruhiy omillar kishilar o`rtasidagi o`zaro munosabatlarning murakkab gravitatsion asosini tashkil qiladi. Ular asosida kishilar o`zaro yaqin «tortiladilar», dostona, samimiy bo`ladilar yoki bir-biridan uzoqlashadilar, adovatda boladilar. Sotsiometriya shu jarayonlarni miqdoriy jihatdan o`rganadi. O`z navbatida miqdoriy o`lchovlar sifatii ko`rsatkichlarni farqlashga xizmat qiladi. Kvaziguruhlar bu kishilarning muayyan joyda tasodifan yuzaga keladigan jamoasi bo`lib ularda barqaror maqsadlar kuzatilmaydi hamda ongli o`zaro harakatlar amalga oshirilmaydi. Kvaziguruhlarning belgilariga quyidagilar kiradi: - tasodifan yuzaga kelishi; - o`zaro aloqalarning barqaror emasligi; - o`zaro harakatlarning bir tomonliligi (masalan, zavqlanish, norozilik, axborot qabul qilish va hokazo); - ozaro aloqalarning qisqa muddatliligi. Agarda doimiy ozaro aloqalar natijasida guruh tomonidan ozining azolarini sotsial nazorat qilish darajasi oshadigan bolsa kvaziguruhlar sotsial guruhlariga ham aylanishi mumkin. Kvaziguruhlarning korinishlari sifatida auditoriya jamoasi, omma, turli ijtimoiy doiralarni kiritish mumkin. Qon-qarindoshlikka asoslangan guruhlar: urug, qabila, qarindoshlar, oila, elat, millat. Urug` - kishilarning umumii qon-qarindoshligiga asoslangan va muayyan xo`jalik aloqalari bilan boglangan tarixii shaklidir. Urug` ichida ishlab chiqarish qurollari va vositalari umumii bolgan. Qabila - odamlar uyushmasining yuksakroq shakli bo`lib, o`z ichiga ko`p sonli uruglarni kiritadi. Ular o`zining tili yoki shevasi, hududi, rasmiy tashkillashuv shakli (oqsoqol, qabila kengashi) va umumii marosimlariga ega boladi. A`zolar soni bir necha ming kishigacha etishi mumkin. Oila - kishilarning nikoh va qarindoshchilik munosabatlariga asoslangan eng kichik ijtimoiy guruhi bo`lib, jamiyatda farzandlar tarbiyasi va boshqa ijtimoiy muhim ehtiyojlarni amalga oshiradi. Oilada umumii xo`jalik yuritilib, yagona byudjet shakllanadi. Elat - ijtimoiy taraqqiyot pillapoyasida qabila va millat orasida turadigan etnik birlik bo`lib asosan quldorlik tuzumi davrida shakllangan va kishilarning til, hudud, iqtisod va madaniyat yaqinligiga asoslanadi. Elatlar son jihatdan qabiladan ancha yirik bo`lib, qon qarindoshlik aloqalari butun elatni qamrab olmaydi. Millat - yagona til, hudud, madaniyat, iqtisodiyot va millii ruhiyat negizida shakllanadigan kishilarning yirik guruhlarini bo`lib, asosan yangi davrda paydo

boladi. Bu davrda yuksak siyosiy tashkillashuvga ega bolgan sinflar, ichki bozor va yagona xojalik aloqalari yuzaga keladi. Milliy adabiyot, san'at, milliy fikrlash tarzi paydo boladi. Millatlar elatlarga qaraganda yanada kop sonli kishilar uyushmasi hisoblanadi. Ommani sotsiologik organish. Omma — bu nisbatan qisqa vaqt davomida bir joyda to`plangan, bir xil tashqi tasirlar va emotsional umumiylikka ega bolgan kop sonli kishilarning birligidir. “Omna” tushunchasini sotsiologiya doirasida keng organish XIX asrning oxiri XX asrning boshlaridan boshlangan. Aynan shu davrda keng xalq ommasining inqilobiy ko`tarilishlari kuzatiladi.

Sotsiometriya miqdoriy o'lchov usullarini ma'lum guruhlar va ijtimoiy tuzilmalarning o'zida qo'llashga hissa qo'shadi va biz guruh darajasida ham, uning har bir a'zosining imkoniyatlarini, o'zaro ta'sirlarini va aqliy farovonligini tushunishga yordam beradi.

Ushbu usulni psixolog va terapevt Yakob Levi Moreno ishlab chiqqan. Yaratilgandan buyon sotsiometriya turli guruhlarining tarkibiy qismlari, masalan, o'quv, o'quv, mehnat yoki sport sohalarida o'zaro ta'sirni baholash va o'lchashda juda qimmatli vosita bo'lib kelgan.

Sotsiometrik metod miqdoriy yondashuvga tegishli bo'lgan bir nechta metodologik resurslardan foydalanadi, masalan, sotsiometrik test metodikasi spektriga tegishli bo'lgan anketa va so'rov.

Sotsiometriya tarixi

Sotsiometriya 20-asrning boshlarida Jeykob Levi Moreno yashagan Qo'shma Shtatlarda tug'ilgan. Ushbu yangi kontseptualizatsiya sotsiometriyani bir necha a'zodan iborat guruhlarda ham, ancha murakkab va kattaroq ijtimoiy sharoitlarda ham guruh va ijtimoiy o'zaro ta'sir dinamikasini o'rganish, tashxislash va bashorat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan texnikaga aylantirdi.

Jeykob Levi Morenoning ta'siri

Venalik psixiatr va Zigmund Freydning shogirdi o'z mamlakatidagi qochqinlar koloniyasini tashkil etishda hamkorlik qilganida birinchi marta sotsiometrik tadqiqot bilan aloqada bo'lgan. Shunday qilib, Moreno odamlar guruhlarida yuzaga kelgan turli xil muammolarni bevosita bilib, sotsiometrik rejalashtirish orqali ushbu guruhlarini va ularning a'zolarini tashkil qilishga urindi.

1925 yildan boshlab Jeykob Levi Moreno Nyu-Yorkka ko'chib o'tdi va shu nuqtai nazardan u o'zining sotsiometrik uslubi uchun mustahkam nazariy asos yaratdi. U o'z uslubini o'zi yashagan shaharning Sing-Sing qamoqxonasida keng miqyosda sinovdan o'tkazdi. Ushbu test sizga ma'lum bir jismoniy sharoitda turli guruhlar o'rtasidagi shaxsiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatadigan bir nechta o'zgaruvchilar haqida batafsilroq ma'lumot beradi.

Yig'ilgan ma'lumotlardan foydalangan holda va o'zining katta tajribasiga asoslanib, u uslubni takomillashtirdi va sotsiogrammalarning yanada sayqallangan versiyasini, katta guruh sharoitida shaxslar o'rtasidagi yaxshi yoki yomon munosabatlarni o'rganishga imkon beradigan diagrammalar kabi ingl.

Shu vaqtdan boshlab Moreno o'zining sosyogrammalarini Amerika akademik va ilmiy jamoatchiligiga ma'lum qildi. Uning metodologiyasi juda ijobiy baholandi va u miqdoriy va psixososial tahlillarni boshlashda eng ko'p ishlatiladigan va samarali vositalardan biriga aylandi.

Birinchi eskizidan besh yil o'tib, 1930-yillarda, Jakob Levi Moreno sotsiometriyaga asos solishni tugatadigan shaxslararo munosabatlarga bag'ishlangan asarini nashr etdi. Aynan o'sha paytdan boshlab Moreno tomonidan yaratilgan metodika juda tez rivojlanib, ko'plab kontekst va loyihalarda qo'llaniladi. Darhaqiqat, uning 1936 yildan boshlab o'z ixtisoslashgan akademik jurnali ham bor edi. Bundan tashqari, Nyu-Yorkdagi Sotsiometriya instituti tashkil etilib, keyinchalik Moreno instituti deb nomlanib, Jeykob Levining sharafiga nomlangan. Sotsiometriyaning maqsadlari

Sotsiometriya turli maqsadlarni ko'zlaydi va turli xil maqsadlarda foydalanadi. Yakob Levi Morenoning so'zlariga ko'ra, sotsiometriyaning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Inson bir guruh odamlarda uyg'otadigan xushyoqish darajasini baholang.
- Buning sabablarini ko'rib chiqing.
- Xuddi shu guruhning turli xil tarkibiy qismlari o'rtasidagi kelishuv darajasini tahlil qiling.

1. Rad etilgan odamlarni aniqlash.

Sotsiometriyaning maqsadlaridan biri guruhning boshqa tarkibiy qismlari tomonidan ko'proq rad etilgan shaxslarni aniqlash va tasniflashdir. Xuddi shu tarzda, u qarama-qarshi holatlar bilan ham shug'ullanadi: qolganlar tomonidan eng qadrlil bo'lgan shaxslarni aniqlash va tasniflash.

Shu tariqa, birinchisi bilan ishlash, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini targ'ib qilish va qolganlari bilan aloqalarini va munosabatlarini mustahkamlash, shu bilan birga eng qadrlil bo'lganlarning etakchilik qobiliyatini oshirish mumkin.

2. Izolyatsiya qilingan odamlarni aniqlash.

Sotsiometriyaning yana bir maqsadi guruhdan ajratilgan yoki ajratilgan deb hisoblangan odamlarni aniqlash. Bu qanday o'lchanadi? Ular guruh ichidagi dinamikada va munosabatlarda ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatmaydigan shaxslardir.

3. Guruhning dinamikasini tahlil qilish.

Guruhning dinamikasini o'rganib chiqqandan so'ng, bu bizga taqdim etadigan imkoniyatlardan yana biri, u qanday ta'sir qilishi va ba'zi o'zgarishlarga moslashishi masalan, yangi shaxslarni kiritish yoki boshqalarning chiqib ketishi kabi.

Ushbu uchta maqsadni ushbu metodika yordamida eng ko'p tahlil qilinadigan ikki guruh bo'lgan ta'lim va kasbiy sharoitlarda sotsiometriya orqali topish mumkin.

Sotsiometrik metod qanday ishlatish usuli.

Jeykob Levi Moreno tomonidan ishlab chiqilgan sotsiometrik metod odatda ta'lim sharoitida qo'llaniladi. Hamkasblar o'rtasidagi o'zaro ta'sir, xushyoqish / antipatiya va hamjihatlik darajasi bo'yicha ko'proq ma'lumot va tahlil elementlariga ega bo'lish uchun foydalaniladi. Shuningdek, u ushbu a'zolarning bir nechtasi o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ba'zi ijobiy naqshlarni yoki kelishmovchiliklarni aniqlashga va bu dinamikaning guruhga qanday ta'sir qilishiga xizmat qiladi.

Sotsiometriyaning asosiy funktsiyalari asosan ikkitadir: birinchidan, guruh ichidagi shaxsiy munosabatlarni aniqlash. Shuni ta'kidlash kerakki, sotsiometriya kamdan-kam hollarda katta guruhlarini o'rganishga, xavf ostida bo'lgan o'zgaruvchilarni yaxshi aniqlashga imkon beradi. Guruh ichidagi xulq-atvor naqshlari aniqlangandan so'ng, usul sotsiometrik test yordamida qo'llaniladi.

Sotsiometrik test - bu tahlildan o'tgan har bir guruh a'zosi to'ldirishi kerak bo'lgan anketa. U ishtirokchilarga zarar etkazmasdan yoki bosim o'tkazmasdan boshqarilishi kerak. Sinov turli xil stsenariylarni taklif qiladi va ishtirokchiga qaysi boshqa a'zolar bilan kichik guruh tuzishni afzal ko'rishlarini va ularning sabablarini tanlash erkinligini beradi. Shu tarzda va har bir a'zoning javoblari orqali guruh ichidagi dinamikani va har bir ishtirokchining boshqa shaxslarga nisbatan katta yoki kichikroq minnatdorchiligining sabablarini o'z qo'li bilan bilish mumkin.

Nihoyat, bashorat qilish uchun usul ishlatiladi. Ya'ni, bu ishtirokchilar o'rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish uchun eng mos va samarali dinamikani oldindan ko'rib chiqishga yordam beradi va ilgari aniqlangan yaxshi dinamikani rag'batlantiradi.

Ommaning ijtimoiy tuzilishi odatda juda sodda bo'lib u yetakchilar va qolganlarga bolinadi. Ommani sotsiologiyada organish nihoyatda muhim bo'lib,

jamiyatda kelib chiqishi mumkin bolgan yirik to`polonlar, tartibsizliklarning oldini olishja yordam beradi. Sotsiologiyada sotsial institut tushunchasi.

Sotsial institut (lotincha institutum, ruscha lugaviy manosi- ustanovleniya, ozbekcha manolarda, birinchidan, nizom, qoidalar yoki ularning to`plamini, ikkinchidan, mahkama, muassasalarni bildiradi). Sotsial institut - bu inson faoliyatining turli sohalarini tartibga soluvchi va ularni rollar va mavqelar tizimiga kirituvchi rasmiy va norasmiy qoidalar, meyorlar tamoyillari, yol-yoriqlarning turgun majmuidir. Shunday qilib, biz sotsial institutni ikkita usul yordamida ifodalashimiz mumkin: bir tomondan meyorlar yigindisi, ikkinchi tomondan - rollar va mavqelar yigindisi. Yuqorida qayd etilganlardan shuni xulosa qilib aytish mumkinki, ushbu ikkita tarif bir-biriga zid emas, aksincha, ular bir-birini toldiradi va bitta hodisaning turli tomonlariga urgu beradi. Sotsial institut butun jamiyat nomidan harakat qiladi. Institutsional aloqalar bir paytning ozida meyoriy ham hisoblanadi, chunki ular jamiyat tomonidan oz azolarining u yoki bu ehtiyojlarini qondirish uchun o`rnatiladi. Sotsial institutning mazmuniy va rasmiy tomonlarini ajratish mumkin. Mazmuniy tomondan sotsial institut u yoki bu ijtimoiy mavqe egalari xulq-atvoriining andozalari tizimi hisoblanadi. Rasmiy tomondan sotsial institut aniq ijtimoiy vazifani bajarish uchun moddiy vositalarga ega bolgan shaxslarning yigindisi sifatida qaralishi mumkin. Sotsial institutlar yoki institutsional sotsiologiya maxsus nazariy yonalishdir. Sotsial institutlarni konkret tashkilot va guruhlardan farqlash lozim. Yuzaki korinishda, sotsial institut muayyan vazifani bajaruvchi odamlar, muassasalar, idoralar majmui sifatida gavdalanadi. Mazmuniga kora esa sotsial institut va shaxslarning konkret vaziyatlarda amal qiladigan maqsadga muvofiq, rasmiy va norasmiy, barqaror, standartlashgan tamoyil, normalar, ornashmalarini bildiradi. Sotsial institut, qisqacha tarifda, odamlar sotsial tashkillashgan va regulyatsiya qilinadigan faoliyatlarni anglatadi. Sotsial institutlar xatti-harakatining nisbatan barqaror shakl namunalarini, avloddan-avlodga o`tuvchi ananalar, odatlarning qayta takror hosil qilinishini ham taminlaydi.

Sotsial institut belgilari. Sotsial institutga quyidagi belgilar xos:

1) u xulq-atvorning togri turlarini belgilovchi ijtimoiy meyorlar va yolyoriqlarning to`plami sifatida mavjud boladi;

2) u jamiyat mafkurasi va qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bogliq;

3) harakatlarning institutsional turlari jamiyat tomonidan nazorat qilinadi, institutning ozi esa individlarning xulq-atvorini nazorat qiladi;

4) sotsial institut zarur moddiy vositalar va zahiralarga ega bo`lib, ular tufayli institut asosida yotuvchi meyorlar va yol-yoriqlar u yoki bu darajada muvaffaqiyatli bajariladi.

Sotsial strukturaga kiruvchi har bir sotsial institut muayyan ijtimoiy ahamiyat vazifalarni ado etish uchun tashkil topadi, har bir sotsial institut faoliyat maqsadi,

unga erishishni taminlovchi konkret funksiyalar, ushbu institutga xos bolgan sotsial pozitsiya va rollar, shuningdek, maqsadga muvofiq, kerakli xatti-harakatni ragbatlantiruvchi va deviant (ogma) hatti-harakatlarga qarshi qaratilgan tazyiqlar (sanksiyalar) tizimi bilan tavsiflanadi. Jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, manaviy, huquqiy va xalqaro sohalariga xos bolgan sotsial institutlarni ajratib korsatish mumkin. Siyosiy institutlar muayyan hokimiyat majudligini, iqtisodiy institutlar esa moddiy nematlarning ishlab chiqarilishini, taqsimlanishini taminlaydi. Jamiyatning muhim institutlaridan biri oila hisoblanadi. Uning faoliyati (ota-onalar, ota-onalar va bolalar ortasidagi tarbiya usullari) huquqiy va ijtimoiy normalar bilan belgilanadi. Bundan tashqari jamiyatda bir qator ijtimoiy - madaniy institutlar (maorif, sogliqni saqlash tizimlari, madaniy-tarbiyaviy muassasalar, fan va din institutlari) amal qiladi. Jamiyat taraqqiyotining har bir bosqichi unga mos bolgan muayyan sotsial institutlar amal qilinishini taqozo etadi. Hozirgi zamon sivilizatsiyasi tomon qadam tashlayotgan mustaqil mamlakatimizda yangi maqomga monand bolgan sotsial institutlar shakllanish jarayoni roy bermoqda. Bular iqtisodiy sohada - bozor iqtisodiyoti amal qilishiga xizmat qiladigan sotsial institutlar; siyosiy sohada - demokratik hokimiyat turli boginlari faoliyatini taminlovchi sotsial institutlar hamda jamiyat barcha jabhalarida yangi jamiyat tarziga hozirlovchi turli xil sotsial institutlardir. Islom Karimov izchil tadbir qilayotgan konseptsiyaga muvofiq yangi sotsial institutlar ananaviy sotsial institutlarga mutlaqo qaramaqarshi qoyilmasdan, balki jamiyatimizning o`tmishi, hozirgi kuni va kelajagi vorisligini taminlashga xizmat qiladigan, jamiyatdan begonalashmagan, mamlakatimiz mintaqasiga mos keladigan sotsial institutlar faoliyatiga yol ochib berilmoqda. Sotsial institutning asosiy vazifalari.

Har bir sotsial institut:

- 1) oz faoliyatining malum darajada aniq shakllangan maqsadlariga;
- 2) individlarga belgilangan ijtimoiy mavqe va rollarning to`plamiga;
- 3) individlarning xulq-atvorini nazorat qiladigan sanksiyalar tizimiga;
- 4) ehtiyojlarni qondirishga yonaltirilgan konkret xususiy vazifalarga ega (istalgan sotsial institut bulardan tashqari doim yana bir vazifaga ega boladi - bu harakat qilayotgan individlar ortasidagi hamjihatlikni taminlash).

Institutsional sotsiologiyada sotsial institutlarning bajaradigan asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: a) jamiyat azolarini takror ishlab chiqarish, qaytadan tiklash; b) sotsializatsiya (individga ijtimoiy ahamiyatli bolgan qadriyat va normalarni etkazishning turli xil shakllari); v) ishlab chiqarish va taqsimot; g) tartibga rioya qilish va ahloqni saqlab turish. Sotsial institut turlari: oila, siyosat, din, iqtisod, talim, huquq va boshqalar. Sotsial institutlarning eng muhim quyidagi turlari mavjud: 1. Oila - jamiyatning muhim institutlaridan biri. 2. Ijtimoiy-madaniy institutlar. Sotsial institutlar sotsial muhit bilan ozaro tasirda boladi. Bu ozaro tasir normal tarzda,

shuningdek normaning buzilishi sharoitida ham bolishi mumkin. Har qanday real jamiyatda normativ tartibotga bo`ysunmaydigan anomik hodisalar bolishi tabiiydir. Amal qilish doirasi va vazifalariga qarab sotsial institutlarning quyidagi korinishlarini ajratib korsatish mumkin:

1. Relyatsion yozma malumotlarga institutlar. Bu institutlar jins va yoshdan tortib to kasb-Mashgulot turi va qobiliyati mezonlariga asosan jamiyatning rolga oid tarkibini aniqlab beradi.

2. Regulyativ (idora etish) sotsial institutlari. Bu institutlar shaxsiy maqsadlarning jamiyatda amal qilib turgan normalariga daxlsiz holda amalga oshish chegaralarini va bu chegaradan chiqib ketilganda qo`llaniladigan sanksiyalarni (bunda sotsial nazoratning hamma mexanizmlari ham kirib ketadi) belgilab beradi.

3. Integrativ (uygunlashtiruvchi) sotsial institutlar. Bu institutlar bir butun tuzumga jamiyat manfaatlarini qondirishga masul bolgan sotsial rollarni ifodalaydi.

4. Ananaviy sotsial institutlar. Bu sotsial institutlar odat, marosimlar va qarindosh-urugchilik tomonidan qatiy belgilangan normalar bilan bogliqdir.

5. Madaniy sotsial institutlar. Din, sanat, adabiyot bilan bogliq muassasalar. Oila va nikoh. Nikoh va oila munosabatlari qadimgi davrlardan boshlab ilmiy tadqiqotlar manbaining bir yonalishini aks ettirib, sotsial tizimni tashkil etuvchi sotsial instiutlarning alohida fuktsiyaga ega bolgan bir bolagi hisoblanadi.

Bu sohada ancha toliq va qiziqarli malumotlarni sotsiologlar S. Lipset, D. Landberg va boshqalarning «Institutsional maktab» sotsiologiyasi manbalaridan olishimiz mumkin. Ana shu sotsial institutlardan biri oila hisoblanadi. Klassik sotsiologlarning nazariyalarida sotsial institutlar amal qilishiga kora ikkiga ajratib korsatilgan: Oddiy va murkkab. Oddiy sotsial instiutning klassik misolida oila institutini korib chiqishimiz mumkin. A.G. Xarchevning malumotiga kora - oila kishilarning nikox va qon-qarindoshlik xususiyatiga kora birlashmasi bo`lib, ijtimoiy turmushni shakllantirish va birgalikdagi javobgarliklariga kora boglangan bogindir. Bu masalalarni biz A. Millerning konseptsiyalarida ham korishimiz mumkin (1914-1973). Oz davrida M. Veber ham sotsial institutlar va ularning funksiyalari haqida alohida toxtalib o`tgan. O. Kont oz sotsiologik nazariyalarida oilani jamiyatning birlamchi asosi sifatida qarab chiqadi va uning kelib chiqishini insoniy munosabatlardagi tabiiy holat deb izohlaydi. O. Kontning fikricha: oilada ijtimoiy munosabatlarning barcha ko`rinishlari oz aksini topadi, yani notenglik (avlodlar va jinslar ortasida), tobelik (oila azolari ortasidagi, oila boshligi, kattalar) va hokazo. Shunga kora oila bir kichik davlat bo`lib, u davlatning shakllanish asosi, uning modeli, oila sotsial funksiyalari esa - jamiyat funksiyalarini aks ettiradi.

Oilaning huquqiy asoslarini quyidagilar tashkil qiladi (asosiylari):

1. Inson huquqlari umumjahon Dekloratsiyasi (1948 yil dekabr) 16-moddada berilgan.

2. Ozbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 63-66-moddalarda bayon etilgan.

3. Ozbekiston Respublikasining Oila Kodeksi (1998 yil 30 aprelda qabul qilingan) 8 bolim 238 moddadan iborat.

4. Va boshqa shular doirasida qabul qilingan normativ hujjatlar.

Muhokama uchun savollar:

1. Sotsiometriya nima?

2. Ya.L. Morening sotsiometriya tizimi nechta asosga ega?

3. Sotsiometriya nimalarni o'rganadi?

4. Sotsiometriyaga kim asos solgan?

5. Sotsial intitut nima?

Test:

1. Muayyan ijtimoiy muammo ijtimoiy psixologik tadqiqot jarayonida nima bo'lib xizmat qiladi?

a) vosita

b) predmet

c) aloqa

d) jarayon

2. Tasodifiy kattaliklar qanday hodisa hisoblanadi?

a) amaliy

b) anonim

c) tasodifiy

d) bunday hodisa mavjud emas

3. Sotsiometriya nima?

a) natijani qayta ishlash va tahlil qilish

b) indekslar va ularning turlari

c) metod bilan ishlash

d) kichik guruhlarni tarkibiy tahlil qilish usuli

4. Sotsiometriya qaysi tildan olingan?

a) lotincha va yunoncha

b) yunoncha va grekcha

c) grekcha va ispancha

d) inglizcha

5. Sotsiometriyaga nechanchi asrda asos solindi?

a) XX asr oxiri

b) XX asrda

c) XX asr 2-yarmi

d) XX asr o'rtalari

6. Sotsiometriya tizimi 5 asosga ega ekanligini kim ta'kidlagan?

- a) R.Merton
- b) G.D.Girvich
- c) Ya.L.Moreno
- d) G.Gersog

16-MAVZU. EKSPERT SO'ROVI.

1. Ekspert-so'rov metodologiyasi. Ekspert so'rov turlari.
2. Ekspertlarni tanlash. Ekspert baholari validligi omillari.
3. Ekspert so'rovi metodini qo'llash murakkabliklari.
4. Ekspert so'rovi natijalarini rasmiylashtirish talablari.

Ekspert so'rovi- Sotsiologik so'rovning bir turi, bu erda respondentlar maxsus turdagi odamlarni - ekspertlar qilishadi. Bular mavzuni yoki tadqiqot ob'yektini chuqur bilimga ega bo'lgan malakali shaxslardir.

Ekspert (lot. ekspert -tajribali) - bu biron bir masalani ko'rib chiqishda xulosa chiqaradigan mutaxassis.

Har qanday faoliyat sohasi vakili, biz o'zimizdan tashqari, biz uchun ekspert sifatida harakat qilishi mumkin. Ushbu usulning o'ziga xos xususiyati shundaki, u tadqiqot muammolarini tahlil qilish va hal qilish bo'yicha mutaxassislarning vakolatli ishtirokini o'z ichiga oladi. Masalan, do'konlarning sotuvchilar yoki tovarlari, kichik biznes sub'ektlari, dilerlar yoki brokerlar ma'lum mahsulot turlariga kutilgan talabni baholashlari mumkin. Armiya bo'linmasida mutaxassislar qo'mondon, ta'lim tuzilmalari xodimlari, qadimgi ishchilar (ular odatda xizmatlarning keng doirasi va hayoti haqida xabardor bo'lishlari mumkin.

Shu munosabat bilan mutaxassisning rol o'ynash faoliyati jiddiy o'zgarib bormoqda, bu so'zning to'liq ma'nosi sotsiologik tadqiqotlar faol ishtirokchisidir. Va undan foydalanish maqsadida, aylanib o'tish maqsadi, shu tariqa passiv ma'lumot manbaiga, 2-tadqiqot tashkilotchilariga bo'lgan ishonchini yo'qotib qo'ydi.

Sotsiologik tadqiqotning boshqa shakllaridan ekspert usulida bir nechta muhim xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- ◆ Respondentlar soni: ular har doim so'roq qilishda va hatto suhbatda;
- ◆ respondentlarning sifati: ufq, ufqlar darajasi, maxsus respondentlarning bir nechta buyrug'iga ega bo'lgan maxsus respondentlardan yuqori bo'lgan maxsus joyni bilish;

The Ma'lumot turi va hajmi: Ekspert so'rovi sotsiolog - tadqiqotchi emas, balki hech qachon yo'q va hech qachon bo'lmaydi, degan bilimlarni olish uchun amalga

osHIRiladi; Sotsiologga ma'lum bo'lgan kundalik bilimlardan farqli o'laroq, mutaxassislardan olingan bilimlar maxsus ilmiy bilimlarga tegishli;

The Ma'lumotlarning balansi: ommaviy so'rovda sotsiolog, odatdagi, odamlarni va xalqning xulq-atvori va ekspert tadqiqotlari to'g'risidagi foydali ma'lumotlarni va ekspertlarni o'rganishda qulay bo'lgan ma'lumotlarni boyitishga qiziqtiradi Ekspertni texnik yoki gumanitar bilimlarning o'ziga xosligi, ularning chuqurligi va o'ziga xosligi;

◆ Dasturiy ta'minot Vazifasi: So'rovnoma yoki intervyularda, sotsiolog ilmiy farazlarni sinab ko'rish va ekspert so'rovida - butunlay yangi hududni aniqlash uchun foydalanadi.

Dastlabki sotsiologik ma'lumotlarni yig'ishning bunday shakllari, suhbat, intervyu, pochta so'rovlari, telefon orqali intervyu, birinchi navbatda ommaviy tadqiqotlar uchun mo'ljallangan. Ularning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bu ma'lumotni, fikrlarni, qadriyatlarni va respondentlarning munosabatlarini aks ettiruvchi ma'lumotlarni aniqlashga qaratilgan, ularning voqealariga bo'lgan munosabati, haqiqat hodisalariga bo'lgan munosabati. Ushbu ma'lumotlar respondentlarning individual manfaati asosida va subyektiv bo'lishi mumkinligi, uni qabul qilishning ilmiy xususiyatiga zid emas. Aksincha, ommaviy so'rovning maqsadi shundan iboratki, tadqiqot mavzusi va ob'yekti haqida ishonchli ma'lumotlarni olish uchun tegishli vositalar yordamida tegishli vositalar yordamida. Masalan, gazetaning turli xil sarlavhalaridagi yoki talabalarni sinflardagi faoliyati darajasi bo'yicha foizlar bo'yicha qiziqish darajasi aniqlaydigan guruhni aniqlash uchun. Shunday qilib, ommaviy so'rov davomida sotsiologik ma'lumotlarning manbai, bu tadqiqot ob'yekti, shu jumladan bir xil ob'yekt vakillari tomonidan hujjatlarni baholaydi.

Ekspert so'rovining asosiy maqsadi: o'rganish, o'rganish, ishonchlilik, ishonchlilik, ma'lumotlarning asosini, ishonchliligini, ishonchliligini oshirishni yaxshilaydigan eng muhim, muhim jihatlarni aniqlash amaliy tavsiyalar Mutaxassislarning bilim va tajribasi tufayli.

Ekspert so'rovi doirasi: faoliyatning barcha sohalarini o'rganishda ishlatilishi mumkin; Tashxisda, qaror qabul qilishda ijtimoiy ob'yekt, normallashtirish, dizayn, dizayn, prognozlash holatlarini tashxislashda. Ekspert so'rovining turlari sotsiologik tadqiqotlar va maqsadlarning turli bosqichlarida samarali qo'llaniladi, muammolarni aniqlash, farazlarni izlash, tushunchalarni izlash, kontseptsiyalarni izlash, asboblar va manbalar ma'lumotlarining ishonchliligi, tavsiyalarni ishlab chiqishda xulosa chiqarishda.

Asosiy me'yoriy talablar: mutaxassislarni o'rganishda ekspert so'rovining tegishli metodologiyasini qo'llash zarurligini aniq asoslash kerak. Mutaxassislarni tanlashning ehtiyotkorliklari: ularning vakolatlarini majburiy baholash. Ekspertning

qarorlariga ta'sir qiluvchi omillar uchun buxgalteriya hisobi. O'quv davomida mutaxassislardan unumdor foydalanish uchun sharoit yaratish. O'quvning barcha bosqichlarida ekspertlardan viazarorliksiz ma'lumotni saqlash.

Ba'zilar bor qo'llashda cheklovlarekspert so'rovlarining turli usullari uchun xulosalar. Shunday qilib, ekspertlarni baholashning ba'zi usullaridan foydalanganda, ularning imtihonlarining xulosalari nazarda tutilganligini yodda tuting va shuning uchun san'atning innovatsion ishlari kabi nostandart hodisalarni baholash uchun yaroqsiz bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ekspert so'rovining ma'lumotlari mohiyatan subyektivdir, shuning uchun ularni boshqa usullar bilan olgan muassasalar to'g'risidagi ob'yektiv ma'lumot bilan taqqoslash maqsadga muvofiqdir (ko'pincha ekspert so'rovidan foydalanish qiyinchiliklar tufayli yuzaga keladi ma'lumot olish boshqa yo'l bilan).

Dasturekspert so'rovining qo'llanilishi asosiy tarkibga kiradi tarkibiy elementlar Sotsiologik tadqiqotlar dasturlari. Etakchi vazifalar: so'rovning maqsadlarini taqsimlash, tanlov mezonlari, ekspertlar ishtirokini tashkil etish va ushbu ma'lumotlarning baholash mezonlari. Ommaviy so'rovdan farqli o'laroq, ekspert so'rov dasturi unchalik batafsil emas va asosan kontseptual. Bu birinchi navbatda, baholanadigan hodisani baholash uchun shakllantiriladi, bu uning natijalari uchun arzon variantlar sifatida bo'lishi mumkin.

Asosiy asboblarekspert so'rovlari - maxsus dastur tomonidan ishlab chiqilgan profil yoki bo'sh intervyu. Shunga ko'ra, so'rov jarayoni anketada yoki mutaxassislar bilan suhbatda bo'lishi mumkin.

Shubhasiz, ma'lumotli qarorlar qabul qilish, mutaxassislarning tajribasi, bilimlari va sezgilariga tayanish kerak. Ikkinchi Jahon urushidan keyin menejment (menejment) nazariyasi doirasida mustaqil intizomni rivojlantirish boshlandi - ekspert baholari. Ekspert baholari- Bular ob'yektlarni, ularning maxsus mezonlarga taqqoslash tartibini, ularning xususiyatlarini taqqoslash tartibini taklif qiladigan bilimlarni keltirib chiqaradi. Ekspert baholash usuli- ekspert-so'rov turi, ekspert baholaridan foydalanishni o'z zimmasiga oladi. Usulning asosiy mazmuni oqilona tashkil etish Ekspertlarning keyingi bahosi bilan bog'liq muammolarni o'rganish va olingan ma'lumotlarni qayta ishlash bilan bog'liq muammolarni tahlil qilish.

Fon qarorlar o'rganilayotgan ob'yekt holatiga ta'sir qiluvchi omillarni tuzating. Tadqiqotni o'tkazish tartibida ekspert ular orasida eng muhimi, zaruriy, ularga baho berishni beradi.

Ekspert so'rov usulining qo'llanilishi muayyan qoidalarga muvofiqlik bilan bog'liq. Uning tashkiloti bilan biz uchta uslubiy muammolarga katta e'tibor beramiz: ekspertlar tanlovi, ularning ishlarini amalga oshirish, izohlangan fikrlarni qayta ishlash bo'yicha katta e'tibor beramiz.

Ekspert tadqiqotlari turlari

Ekspert so'rovi - bu butunlay (hali ham: murakkab) turli usullar, uslublar, texnik, protseduralar. Birinchidan, ekspertlar ishini bajarish tartibi hamkorlik yoki alohida bo'lishi mumkin. Kollektiv protseduralar orasida siz an'anaviy munozarali, oddiy munozara, oddiy munozaralar, delphlar texnikasi, "Miya hujumi" usulini (hujum) topishingiz mumkin. Ikkita asosiy protseduralarni ta'kidlaymiz: normal.A. ko'pburchaksuhbat. Birinchisi bir martalik anonim so'rovni anglatadi. U tashkiliy va iqtisodiy jihatdan engil. Aslida, u odatdagi ommaviy so'rovdan kam farq qiladi. Ikkinchi protsedura mutaxassislarning vazifasini murakkablashtirish tendentsiyasi bilan bog'liq. Ko'p bosqichda, har bir bosqichda mutaxassislar tobora murakkab vazifalarni hal qilishdi. Odatda, mutaxassislar turli mantiqiy tahlil usullaridan ("maqsadlar daraxti", "o'zaro ta'sir" stsenariysi, stsenariy va boshqalar foydalanishga taklif etiladi. O'z-o'zidan ko'p bosqichli so'rov turli yo'llar bilan tashkil etilishi mumkin: birinchi navbatda etkazib berish mumkin umumiy muammolar, keyin ko'proq va ko'proq

muayyan (hunel usuli) yoki aksincha, ekspertlar ba'zi bir umumlashtirish ("piramida" usulini tashkil qiladi.

Tadqiqot ishtirokchilari odatda so'rovning maqsadi va vazifalaridan, bilvosita masalalar, proektsion uskunalar, sinov uskunalari, sinov uskunalari, sinovlar va boshqa texnikalar yo'qolganidan xabardor bo'lib, respondent pozitsiyalari odatda o'z bilimisiz aniqlanadi. Ulardan foydalanish, shuningdek "ushlovchilar" dan foydalanish hatto ekspert so'rovining sifatiga sezilarli darajada zarar etkazishi mumkin. Axir, mutaxassis ishtirokchi ilmiy izlanishlarBuni ilmiy-tadqiqot mavzusiga qaratishga har xil urinishlar tadqiqot tashkilotchilari va ekspertlar o'rtasida zarur bo'lgan o'zaro ishonch asosini silkitishi mumkin. Faol va jiddiy ekspert munosabatiga erishish uchun, ilmiy tadqiqotlar ishtirokchiligida o'zini to'liq ishtirok etganini his qilsin, bunga ilmiy dasturni amalga oshirish kerak. Ekspert auditoriyasining o'ziga xos xususiyatlari tufayli so'rovning asosiy usuli intervyu bo'lmaydi, ammo Ekspertning o'zi bilan to'ldirilgan so'rovnoma. Bundan tashqari, anketalar ko'pincha ochiq masalalarga sezilarli darajada murojaat qilishadi, bu mutaxassisning ijodiy salohiyatini engillashtirishga imkon beradi va asl nuqtai nazarni ifoda etishga imkon beradi. Bundan tashqari, maslahatlarni rad etish stereotiplarning ta'sirini susaytiradi.

U metodistlar, shuningdek, yozishmalar va to'la vaqtli ekspert so'rovlari usullarini aniqlaydilar. Bularning birinchisining usullari quyidagilardan iborat: yozma so'rov (fikrlar to'plami), mustaqil intervyu va delphian texnikasi, ikkinchisiga, uchrashuv, uchrashuv, tadqiqot, miya hujumi. Mutaxassislar soni 10-15 kishidan oshmasligi kerak.

Mutaxassislarning sirtqi so'rovining eng oson ko'rinishi yozma so'rov(fikrlar to'plami). Bu ekspertlar maxsus o'qitilgan bo'lib, ular o'z fikrlarini masalalar uchun

o'z fikrlarini bildirishlari kerak bo'lgan "tarqatiladi" deb o'qitiladi. Ekspert anketasini tuzishda 50 dan 90% gacha ochiq savollar. Fikrlar to'plami bepul intervyuga o'xshaydi va undan faqat ko'p sonli mutaxassislarni jalb qilishga imkon beradigan so'rovning yozma shaklida farq qiladi. To'g'ri, yozishmalar bo'yicha so'rov anketaning arzonlash darajasi natijasida kelib chiqadigan tashkiliy qiyinchiliklar bilan bog'liq.

Rasmiylashtirilgan so'rov mutaxassislar - bu ochiq va yopiq shaklda shakllangan savollar bilan umumiy so'rov. Maqsadlar, vazifalar va tarkib uchun ushbu usul yozma fikrlar to'plamidan sezilarli darajada farq qiladi. Agar ikkinchisi Heuristni, tubdan yangi g'oyalarni aniqlash uchun amalga oshirilsa, muammoni, kutilmaganda eski muammoga ko'chib o'tadi, keyin so'rov ayrim jihatlarni baholashni aniqlashga qaratilgan tayyor echim. Bunday holda ma'lumotlarni tahlil qilish usuli statistik.

Mustaqil xususiyatlarning usulisizga bitta hodisaning umumiy bahosi, bu haqda bir nechta mustaqil manbalardan (turli odamlardan) amalga oshiradigan ma'lumotlar berishga imkon beradi. Birinchi bosqichda turli fikrlarni taqqoslash va taqqoslash, ikkinchisida, uchinchi o'rinda ishonchli xulosalar shakllantiriladi. Ushbu usul faol ishlatiladi ijtimoiy psixologiya Jismoniy shaxsning biznes va shaxsiy fazilatlarini o'rganish. Bu erda o'rganilgan shaxs bilan tanish bo'lgan bir necha odamlar uni bitta miqyosda tavsiflashlari va keyinchalik integratsion ko'rsatkichda mustaqil hisob-kitoblarni umumlashtiradi. Kollektiv baholashda subyektiv og'ishlar o'zaro asosli, ilmiy asosli natijani ta'minlaydi.

Ekspert so'rovini o'tkazish uchun eng keng tarqalgan protseduralardan biri bu "Delphic texnika". Ushbu usul bir necha raundlar bo'yicha mutaxassislarni o'rganish, har bir tur natijalarini ko'rib chiqish va yana bir xil protsedurani takrorlashni amalga oshiradi. Birinchi turda javoblar munozarasiz beriladi. Ishlayotganidan keyin ekstremal va o'rtacha sudlar ajratilib, ekspertlar tomonidan xabar qilinadi. Ikkinchi bosqichda, respondentlar yana ularning hisob-kitoblariga murojaat qilishadi. Ushbu hisobdagi boshqa pozitsiyalar mavjudligi haqida o'ylash va bilganligi sababli, ularga o'z qarashlarini qayta ko'rib chiqish yoki aksincha, argumentga ega bo'lish imkoniyatiga ega bo'lganligi sababli. Ikkinchi turdan so'ng yangi hisob-kitoblar qayta ishlanadi: o'ta va o'rtacha fikrlar umumlashtiriladi, natijalar yana ekspertlarga hisobot beradi. Shuning uchun 3-4 marta takrorlaydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, uchinchi yoki to'rtinchi turdan so'ng mutaxassislarning fikrlari o'zgarmaydi. Ushbu protsedura davomida izchil baholangan, tadqiqotchi qayta ko'rib chiqilgan so'rovlardan so'ng, ularning pozitsiyasida qoladiganlarning fikrini e'tiborsiz qoldirmasligi kerak.

Delphi usuli ekspertlar hisob-kitoblarini qabul qilish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan, ammo umumiy baholash matematika va statistika va

odamlar o'zlari, agar uni sozlash, kuchaytirish zarur bo'lsa, boshqalarning fikriga e'tibor qaratadi ularning argumenti yoki undan voz kechish -

shee, ko'proq ma'lumotli nuqtai nazar. Bunday usul oddiy anketada bo'lgani kabi, guruhni baholash bo'yicha etarli darajada vakolatli mutaxassislarning ta'sirini kamaytirishga imkon beradi. Bu ko'proq vakolatli mutaxassislardan olingan qimmatli ma'lumotlar orqali erishiladi.

"Miya hujumi" usuli("Miya hujumi") jamoaviy usulda ishlab chiqarish yechimlari uchun eng mashhur usul hisoblanadi. Bu bepul, tuzilgan avlod jarayoni. o'z fikrlari Ishtirokchilar o'z-o'zidan taqdim etilgan mavzu atrofida. Ushbu usul falsafasi munozaraning odatiy qabul qilinishi, innovatsion g'oyalar ongning paydo bo'lishi odatiy, stereotik shakllari tufayli ushbu g'oyalar oqimi tufayli bu g'oyalar oqimini kuchaytirishning nazorat mexanizmlariga to'sqinlik qiladi. Ta'sirni tekshirish muvaffaqiyatsizlikka, kulgili qo'rquvi va hk.

Ushbu usul amerikalik psixolog A.F tomonidan ishlab chiqilgan va tavsiflangan. 1938 yilda Osborn, olim ba'zi odamlar yangi g'oyalarni osongina ilgari surishiga e'tibor qaratdilar, boshqalari xorijiy g'oyalarni tanqidiy tahlil qilishga moyil. Oddiy munozaralar bilan, ikkala toifadagi odamlar birga bo'lishga va qoida tariqasida bir-birlariga yo'l qo'ymaydilar. Shuning uchun g'oyalarning g'oyalarini va ularni tahlil qilish bosqichlarini taqsimlashga qaror qilindi. Buning uchun ikki guruh tuzilgan: Miya yarim miya hujumi ishtirokchilari - to'g'ri vazifani hal qilish uchun yangi varaqalarni taklif qilishlari kerak bo'lganlar va taklif qilingan materiallarni qayta ishlash uchun yangi imkoniyatlar berishlari kerak. Fikrlarni keltirib chiqaradigan birinchi guruhda, avval ushbu guruhni, shu jumladan 4-11 kishini jalb qiladigan boshni tayinlaydi. Ushbu guruh a'zolari ishonch muhiti tufayli "bosh bo'ysunadi" munosabatlari bilan aloqa qilish mumkin emas. Tadqiqot menejeri guruh a'zolarining "miya hujumi" dan 2-3 kun oldin hal qilinishini ma'lum qiladi. Muammo iloji boricha aniq va har tomonlama ko'rsatilishi kerak. Miya hujumini o'tkazishda guruhda tasodifiy atmosfera yaratilgan. Bu guruh tarkibini, boshning xatti-harakati, binolar, yoritish va boshqalarni tanlashda yordam beradi. Uning so'zlari tushunchalarni anglatmasligi uchun hech biri qo'rqmasligi kerak. Takliflar yoki g'oyalar so'zni, imo-ishora, imo-ishora va intoniyani (har qanday tanqid qilish taqiqlangan), aksincha, qo'llab-quvvatlash va rivojlanish maqsadga muvofiqdir. Ishtirokchilar ochiq va bemalol ifoda etilishi kerak. Ko'pincha bu guruhning qattiqligini kamaytiradi va asl g'oyalar tug'ilishining asosiy sababidir. Taklif kotibning taklif yozuvini muhokama qilishda qabul qilindi. Miya 494.

hujum 2-3 soatdan oshmaydi. Yangisi, bu yangi va asl g'oyalar Ko'pincha barcha mumkin bo'lgan fikrlar va birlashmalar tugaganga o'xshaydi. I.

Miya hujumining ikkita shakli keng tarqalgan: oddiy uchrashuvva dumaloq tizimda uchrashuv.

Oddiy uchrashuvda bosh har bir ishtirokchining har bir ishtirokchisini so'rov o'tkazadi va ularga duch keladigan muammolarni hal qilish uchun taklif bildirishni so'raydi. Har bir echim ro'yxatga kiritilgan va raqamlangan, so'ngra ushbu ro'yxat hammaning oldida qoldirilgan. Fikrlarni tanqid qilish yoki baholashga yo'l qo'yilmaydi. Barcha mutaxassislarning o'z g'oyalari va takliflarini ifoda etishga to'sqinlik qiladigan erkin va ijodiy vaziyatni yaratishga katta ahamiyatga ega. Taqdim etilgan takliflarning soni katta ahamiyatga ega. Hamma narsa o'z nomzodlari bilan bog'liq bo'lishi kerak. Ma'lumot ayniqsa qadrlanadi, i.e. Mutaxassis boshqalardan kelgan ma'lumotlarning ta'siri ostida va ta'siri ostida bo'lgan takliflar. Ular jamoaviy fikrlarni to'plashlari va g'oya muallifiga qilingan hujumda bir nechta ma'lumotlarga ega bo'lishlari sababli, ular bir nechta Billetsning yuqori qismidan yuqori baholanadilar. Agar noma'lumlarga hujum juda yomon bo'lsa, yig'ilish boshqa sanaga o'tkaziladi "Afsuslanish" uchun mutaxassislar.

Duma tizimi bo'yicha yig'ilishda mutaxassislar 3 yoki 4 kishidan iborat kichik guruhlarga bo'lingan holda, ular yangi g'oyalarni ishlab chiqaradilar va kartalar varag'ida yoki kartalardagi kartalarda (2-3 g'oyalar) yozadilar. Keyin eski guruhning a'zolari eski g'oyalarga yangi g'oyalar qo'shiladi. Uch karra almashinuvdan so'ng, har bir kichik guruh kengaytirilgan g'oyalar ro'yxati. Keyin ushbu guruh hisobotlarini ko'rib chiqish uchun butun jamoa yig'iladi. Ushbu shaklni faoliyatning pasayishi bilan yoki ishtirokchilar o'z navbatini kutayotganlarida ishlatish tavsiya etiladi.

"Miya hujumi" natijasida ko'rsatilgan g'oyalar ro'yxati odatda juda uzoq (15-20 dan ortiq). Keling, ularning ustuvorligi ularning ustuvorligini aniqlash qiyin va ishtirokchilar - o'z navbatlarini muhokama qilishni kutadilar. Quyidagi usulni qo'llashni tavsiya qilish uchun. Ketma-ketlik raqamlari bo'lgan g'oyalar ro'yxati taniqli joyda osilgan. Har bir mutaxassis beshta ovoz olish huquqini oladi, u o'z xohishiga ko'ra, beshta g'oyaning har biri uchun bitta ovozni, bitta, bitta g'oya va boshqa uch kishining har biri uchun ikkita ovoz va boshqalar uchun ikkita ovoz va boshqalar uchun ikkita ovoz va boshqalar uchun bitta ovozni qabul qiladi. Ushbu yondashuv har bir mutaxassisning o'z xohish-irodasini ifoda etish imkoniyatini beradi va umuman jamoa ustuvorliklarni aniqlashdir. Yana bir usul: yoqilgan

guruhning har bir g'oyalari uning soni bo'yicha o'qiladi, va ekspertlar qo'l ko'tarish bilan ovoz berishadi. Ko'tarilgan qo'ldagi cho'zilgan barmoqlar soni 6 ta qabul qilingan ovozlar sonini ko'rsatadi.

Usul "Aksincha miya hujumi" asosan odatiy "miya hujumi" ni eslatadi, ammo tanqidiy mulohazalarni bildirishga ruxsat beriladi. Aniq, tanqidlar juda rag'batlantiriladi, chunki ushbu usulning falsafasi barcha mutaxassislarga taklif qilinayotgan g'oyalarni aniqlash uchun qurilgan. Agar boshqa ekspertiza usullarini

oldindan sezib lazzatlanish tartibi sifatida amalga oshirilsa, usul yaxshi natijalarni berishi mumkin.

Usul prognoz stsenariylari- So'nggi o'n yilliklarda ekspert baholarining eng mashhur usuli. "Stsenariy" atamasi birinchi marta 1960 yilda Futurologi Incurologi Incuroloolog In. Kanning harbiy maydonda strategik masalalarni hal qilishda zarur bo'lgan futbolni ishlab chiqishda ishlatilgan. Skript - bu malakali texnik qarorlar asosida yig'ilgan kelajakdagi rasmning probiysid tavsifi. Bitta prognoz bir nechta stsenariylarni o'z ichiga oladi, aksariyat hollarda uchta: optimistik, pessimistik va oraliq (eng kutilgan). Stsenariyning bir nechta bosqichlarida uchraydi: 1) muammoni tuzish va tahlil qilish: Loyihaning barcha ishtirokchilari bilan bog'liq muammolarni yig'ish va tahlil qilish, muammoning tarkibiy xususiyatlarini taqsimlash; 2) tashqi ta'sir omillarini aniqlash; 3) ko'rsatkichlarni topish, yaxshisi alternativ, bo'lajak holat; 4) kompyuter dasturlari yordamida izchil taxminlarni shakllantirish va tanlash; 5) kelajak stsenariysi uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish va uni amalga oshirishning mumkin bo'lgan oqibatlarini aniqlash.

Usul kollektiv daftar("Bank" g'oyalar) - har bir mutaxassis tomonidan ularning keyingi jamoaviy baholari bilan mustaqil ravishda mustaqil nominatsiyalanishning kombinatsiyasiga asoslangan usul.

Usul KJbu antropologik tadqiqotlar usulining nomi, tadqiqotchilar avvalgi qabila hayoti haqida faktlar to'plashni yig'ib, keyinchalik aholisini tushuntirishlarini so'rashlarini so'rashganda. Yaponiya ishbilarmon moslashtirilgan usuli Kj.quyidagilar: kompaniya xodimlaridan qog'oz varaqlarini ishlab chiqarish va kompaniyalar ishlab chiqarish kerakligini yaxshilashlari va takliflarini takomillashtirishlari taqiqlanadi. Olingan va takliflar tahlil qilinadi va fikrlar yig'indisi asosida rasm - 496 kompaniyasining istiqbollari

dam olish va kelajakdagi birliklar. Usul tahliliy, xarakterga qaraganda ancha integratsiya.

Usul o'ziga xos bo'lmaganaynan shuki, muammoni hal qilish hech qachon bunga aloqador bo'lmagan shaxslarga taklif etiladi, ammo tegishli joylarda mutaxassislardir.

Misol. Viloyat va milliy aloqalar sotsiologiya markazida, Ivi Ras (Chl Kor.) Federal markaz va mintaqalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik muammolarini o'rganish 7 ekspert guruhlarining muntazam tadqiqotlar asosida qurilgan . Ekspert guruhlari yoki ixtisoslashtirilgan ongli guruhlar kiritilgan: Qoplangan (Respublika, mintaqaviy) va shahar hokimiyati mutaxassislari, korxonalar rahbarlari va muassasalari mutaxassislari kiritilgan turli xil shakllar Mulk, ommaviy axborot vositalari xodimlari, oliy ma'lumot, shuningdek ijodiy uyushmalar vakillari. Ma'lumot to'plash usuli - bu tarqatish so'rovnomasi. Tadqiqot geografiyasi juda keng edi. Taqqoslanadigan usulga ko'ra, tadqiqot Moskva, Stavropol, Ufa, Yakutsk,

Novosibirsk, Rostan, Rostan, Vladikavka, Nalchik, Nazran. 2000-2002 yillarda o'tkazilgan ekspert so'rovlari ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, agar 1990-XG qishloq xo'jaligi tugashi bilan tashkil etilgan bo'lsa. Rossiya Federatsiyasidagi vaziyat inqiroz sifatida va 2000 yillarning boshlarida tavsiflanishi mumkin. Bu siqila boshlaydi (vaqt o'tishi bilan sobiq peterlar sonining ijobiy dinamikasi). RAS (qo'llar) Ijtimoiy ekologiya bo'limi tomonidan har yili o'tkaziladigan ekspert tadqiqotlari, I. I. I. Sosnova), aholi uchun atrof-muhit muammolarini hal qilishga imkon beradi, bu salbiy ijtimoiy-atrof-muhitning salbiy tomonlarini yaratadi. Xususan, muammoga duch keladigan populyatsiyaning eng og'riqli deb topilgan to'plam-leno," ijtimoiy-defic, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa oqibatlariga qamrab olish va yaratish. Vakaning ijtimoiy va taniqli fanlar bo'yicha ekspert kengashlari, RAS Soatiol-Giyalarning ijtimoiy va tanazzul muammolari bo'yicha ekspert kengashlari, xodimlar quyidagi ma'lumotlarni olishdi: mutaxassislarining deyarli yarmi Nomzodlik ishlariga qo'yiladigan talablarning pasayishiga e'tibor bering - 40 foizga yaqin mutaxassislar doktorlik talablarining pasayishini qayd etishadi. Taxminan bir xil vaziyat sotsialologiya fanlari individual sertifikatlash va ularda sotsializatsiya fanlari rivojlanadi.

Mutaxassislarni tanlash massada va ekspertda (bu ommaviy ravishda chaqirilishi mumkin) uchastka saylovlari respondentlarning tanlovidir. Birinchi holatda biz gaplashamiz to'g'ri kompilyatsiya Selektiv agregatlar, keyinchalik ma'lumotlarning vakilligini ta'minlaydi. Ta'lim darajasi va vakolat darajasi, agar maqsadli guruhning so'rovi bo'lmasa, barcha standartlashtirilgan uchun biron bir rol o'ynay olmag. Ikkinchi holatda, vazifa deyarli teskari. Oddiy mutaxassislar har doim ham kerak emas. Ko'pincha sotsiolog ma'lumotnoma, o'z kasbining eng yaxshi vakillari kerak. Va hech kim vakillik to'g'risidagi ma'lumotlarni tekshirmaydi. Ma'lumotlarning ommaviy so'rovida aniqlikning aniqligi sifatida o'rtacha ko'rsatkichlar respondentlarning kattaligiga qaraganda yuqori. Ekspert so'roviga kelsak, unda ishtirok etadiganlarning yuqori malakasi tufayli, unda ishtirok etayotgan bir ekspertning fikriga ko'ra, hatto guruhlar soni etarli darajada oqilona va ishonchli bo'lishi mumkin. Biz boshqa haqiqatni ta'kidlaymiz: ommaviy so'rovlarda keng qo'llaniladigan ba'zi bir texnik va uslubiy usullar, bunday aniq auditoriya mutaxassislari sifatida so'rovni yo'qotadi. Qoida tariqasida, ommaviy tadqiqotlar anonim. Ekspert so'rovlarida bu uning ma'nosini yo'qotadi, chunki mutaxassislar o'zlarining yordami bilan o'rganilgan vazifalarni to'liq bilishlari kerak. Masalan, ekspert so'rovnomasida, bilvosita va nazorati, testlar yoki boshqa boshqa usullar qo'llanilmaydi, bu respondentning "yashirin" pozitsiyasini aniqlashga to'g'ri keladi.

Ekspert guruhining tarkibi ushbu usuldan foydalanish samaradorligini aniqlaydi. Gap shundaki, bunday xususiyat, ushbu muammo bo'yicha bilim va tajriba sifatida faqat boshlang'ich tanlov bosqichida foydalanish mumkin.

Ko'pincha, tadqiqotchi potentsial ekspertlarning dastlabki ro'yxatida ushbu sohada ishlaydiganlarning barchasini o'z ichiga oladi va keyin undan bo'lgan turli xil doirani tanlaydi.

Omillar yaroqlilik ekspert baholari

Mutaxassislarning sud qarorlariga loyiq bo'lgan ishonch - ishonch. Bu mutaxassislarning vakolatlariga va muammoni hal qilishda qiyinchiliklarga bog'liq. Mutaxassis o'zining intellektual va ijodiy salohiyatini anglay olmasligi mumkin bo'lgan ko'plab sabablar mavjud. Biz ularning ba'zilarini qayd qilamiz va ularni bartaraf etish uchun tavsiyalar beramiz.

1. Uning manbai bilan hukmni aniqlash- Inson idrokining inson tomonidan idrokining tabiiy tarkibiy qismi. Mutaxassislarning to'g'ridan-to'g'ri aloqalari bo'lmasa, u sezilarli darajada olib tashlanadi. Agar a

guruh to'la vaqtli o'zaro ta'sir rejimida ishlaydi, uni u erda bir-birlarini, boshliqlarini va bo'sunuvchilarni biladigan odamlar yo'qligini, buni amalga oshirish kerak. "Otang ismlar" guruhiga kiritish faqat yuqori martabali mutaxassislardan iborat bo'lganda tavsiya etiladi.

2. Centripetal bosimbu neytral o'rtaning yo'nalishi bo'yicha ko'pchilikka xos bo'lgan odamlar tufayli paydo bo'ladi. Bu aniqlangan: mutaxassisning vakolati bo'yicha o'zini o'zi baholash qanchalik ko'p bo'lsa, izohlangan hukmlarning barqarorligi yuqori. O'z-o'zidan mutaxassislarning sirtqi o'zaro ta'siriga o'tish aniqraqalarning yuzaga kelishini istisno qilmaydi, ammo ma'lumot to'plash tartibini istisno qilmaydi (sifatli fikr-mulohazalar, individual fikrlar bilan) ushbu murakkablikni engishga imkon beradi.

3. Hukmronlik qilish istagibu taniqli bo'lmagan rahbarlar bo'lmagan ekspertlar guruhi a'zolaridan kelib chiqishi mumkin, bu mojarolarning potentsial manbai. To'g'ridan-to'g'ri ta'sir rejimiga ega bo'lgan tadqiqotlar bilan yuqori etakchilik bilan ekspertlarni jalb qilish kiradi.

4. Rivojlanayotgan fikrning barqarorligibu tanishish bosqichidagi mutaxassislarning ob'yekti va dastlabki fikrlari bilan tanishish xususiyatlari xarakterlidir. Ayni paytda murosasiz hukm qilish qolgan ishni istalgan ishona sifatida qabul qilish mumkin. Birinchi bosqichda mutaxassislarning ma'lumotlarini izolyatsiya qilish kerak.

Ekspert baholarining aniqligi boshlang'ich ma'lumotlarning to'g'ri rasmiylashtirish, ekspertlar so'rovi printsiplari va tartiblariga rioya etilishini to'g'ri tanlash orqali ortadi. Bu bog'liq shaxsiy fazilatlar ekspert (faoliyatning muayyan sohasidagi professional va amaliy bilimlar, tajriba va tajriba va boshqalar).

Ma'lum bir faoliyat turida yuqori malakali mutaxassislar.

Usul o'z muhokamasiga va muammoni tahlil qilish va muammoni hal qilishda vakolatli ishtirokini o'z ichiga oladi.

Sotsiologik tadqiqotlar amaliyotida quyidagilar qo'llaniladi:

1. ma'lum bir hodisaning rivojlanishini bashorat qilish
2. ommaviy so'rovning ishonchliligi darajasini baholash
3. tadqiqot muammosi to'g'risida dastlabki ma'lumotlarni to'plash (probe)
4. oddiy respondentlarning ommaviy so'rovi bo'lmagan holatlarda yoki samarali emas.

5.

Ekspertiza xulosalari asosida qabul qilingan baholarning ishonchliligi juda yuqori va ko'p jihatdan qabul qilingan fikrlarni yig'ish, tahlil qilish va qayta ishlash tartibini tashkil etish va yo'naltirishga bog'liq.

Jarayonning o'zi quyidagilarni taklif qiladi:

- o'rganilgan vaziyatni tahlil qilish
- bir guruh mutaxassislarni tanlash
- ekspertlar hisob-kitoblarini o'lchash usulini tanlash
- mutaxassislarning ishini bevosita baholash tartibi
- olingan ma'lumotlar tahlili

Ham kerak bo'lishi mumkin:

- ekspertlar uchun ishlatiladigan ma'lumotlarni tekshirish
- ekspert guruhlarining tarkibini o'zgartirish
- bir xil muammolarni boshqa usullar bilan olingan ob'yektiv ma'lumotlar bilan taqqoslash bilan takroran taqqoslash.

Sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish usullaridan biri so'rov usulidir. So'rov usuli yordamida boshqa hujjatli manbalarda uchramaydigan va boshqa sotsiologik tadqiqot usullari yordamida olish mumkin bo'lmagan ma'lumotlar, axborotlarni olish mumkin. SHuning uchun, kishilar, ijtimoiy hayot jarayonlariga bo'lgan munosabatini, fikrini sotsiologik jihatdan o'rganishda so'rov usulining ahamiyati beqiyos kattadir. Ayniqsa, hozirda, jamiyatimizning bozor munosabatlariga o'tib borish jarayonida, ijtimoiy kommunikatsiyaning roli ortib borishi bilan so'rov usulining sotsiologik tadqiqotlar olib borishdagi o'rni va ahamiyat yanada ortmoqda.

So'rov usulidan dastlabki sotsiologik axborotlarni olish uchun foydalaniladi. So'rov o'z xarakteri bilan og'zaki yoki yozma ravishda bo'lishi mumkin. Tadqiqotchining respondent /inglizcha – so'z bo'lib, javob bermoq manosini anglatadi, yani anketa savollariga va intervyuga javob beruvchi tushuniladi/ bilan muloqotda bo'lish shakli va sharoitiga qarab so'rov yozma – anketa orqali va og'zaki – intervyu olish, yashash joyi va uyushgan auditoriyada /mehnat jamoasida, mahallada, o'quv yurtida/, sirtidan /ro'znoma orqali, pochta orqali anketa o'tkazish/ va yuzma-yuz, telefon orqali, guruhli yoki individual kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin.

Formallashtirish darajasi bilan oldindan rejalashtirilgan va erkin, bir marotaba va takror bo'lishi mumkin. Ekspert so'rovi ham sotsiologik tadqiqotlarda muhim o'rin tutmoqda. Olingan mavjud sotsiologik ma'lumotlarni qayta tekshirishda, ularni qanchalik mos ekanligini aniqlashda ekspert so'rovi turidan foydalaniladi.

So'rov usulidan quyidagi hollarda foydalanish mumkin:

1. o'rganilayotgan muammo bo'yicha yetarli darajada ma'lumotlar kam yoki mutlaqo bo'lmaganda;

2. tadqiqot predmeti yoki uning ayrim jihatlarini kuzatish imkoniyati bo'lmaganda;

3. tadqiqot ob'yekti sifatida ehtiyoj, manfaatlar, qiziqishlar, kayfiyat, qadriyatlar, etiqod, ishonch, yoqlash kabi ijtimoiy yoki individual ong elementlarini o'rganish jarayonida;

4. so'rov usulining imkoniyat darajasini oshirish maqsadida qo'shimcha tarzda va boshqa sotsiologik tadqiqot usullari yordamida olingan empirik ma'lumotlarni qayta tekshirish uchun;

5. muayyan ijtimoiy muammo ustida olib borilayotgan sotsiologik tadqiqot jarayonini qanchalik to'g'ri ekanligini nazorat qilib borishda.

Yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek, sotsiologik tadqiqotlarda so'rov usulidan yozma ravishda – anketa orqali va og'zaki – intervyu olish orqali foydalaniladi.

Anketa orqali so'rov o'tkazish eng keng tarqalgan so'rov turi hisoblanadi. Chunki, anketa savollari orqali respondentlardan olinadigan javoblarni umumlashtirib, guruhlashtirish bilan tadqiq etilayotgan ijtimoiy muammo to'g'risidagi jamoatchilik fikri oydinlashadi. Olingan ma'lumotlarning qanchalik to'g'ri, ob'yektiv va hayotiy ekanligi esa tadqiqotchilar tomonidan tuziladigan anketa savollarining qanchalik mohirona va savodli ekanligiga bog'liq bo'ladi. Anketaga kiritilgan savollar sodda, tushunarli va javob berishga qulay tuzilishi shart. Unda respondent xarakteri, yoshi, kasbi, ma'lumot darajasi va ruhiy jihatlari hisobga olinmog'i lozim. Aks holda, anketa so'rovi o'rganilayotgan muammo to'g'risida ishonchli, ob'yektiv ma'lumotlar bermasligi mumkin.

Anketa so'rovi orqali empirik ma'lumotlarning aniq, hayotiy bo'lishi – anketa o'tkazish jarayonini qanchalik to'g'ri tashkil qilish bilan bog'liq. Anketa o'tkazishning asosiy komponentlari – tadqiqotchi, so'roqlov varaqasi va respondent hisoblanadi. Tadqiqotchi yoki tadqiqot o'tkazilayotgan ob'yektning rasmiy va norasmiy vakillari, rahbarlari tomonidan respondentlarga anketani tarqatish va ularni to'ldirish vaqtida nazorat qilishga yo'l qo'yilmasligi, respondent tomonidan mustaqil, o'zgalarning maslahatisiz to'ldirilishi shart. Anketa to'ldirishda respondentning ismi-sharifi ko'rsatilmassligi kerak. Chunki, anketa varaqasiga ismi-sharifini ko'rsatish talab qilinsa, o'rganilayotgan muammo to'g'risida salbiy yoki etirozli fikr bildirishdan cho'chib, respondent o'z fikrini ochiq-oydin yozmasligi

mumkin. Siyosiy, mamuriy tayziqlardan yuragini oldirib qo‘ygan o‘zbek fuqarosi buni juda yaxshi tushunadi. Boshqa jihatdan esa, ko‘pchilik kishilarga xos, yuqori rahbariyatga yaxshi ko‘rinish, boshlig‘iga shaxsiy sodiqligini bildirib qo‘yish maqsadida ham berilgan savollarga noreal, “o‘ta ijobiy” javob berib, kimligini bildirib qo‘yish maqsadida ismi-sharifini ataylab ko‘rsatib qo‘yadiganlar ham uchrab turadi. Shuningdek, anketa savollariga, tadqiqot ishiga qarshi shaxslar ham bo‘lishi mumkin. Shuning uchun, respondentlar bilan juda ehtiyot bo‘lib, chiroyli, do‘stona muomalada bo‘lish zarur. Anketa o‘tkazish davomida tadqiqotchidan yumshoqlik, shirinsuxanlik talab qilinadi.

Anketa o‘zining tarkibiy tuzilishiga ega. Anketa so‘rovi: 1. eng avvalo, anketa savollari tizimini ishlab chiqish jarayonini o‘z ichiga oladi; 2. anketa so‘rovini kim tomonidan, qanday maqsadda o‘tkazilishini va respondentlarga anketa to‘ldirib berishni o‘z ichiga oladi; 3. anketa pasporti ham tarkibda muhim o‘rin tutib, unda respondentning ijtimoiy-demografik xarakteristikasi tushuntiriladi. Bunda respondentning yoshi, jinsi, millati, ijtimoiy kelib chiqishi va holati, ma‘lumot darajasi, kasbi, partiyaviyligi, oilaviy ahvoli kabi malumotlar aniqlanadi. Ko‘pincha pasport anketaning oxirida beriladi. Ko‘pchilik sotsiologlarning fikricha, agar pasport anketaning boshida berilsa, respondentni cho‘chitib empirik ma‘lumotning aniq va to‘g‘ri, hayotiylik darajasini pasaytirib yuboradi.

Asosiy savollar anketa tarkibida markaziy o‘rin egallaydi. Chunki, asosiy savollarga beriladigan javoblar sotsiologik tadqiqotlarning asosiy ma‘lumotlari hisoblanadi.

Intervyu hozirgi kunda eng ko‘p va keng tarqalgan so‘rov usulidir. Intervyudan bu qadar keng ko‘lamda foydalanishda radio, televideniye, kundalik matbuotning roli katta bo‘lmoqda. Shuning uchun ham intervyu sotsiologiya, psixologiya, jurnalistika, statistika, etnografiya, pedagogika, boshqaruv singari fanlarda keng va muvaffaqiyatli qo‘llanilmoqda. Ayniqsa, hozirda bozor munosabatlariga o‘tish sharoitida kundalik hayotimizda ro‘y berayotgan jiddiy o‘zgarishlar to‘g‘risidagi ommaning ijtimoiy fikrini aniqlashda intervyu olishning salmog‘i ortmoqda. So‘rov usulining bu turida intervyu ikki asosiy funksiyani bajaradi: 1. muayyan voqea-hodisa, jarayon to‘g‘risida ma‘lumot yig‘iladi; 2. shu bilan birga, ob‘yektga – respondentga intervyu orqali tasir ko‘rsatiladi.

Sotsiologik tadqiqotlarda intervyu o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Eng avvalo, shuni ko‘rsatib o‘tish lozimki, intervyu orqali empirik ma‘lumotlarni yig‘ish shaxsning individual jihatlari bilan ro‘baro kelinadi. SHu orqali respondent to‘g‘risida, uning tadqiq etilayotgan muammo to‘g‘risidagi qarashlari, fikri to‘g‘risida axborot olinadi. Beriladigan savollarga nisbatan respondentning ruhiy reaksiyasi kuzatiladi va hisobga olinadi.

Intervyu olishda tadqiqotchi respondent bilan yaqin, samimiy, yuksak axloqiy muomalada bo'lishi shart. Beriladigan savollar avvaldan puxta o'ylangan, respondentning shaxsiyatiga tegmaydigan, mazmunli bo'lishi talab qilinadi. Bunday shartlar respondentning intervyu so'roviga jiddiy munosabatda bo'lib, beriladigan savollarga to'la va har tomonlama javob berishini taminlaydi.

Intervyu olishda o'ziga xos qiyinchiliklar ham mavjud. Bunday qiyinchiliklarga eng avvalo intervyu ko'p vaqt va moddiy sarf-xarajatlar talab qilishini kiritish lozim. Har bir respondent bilan ruhiy munosabat o'rnatish zarur. Bunga esa doimo ham erishilavermaydi. O'ta injiq, alamzada, hatto tajovuzkor respondentlar ham uchrab turadi. Sotsiologik tadqiqot o'tkazish madaniyati esa intervyu yakunining doimo muvaffaqiyatli va ijobiy tugallanishini talab qiladi.

Intervyu tayyorlash, uni o'tkazish va olingan natijalarni umumlashtirishning o'zi qiyin jarayon hisoblanadi. Chunki, o'rganilayotgan muammoning mohiyatini, kelib chiqish sabablarini, umumiy tendensiyalarini va uni bartaraf qilish yo'llarini o'rganish uchun yuzlab respondentlar bilan muloqotda bo'lishga to'g'ri keladi. 1-2 intervyu olish bilan tadqiqot ob'yekti bo'yicha ob'yektiv asosga ega bo'lgan ilmiy tasavvur hosil qilib bo'lmaydi.

Sotsiologik adabiyoyotlarga intervyu bir necha turlarga ajratib ko'rsatilgan, quyidagilar shular jumlasidandir:

Erkin intervyu (standartlashtirilmagan) – bunda respondent bilan uzoq, erkin tarzda suhbat o'tkaziladi.

Standartlashtirilgan intervyu – oldindan rejalashtirilgan, muayyan mavzuning qat'iy belgilangan doirasidan chiqmaydigan turiga aytiladi. Intervyuning bu turi asosan davlat rahbarlari, siyosiy arboblari, siyosatchilar, masul va mamuriy shaxslar – respondentlar bilan o'tkaziladi.

Yarim standartlashtirilgan intervyu esa qat'iy belgilangan savollardan tashqari respondentning yoki tadqiqot ob'yektining norasmiy jihatlarini oydinlashtirish, ular to'g'risida qo'shimcha malumotlarga ega bo'lish maqsadida o'tkaziladi.

O'tkazish jarayoniga ko'ra intervyu: a) ko'cha-ko'yda, b) guruhli, v) klinik, g) yo'naltirilgan kabi shakllarga ega. Muloqot vositasi sifatida esa chik, yuzma-yuz, telefon orqali yoki yopiq tarzda bo'lishi mumkin.

Ayrim respondentlar bilan yopiq tarzda intervyu o'tkazishga ham to'g'ri keladi. Bunda respondentning shaxsi sir tutiladi. Chunki, respondent ochiq intervyu berishdan manfaatdor bo'lmaydi. Ko'pincha, yopiq intervyu davlat ichki ishlar maxsus bo'limlari vakillar bilan, ayrim jinoyatchilar bilan, or-nomusni yo'qotib pushaymon bo'lgan shaxslar – respondentlar bilan olib boriladi.

Intervyuning har qanday tipidan (kamida 50 dan ortiq respondentdan) olingan empirik malumotlar mazmun jihatdan guruhlarga ajratilib, umumlashtiriladi. Bu esa sotsiologik tadqiqot jarayonining keyingi bosqichida amalga oshiriladi.

Sotsiometriya – kichik guruhlarni tarkibiy tahlil qilish usuli.

Sotsiometriya (lotincha soʻz: societas – jamiyat va yunoncha soʻz: metron – oʻlchamoq manosini anglatib) kichik ijtimoiy guruhlardagi shaxslararo munosabatlarni miqdoriy oʻlchovlar asosida oʻrganadi. Unda kishilarning oʻzaro bir-birlarini xush koʻrish, yoqtirish va xush koʻrmaslik mayillari oʻrganiladi.

Sotsiometriya tushunchasi XIX asr oxirida matematik usulning ijtimoiy hayotga tadbiq qilishi oqibatida paydo boʻldi. Sotsiometriyaga XX asrda fransuz sotsiologi, faylasufi G.D.Gurvich (1894-1965) va amerika ruhshunos olimi Ya.L.Moreno (1892-1974)lar tomonidan asos solingan. Ular kichik ijtimoiy guruhlarda shaxslararo munosabatlarni tadqiq qilish – mikrosotsiologiyada sotsiometriyani qoʻlladilar. Ayniqsa, ijtimoiy psixologiyada sotsiometriyaning ahamiyati katta boʻldi.

Ya.L.Morenoning sotsiometriya tizimi 5 asosga ega edi:

1. Kishilarning oʻzaro xush koʻrishlik va yoqtirmaslik asosidagi ehtiros quvvati. Ularni aniqlash sotsiometriyaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

2. Jamiyat “sotsial atomi” alohida individ emas, balki individlarning birgalikdagi munosabatidan iborat. Bu aloqadorlik jarayoni ikki darajaga ega: oʻz-oʻzidan yuzaga keluvchi va real – bunda ehtirosli sherik shu bosqichda oʻrganiladi.

3. Sotsial gravitatsiya qonuni.

4. Sotsiologik qonun.

5. Sotsiodinamik qonun.

Kishilar hayot faoliyat davomida oʻzaro bir-birlariga nisbatan ijobiy /simpatiya/ yoki salbiy /antipatiya/ tuygʻularga ega boʻladilar. Har qanday kichik ijtimoiy guruh, tashkilot va muassasaning faoliyati uning azolari oʻrtasidagi munosabatlar xarakteriga koʻp jihatdan bogʻliqdir. Ularda ijtimoiy muhit qanchalik musaffo boʻlsa; ijtimoiy tizim faoliyati ham shunchalik muvaffaqiyatli boradi. Aks holda, kichik guruhlar va ulardagi kishilar hayoti shunchalik qiyin va ogʻir kechadi. Sotsiometriya esa shu qiyinchiliklarni, nomuvofiqlilarni bartaraf etishga xizmat qiladi.

Jamiyat rivojlanishi, undagi kishilar hayoti ham butun olam tortishish qonuniga boʻysunadi. Xuddi tabiatdagidek, jamiyatda ham kishilar oʻzaro gravitatsion (oʻzaro tortishishga asoslangan) munosabatda boʻladi. Tabiatdagidan farq qilib, jamiyat hayotida bu qonuniyat oʻziga xos xususiyatlarga egadir. Aql kuchi, bioquvvat, xarakter, temperament, mayl, tab, odat, tarbiya, did, etiqod va shu kabi ijtimoiy-ruhiy omillar kishilar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning murakkab gravitatsion asosini tashkil qiladi. Ular asosida kishilar oʻzaro yaqin “tortiladilar”, doʻstona, samimiy boʻladilar yoki bir-biridan uzoqlashadilar, adovatda boʻladilar. Sotsiometriya shu jarayonlarni miqdoriy jihatdan oʻrganadi. Oʻz navbatida miqdoriy oʻlchovlar sifatli koʻrsatkichlarni farqlashga xizmat qiladi.

Ekspert – bu muammo yechimi bo'yicha optimal yechimni tanlay olish qobiliyatiga ega bo'lgan yuqori malakali mutaxassis.

Tadqiqotchining ilmiy tadqiqot ishini olib borishida ekspert (ilmiy rahbar yoki shu sohaning yetuk mutaxassisi yoki ilmiy tadqiqot ishini olib borayotgan muassasa rahbari) fikrini e'tiborga olish kerak.

Bashoratlovchi ekspert tizimlar – bu oldingi va hozirgi mavjud axborotlar asosida keyingi holatni bashoratlash jarayoni bo'lib, unda asosan dinamik parametrlil modellar qo'llaniladi.

Ekspert tizimlardan samarali foydalanishni o'ylagan tadqiqotchi o'zining olib boradigan ilmiy tadqiqot ishining algoritmlilik tizimini yoki maqsadlar ketmaketligini tuzib olish kerak va ularning har bir bosqichdagi (qadamidagi) natijasini nazorat qilishda ekspert tizimlaridan foydalanilsa, maqsadga yetishdagi chetlanishlar oldi olinadi.

Tayanch so'zlar va iboralar: ekspert so'rovi, delphi usuli, formallashtirish, anketa so'rovi, respondent, sotsiometriya, sotsial atom, sotsiodinamik qonun, sotsial gravitatsiya qonuni, sotsiologik qonun, bashoratlovchi ekspert tizimlar, ekspert.

Muhokama uchun savollar:

1. Ekspert so'zining ma'nosi?
2. Ekspert so'rovi nima?
3. Ekspert medoti boshqa metodlardan qaysi xususiyatlari bilan ajralib turadi?
4. Ekspert tadqiqot usullarini sanang?
5. Bashoratlovchi ekspert tizimlari nima?

Test:

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi nechanchi yil qabul qilingan?
 - a) 1948-yil iyun
 - b) 1948-yil mart
 - c) 1948-yil yanvar
 - d) 1948-yil dekabr
2. Ekspert so'rovi.....
 - a) sotsiologik so'rovning bir turi
 - b) savol-javobni davom ettirish
 - c) so'rov jarayoni
 - d) fanda bunday so'rov mavjud emas
3. Ekspert so'zining ma'nosi?
 - a) yun. So'z
 - b) lot. tajribali

- c) ing. asos solish
- d) lot. ish bajarish

4. Asosiy asboblarekspert so‘rovlarini nima?

- a) sotsiologik so‘rovning bir turi
- b) natijani qayta ishlash
- c) maxsus dastur tomonidan ishlab chiqilgan profil yoki bo‘sh intervyu
- d) so‘rov nima ekanligi bayon etilgan

5. Ekspert so‘rovi jarayoni nechta mutaxassisdan oshmasligi kerak?

- a) 10 kishidan
- b) 10-5 kishidan
- c) 10-20 kishidan
- d) 10-15 kishidan

6. Ekspert anketasini tuzishda necha % savollar ochiq holda tuziladi?

- a) 50 dan 90 % gacha
- b) 50 dan 60 % gacha
- c) 50 dan 100 % gacha
- d) 50 dan 10 % gacha

17-MAVZU: HUJJATLARNI TAHLIL QILISH METODI.

1. Hujjatlar sotsiologik ma'lumotlarning eng muhim manbai sifatida. Sotsiologiyada hujjat tushunchasi.

2. Hujjatlar tasnifi: ma'lumotlarni qayd etilishiga ko'ra; ma'lumotlarni olish usuliga ko'ra; mualliflik xarakteriga ko'ra; ma'lumotlarga “yaqinlik” darajasiga ko'ra. Yozma hujjatlar: davlat va markaziy arxivlar; tashkilot va korxonalar arxivlari; hisobot statistikalari; ilmiy nashrlar; matbuot; shaxsiy hujjatlar; empirik ma'lumotlar arxivi. Ikonografik hujjatlar (kino-video va fotohujjatlar).

3. Fonetik hujjatlar. Sotsiologik tadqiqotlarda hujjatlarni tahlil qilish metodidan foydalanishning ustunlik va kamchilik tomonlari.

Hujjat - keng ma'noda ma'lumotlar qayd etilgan moddiy buyumlar (qog'oz, kinoplyonka, fotoplyonka, magnitofon lentasi, perfokarta va boshqalar). Hujjat matn, tasvir, tovush va boshqalardan iborat bo'lishi mumkin.

Mazmuniga ko'ra, hujjat ilmiy-texnika hujjatlari (maqolalar, kitoblar, patentlar, chizmalar, jadvallar va h.k.), huquqiy hujjatlar (qarorlar, farmonlar,

shartnomalar va h.k.), boshqaruv hujjat lari (buyruqlar, ko'rsatmalar, qarorlar va h.k.)ga bo'linadi. Shakllanish manbaiga ko'ra, birlamchi va ikkilamchi (referatlar, anno-tatsiyalar va h.k.) hujjatlar farqlanadi. Idora hujjatlari to'plami, odatda, kirish, chiqish va ichki (xizmatda foydalanish uchun) hujjatlariga bo'linadi. Masalan, bank muassasasi hujjatlari ichidagi mijozlar bankka taqdim etadigan hujjatlar: to'lov topshiriqnomalari, chek va boshqa kirish hujjatlari; bank ishtirokida rasmiylashtiriladigan va mijozlarga beriladigan hujjatlar chiqish hujjatlari hisoblanadi.

Huquq fanida hujjat deganda, odatda, qonunda belgilangan shaklda tuzilgan va yuridik ahamiyatga ega bo'lgan (shaxsning tug'ilganlik, ma'lumot olganlik, nikohdan o'tganlik, mehnat staji kabi) faktlarni tasdiklovchi, yozma aktlar tushuniladi. Hujjatsud ishlarini yuritishda faktlarni aniqlash vositasi sifatida katta ahamiyatga ega. Hujjatlarni qalbakilashtirish jinoyat hisoblanadi

Hujjatlarni o'rganish ham sotsiologik malumotlar yig'ishda o'ziga xos o'ringa ega.

Hujjatlar malumotlarni to'plash usuliga ko'ra (qo'lyozma, bosma, kinoplyonka, magnit lenta), avtorlik tipiga ko'ra (shaxsiy va ijtimoiy), ularni yig'ish usuliga ko'ra (jamiyatda amal qiluvchi, tashkilot, kollektiv, korxonada faoliyati jarayoniga tashkiliy qism bo'lib kiruvchi hujjatlar), yig'ilayotgan empirik materialga yaqinlik darajasiga ko'ra (mavjud holatni bevosita aks ettiruvchi birlamchi va mavjud hujjatlarga asoslanib ko'rilgan ikkilamchi hujjatlar) klassifikatsiyalanadi.

Hujjatlarni o'rganish metodlarini ikki katta guruhga ajratish mumkin: ananaviy va formallashtirilgan. O'z navbatida, ananaviy metodlar ham ikki guruhga bo'linadi: umumiy (tushunish, intuitsiya, anglab etish) va maxsus (manbalarga asoslanish, psixologik, yuridik metodlar). Formallashtirilgan metodlarga kontent-analizni kiritish mumkin. Kontent-analiz (tarkibiy analiz) metodi hujjatda malum bir asosiy tushunchalarning qanchalik ko'p ishlatilishiga asoslanib xulosa chiqarishdan tashkil topadi. Misol tariqasida ikkinchi jahon urushi yillarida amerika sotsiologi Lassuelning Leyts bilan birga olib borgan kontent-analizini olish mumkin. Ular fashistik orientatsiyaga asoslangan deb taxmin qilingan. Amerika gazetalaridan birini tadqiq qildilar. Shu gazetaning 1943 yil 3 dan 31 dekabrgacha bo'lgan davrdagi sonlarini kontent-analiz metodi bilan o'rgandilar va ularda Amerikaga qarshi va Germaniyani yoqlovchi fikrlar qo'llanish hollarini hisoblab, sanab chiqdilar. Natijada, tadqiqotchilar olgan xulosalar ijobiy ekanligi aniqlanib, bu gazetada AQSH Oliy Sudi tomonidan taqiqlangan.

Sotsiologiyada hujjat tushunchasi, uning turlari. Sotsiologik malumotlarni yig'ish usullaridan biri-hujjatlarni o'rganish usulidir. Hujjat oz semantik manosiga

kura isbot etish mazmunini ifodalovchi suzdir. Xujjat moddiy material manba hisoblanib, vokea va faktlar xususidagi malumotlarni o'ziga ifodalaydi. Sotsiologiyada xujjatlar deganda tekslardagi bosma va kul yozma shaklida yozilgan informatsiyalarni, magnit lentasiga foto va kinoplenkalarga yozilgan informatsiyalarni tushunamiz. hujjat sifatida turli formulalar, chizmalar, grafiklar, ramziy belgilar ham bo'lishi mumkin. hujjatlar bir necha asoslarga bolinadi: informatsiyaning kulyozma, bosma, kino, foto, magnitofon lentalarina yozish shakllari kayd etiladi; gavdalantirish, yani jonlashtirish darajasiga kora shaxsiy va o'ziga xos xususiyatlarga ega bolmagan boladi; mavqe darajasiga kora rasmiy va norasmiy bo'lib, o'ziga xos guruhlarni ommaviy axborot vositalarining (ro'znoma, jurnal, radio, televideniya) kop sonli materiallari tashkil etadi. Hujjatli manbalarning korinishlari, belgilari, maqsadlari, tadqiqot tekstar, informatsialar, ma'lumotlarni tahlil(analiz) qilish usullarini aniqlaydi. Statistik xujjatlar, guvoynomalar, bayonnomalar hisobga olish ma'lumotlari, statistik tendentsiya va aloqalarni anglashning umumlashgan ko'rsatmalarini olish maqsadida o'rganiladi. Shaxsiy xujjatlar: avtobiografiya, xotiranomalar, xat, protseslarning (jarayonlar) subyektiv tomonini tadqiq qilish uchun shaxsiy ishlar, fikrlar, qadriyatlar, shaxsiy sifatlar kiradi. Ijtimoiy informatsiyani tashkil qiluvchi ommaviy axborot vositalarining tekstar(matnlari)kontent-analizini keltirib chiqaradi. Shundan kelib chiqib, xujjatlarni organish usuli quyidagilarga bo'lish mumkin.

- 1) Statistik.
- 2) Avtobiografik.
- 3) Kontent-analiz.

Bu usullarning birinchi va ikkinchi xujjatlarni ananaviy va mazmuniy tahlil kilsa, yani muayyan tadqiqot ob'yektinitashqi korinishi, nima haqidagiligi, mualifi, ishonchlilik meyor, foydalilik darajasi, kimga mo'ljallanganligi, qaysi tildagi va xokazolar atroflicha urganilib xulosa qilinadi. Kontent tahlilda esa, tadqiq etilayotgan ob'yektni o'rganish ko'lami jiddiy 109 teranlashadi va tadqiqotchi o'zi o'rganayotgan manbaning mohiyat asoslariga nazar sola boshlaydi. Kontent-tahlil hujjatlarni o'rganish metodining bir turi sifatida. Kontent-analizning mohiyati shundaki, u o'rganilayotgan belgilarni maxsus kodlar yordamida tekst ma'lumotlarni (yoki uning tarkibidagi informatsiyani) ilmiy kategoriyaga o'tkazadi shu asosda mikdoriy analiz vujudga keladi. Bu usul formalashgan usul deyiladi, chunki kontent-analizda asosiy dikkat tekstar mazmunini, ifoda tarzini formasiga kura, kategoriyasiga kura, informatsiyaning hajmiga kura klassifikatsiya va qodirovka qilishga karatiladi. Xujjatlarni o'rganish va tahlil etishda yuqoridagi usullardan samarali foydalanish natijasida tadqiq ob'yektini o'rganish birmuncha qulaylashadi, ijtimoiy axborot manbalariga chuqurroq kirib borish imkoniyatlari yuzaga keladi. Hujjatlarning informatsiya manbai sifatidagi ishonchlilik muammosi.

Hujjatli tadqiqot - sotsiologik malumot yig'ishning eng keng tarqalgan usullaridan biridir. Sotsiologik tadqiqotda eng kop qo'llaniladigan hujjat turlariga ommaviy va shaxsiy yozuvlar (arxiv manbalar), davlat hujjatlari, xatlar va sud bayonnomalari kirishi mumkin. Tadqiqotda foydalanilayotgan hujjatlar qatoriga mazkur mavzu bo'yicha avvalgi tadqiqotlarda yig'ilgan ma'lumotlarni ham kiritish mumkin. Bunday ma'lumotlar esa tadqiqotning ishonchliligini oshiradi. Biroq, masalan, jinoyatchilikning rasmiy statistikasiga murojaat qilsak, kamroq ma'lumotga ega bo'lgan bo'lamiz. Chunki, politsiyaga xabar berilgan jinoyatlargina ro'yxatga olinadi. Bu esa jinoyatning hammasi emas. Hujjatlarni tahlil qilish turlari. Hujjatlarni tahlil qilish jarayonida quyidagilarga alohida e'tibor qaratish lozim. Tashkilot, muassasa va mansabdor shaxs tomonidan beriladigan hujjatlar umumiy qabul qilingan muayyan guvohlik mazmunini ifodalovchi rasmiy rekvizitlarga ega bo'ladi.

a. Hujjatlarda muhr, shtamp, bosmaxona blanki belgilari bo'lib, ular muayyan muassasa, tashkilotga tegishli ekanligidan dalolat berib turadi.

b. Hujjat malum mansabdor shaxs tomonidan imzolangan bo'lib, uning ismisharifi va unvoni aks etadi.

c. Hujjatda u tuzilgan joy, vaqt, qabul etish va muayyan adresga jo natish belgilari qayd etilgan boladi. Albatta, sotsiologiya fani uchun hujjatda aks ettirilgan mazmun birinchi darajali ahamiyatga ega, amo mazkur hujjatning nechoglik haqqoniyliigi va realligi uning tuzilish shakliga ham bogliqdir. Test usuli. Keyingi yillarda sotsiologik tadqiqotlarni amalga oshirish jarayonlarida test usuli yordamida malumotlar to'plash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Test inglizcha suz bo'lib, tajriba, sinov, organish manolarini ifodalaydi. Test sotsiologiya fanida chuqur ildiz otayotgan ilmiy tadqiqot usuli bo'lib, oddiy kuzatish yoki surash usullarida kulga kiritish mushkul vokeya va holatlar, shaxslarning murakkab ichki ruhiy jarayonlari, xislat va fazilatlar, iroda kuchi xususida atroflicha malumot olish imkonini beradi. Testning bosh vazifalaridan biri tafakkur, xotira, dikkat-etibor va qiziqish jarayonlaridagi va umuman akliy-intelektual faoliyatning turli jihatlaridagi ozgarishlarni organishdan iboratdir. Testlar kumagida hayotni tajribalar, 110 tasavvurlar, fikr-qarashlar, ahloqiy-estetik nuktai nazarlar, muayyan xatti-harakatlarning kelib chiqish sabablari xususida qimmatli malumotlar olish mumkin. O'z navbatida test usuli orqali sotsiologik tadqiqotlar o'tkazishda respondentga bir xil talablar kuyilishi muhim ahamiyatga ega. Agar bir xil talab kuyilmasa, unda olingan javoblar tadqiqot maqsadini tulaligicha royobga chiqara olmaydi. Sungi yillarda keng tarqalayotgan testlar ozining asosan empirik xarakterga ega ekanligi, u eki bu amaliy maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qilishi bilan ajratib turadi. Masalan, oquv yurtlariga qabul qilish eki bitirish testlari. Shu narsani alohida kayd etish lozimki, test bu- avvalo korsatkichdir. Miqdoriy

korsatkichlardan u farq qilib, test qiyin anglanuvchi ong, manaviyat va ruhiyatga korsatkichlarga erishish yollarini oydinlashtiroadi. Test usuli bugungi kunda tarbiyaviy ishlar samaradorligini aniqlash, jamoatchilik fikri holatini real belgilash, ijtimoiy ongning ayrim jihatlarini togri tushunishda ahamiyat kasb etib bormoqda. Sotsiologiya fanida empirik tadqiqotlar jaraenida qo`llanilaetgan usullardan yana biri - bu statistik usuldir. Statistika - lotincha suz bo`lib, "status"- holat atamasidan kelib chiqqan. Dastlab bu suz Italiyada "Davlatshunoslik" manosida qo`llanilib, "siyosiy holat", muayyan shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy urni mazmunini anglatib kelgan. Statistik usullar amaliy matematikaga suyanuvchi tadqiqot usullari sifatida sotsiologik malumotlarni yigish, kayta ishlash, tahlil etish, modellashtirish va turli xil tadqiqotlar natijalarini taqqoslash maqsadlarda keng qo`llaniladi. Statistik usullar odatda tanlama va tadrijiy o`zgarishlarni o`rganuvchi usullarga ajratiladi. Birinchi, tanlama usul voqea, hodisalar o`rtasidagi aloqadorlik va bog`liqliklar tahlilini, statistik xulosalar, baholar va ulchamlar nazariyasini, eksperimental ishlarni rejalashtirish usullarini o`z ichiga olsa, ikkinchisi esa vokelikdagi tadrijiy o`zgarishlarni muayyan uzluksiz o`shish ko`rsatkichlari, shkala asosida organish, muayyan voqea va hodisalarning sabablarini tahlil etish, turli xil voqealarning ikki belgisi - miqdor va sifat o`rtasidagi aloqalarni tahlil qilish va boshqalarni kamrab oladi. Statistik tadqiqotlar asosida guruhlashtirish usuli alohida o`rin tutadi. Guruhlashtirish usuli o`rganilayotgan birlikni muayyan guruhlarga ajratish asosida atroflicha tadqiq etishni nazarda tutadi. Bunda asosiy mezon ajratilgan guruhlar sonini va ulardagi muhitni belgilovchi jihatlarini to`g`ri aniqlab tadqiq etishdan iboratdir. Shuningdek o`zaro bog`langan jadvallarni tuzish asosida ham ob`yekt sotsiologik tahlil etiladi. Bu usul ilmiy farazni tekshirishda muhim ahamiyatga eaga. Keyingi yillarda sotsiologiyada matematik usullar keng kulamlarda qo`llanilib kelinmoqda.

Yozma hujjatlar.

Yozma ravishda olingan dalillar (hujjatlar va yozma tushuntirishlar) og`zaki shakldagi dalillarga qaraganda ishonchliroq bolishi mumkin. Auditorlik dalillar olinish manbasiga ko`ra ichki, tashqi va aralash dalillarga bo`linishi mumkin. Ichki auditorlik dalillar xo`jalik yurituvchi subektdan yozma yoki og`zaki ko`rinishda olingan malumotlarni o`z ichiga oladi. Tashqi auditorlik dalillar uchinchi tomonlardan yozma korinishda (odatda auditorlik tashkilotining yozma so`rovi bo`yicha) olingan malumotlardan iborat. Aralash auditorlik dalillar xojalik yurituvchi subektdan yozma yoki og`zaki ko`rinishda olingan va uchinchi tomon yozma ravishda tasdiqlagan malumotlarni ozichiga oladi. Auditorlik dallillar olinish usuliga ko`ra quyidagicha turkumlanadi: a) faktlarni tasdiqlash yo`li bilan olingan dalillar;

b) hujjatlashtirilgan faktlarni aniqlash yoli bilan olingan dalillar;

v) maxsus o`tkazilgan tahlil natijasida aniqlangan dalillar. Faktlarni tasdiqlash mulklar va majburiyatlar muayyan turlarining mavjudligini aniqlashdan iborat. Bu xojalik faoliyatidagi faktlar bo`lib, ularni fakt-vaziyatlar deb hisoblash mumkin; ular zamonaviy auditning ajralmas qismi hisoblangan inventarizatsiya yoli bilan aniqlanadi. Hujjatlashtirilgan faktlarni aniqlash moliyaviy hisobotni va hisob registrlarini toldirish uchun asos bolgan dastlabki hujjatlarni tekshirish yoli bilan amalga oshiriladi. Bularga tannarxni asossiz ravishda oshirib yuborish yoki tovarsiz operatsiyalarni amalga oshirish bilan bogliq operatsiyalar misol bolishi mumkin. Shuningdek, bitta hujjatning turli nusxalaridagi yozuvlarining bir-birlariga mos kelmaslik holatlari. Maxsus o`tkazilgan tahlil natijasida faktlarni aniqlash hujjatlarda keltirilgan malumotlarni mantiqiy joylashtirish va matematik hisob-kitob qilish yoli bilan amalga oshiriladi. Bunday argumentlash ratsional deb nomlanadi va u audit jarayonida salmoqli o`rin tutadi. Masalan: 1) 2910-«Omborlardagi tovarlar» schetida korxonaga mulki hisoblangan tovarlar hisobga olinishi lozim; 2) auditor ushbu tovarlar uchun korxonaning mulkiy huquqi mavjudligini aniqlashi zarur; 3) taqdim etilgan hujjatlar (shartnomalar, tovarlar hisoboti, bank kochirmalari) va mulkiy huquqning korxonaga o`tgan paytini aniqlash asosida auditor tovarlarning egasi haqida xulosa qiladi. Auditor fikriga birinchi argument koproq tasir krsatadi. Haqiqatda 2910-«Omborlardagi tovarlar» schetida qoldiq sifatida korsatilgan tovarlar yoq bolsa, hech qanday fikr-mulohazaga orin qolmaydi. Songra uchinchi va tortinchi argumentlarni ahamiyatliligi bo`yicha korsatish mumkin.

Auditorlik dalillarni olish manbalari Auditorlik dalillar hujjatlarni tekshirish jarayonida; xojalik yurituvchi subekt xodimlari va uchinchi shaxslardan yozma va ogzaki sorov o`tkazish yoli bilan; hisob jarayonlarining bajarilishi va xojalik faoliyati ustidan auditorning bevosita kuzatishi chogida olinishi mumkin. Auditorlik dalillar bevosita olinadigan manbalarga quyidagilar kiradi: mijoz korxonaga va uchinchi shaxslarning dastlabki hujjatlari; mijoz korxonaga buxgalteriya hisobi registrlari va uning moliya xojalik faoliyatining tahlil natijalari; mijoz korxonaga xodimlari va uchinchi shaxslarning ogzaki bildirishlari; mijoz korxonaning bir hujjatlarini boshqalari bilan solishtirish, hamda uning hujjatlarini uchinchi shaxslarning hujjatlari bilan taqqoslash; mijoz korxonaga aktivlari va passivlarini inventarizatsiya qilish natijalari hamda uning moliyaviy hisobotlari. Olingan dalillarning sifati ularning manbalariga bogliq. Auditorning bevosita kuzatishi va moliya xojalik muomalalarini organishi natijasida olingan dalillar eng ishonchli hisoblanadi. Shuningdek, mustaqil manbalardan olingan, hujjatlarga asoslangan malumotlar ham ishonchli hisoblanadi. Mijoz korxonaning axborotlarga ishlov berish tizimidan to`planganiga qaramasdan, to`plangan malumotlarga asosan auditor tomonidan olingan va ishlov berilgan malumotlarning dalil kuchi kamroq

hisoblanadi. Mijoz korxonaning axborot tizimida tuzilgan, ishlov berilgan va saqlanayotgan hujjatlardagi axborotlarning dalil kuchi past hisoblanadi. Bunda ichki nazorat tizimining baholanishini inobatga olish zarur. Agar ushbu tizim samarali bolsa, undan olingan axborotdan dalil sifatida foydalanish mumkin. Har xil manbalardan olingan va turli shakldagi auditorlik dalillar auditorlik riskini pasaytiradi. Kop hollarda bitta holat bo`yicha har xil manbalardan to`plangan dalillar bir birlariga zid bo`lib chiqadi. Bu holda auditor vujudga kelgan ziddiyatni hal etish va to`plangan dalillarning ishonchliligi hamda xulosalarning asosliligiga ishonch hosil qilishi uchun qo`shimcha axborotlar to`plashi zarur. Agar auditor qandaydir muammo bo`yicha etarli dalillar to`plash imkoniga ega bolmasa, buni ozining hisobotida aks ettirishi lozim. Agar mijoz korxonaga auditorga tolaqonli tekshiruv uchun zarur hajmdagi hujjatlarni takdim kilmasa yoki agar auditor zarur auditorlik dalillarini to`plash imkoniga ega bolmasa, uning oldida katta muammolar vujudga kelishi mumkin. №50«Auditorlik dalillar» nomli AFMSda takidlanishicha: «Agar auditorlik tashkilotiga xo`jalik yurituvchi subekt tomonidan mavjud hujjatlar to`la hajmda taqdim etilmasa va u qaysidir schet va (yoki) muomala bo`yicha etarli auditorlik dalillarini to`plash imkoniga ega bolmasa, auditorlik tashkiloti bu vaziyatni ozining hisobotida aks ettirishi lozim va salbiy auditorlik xulosasi tuzish to`g`risidagi masalani ortaga qoyishi mumkin. Demak, etishmayotgan auditorlik dalillari jiddiy hisoblangan buxgalteriya hisoboti moddalariga taalluqli bolsa, auditor auditorlik xulosasi tuzishdan rasmiy ravishda bosh tortishi va bu holni tegishli tarzda rasmiylashtirishi lozim. Shunday qilib, hisobot malumotlarining ishonchliligi to`g`risida o`z fikrlarini shakllantirishda, auditor auditorlik dalillar olinadigan turli manbalardan foydalanib, auditorlik ishini pasaytirishni ko`zlaydi.

Auditorlik amallari va auditorlik dalillarini to`plash

Auditorlar auditorlik amallarini bajarish chog`ida daliliy malumotlarni to`playdilar. Auditorlik amali bu muayyan audit uchastkasida dalillarni olish uchun auditor tomonidan amalga oshiriladigan ishlarning malum tartibi va ketma-ketligi. Dalillarni to`plash uchun qanday auditorlik amallari zarurligi va ularni qachon bajarishni auditor auditorlik tekshirishlar dasturini tuzish chog`ida mustaqil hal qiladi. O`zbekiston Respublikasining auditorlik faoliyati milliy standartlariga muvofiq auditor quyidagilarga asosan etarli dalillarni to`plashi lozim: ichki nazorat vositalarini tekshirish; schyotlar bo`yicha qoldiqlar va oborotlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishning togriligini tekshirish; tahliliy amallar. Ichki nazorat vositalarini muvofiqlik uchun tekshirish auditorlarga ichki nazorat tizimida ko`zda tutilgan tadbirlar va amallarning samaradorligi (samarasizligi) to`g`risida dalillar to`plashiga imkon beradi. Schyotlar bo`yicha qoldiqlar va oborotlarning bugalteriya hisobida togrri aks ettirilishini batafsil tekshirish muayyan muomalalarning mazmunini va xatolarini aniqlash uchun o`rganishni nazarda tutadi. Batafsil

tekshirish odatda auditor tomonidan tekshiruv maqsadini, tanlashning rejalashtirilgan kolamini va uning ob`yektlarini saralab olishni hisobga olgan holda tanlov to`plamini shakllantirish yoli bilan amalga oshiriladi. Tahliliy amallar mijoz korxonaning muhim moliyaviy va iqtisodiy korsatkichlarini, kutilmagan va buxgalteriya hisobida notogri aks ettirilgan xojalik muomalalarini aniqlash, shuningdek bunday xatolar va chalkashliklarning sabablarini aniqlashni ko`zda tutadi. To`plangan auditorlik dalillari buxgalteriya hisobining yolga qoyilishini va ichki nazorat tizimini o`rganish hamda baholash to`g`risidagi yozuvlar, bayonnomalar, jadvallar va blankalar shaklida auditorning ishchi hujjatlarida aks ettirilishi lozim. Ishchi hujjatlarda auditorlik amallarining rejalashtirilishi va bajarilish natijalarini ham aks ettirish zarur. Auditorlik dalillarini to`plash ketma-ketligini quyidagicha:

1. Auditorlik dalillarini to`plashning maqsadini shakllantirish shartnomaning umumiy audit rejasi va auditorlik tekshiruvlar dasturiga taalluqli maqsadiga bogliq. Shartnomadan kelib chiqqan holda boshqa maqsadlar ham, jumladan hisobni tashkil etishning samaradorligini baholash, tolov layoqatini, rentabellikni va boshqalarni bashoratlash ham aniqlanishi mumkin.

2. Tanlangan auditorlik amallari №3-«Auditni rejalashtirish» nomli AFMS ga muvofiq auditor tomonidan auditorlik tekshiruvi dasturida korsatilishi lozim. Bunda auditorlik amallaridan qaysilarini (nazorat vositalari testi yoki mohiyatan tekshirishlar) va qaysi uchastkalarda qo`llash maqsadga muvofiqligini aniqlash zarur. Etarli darajadagi va ishonarli dalillarga ega bolish uchun mohiyatan o`tkaziladigan auditorlik amallari va analitik amallardan foydalaniladi. Auditor hisob va hisobotning malum bolimlarini tekshirishda qo`llaniladigan auditorlik amallarini batafsil bayonini dasturda aks ettirishi zarur. Bunda ayrim muomalalarni tekshirishda qo`llaniladigan amallar mazmuni aks ettirilgan, oldindan ishlab chiqilgan taxminiy royxatlardan foydalanish mumkin.

3. Auditorlik dalillarini olish usullari (qayta hisoblash, inventarizatsiya, xojalik muomalalarini hisobga olish qoidalariga rioya qilinishi, tasdiqlash, ogzaki so`rov, hujjatlarni tekshirish, kuzatib chiqish, analitik amallar) standartda keltirilgan. Auditor quyidagilarni aniqlaydi: muayyan vaziyatda qanday usullarni qo`llashi; u yoki bu usulni qaysi ob`yektlarga nisbatan (aktivlar, passivlar, majburiyatlar, subektlar va hokazo) qo`llash zarurligi auditorlik amallarini qanday ketma-ketlikda bajarishni. Auditor tomonidan olingan dalillarning etarliligi va ishonarliligi turli amallar, usullar va zarur dalillarni olish manbalarini muvofiqlashtirish natijasida taminlanadi.

4. Auditorlik tekshiruvlari uchun axborotlarni to`plash. Buning uchun audit dasturidagi har bir bolim bo`yicha normativ-savolnoma va hisob-hisobot malumotlarining zarur royxati tuziladi. Normativ-savolnoma malumotlar royxati

asos sifatida shakllantiriladi. Auditor bu royxatni tekshiruv ob`yektiga nisbatan aniqlashtiradi. Tekshiruvda ishtirok etadiga xodimlar ushbu royxatdagi hujjatlarning mazmuni bilan tanishtirilgan bolishlari lozim. Tekshiruvni boshlashdan oldin hisob-hisobot malumotlari–mijoz-korxonadan talab qilib olinadigan hujjatlar va registrlarning royxatini ham tuzish zarur.

5. Auditorlik amallarni bajarish va audit jarayonida aniqlangan dalillarni bayon qilish. Bu bosqichda auditor auditni rejalashtirish chog`ida belgilangan tanlov hajmidan kelib chiqadi. Aniqlangan tafovutlar ularni aniqlash amallari yoki odlari va audit jarayonida aniqlangan dalillarning batafsil bayoni korsatilgan holda ishchi hujjatlarda royxatga olinadi. Bayon qilish vaziyatdan kelib chiqqan holda, ixtiyoriy holda bolishi mumkin yoki maxsus ishlab chiqilgan ishchi hujjatlar shakllarini to`ldirish yoli bilan amalga oshirilishi mumkin. 6. To`planga dalillarni baholash deganda ularning audit maqsadiga erishish va ishonchliligini aniqlashdagi rolini belgilash tushuniladi. Dalillarni baholashda quyidagilarni aniqlash zarur: manbaning mustaqilligi, olingan faktlar va boshqa ma`lumotlardan dalil sifatida foydalanish mumkinligi (yani buning qonunga zid emasligi); mazkur dalilning tekshiriladigan ob`yektga taalluqliligi; tanlash hajmi va metodologiyasi. Shuningdek, mazkur dalilning ob`yekt bo`yicha to`plangan boshqa dalillar bilan aloqadorligi; ushbu aloqadorlikning ko`lami va tavsifi; olingan dalillarning keying audit jarayonida kollanilish imkoniyatlari; aniqlangan tafovutlarning jiddiylik darajasi; olingan dalillar to`plamining qaror qabul qilish uchun etarililigini ham aniqlash zarur. Xulosa qilib aytganda, auditor moliyaviy hisobotning u yoki bu moddasi bo`yicha jiddiy xatolar yo`qligi haqida ishonch hosil qilishi lozim.

Auditorlik dalillarni olish usullari.

Auditor auditorlik dalillarini to`plashda har xil usullardan foydalanadi. №50-«Auditorlik dalillar» nomli AFMSda keltirilgan asosiy usullarning mazmunini korib chiqamiz. Bular: mijoz-korxonaning arifmetik hisob-kitoblarini tekshirish (qayta hisoblash); inventarizatsiya; ayrim xojalik muomalalarini hisobga olish qoidalariga rioya qilinishini tekshirish; tasdiqlash; xojalik yurituvchi subekt va mustaqil (uchinchi) tomonlar xodimlarini og`zaki so`rovdan o`tkazish; hujjatlarni tekshirish; korib chiqish; tahliliy amallar; muqobil balans tuzish kabi usullardir. Mijoz korxonaning arifmetik hisob-kitoblarini tekshirish (qayta hisoblash) uning mazmuni hujjatlar va buxgalteriya yozuvlarining arifmetik aniqligini tekshirish hamda mustaqil hisob-kitoblarni bajarishdan iborat. №50-«Auditorlik dalillar» nomli AFMSda qayta hisoblashlar tanlab amalga oshirilishi tavsiya qilingan. Tanlash kolami va uning elementlari auditor tomonidan ichki nazorat tizimining ahvolini hisobga olgan holda mustaqil aniqlanadi. Hujjatni rasmiylashtirishdan hisobot tuzilgunga qadar ma`lumotlarni shakllantirish ustidan o`rnatilgan samarali ichki nazorat tizimi (moddiy javobgar shaxslarni o`zaro qarama-qarshi tekshirish,

rahbariyat, bosh buxgalter va buxgalterlar tomonidan nazorat) sodir bolishi mumkin bolgan arifmetik xatolarni, natijada auditorlik riskni pasaytiradi. Qo`lda tolqazilgan hujjatlar va hisob registrlari (malumotnomalar va hisob-kitoblar, kassa hisobotlari, bank hisobotlari, hisoblashuv-to`lov vedomostlari va boshqalar) qayta hisoblashdan o`tkaziladi. Agar mijoz-korxonada hisob ishlari kompyuterlashtirilgan bolsa, dastlabki hujjatlar va hisob registrlaridagi arifmetik hisoblashlarni tekshirish zarurati oshadi. Bu kompyuter dasturlarini ataylab noto`g`ri tuzish va arifmetik xatolarni kompyuter klaviaturasidan noto`g`ri kiritish bilan bog`liq bolishi mumkin. Arifmetik hisob-kitoblarni tekshirish kompyuter dasturiga kiritilgan hisob-kitoblar algoritmini nazorat qilishni taqozo etadi. Agar xo`jalik yurituvchi subekt buxgalteriya hisobi kompyuterlashtirilgan bolsa, hisob-kitoblarni tekshirish ham kompyuterdan foydalangan holda amalga oshiriladi. Inventarizatsiya–mijoz korxonada mol-mulklarining mav-judligi to`g`risida aniq ma`lumot olishga imkon beradi. Bunda barcha mol-mulklar (debitor qarzarlar ham) va kreditor qarzarlar inventarizatsiya qilinishi zarur. Xalqaro va Milliy audit standartlariga muvofiq auditorlar o`zlari inventarizatsiya o`tkazishi shart emas, ammo uning o`tkazilishi ustidan nazorat qilishi lozim. Bu butun ichki nazorat tizimining va ayrim nazorat vositalarining ishonchliligini baholashga imkon beradi. Masalan, mijoz-korxonaning joriy yildagi hisob siyosatida mol-mulklar va majburiyatlarni inventarizatsiya qilish tartibi korsatilmagan bo`lsa, shuningdek, moddiy javobgar shaxslar almashga-nida ham yillik moliyaviy hisobotni tuzishdan oldin ham inventarizatsiya o`tkazilmagan bolsa, bu hol auditorga ichki nazorat tizimining ishonchliligini past deb baholashga asos boladi. Inventarizatsiya jarayonida auditor xojalik muomalalarini dastlabki hujjatlarda oz vaqtida va sifatli rasmiylashtirilishi, moddiy javobgar shaxslar tomonidan moddiy boyliklarning harakati to`g`risidagi hisobotlarni tuzish tartibi va operativ hisob yuritish to`g`risida, korxonaning o`ziga tegishli va komissiyaga qabul qilingan tovarlari hamda materallarining saqlanish tartibi to`g`risida ma`lumot olishi mumkin. Inventarizatsiya o`tkazish jarayonida hisobda aks ettirilmagan faktlar aniqlanishi ham mumkin. Bu holat moddiy boyliklarni saqlash bo`yicha xizmat ko`rsatish, binolarni shartnoma tuzmasdan ijaraga berish va shunga o`xshashlar bilan bog`liq. Auditor inventarizatsiya o`tkazilishini kuzatishda №19-«Inventarizatsiyani tashkil etish va o`tkazish tartibi» nomli AFMS va 1054- nomli qaror hamda boshqa meyoriy hujjatlar talablariga rioya qilinishini tekshiradi. Inventarizatsiya o`tkazish tartibiga malum talablar qo`yiladi. Masalan, №19 BHMSga muvofiq inventarizatsiya o`tkazish chogida komissiya azolaridan birortasining ishtirok etmasligi uning natijalarini haqiqiy emas deb hisoblashga asos boladi. Inventarizatsiya jarayonida aniqlangan moddiy boyliklar kamomadi va buzilishining tabiiy kamayish meyoridan oshgan qismini hisobdan o`chirish uchun taqdim qilingan hujjatlarga, aybdor shaxslarning yo`qligini

tasdiqlaydigan tergov yoki sud organlarining qarori, yoki etkazilgan zararni aybdor shaxsdan undirishning rad etilishi, yoki moddiy boyliklarning buzilish faktini tasdiqlovchi texnik nazorat bolimi yoki tegishli maxsus tashkilotlardan olingan xulosalar ilova qilingan bolishi shart. Hisobot yilida o`tkazilgan inventarizatsiya natijalarining malumotlari korxonada tomonidan maxsus dalolatnomalar, qaydnomalar va boshqa tegishli hujjatlarda umumlashtirilishi lozim. Inventarizatsiyaning o`tkazilishini kuzatish, shuningdek inventarizatsiya materiallarini tahlil qilish auditorga buxgalteriya hisobi va ichki nazorat tizimini tashkil etilishini to`g`ri baholash imkonini beradi. Alohida xo`jalik muomalalarini hisobga olish qoidalariga rioya qilinishini tekshirish bevosita ushbu ishlarning bajarilish paytida amalga oshiriladigan hisob ishlari ustidan nazorat o`rnatishni nazarda tutadi. Auditor u yoki bu xo`jalik muomalasining hujjatlar bilan qanday rasmiylashtirilayotganligi, hamda bunday faktlarni hisob registrlarida aks ettirishning ketma-ketligi ustidan nazorat o`rnatishni kuzatadi. Bu ichki nazoratning ahvoli kabi, buxgalteriya hisobini yuritish tartibiga rioya qilinishini ham baholashga imkon beradi. Tasdiqlash auditorlik dalili sifatida hisob-kitob va valyuta schetlaridagi, mo`ljat beruvchilar, xaridorlar, buyurtmachilar, turli debitorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblar hisobga olinadigan schetlardagi qoldiqlarning haq-qoniyligi to`g`risidagi ma`lumotlarni olish uchun qo`llaniladi.

Hujjatlar turli asoslarga ko`ra tasniflanishi mumkin... Bunda asosiy mezon - bu axborotni unda qayd etish shakli va uning ishonchliligi. Bu qanday maqsadlarda ishlatilishi mumkinligi hujjat shakliga bog`liq.

Axborotni tuzatish uslubiga qarab, ular orasidagi farq ajratiladi:

Yozma hujjatlar - barcha turdagi bosma va qo`lda yozilgan mahsulotlar. Masalan, kitoblar, xatlar, matbuot, statistik va boshqa haqiqiy nashrlar va hk.;

Fonetik, ya'ni. eshitish qobiliyati uchun mo`ljallangan (radio, gramofon, lenta, lazer va kompyuter audio yozuvlari);

Ikonografik hujjatlar, ya'ni. vizual ravishda qabul qilinadi (video, foto, film hujjatlari, rasmlar, bosma nashrlar va boshqalar).

Norasmiy, ya'ni shaxslar tomonidan yaratilgan va rasmiy bo`lmaganlar. Aks holda, ular shaxsiy kelib chiqish hujjatlari deb ham ataladi (shaxsiy hujjatlardan farqli o`laroq, ular, qoida tariqasida rasmiy va egasining shaxsini tasdiqlaydi). Ular orasida shaxsiy xatlar, oilaviy albomlar, kundaliklar, ya'ni. shaxslar tomonidan qayd etilgan hamma narsalar o`z tashabbusi;

Rasmiy hujjatlar davlat yoki jamoat tashkilotlarining yuridik yoki mansabdor shaxslari (mansabdor shaxslari) tomonidan tuziladi va tegishli ravishda rasmiylashtiriladi va tasdiqlanadi. Masalan, muassasada rasmiy hujjatlar quyidagilarni o`z ichiga oladi: 1) joriy, kiruvchi va chiquvchi hujjatlar; 2) davriy hisobot hujjatlari - oylik, choraklik, yillik sertifikatlar, hisobotlar; 3) bayonotlar;

davriy bo'lmagan hisobotlar, sharhlar, hisobotlar; 4) arxiv hujjatlari doimiy va vaqtincha saqlash.

Yaratish motivatsiyasi nuqtai nazaridan hujjatlar quyidagilarga bo'linadi.

G'azablangan (berilgan), ya'ni. har qanday vazifalarni bajarish natijasida paydo bo'lganlar. Masalan, maktab o'quvchilarining berilgan mavzu bo'yicha insholari, "Mening o'zimning direktorim" tanloviga yuborilgan videofilmlar, har qanday tanlovga javoblar (xatlar, telefon qo'ng'iroqlari) va hk.;

Hech qanday rag'batlantirilishidan qat'i nazar, asoslanmagan (spontan) hujjatlar. Bunga shaxsiy kelib chiqadigan barcha hujjatlar kiradi. Turli xil organlarga, ommaviy axborot vositalariga yuborilgan xatlar va murojaatlar, shaxsiy yozishmalar, kundaliklar, xotiralar, kitoblar chetidagi yozuvlar va boshqalar.

Meditatsiya mezoniga ko'ra hujjatlar:

Tadbirning bevosita ishtirokchisi yoki guvohi tomonidan (norasmiy hujjatlar uchun) yoki asosiy mansabdor shaxs tomonidan yaratilgan boshlang'ich (davlat qonunlari, buyurtmalar va boshqalar);

Ikkilamchi hujjatlar birlamchi hujjatlarni umumlashtirish asosida tuziladi. Bularga sharhlar, mavhum nashrlar, analitik hisobotlar va boshqalar kiradi.

Sotsiologiyada hujjatlarni tahlil qilishning ikkita asosiy turini ajratish odatiy holdir:

- ◆ sifatli tahlil, bu an'anaviy deb ham ataladi;
- ◆ miqdoriy tahlil, xalqaro tasnifga ko'ra, kontent-tahlil deb ataladi.

Birinchi yo'l hujjatlar sifatini tanlash va baholash, ularning mazmunini idrok etish va talqin qilish bilan bog'liq barcha xilma-xil operatsiyalarni o'z ichiga oladi. Ushbu usul intuitiv tushunishga, hujjatlar mazmunini tahlil qilishga va umumlashtirishga, shuningdek xulosalar asoslariga asoslanadi. An'anaviy intuitiv hujjat tahlilining odatiy namunasi sotsiolog tomonidan o'rganilayotgan muammo bo'yicha adabiyotlarni o'qish va ilmiy xulosalar shaklida o'z xulosalarini taqdim etish. Asosiy cheklov - tadqiqot boshlanishidan oldin rivojlangan tadqiqotchining munosabati va afzalliklari ta'siri tufayli ma'lumotlarda subyektiv tarafkashlik ehtimoli. Bunday ta'sirlar tan olinmasligi mumkin va ularni aniqlash va baholash uchun qat'iy mezon mavjud emas. Bunday kamchiliklarni bartaraf etish uchun rasmiylashtirilgan matnni tahlil qilish usullaridan foydalaniladi.

Tarkibni tahlil qilish (Inglizcha kontent-tahlil) - bu aniqlangan raqamli naqshlarni keyinchalik mazmunli talqin qilish maqsadida matnlar va matnli massivlarning miqdoriy tahlili.

Kontent-tahlil qidiruv protseduralarini standartlashtirishga, o'rganilayotgan hujjat tarkibidagi hisob birliklarini belgilashga asoslanadi, bu alohida so'zlar (atamalar, siyosatchilarning ismlari, partiyalar va harakatlar nomlari, geografik nomlar va boshqalar), hukmlar jumlar shaklida ifodalangan. , paragraflar, matn

parchalari, baholash, qarashlar, dalillar, shuningdek har xil turdagi nashrlar (mavzu, janr, muallif turlari va boshqalar bo'yicha).

1. matnli ma'lumot manbalarining namunaviy to'plamini qurish va asoslash;
3. tahlil birliklarini aniqlash - tahlil toifalarini batafsil tushunchalarga ajratish;
4. hisob birliklarini taqsimlash - tahlil birliklarining yakuniy bo'linishi, ya'ni.

matnda tadqiqotchilar qidiradigan elementlar paydo bo'ladi;

5. tahlilning barcha toifalari va to'plamning tegishli tahlil birliklarini o'z ichiga olgan kodifikator jadvallarini qurish;

6. ma'lumotlarni kodlash jadvallariga kiritish;
7. Tadqiqot jarayonining o'zaro monitoringini o'tkazish;
8. hujjat turlari bo'yicha natijalarni oraliq hisoblash;
9. yakuniy tahlil va xulosalar.

Kontentni tahlil qilish quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- bitta matn bilan bitta metodikada ishlaydigan turli tadqiqotchilar bir xil natijalarga erishishlari uchun tahlilning ob'yektivligi;

- tadqiqot ob'yektining tizimli tahlili - tahlil uchun xabarlarni tanlash tadqiqotchining xohishiga emas, balki qat'iy rasmiy mezonlarga asoslangan bo'lishi kerak;

- tanlangan materiallardan olingan xulosalar manbaning barcha materiallariga etkazilishi uchun tahlil qilish uchun materiallarning vakolatlilikligi;

- miqdoriy tahlilning to'g'riligi yoki noto'g'riligi (matnning ayrim elementlaridan foydalanish chastotasi, korrelyatsiya koeffitsientlari va boshqalar) matematika tilida tekshirilishi kerak.

Ob'yekt tarkibni tahlil qilish kitoblar, plakatlar yoki varaqalar, gazeta raqamlari, filmlar, ommaviy chiqishlarda, televidenie va radioeshittirishlar, jamoat va shaxsiy hujjatlar, jurnalistik intervyular, javoblar bo'lishi mumkin. ochiq savollar anketalar va boshqalar.

Tarkibni tahlil qilishning mohiyati uchun nima sodir bo'lishini, qanchalik tez-tez, qanday sharoitda bo'lishini ko'rsatadigan haqiqatni o'z ichiga olishi kerak; taqqoslash uchun keng imkoniyatlar beradi. Kamchiliklari- real tendentsiyalarga muvofiqligini aniqlashning murakkabligi; natijalarning axborot manbasiga bog'liqligi.

2) Sotsiologik tadqiqotlar natijalarini tahlil qilish va qayta ishlash

Sotsiologik o'rganish olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va qayta ishlash, empirik asosli xulosalar va tavsiyalar olish bilan yakunlanadi.

Tahlil bosqichi - o'rganilayotgan ob'yekt to'g'risida olingan ma'lumotlarning u haqidagi mavjud bo'lgan bilimlar bilan o'zaro bog'liqligi. Tahlil bosqichining mazmuni va maqsadi individual natijalarning ma'nosini tushuntirish,

umumlashtiruvchi qoidalarni birlashtirish va ta'kidlash, ularni bir tizimga keltirishdir.

Sotsiologik tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va umumlashtirishning miqdoriy va sifatiy usullari mavjud. Miqdoriy usullarga quyidagilar kiradi: guruhlash, korrelyatsiya koeffitsientlarini hisoblash, omillarni tahlil qilish. TO tahlil qilish va umumlashtirishning sifatiy usullari tipologizatsiya, modellashtirish va nazariyalar yaratish. Ma'lumotlarni qayta ishlash quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlarni unifikatsiya qilish va rasmiylashtirish uchun ma'lumotlarni tahrirlash va kodlash.

2. O'zgaruvchanlarni yaratish. Bir qator holatlarda anketalar asosida to'plangan ma'lumotlar to'g'ridan-to'g'ri o'rganishda hal qilinishi kerak bo'lgan savollarga javob beradi, chunki savollar operatsiya jarayonida ko'rsatkichlar ko'rinishida bo'lgan. Qarama-qarshi protsedurani amalga oshirish kerak - ma'lumotlarni tadqiqot savollariga javob beradigan shaklga tarjima qilish.

3. Statistik tahlil sotsiologik ma'lumotlarni tahlil qilishning eng muhim bosqichidir. Umumlashtirish va xulosalar chiqarishga imkon beradigan statistik qonuniyatlar va bog'liqliklar aniqlanadi.

Sotsiologiyada hujjatli film - bu bosma yoki qo'lda yozilgan matnda, magnit lentada, fotosuratda yoki filmda yozilgan har qanday ma'lumot. Shu ma'noda, hujjat tushunchasi odatda qo'llaniladiganidan farq qiladi: biz odatda hujjatlarni rasmiy materiallar deb ataymiz. Ma'lumotni yozib olish usuli bilan biz bir-birimizdan farq qilamiz: qo'lda yozilgan va bosma hujjatlar; magnit lentaga yozib olish. Belgilangan maqsad nuqtai nazaridan tadqiqotchining o'zi tanlagan materiallar ajratib ko'rsatiladi.

Shaxsiylashtirish darajasiga ko'ra hujjatlar shaxsiy va shaxssizga bo'linadi.

Shaxsiy - shaxsiy buxgalteriya hujjatlari (kutubxona shakllari, anketalar va imzolangan shakllar), berilgan xarakteristikalar bu kishi, xatlar, kundaliklar, bayonotlar, xotiralar.

Shaxsiy bo'lmagan - statistik yoki voqea arxivlari, matbuot ma'lumotlari, yig'ilish protokoli.

Holatlariga qarab hujjatlar rasmiy va norasmiy bo'linadi.

Hujjatlarning maxsus guruhi - ommaviy axborot vositalari, gazetalar, jurnallar, radio, televizor, kino.

Shuningdek, hujjatlarni tarkibiga ko'ra tasniflashingiz mumkin

Axborot manbasiga ko'ra hujjatlar asosiy va ikkilamchi bo'linadi.

So'rovnomalar - bu odamlarning subyektiv dunyosi, ularning moyilligi, faoliyat motivlari, fikrlari haqida ma'lumot olishning ajralmas usuli.

Hujjatlarni tahlil qilish - bu ma'lumotlar asosiy manbai sifatida foydalaniladigan ma'lumotlar yig'ishning birlamchi usuli; shuningdek, bu muayyan muammolarni hal qilish uchun jarayonlar va hodisalarni o'rganishda hujjatli manbalardan ma'lumot olish uchun foydalaniladigan uslubiy texnika va protseduralar to'plamidir.

Hujjatlarni tahlil qilish usullari nihoyatda xilma-xil bo'lib, doimiy ravishda yangilanib va (u200b)takomillashtirib borilmoqda. bu xilma-xillikda tahlilning ikkita asosiy turini ajratish mumkin: an'anaviy (klassik) va rasmiylashtirildi (miqdoriy tarkib tahlili).

An'anaviy (klassik) hujjatlarni tahlil qilish.

An'anaviy (klassik) tahlil deganda hujjat tarkibidagi ma'lumotlarni har bir aniq holatda tadqiqotchi tomonidan qabul qilingan ma'lum bir nuqtai nazardan talqin qilishga qaratilgan aqliy operatsiyalarning butun xilma-xilligi tushuniladi.

Hujjatda keltirilgan sotsiologni qiziqtirgan ma'lumotlar odatda u erda yashirin shaklda mavjud. An'anaviy tahlilni o'tkazish ushbu ma'lumotlarning asl shaklini kerakli tadqiqot shakliga aylantirishni anglatadi. Aslida, bu hujjat mazmunini talqin qilish, uni talqin qilishdan boshqa narsa emas.

An'anaviy klassik tahlil hujjat mazmunining chuqur, yashirin tomonlarini qamrab olishga imkon beradi: ushbu tahlil hujjatga chuqur kirib borishga, uning mazmunini tugatishga intiladi. Ushbu usulning asosiy zaifligi sub'ektivlikdir. Tadqiqotchi qanchalik vijdonli bo'lmasin, materialni maksimal darajada xolislik bilan tekshirishga harakat qilmasin, izohlash doimo ozmi-ko'pmi subyektiv bo'ladi. An'anaviy tahlilni ajratib turadi tashqi va ichki makon. Tashqi tahlilning maqsadi - hujjat turini belgilash, ammo ko'rinish shakli, vaqti va joyi, muallifi, tashabbuskori, uni yaratish maqsadi, qanchalik ishonchli va ishonchli ekanligi. Uning mazmuni nimada. Bunday tahlilni e'tiborsiz qoldirish ko'p hollarda hujjat mazmunini noto'g'ri talqin qilish bilan tahdid qiladi. Ichki tahlilning maqsadi hujjat tarkibini o'rganishdir.

Turli xil dunyoqarash nazariyalariga rioya qilgan mualliflar ikki xil dalillarni ma'lum bir hodisani tushuntirishda muhim deb bilishlari mumkin. Hujjatning ishonchliligi, asosliligi va to'g'riligini baholash. Ishonchlilikni baholash, avvalambor, hujjatning haqiqiylikini baholashdir: muallifning shaxsini aniqlash, yaratilgan vaqt va joyning holati, muallifni hujjatni yaratishga undagan sabablar, shuningdek hujjatning saqlanish darajasini uning to'liqligi, keyingi yo'nalishlarning mavjudligi, xatolar va boshqalar. Huquqiy tahlil - amaliy barcha turlari uchun huquqiy hujjatlar... Uning o'ziga xosligi, avvalo, yuridik fanida har bir so'zning ma'nosi qat'iy ravishda o'ziga xos tarzda aniqlangan maxsus atamalar lug'ati ishlab chiqilganligidadir. Yuridik hujjatlarni tahlil qilishda qonuniy so'z boyligini bilmaslik tadqiqotchini qo'pol xatolarga yo'l qo'yishi mumkin.

Hujjatlarning rasmiylashtirilgan tahlili (miqdoriy).

Ushbu usullarning mohiyati tarkibning ba'zi muhim tomonlarini aks ettiradigan osonlikcha hisoblanadigan xususiyatlarni, xususiyatlarni, hujjat xususiyatlarini (masalan, ba'zi bir atamalardan foydalanish chastotasini) topishda davom etadi. Keyin tarkib aniq hisob-kitob operatsiyalari uchun o'lchovli, qulay bo'ladi.

Ijtimoiy tadqiqotlarda kontentni tahlil qilish usullaridan keng foydalaniladi. Dastlab ommaviy targ'ibotning samaradorligini o'rganish uchun foydalanilgan ushbu texnika endi barcha turdagi rasmiy hujjatlarni tahlil qilishning kuchli vositasiga aylandi. Kontent-tahlil, shuningdek, turli tashkilotlar va davlat organlariga kelib tushgan xatlarni o'rganish amaliyotida, siyosatshunoslikda, ijtimoiy psixologiya va pedagogikada va boshqalarda qo'llaniladi. Muammolar: - kalit tugunlarni tasniflash asoslarini aniqlab, materialni turkumlash tamoyillari. Ushbu vazifa muayyan tadqiqot maqsadlariga qarab hal qilinadi. - sifat va miqdoriy yondashuvlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash. Hujjatlarni sifatli va miqdoriy tahlil qilish usullari.

miqdoriy tahlil doimiy ravishda sifatli tahlil bilan to'ldirilishi kerak. Ikkinchisiga asoslanib, ba'zi bir aniqliklar kiritilishi va miqdoriy tahlil usullarini takomillashtirish mumkin. Hujjatlarni sifatli tahlil qilish barcha miqdoriy operatsiyalar uchun zaruriy shartdir. Avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, matnlarning miqdorini aniqlash har doim ham tavsiya etilgandan uzoqdir.

Hujjat sotsiologiyada axborotni saqlash va uzatish uchun mo'ljallangan shaxs tomonidan maxsus yaratilgan ob'yekt. Axborotni yozish uslubiga ko'ra ular quyidagilarni ajratib ko'rsatadilar:

- qo'lda yozilgan hujjatlar,
- bosilgan hujjatlar,
- filmdagi yozuvlar (film, video, foto va boshqalar)

Belgilangan maqsad nuqtai nazaridan, tadqiqotchilar o'zi tanlagan materiallar va sotsiologdan mustaqil ravishda tuzilgan, maqsadli yoki sotsiologik ma'lumot deb nomlangan hujjatlar ajratiladi.

Shaxsiylashtirish darajasi bo'yicha hujjatlar bo'linadi shaxsiy va shaxssiz.

TO shaxsiy hujjatlarga buxgalteriya hisobi kartalari (kutubxona varaqalari, anketalar, shakllar va boshqalar), berilgan shaxsga berilgan xususiyatlar, xatlar, kundaliklar, bayonotlar, esdaliklar kiradi.

Shaxssiz hujjatlar - statistik yoki voqea arxivlari, matbuot ma'lumotlari, yig'ilishlar bayonnomalari va boshqalar.

Vaziyatiga qarab manbani ajratib ko'rsatish rasmiy va norasmiy hujjatlar.

Rasmiy hujjatlar - hukumat materiallari, farmonlar, bayonotlar, rasmiy yig'ilishlarning stenogrammasi, davlat va idoraviy statistika ma'lumotlari, arxivlar va turli muassasa va tashkilotlarning amaldagi hujjatlari, ishbilarmonlik

yo'zishmalari, bayonnomalar sud tizimi va prokurorlar, moliyaviy hisobotlar va boshqalar.

Norasmiy hujjatlar - ko'plab shaxsiy materiallar, shuningdek shaxslar tomonidan tuzilgan shaxssiz hujjatlar (boshqa tadqiqotchilar tomonidan o'z kuzatuvlari asosida tuzilgan statistik hisobotlar).

Maxsus hujjatlar guruhi ko'p sonli shaxslar tomonidan taqdim etilgan ommaviy axborot vositalari.

By ma'lumot manbai hujjatlar bo'linadi birlamchi va ikkilamchi.

Birlamchi hujjatlar muayyan vaziyatlarni, shaxslar, organlar va boshqalarni tavsiflaydi. Ikkilamchi hujjatlar yanada umumlashtirilgan, tahliliy xarakterga ega bo'lib, chuqurroq analitik ijtimoiy aloqalarni aks ettiradi.

Hujjatlarni tahlil qilish uslubining bosqichlaridan biri bu o'qish uchun hujjatlarni tanlash... Hujjatlarni tanlash mezonlari tadqiqotning maqsadi va vazifalari hisoblanadi.

Tadqiqot hujjatlarini ajratish mumkin "Tashqi" va "ichki". Tashqi tahlil - bu hujjatning paydo bo'lishi sharoitlarini, uning tarixiy va ijtimoiy sharoitlarini o'rganishdir. Ichki tahlil - bu hujjat mazmunini o'rganish, manba matni va hujjat xabar beradigan ob'yektiv jarayonlar va hodisalar.

Hujjatlarni tahlil qilishning har xil turlari mavjud. Ko'pincha, ikkita asosiy tur mavjud: sifatli (an'anaviy) va rasmiylashtirilgan (tarkibni tahlil qilish). Hujjatlarni o'rganishda ushbu ikki yondashuv ko'p jihatdan farq qiladi, ammo ular bir-birini to'ldirishi mumkin.

Sifatli tahlil ko'pincha keyingi rasmiylashtirilgan tahlil uchun zaruriy shart bo'lib xizmat qiladi. Sifatli (an'anaviy) tahlil deganda hujjat tarkibidagi ma'lumotlarni har bir aniq holatda tadqiqotchi tomonidan qabul qilingan muayyan nuqtai nazardan izohlashga qaratilgan turli xil aqliy operatsiyalar tushuniladi. An'anaviy (sifatli) tahlil hujjatlar mazmunining chuqur, yashirin tomonlarini qamrab olishga imkon beradi. Hujjatlarni tahlil qilishning ushbu uslubining kamchiliklari sub'ektivlikdir.

Rasmiylashtirildi tahlil - hujjatlarni tahlil qilishning miqdoriy usuli (tarkibni tahlil qilish). Kontentni tahlil qilish usulining mohiyati hujjatlarning miqdoriy, osonlikcha hisoblab chiqiladigan belgilarini, xususiyatlarini, xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Rasmiylashtirilgan tahlilning kamchiliklari shundaki, hujjatning barcha parametrlarini rasmiy ko'rsatkichlar bilan o'lchash mumkin emas. Kontent-tahlil - bu tadqiqotning maqsadi va vazifalariga muvofiq matnning xususiyatlarini ob'yektiv va muntazam ravishda aniqlash orqali xulosa chiqarish texnikasi.

Hujjatlarni tahlil qilishda tadqiqotchi haqiqiyliги muammosiga duch keladi (ishonchlilik) hujjat. Uning zo'ravonligi hujjat turiga bog'liq: tarixiy hujjatlarning haqiqiyliğini aniqlash ancha qiyin. Hujjatning haqiqiyliğini aniqlagan holda,

tadqiqotchi unda qayd etilgan ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirishi kerak. Hujjatda qayd etilgan ma'lumotlarning ishonchliligini baholash xato manbalarini sanab o'tish orqali amalga oshiriladi.

Xato manbalarini ikki turga bo'lish mumkin: tasodifiy va sistematik. Tasodifiy xatolar (masalan, matn terish xatolari) tadqiqot natijalariga kamroq ta'sir qiladi. Tizimli xatolar (ongli yoki ongsiz) tadqiqot natijalariga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotda hujjatlarni tahlil qilish usulidan ijtimoiy axborot manbai sifatida foydalanganda, ularda aks etgan hodisaning turli jihatlari to'g'risida to'liq ma'lumot olish uchun hujjat tarkibini tizimli ravishda o'rganish kerak.

Sotsiologik kuzatish. Sotsiologik tadqiqot usuli sifatida hujjatlarni tahlil qilish.

Kuzatuv

Sotsiologik tadqiqot usullaridan biri bu kuzatuvchi bo'lib, u hodisalarni va ular sodir bo'ladigan sharoitlarni tadqiqotchi tomonidan to'g'ridan-to'g'ri va to'g'ridan-to'g'ri ro'yxatdan o'tkazish orqali birlamchi ijtimoiy ma'lumotlarni yig'ish, boshqa usullar asosida yotgan birlamchi ma'lumotlarni to'plashning eng oddiy usuli deb tushuniladi. U hayotdan kelib chiqqan tabiiy fanlardan olingan. Biroq, kundalik kuzatuv va ilmiy kuzatuv bir xil narsa emas. Ilmiy kuzatish natijani rejalashtirilgan, tizimli, keyinchalik tekshirish bilan ajralib turadi.

Ixtisoslashgan adabiyotlarda siz kuzatuvlarning har xil turlarini topishingiz mumkin: rasmiylashtirilgan va rasmiylashtirilmagan, tadqiqotchi voqealar ishtirokchisi bo'lganida (masalan, jurnalist, sotsiolog kasbini o'zgartirishi, yuk ko'taruvchi, taksi haydovchisi, tokar va boshqalarga aylanishi) va kuzatuv qachon amalga oshiriladi. tadqiqotchi o'rganilayotgan voqealarga aralashmasligi sharti bilan. Tabiiy muhitda, tabiiy sharoitda o'tkaziladigan dala kuzatuvlari va maxsus yaratilgan sharoitlarda laboratoriya kuzatuvlari mavjud. Ikkinchisi ko'pincha psixologik va ijtimoiy-psixologik tajribalarda qo'llaniladi.

Kuzatishlar muntazam ravishda olib borilishi mumkin, ob'yektni ma'lum vaqt davomida o'rganish uchun qat'iy ishlab chiqilgan rejaga muvofiq amalga oshiriladi va "taxmin qilish" bosqichida tadqiqot farazlarini shakllantirish uchun dastlabki asos sifatida yoki boshqa usullar bilan olingan ma'lumotlarni (hujjatlardan, so'rovnomalardan foydalanish va boshqalar).

Kuzatishning har bir turi (turi) o'zining ijobiy va salbiy tomonlariga ega. Ijobiy tomoni kuzatish shundan iboratki, bu voqealarning barcha tafsilotlarini, ularning kelib chiqishini, asosiy qahramonlarning harakatlantiruvchi sabablarini bilib olishga imkon beradi. Uning salbiy tomonlari o'rganilayotgan hodisani baholashning ob'yektivligini yo'qotish xavfi hisoblanadi, chunki tadqiqotchi o'zini o'zini ko'pincha kuzatuvchi bilan tanishtiradi. Shu munosabat bilan ijrochini tanlash qiyinlashadi. Hayotning bir qator sohalarini kuzatish uchun deyarli yoki umuman kirish mumkin emas.

Kiritilmagan kuzatish ancha sodda, ammo u o'rganilayotgan hodisa to'g'risida yuzaki ma'lumot beradi. Bunday kuzatuv bilan odamlarning harakat motivlarini aniqlash qiyin, kuzatuvchining roli nisbatan passivdir.

Ijtimoiy ma'lumotlarni to'plash usuli sifatida kuzatuvning barcha jozibadorligi uchun (sodda va katta moliyaviy xarajatlarni talab qilmaydigan) uning zaif tomonlari ko'p. Avvalo, bu olingan ma'lumotlarning vakillik (ishonchlilik) ni ta'minlashdagi qiyinchiliklar. Kuzatuvchi nisbatan mahalliy voqealar va faktlarni qayd etadi. Ko'p sonli hodisalarni qamrab olish deyarli qiyin. Demak, voqealarni, odamlarning harakatlarini ularning motivlari nuqtai nazaridan talqin qilishda xatolar ehtimoli paydo bo'ladi. Xatolar ehtimoli ham mumkin, chunki sotsiolog nafaqat kuzatibgina qolmay, u doimo o'ziga xos ma'lumot tizimiga (o'lchoviga) ega. Ushbu tizim asosida sotsiolog ba'zi faktlar va hodisalarni o'ziga xos tarzda izohlaydi, izohlaydi. Ammo idrok etishning barcha sub'ektivligi uchun materiallarning asosiy mazmuni baribir ob'yektiv vaziyatni aks ettiradi. Amaliyot nafaqat kuzatishning ob'yektiv ma'lumot berishning asosiy qobiliyatini tasdiqlaydi, balki kuzatish natijalarining sub'ektivligini aniqlash va engib o'tishning hal qiluvchi vositasidir. O'rganilayotgan hodisa, ijtimoiy fakt to'g'risida ob'yektiv ma'lumot olish uchun quyidagi nazorat usullari qo'llaniladi: kuzatish kuzatish; boshqa usullar bilan nazorat qilish; qayta kuzatishga murojaat qilish; baholash shartlarini yozuvlardan chiqarib tashlash va boshqalar.

Hujjatlarni tahlil qilish usuli

Kontent-tahlil - matnli hujjatlar tarkibini tahlil qilish usuli

Kontent tahlilidan foydalaniladi:

O'quvchilarning jamoatchilik fikrini o'rganish

Voqealar, hodisalar, ijtimoiy jarayonlar va ijtimoiy o'zgarish jamiyatda

O'quvchilar anketalarining ochiq savollariga javoblarni izohlash

televizion dasturlarni, radiolarni tahlil qilish

etakchining qiyofasini o'rganish

matbuot auditoriyasini, televizion auditoriyani, shu jumladan jamiyatda paydo bo'layotgan yangi ijtimoiy hodisalarni o'rganish

Siz kontent-tahlildan asosiy sifatida, shuningdek boshqasiga yordamchi sifatida foydalanishingiz mumkin.

Tahlil qilinadigan hujjatlar quyidagilar: hujjatli rasmiy ma'lumotlar (hukumat materiallari, bayonotlar, statistik ma'lumotlar, turli tashkilotlarning amaldagi hujjatlari, ishbilarmonlik xatlari, bayonnomalar, moliyaviy hisobotlar va boshqalar); arxivdan olingan ma'lumotlar, ommaviy axborot vositalaridagi nashrlar, yig'ilishlar bayonnomalari va boshqalar.

Bu ijtimoiy xatti-harakatni tavsiflash yoki farazni sinash uchun ommaviy hujjatlarni miqdoriy o'rganish; ko'pincha jamiyatda sodir bo'layotgan voqealar yoki

jarayonlarni tavsiflash va ijtimoiy o'zgarishlarni o'rganish uchun ishlatiladi. Turli xil iqtisodiy muammolar, demokratlashtirish, odamlarni huquqiy va ijtimoiy himoya qilish kabi muammolar kabi jiddiy masalalar bo'yicha jamoatchilik fikrini gazeta tahririyatlaridagi xatlar tarkibini tahlil qilish orqali o'rganish mumkin.

Tarkibni tahlil qilishning afzalliklari, uni amalga oshirish uchun sarf qilingan xarajatlar, boshqa usullar bilan taqqoslaganda.

Bunday tahlil uchun materiallar odatda tayyor bo'lib, har qanday ijtimoiy muammolarni, ijtimoiy guruhlarini aloqasiz, to'g'ridan-to'g'ri kuzatmasdan, faqat hujjatlar yordamida o'rganishga imkon beradi.

Matn tarkibini tahlil qilishda u ba'zi fikrlar mavjud bo'lgan sodda va murakkab bayonotlardan iborat. Matnni ma'lum bir voqelik, muammoli vaziyat sifatida ko'rib chiqish mumkin, bu erda shartli ravishda birinchidan, sub'ektlarni - aktyorlarni ajratish mumkin, ikkinchidan, sub'ektlarning harakatlari, ularning harakatlarining xususiyatlari va natijalari, ular nima haqida gaplashadilar. Ushbu yondashuv tahlilni yanada konstruktiv qilishga imkon beradi.

Tahlil toifalari - matnli ma'lumotlarning empirik belgilarini bildiruvchi uning semantik birliklari. Tahlil toifalariga qo'yiladigan talablar: tadqiqotning nazariy tushunchalarini ifoda etishi, ushbu toifalarni tashkil etuvchi xususiyatlarini birma-bir ro'yxatdan o'tkazishi kerak. Tahlil jarayonida axborotning asosiy vazifasi hujjatda ta'kidlangan muammo, g'oya, mavzu mavjudligini ko'rsatuvchi ko'rsatkichni izlashdir (masalan: "imtiyozlarni adolatli taqsimlash").

Tahlil birliklari - matnning tahlil toifalariga muvofiq etkazib berilishi mumkin bo'lgan qismlarida tahlil toifalariga tegishli xususiyatlar mavjud.

So'z, bayonot, ma'lum bir mavzu, muallif, qahramon, ijtimoiy vaziyat yoki butun matn bilan birlashtirilgan matnning bir qismi tahlil birligi sifatida qabul qilinishi mumkin.

Hisob birligi - tahlilning miqdoriy birligi; matnda u yoki bu semantik birlik paydo bo'lishining qonuniyligini to'g'rilaydi. Hisoblash birligi sifatida quyidagilarni qabul qilish mumkin: tahlil kategoriyasi atributining namoyon bo'lish chastotasi, matn tarkibidagi tahlil kategoriyasiga e'tiborning miqdori. Diqqat doirasini belgilash uchun quyidagilarni olish mumkin: bosma belgilar soni, paragraflar, matnning maydoni, fizik fazoviy birliklarda ifodalangan.

Hujjatlarni tahlil qilish

Gazeta va boshqa standart matnlar uchun - ustun kengligi va bayonot balandligi. Og'zaki ravishda uzatiladigan matnlar uchun vaqt birliklari hisoblash birligi sifatida ishlatilishi mumkin.

Tarkibni tahlil qilish klassifikatori - matnli ma'lumot belgilarini tanlash va ro'yxatdan o'tkazish uchun mo'ljallangan uslubiy hujjat. Tasniflagichda tahlil va matn birliklarining barcha toifalari (kichik toifalari) umumiy jadvalga kiritilgan.

Hujjatlarni tahlil qilish shakli (protokoli) - hujjatli ma'lumotni mazmunli yoki kodlangan shaklda to'plash natijalarini belgilaydigan uslubiy hujjat. Tahlil shaklida bo'limlarni faqat tahlil kategoriyasi uchun emas, balki hujjat, tahlil protseduralarining borishi haqida ma'lumot uchun ajratib ko'rsatish mumkin. Ro'yxatga oluvchi, kodlovchi uchun ko'rsatmalar shakliga (protokolga) ilova qilinadi.

Barcha ma'lumotlar kodlanganidan so'ng, tarkibni tahlil qilish natijasida olingan miqdoriy ma'lumotlarni statistik usullar yordamida qo'shimcha ravishda tahlil qilish, o'zgartirish, guruhlash, taqqoslash, jadvallar va grafikalar ko'rinishida taqdim etish mumkin. Qabul qilingan ma'lumotlarga asoslanib, yozish moda analitik eslatma yoki hisobot .

Hujjatlarni tahlil qilish usuli

PR-mutaxassis faoliyatidagi sotsiologik tadqiqotlar.

Jamoatchilik bilan aloqalar mutaxassisi uchun tadqiqotlar katta ahamiyatga ega, chunki bu prognozlash bosqichida ma'lumot to'plashdan tortib amalga oshirilayotgan tadbirlar samaradorligini baholashgacha butun kompaniya davomida ish jarayonini kuzatib borish imkonini beradi. Jamoatchilik bilan aloqalardagi tadqiqotlar mavjud muammolar va vaziyatlarni tan olishga, ularning kelib chiqishi, xususiyatlarini, mazmuni va xulq-atvor shakllarini aniqlashga, to'plangan bilimlar tizimida ushbu muammolarning joylashishini aniqlashga va ularni hal qilish yo'llarini aniqlashga qaratilgan.

tadqiqot usullari:

Rasmiy tadqiqotlar muammoni shakllantirishdan boshlab va olingan ma'lumotlarni sharhlash bilan yakunlanib, jarayonni o'rganish tartiblariga qat'iy rioya qilishni talab qiladi, ular o'z navbatida: sifat va miqdoriy bo'linadi.

Norasmiy tadqiqotlartadqiqotchilar tadqiqot jarayonini har safar aniq nusxalashni talab qiladigan ma'lum ilmiy, umumiy qabul qilingan qoidalar va protseduralarga rioya qilmasdan amalga oshiriladi. Natijalaridan bashorat qilish va bashorat qilish uchun foydalanish mumkin bo'lgan rasmiy tadqiqotlardan farqli o'laroq, norasmiy tadqiqotlar faqat aniq vaziyatlarni tavsiflash uchun ishlatiladi. masalan, Birovning yoki biron bir narsaning ishiga aralashishni o'z ichiga olmaydigan "ko'zga tashlanmaydigan" kuzatuvlar, tajribalar, tajribalar, jurnalistik tekshiruvlar, aloqa auditi, jamoatchilik fikri auditi, reklama tahlili va hk.

Usullarni tasniflash: sifatli va miqdoriy barcha mualliflar eslatib o'tgan va batafsil ishlab chiqilgan eng keng tarqalgan hisoblanadi. Miqdoriy ma'lumot "kim?" degan savollarga javob beradi. va qancha? " Bu, qoida tariqasida, raqamlar, statistika. Sifatli ma'lumot "qanday qilib?" degan savollarga javob beradi. va nima uchun? " Bu, qoida tariqasida, fikr, baho, xarakteristikadir. Ular kichik namunalarda (odatda 50 kishidan kam) amalga oshiriladi, natijalarni taqdim etishni da'vo qilmang.

PRda sotsiologik tadqiqotlarning miqdoriy usullari:

Kuzatuv

Sotsiologik tadqiqotning miqdoriy usullaridan biri.

V.A. Yadov "sotsiologiyada kuzatish - bu ijtimoiy hodisani tabiiy sharoitida bevosita o'rganish orqali ma'lumot to'plash usuli", deb hisoblaydi.

Usulning xususiyatlari:

- kuzatuvchining kuzatish ob'yekti bilan aloqasi.

- Kuzatuvchi odamning o'ziga xos xususiyatidan - idrokning emotsionalligidan mahrum emas.

- Qayta kuzatuvning murakkabligi "

2. So'rovnomalar: ekspert so'rovi, vaziyatni o'rganish, muammoli so'rov, panel so'rov.

So'rovnoma

V.A. Yadov "anketa so'rovi kamdan-kam hollarda doimiy ravishda o'tkaziladi (o'rganilayotgan jamoaning barcha a'zolarini qamrab oladi), ko'pincha tanlab olinadi", deb hisoblaydi. Shuning uchun, anketalar orqali olingan ma'lumotlarning ishonchliligi va ishonchliligi, avvalambor, namunaning vakolatligiga bog'liq ».

Suhbatlashish

Kutlipning so'zlariga ko'ra, "intervyu - bu tadqiqotchi respondent bilan bevosita aloqada bo'lgan yuzma-yuz so'rovning shakli. Ushbu usul quyidagi masalalarda so'roq qilishdan afzalroq:

a) u bilan javobsiz deyarli hech qanday savol yo'q;

b) noaniq yoki qarama-qarshi javoblarga aniqlik kiritish mumkin;

c) respondentni kuzatish va uning nafaqat og'zaki javoblarini, balki og'zaki bo'lmagan reaksiyalarini ham qayd etish mumkin;

d) olingan ma'lumotlar so'rovnoma bilan taqqoslaganda to'liq, chuqurroq va ishonchli bo'ladi. "

Hujjatli manbalarni tahlil qilish

Sotsiologiyadagi hujjatli manbalarni tahlil qilish - bu ba'zi tadqiqot muammolarini hal qilish uchun ijtimoiy jarayonlar va hodisalarni o'rganishda sotsiologik ma'lumotlarni hujjatli manbalardan olish uchun qo'llaniladigan uslubiy texnika va protseduralar to'plamidir.

Tarkib - tahlil

"Klassik tahlil - bu hujjat tarkibidagi ma'lumotlarni muayyan nuqtai nazardan izohlashga qaratilgan, har bir alohida holatda tadqiqotchi tomonidan qabul qilingan aqliy operatsiyalarning barcha xilma-xilligi."

PRda sifatli sotsiologik metodlar:

Fokus - bu guruh, odatda har biri ozmi-ko'pmi qiziqtirgan mavzuni muhokama qilish uchun birlashtirilgan, odatda sakkizdan o'ntagacha bo'lgan respondentlar guruhidir.

2. Chuqur suhbat buoldindan belgilangan reja asosida va tadqiqotchilarni qiziqtirgan bir qator masalalar bo'yicha respondentlarni uzoq va puxta munozaralarga undovchi metodlardan foydalangan holda o'tkaziladigan norasmiy shaxsiy suhbat.

Biografik usul

"Turli xil ma'lumotlar biografik tadqiqotlar uchun material sifatida ishlatilishi mumkin: og'zaki hayot tarixi guvohnomalari, so'rov natijalari, kuzatuv ma'lumotlari, aktlar, rasmiy va oilaviy tarix hujjatlari va boshqalar."

"Eksperiment - bu bilish usuli, uning yordamida voqelik hodisalari boshqariladigan va boshqariladigan sharoitlarda tekshiriladi."

1. Hujjatlarni tahlil qilish usulining mohiyati
2. An'anaviy hujjatlarni tahlil qilish
3. Hujjatlarning rasmiylashtirilgan tahlili
4. Hujjatlarning tasnifi
5. Hujjatlarni tahlil qilish usulining afzalliklari va kamchiliklari

1. Hujjatlarni tahlil qilish usuli - ma'lumotlar yig'ish usuli boshqaruv tizimlari bo'yicha tadqiqotlar davomida, axborotga asoslangan magnit lentada yozma yoki bosma shaklda yozilgan, yilda elektron formatda, ikonografik shaklda va boshqalar.

Hujjat - ma'lum bir rekvizitlar bilan moddiy tashuvchida qayd etilgan ma'lumotlar.

Ushbu usuldan foydalanish tadqiqotchiga o'rganilayotgan boshqaruv tizimining tuzilishi va elementlarini, ushbu elementlar o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatlarni aniqlash, ushbu tizimning ishlash qonuniyatlarini o'rganish, o'rganilayotgan tizimni o'zgartirish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni olish va h.k. Hujjatlarni tahlil qilishning ikki turi mavjud:

An'anaviy;

Rasmiylashtirildi.

2. An'anaviy hujjat tahlili hujjatlar tarkibini o'rganishdan iborat:

Yaratilishning maqsadlari;

Shakllari va turlari;

Hujjatlarning ishonchliligi;

Amaldagi ma'lumotlarning ishonchliligi.

Ushbu usul quyidagilarni tahlil qilish uchun ishlatiladi:

Funksional vazifalar mukofot buyurtmalarini ko'rib chiqish bilan birlashtirilgan;

Bo'limlar faoliyatini tekshirish natijalari bo'yicha ma'lumotnomalar;

Ma'muriyatga keladigan xatlar, shikoyatlar.

3. Hujjatlarni rasmiy tahlil qilish (tarkib - tahlil) - hujjatlardagi mavjud ma'lumotlarni miqdoriy aniqlash orqali ma'lumotlarni yig'ish usuli. Turli xil ma'lumot manbalari tahlil qilinadi:

Tashkilotning rasmiy hujjatlari (nizom, farmonlar, buyruqlar va boshqalar);

Logotiplar;

Timsollar;

Yorliqlar;

Video yozuvlar;

Gazeta va jurnal maqolalari;

Fotosuratlar va boshqalar.

Ushbu usul asoslanadi axborotni kodlash jarayonihujjat tarkibi to'g'risida miqdoriy ma'lumot olish uchun.

Tarkib - tahlil quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

tahlil kategoriyalar tizimini aniqlash, ya'ni matndagi semantik birliklar. Bunday holda, semantik birliklar tizimini shunday belgilash kerak:

Tadqiqot muammolari echimiga mos keladi;

Tadqiqotning asosiy tushunchalarining ma'nosini aks ettirgan;

Ishonchli edi, uning tarkibiy qismlari o'zaro eksklyuziv edi;

quyidagilar bo'lishi mumkin bo'lgan matnni tahlil qilish bo'limini tanlash.

Hukm;

Belgilar;

Ijtimoiy holat;

Matnning bir qismi;

mos yozuvlar birligini sozlash - tahlil birligining miqdoriy mezonlari, bu o'rganilayotgan hujjatdagi tahlil birliklarining paydo bo'lish chastotasini aniqlashga imkon beradi. Malumot birliklari quyidagilar bo'lishi mumkin:

Muayyan so'zlar soni;

Qizil chiziqlar soni;

Qatorlarning umumiy soni;

Qatorlar soni;

Abzatsdagi harflar soni va boshqalar.

O'tkazilgan kontent-tahlil natijalarini turli usullar bilan qayta ishlash mumkin: statistik guruhlash usullari, reyting usullari. Yordamida a.N.ning formulalari Alekseeva ma'lum bir mavzu matnida taqdimot intensivligi darajasini olishingiz mumkin:

Y - berilgan semantik birlikning solishtirma og'irligi;

TO ch - semantik birlik asosiy bo'lgan holatlar soni;

TO seshanba - bir xil birlik ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan holatlar soni; tahlil qilingan matnlar (hujjatlar) yig'indisi.

4. Hujjatlar quyidagi tasnif mezonlariga muvofiq farqlanadi:

ishlab chiqarish usuli:

yozilgan - bosma va qo`lyozma hujjatlarni o'z ichiga olgan;

. video, film, fotosurat hujjatlari, rasmlar va boshqalar;

. tovush- radio yozuvlar, lenta yozuvlari, kompakt-disklar;

. mashina- kompyuter texnologiyalari yordamida ma'lumotlarni qayta ishlaydigan kim;

genezisning tabiati:

rasmiy - yuridik va mansabdor shaxslar tomonidan tashkil etiladigan. Masalan, umumiy ma'muriy hujjatlar (korxonalar, konsern rahbariyati tomonidan qabul qilinadi va rasmiylashtiriladi umumiy masalalar tashkilotning faoliyati va uning ishlab chiqarish faoliyati), xizmat ko'rsatuvchi hujjatlar (tashkilotda sodir bo'lgan fakt to'g'risidagi ma'lumotlarni aks ettiradi);

. norasmiy - norasmiy shaxslar tomonidan yaratilgan, masalan, norasmiy rahbar;

tomoshabinlarning tabiati:

. tashqi - ularni boshqa tashkilotlarga taqdim etish uchun yaratilgan yoki boshqa korxonalaridan olingan;

. ichki- tashkilot ichida foydalanish uchun yaratilgan;

ishlatiladigan ma'lumotlarning mohiyati:

dastlabki hujjatlar, aniq vaziyatlarni, shaxslar faoliyatini o'rganishning bevosita natijalari asosida tuzilgan;

ikkilamchi hujjatlar birlamchi hujjatlar asosida tuziladi va umumiyroq xarakterga ega;

kontent mavzusi:

Tarixiy;

. iqtisodiy;

. qonuniy;

. statistik va boshqalar;

saqlash muddati:

Vaqtinchalik saqlash;

. doimiy saqlash;

shakllanish bosqichi:

Asl nusxasi;

5. Ushbu usul quyidagi afzalliklarga ega:

Axborotni chiqarishga hojat yo'q, chunki bu usul allaqachon mavjud bo'lgan ma'lumotlardan foydalanadi;

Qabul qilingan ma'lumotlarning yuqori darajadagi ishonchliligi, chunki hujjatlar tekshirish uchun eng qulaydir;

O'tmishdagi hujjatlarni tahlil qilish orqali boshqaruv tizimini tarixiy jihatdan o'rganish qobiliyati.

Kamchilik hujjatlarni tahlil qilishning ushbu usulidan kelib chiqadiki, duch kelish ehtimoli mavjud soxta hujjatlar.

Boshqaruv qarorlarini qabul qilish va tashkilotni boshqarish jarayoni

1. Boshqaruv qarorlari tushunchasi
2. Boshqaruv qarorlarining tasnifi
3. Menejment jarayonida foydalaniladigan tushunchalar
4. Boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish darajalari

1. Boshqaruv qarori natija har qanday amalga oshirish muammoni hal qilish...

Boshqaruv qarorlari ma'lum bir natija bo'lganligi sababli, har qanday boshqaruv faoliyati muayyan vaziyatlarda eng yaxshi natijaga erishishga yordam beradigan bunday usullar, vositalar va vositalarni topishga asoslangan.

2. Boshqaruv qarorlari quyidagi tasnif mezonlari bo'yicha farqlanadi:

boshqaruv ob'yekti ta'sirining xususiyati:

Siyosiy;

Iqtisodiy;

Texnik;

qaror qabul qiluvchilar soni:

belgilaydigan - bitta ishtirokchi tomonidan qabul qilingan qarorlar;

raqobatdosh - qarorlar ikki yoki undan ortiq ishtirokchilar tomonidan qabul qilinadi;

moslashish - ekologik omillarni hisobga olgan holda bir yoki bir nechta ishtirokchilar tomonidan qabul qilingan qarorlar;

noaniqlik nuqtai nazaridan:

standart - qabul qilish uchun muqobil variantlarning aniq to'plami mavjud bo'lgan qarorlar;

ikkilik - javoblari standart "ha" yoki "yo'q" bo'lgan yechimlar;

muqobil - mavjud bo'lgan muqobil variantlarning katta tanlovi asosida qabul qilingan qarorlar;

innovatsion - maqbul alternativa bo'lmagan qarorlar;

yechimlarni ishlab chiqish texnologiyalari:

tashkiliy - menejerlarga tegishli qarorlar ularga muvofiq ish ta'riflari ular qabul qilishlari kerak;

dasturlashtirilgan - vaziyat tomonidan noyob tarzda aniqlangan va qaror algoritmiga ega bo'lgan qarorlar;

dasturlashtirilmagan - yangi noaniq vaziyatlarda qabul qilinadigan, algoritmi noma'lum bo'lgan qarorlar;

maqsadlarning tabiati va harakatlar davomiyligi:

strategic - asosiy maqsad va unga erishish yo'llariga tegishli qarorlar. Bundan kelib chiqadiki, ular uzoq vaqtga mo'ljallangan bo'lib, qoida tariqasida tashkilotdagi sezilarli o'zgarishlar bilan bog'liq (texnologiyalarni yangilash, asosiy maqsadlarni qayta ko'rib chiqish va hk);

taktik - strategik qarorlarni amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan va ularga erishishning aniq usullarini ifodalaydigan yechimlar, amalga oshirish jarayoni bir yildan oshmaydi;

operatsion - amalga oshirish jarayoni bir oydan oshmaydigan taktik qarorlarni amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan;

asoslar:

intuitive - menejerlar tomonidan sezgi asosida qabul qilinadigan qarorlar ("oltinchi ma'no") - bu tanlov to'g'ri ekanligi to'g'risida behush taxmin. Bunday qarorlar o'ta og'ir holatlarda, ularni qabul qilishga vaqt ham, ma'lumot ham bo'lmaganda qabul qilinadi;

Qaror - mavjud bilim va tajriba asosida qabul qilinadigan qarorlar. Muammoning muqobil yechimlari variantlarini tanlash ilgari sodir bo'lgan shunga o'xshash vaziyatlar asosida amalga oshiriladi;

oqilona - o'rganilayotgan muammoning ilmiy tahlili va muqobil yechimlari bilan asoslanadi;

boshqaruv tizimini qamrab olish:

umumiy - umuman boshqaruv tizimiga taalluqli va uning faoliyatining hayotiy jihatlari bilan bog'liq holda qabul qilinadi;

xususiy - boshqaruv tizimining ayrim jihatlari ta'sir qilishi;

mahalliy - boshqaruv tizimining alohida elementiga nisbatan qabul qilinadi.

3. Muammo - qaror qabul qiluvchi (DM) tomonidan hal qilinishi kerak bo'lgan savol, bu nimadandir norozilikdan kelib chiqadi. Noqulaylik holati tashqi muhitda ham, ichki tuzilishda ham paydo bo'lishi mumkin.

maqsad - bu qaror qabul qiluvchi erishmoqchi bo'lgan kerakli natijadir. Maqsadga erishish muammoni hal qilishga olib keladi. Maqsadga tez va samarali erishish uchun u sub-maqsadlarga bo'linadi, bu esa o'z navbatida har bir bo'lim uchun vazifalarga bo'linadi. Bo'limlarga qo'yilgan vazifalarni hal qilish uchun operatsiya ishlab chiqilgan - maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan usullar, usullar to'plami.

Qaror- muammoni hal qilishni rejalashtirish.

Boshqaruv echimi o'zida aks ettiradi jarayon, shu jumladan bosqichlar:

quyidagilardan iborat bo'lgan boshqaruv qarorini tayyorlash:

Yechilishi kerak bo'lgan muammolarni aniqlash va shakllantirishdan;

Ushbu masala bo'yicha ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash;

Ushbu muammo atrofidagi vaziyatni tahlil qilish;

quyidagilarni o'z ichiga olgan qaror qabul qilish

Mumkin bo'lgan yechimlarni ishlab chiqishda;

Ularning bahosi;

Harakat yo'nalishlarini aniqlash;

Optimal echim tanlanadigan mezonlarni aniqlash;

Oldingi protseduralar asosida optimal echimni tanlash;

yechimlarni amalga oshirish, uning davomida:

Qaror ijrochilarga etkazilgan;

Nazorat uni amalga oshirish jarayonida amalga oshiriladi;

Kerakli o'zgarishlar vaziyatga qarab amalga oshiriladi.

Tanlangan echim amalga oshirilgandan so'ng, qabul qilingan va amalga oshirilgan boshqaruv qarorining natijasini baholash.

Natijalarni quyidagi xulosalar bilan ifodalash mumkin:

Muammo butunlay yo'q qilindi va uning echimi ko'rinadigan salbiy oqibatlar olib kelmadi;

Muammo qisman hal qilindi, ammo salbiy oqibatlar kuzatilmadi;

Muammo qisman hal qilindi va uni hal qilishda ba'zi yangi qiyinchiliklar paydo bo'ldi;

Muammo bartaraf etilmadi va uni hal qilish uchun echimning amalga oshirilishi yangi, muhim muammolarni keltirib chiqardi.

4. Boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish 3 darajada amalga oshiriladi:

kontseptual, bu sodir bo'ladi:

Haqida umumiy ma'lumotlarga asoslanib, butun tashkilot faoliyatini baholash mavjud muammo (uning paydo bo'lishi manbalari, mazmuni, rivojlanish yo'llari va boshqalar);

ilmiy va evristik usullar asosida uni yo'q qilish yo'nalishlarini ishlab chiqish;

Muammoni hal qilish bo'yicha bo'limlar faoliyati uchun vazifalarni aniqlash;

belgilangan maqsadlarga erishish uchun operatsiyani rejalashtirish amalga oshiriladigan operativ:

Operatsion modeli qurilgan;

Bunga ta'sir qiluvchi omillar aniqlanadi (operatsiyaga 2 turdagi omillar ta'sir qiladi: subyektiv (qaror qabul qiluvchining shaxsiy xususiyatlari bilan belgilanadi: tajriba, ma'lumot, maqsadga muvofiqlik, xarakter, qat'iyatlilik, stressga chidamlilik va boshqalar.) va ob'yektiv (qaror qabul qiluvchi atrofida yuzaga keladigan vaziyatning o'ziga xos xususiyatlariga, xususiyatlariga bog'liq emas). Ushbu darajada ishlatiladigan ma'lumotlar batafsilroq va operatsiya texnologiyasiga va

ushbu operatsiyalarni bajaradigan shaxslarga tegishli. Operatsiyalarni rejalashtirishda oldingi bosqichda belgilangan maqsadlarga erishish uchun yechimlarni ishlab chiqish uchun usul va texnologiyalardan foydalaniladi);

Mumkin bo'lgan variantlar tuziladi, ular orasida maqsadga erishish uchun eng yaxshisi tanlanadi;

elementar bo'lib, uning asosida hal qilishning tafsilotlari ishlab chiqilgan:

Belgilangan vazifalarning ijrochilari tanlanadi:

. vazifani eng foydali echimini ta'minlaydigan texnologik usullar tanlangan;

. boshqa tafsilotlar rejalashtirilgan.

Hujjatlarni tahlil qilishda sotsiologik ma'lumot manbai protokollar, ma'ruzalar, qarorlar va qarorlar, siyosatchilarning nutqlari, gazeta, jurnal nashrlari, badiiy asarlar, illyustratsiyalar, filmlar, kundaliklar, yilnomalar va hk. Masalan, V.Tomasva F.Znaniackining taniqli "Evropa va Amerikadagi polyak dehqoni" (1918) asarida tahlil ob'yekti onaning o'g'liga o'nlab yillar davomida yozgan o'z joniga qasd qilish va xatlar yozuvlari bo'lgan.

Hujjatlarni tahlil qilish o'tgan voqealar to'g'risida ma'lumot olishga imkon beradi, ularni bevosita kuzatish endi mumkin emas. Ko'p yillar davomida hayotning ba'zi hodisalari, hodisalari kuzatilgan hujjatlarni o'rganish, ularning o'zgarishi tendentsiyalari va yo'nalishlarini aniqlash mumkin. Shunday qilib, mahalliy tadqiqotchilar uchun uzoq vaqt davomida yopiq bo'lgan va shuning uchun juda cheklangan darajada ishlatilgan keng ijtimoiy statistik ma'lumotlar alohida ahamiyatga ega. Ammo, bu ma'lumotlar jamiyatimiz o'tmishini real tahlil qilish, o'sha paytda sodir bo'lgan jarayonlar va hodisalarni yanada to'liq anglash uchun imkoniyat yaratadi, bu esa kelajakda shu kabi xatolarga yo'l qo'ymaslik imkonini beradi.

Ikkilamchi ma'lumotlarni tahlil qilish sotsiolog uchun muhim bo'lgan (statistik hisobotlar, aholini ro'yxatga olish ma'lumotlari, tashkilotlarning axborot banklari, sotsiologik so'rovlar) ilgari o'tkazilgan tadqiqotlarning ma'lumotlarini empirik ma'lumotlar bilan tahlil qilishni nazarda tutadi. Ushbu uslubning ijobiy tomoni shundaki, sotsiolog tayyor tizimlashtirilgan ma'lumotlarni oladi va mustaqil izlanish zarurligidan xalos bo'ladi, salbiy tomoni shundaki, u qiziqtirgan savollarini mustaqil ravishda shakllantirishga qodir emas.

Tarkibni tahlil qilish (kontentni tahlil qilish) hujjatli ma'lumotlarni yig'ish va qayta ishlashning eng muhim usuli bo'lib, matndagi semantik birliklarning chastotali taqsimotidagi statistik qonuniyatlarni tahlil qilishni nazarda tutadigan tadqiqotning rasmiylashtirilgan usuli hisoblanadi. Kontent-tahlil ushbu matnlar namoyish etadigan ijtimoiy jarayonlarni (ob'yektlar, hodisalarni) o'rganish uchun matnlarni ob'yektiv o'rganishga qaratilgan.

Tarkibni tahlil qilishning o'ziga xos xususiyatlarini tushunish uchun quyidagi qoidalar muhimdir:

- nima yozilganligini tekshirishingiz mumkin. Belgilanmagan narsa mavjud emas;
- ma'lumotni tuzatishning faqat ikkita usuli mavjud - inson xotirasi va turli xil moddiy tashuvchilar (tosh, papirus, qog'oz, kompakt-disk va boshqalar);
- tadqiqot uchun analitik yoki statistik usul qo'llaniladi. Sotsiologiya ma'lumotni odatda statistik usullar bilan tekshiradi;
- statistik usul ikkita variantga ega - intuitiv va rasmiylashtirilgan, maxsus texnika va matematik apparatlardan foydalanilgan;
- rasmiylashtirilgan usul ikki shaklda amalga oshiriladi - chiziqli chastotali taqsimot, tadqiqotchiga qiziqish xususiyati matnda necha marta paydo bo'lganligini va har qanday ikkita ob`yekt o'rtasidagi munosabatni izlashni nazarda tutadigan ikki o'lchovli.

Kontent tahlili rasmiylashtirilganga asoslangan miqdoriy usul, asosan, ijtimoiy makondagi xususiyatlarni juft taqsimlash usuli bo'yicha.

Kontentni tahlil qilish quyidagi talablarga javob berishi kerak:

- bitta matn bilan bitta metodikada ishlaydigan turli tadqiqotchilar bir xil natijalarga erishishlari uchun tahlilning ob`yektivligi;
- tadqiqot ob`yektini tizimli tahlil qilish - tahlil uchun xabarlarini tanlash tadqiqotchining xohishiga emas, balki qat'iy rasmiy mezonlarga asoslangan bo'lishi kerak;
- tanlangan materiallardan olingan xulosalar manbaning barcha materiallariga etkazilishi uchun tahlil qilish uchun materiallarning vakolatlilikligi;
- miqdoriy tahlilning to'g'riligi yoki noto'g'riligi (matnning ayrim elementlaridan foydalanish chastotasi, korrelyatsiya koeffitsientlari va boshqalar) matematika tilida tekshirilishi kerak.
- Kontentni tahlil qilish, qoida tariqasida, tanlovdan boshlanadi: semantik birlik - matnda so'z, so'z birikmasi, tavsif yordamida aks ettirilgan ijtimoiy ahamiyatga ega g'oya; o'rganish maqsadlari va ishonchlilik talablariga javob beradigan hisob birligi. Shunday qilib, matbuotni tahlil qilishda, hisoblash birligi sifatida bosilgan belgilar soni, xatboshilari va hatto matn egallagan maydonning kvadrat santimetrlari soni qabul qilinishi mumkin.
- Kontent-tahlildan foydalanganda, kodlash shaklioperatsion tushunchalar tizimini, tahlil birliklarini va muammoli vaziyatni tavsiflashning barcha elementlarini o'z ichiga oladi. Odatda, hujjat to'g'risidagi ma'lumotlar (masalan, gazetadagi maqola) shaklga kiritiladi - muallif, sana, jild va boshqalar, unda ishlatiladigan tahlil birliklarining soni.

Bunday shaklni to'ldirish orqali ma'lumotni raqamli ma'lumotlarga aylantirish mumkin, bu keyingi statistik (kompyuter) ishlov berish uchun qulaydir, bu har bir xususiyatning chastotali taqsimlanishini va har xil xususiyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashni ta'minlaydi.

40-yillarda "Haqiqiy Amerika" gazetasi materiallari bo'yicha olib borilgan G. Lassvell va N. Leytsning tadqiqotlari chastotalarni taqsimlashga asoslangan kontent-tahlilning darslik namunasi. Tahlil natijalari maqolalar mualliflarining niyatlarini ochib berishga imkon berdi, tahririyatning fashistik yo'nalishini isbotladi va shu bilan gazetaning yopilishiga hissa qo'shdi.

Hujjatlarni tahlil qilishda tadqiqotchi aniq xabarlarining mazmuniga diqqatni jamlashi, so'zlarni, iboralarni va tasvirlarni ma'lum bir tarzda talqin qilishi mumkin. Buning asosida, masalan, ommaviy axborot vositalarining u yoki bu ijtimoiy hodisaga munosabatida ko'rsatadigan umumiy tendentsiyalarni aniqlash mumkin. Bunday tahlil tadqiqotchining yuqori kasbiy mahoratga, ko'p qirrali madaniyatga, fikr doirasidan tashqarida fikrlash qobiliyatiga, shuningdek tarix, etnografiya, axloq va fantastika bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lishini taxmin qiladi. Ma'lumotlar ichidagi va tashqarisidagi kamchiliklar tadqiqot natijalarining yuqori darajadagi sub'ektivligidir.

Hujjatlarni bunday tahlil qilish uchun misol sifatida 2006 yilda Moskvaning bir qator gazetalarida asosida o'tkazilgan poytaxtdagi millatlararo munosabatlarni o'rganish natijalarini keltiraylik. Tadqiqot muallifi gazetalar fuqarolarining ommaviy ongida quradigan moskvaliklar qiyofasi bilan qiziqdi. Shu bilan birga, u turli xil maqolalar mualliflari tomonidan "biz" olmoshiga qo'yilgan ma'noni aniqladi. Rasmiy ravishda "biz" "moskvaliklar" degan ma'noni anglatadi, ammo aslida har safar bu olmosh o'ziga xos tarkibga ega.

Matbuot tahlili shuni ko'rsatadiki, Moskva gazetalarida, shubhasiz, ommaviy ongda: "Biz ko'p millatli jamiyatmiz" degan obrazni yaratmoqdalar. Shu bilan birga, matbuot muallifning ikkita pozitsiyasini taqdim etadi: birinchisi - "Moskva ko'p millatli shahar, shuning uchun ham shunday bo'lishi kerak. Bizga muhojirlar kerak, shuning uchun ularni qabul qilishimiz va ular bilan til topishishimiz kerak ". Ikkinchisi - "Moskva - bu rus madaniyatining shahri, garchi u erda turli millat va din vakillari haqiqatan ham yashagan va yashagan bo'lsa ham. Bu erda rus madaniyati hukmronlik qiladigan, asrlar davomida zamonaviylashishga qaramay qabul qilingan turmush tarzi saqlanib qolgan joyda, demografik siyosat oqilona olib borilishi kerak bo'lgan va muhojirlarning bunday ulkan va boshqarib bo'lmaydigan oqimidan, hatto noqonuniy oqimlardan voz kechish mumkin bo'lgan joyda qolishi kerak. " Ommaviy axborot vositalarida "biz moskvaliklar - bu avvalambor ruslar" degan jur'atsiz va yashirin e'tiroflar va Moskva matbuotida kamdan-kam ta'kidlanayotgani aholini tinchlantiruvchi omillardan biridir.

Matbuot tahlili asosida muallif millatlararo munosabatlardagi taranglikni qanday kamaytirish bo`yicha bir qator tavsiyalar beradi - fuqarolarni etnik va diniy asoslarga ko'ra ajratishga qaratilgan targ'ibot-tashviqotdan voz kechish; Moskva hamjamiyati haqidagi nashrlarda integratsiya nuqtalarini kuchaytirish; madaniy, fuqarolik va ijtimoiy qadriyatlar jamoasini tan olish; ko'pincha turli xil etnik guruhlar vakillarining ijobiy obrazlarini namoyish etadilar va hokazo.

Hujjatlarni tahlil qilish mustaqil va boshqa usullar bilan birgalikda ishlatilishi mumkin. U ko'pincha tadqiqotning tayyorgarlik bosqichida qo`llaniladi va uning natijalari bo`yicha fokus-guruh stsenariylari, ekspertlar so'rovnomalari va boshqalar tuziladi.

Shunday qilib, hujjatlarni tahlil qilish hujjatlarda aks etgan ijtimoiy hodisa va jarayonlar to'g'risida, shuningdek, ushbu hodisalar va jarayonlarga jamiyatdagi munosabatlarning o'zgarishi to'g'risida muhim mazmunli xulosalar chiqarishga imkon beradi. Ushbu tahlilni o'rganish vaqtidan ancha uzoq bo'lgan voqealarga aholining munosabatini o'rganish uchun muvaffaqiyatli qo`llash mumkin.

Tayanch so`zlar va iboralar: raqobatdosh, qaror, statistik usul, miqdoriy tahlil, kontent-tahlil.

Muhokama uchun savollar:

1. Hujjat deganda nimani tushunasiz?
2. Hujjatlarni o'rganish metodlarini nechta guruhga ajratish mumkin.
3. Sotsiologik tadqiqotlarda eng ko'p qo`llaniladigan hujjat turlari qaysilar?
4. Yozma hujjatlar haqida gapirib bering?
5. Hujjatlarni turli asoslarga ko'ra tasniflash haqida fikrlaringiz?

Test:

1. Ekspert anketasini tuzishda necha % savollar ochiq holda tuziladi?
 - a) 50 dan 90 % gacha
 - b) 50 dan 60 % gacha
 - c) 50 dan 100 % gacha
 - d) 50 dan 10 % gacha
2. Hujjatlarni o'rganish metodi nechta guruhga ajratiladi?
 - a) 1 katta guruhga
 - b) 2 katta guruhga
 - c) 5 katta guruhga
 - d) guruhga ajratilmaydi
3. Sotsiologik ma'lumotlarni yig'ish usullaridan biri keltirilgan qatorni aniqlang?
 - a) ajratish usuli

- b) guruhlash usuli
 - c) xujjatlarni o'rganish usuli
 - d) semantik usuli
4. Hujjatlarni o'rganish metodining 2 guruhi ko'rsatilgan javobni belgilang?
- a) an'anaviy va moddiy
 - b) an'anaviy va madaniy
 - c) an'anaviy va ko'rsatilgan
 - d) an'anaviy va formallashtirilgan
5. Hujjatlarni tahlil qilishning asosiy nechta turi bor?
- a) 2 ta
 - b) 5 ta
 - c) 2 yoki 3 ta
 - d) asosiy turi mavjud emas

18- MAVZU: MA'LUMOTLARNI TAHLIL QILISH VA HISOBOT TAYYORLASH.

1. Informatsion texnologiya - tadqiqot texnologiyalari taraqqiyotining asosi. Sotsiologik tadqiqotda EHM dan foydalanish orqali olinadigan ustunlik va afzalliklar. Sotsiologik ma'lumotlarni kompyuterda qayta ishlash dasturlari bilan ta'minlash.
2. Amaliy dasturlar paketi tushunchasi va ular tarkibi. Turli dastur paketlaridan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishda foydalanish. Ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqli tomonlar. Hisobot tuzish mantig'i.
3. Hisobot tuzishda induksiya metodi - sotsiologik ma'lumotlarni ko'rsatkichlardan namoyon bo'lishi. Xususiylikdan umumiylikka o'tish tadqiqotning asosiy gipotezasiga javobni asoslash jarayoni sifatida.
4. Hisobot strukturasi. Tadqiq etilgan muammo dolzarbligining mazmuni va asosi. Tadqiqot maqsadi uning umumiy natijasi sifatida.
5. Tadqiqot ob'yekti va predmeti tavsiflari. Tadqiqotning nazariy va metodik asoslari. Tadqiqot gipotezalariga javoblarni asoslash - hisobotning asosiy qismi.
6. Tadqiqot natijasi bo'yicha umumiy xulosalar. Hisobotga ilovalar.
7. Tavsiyalarni tushunish. Tavsiyalar berishning maqsadi - muammolarni yechish bo'yicha konkret va asosli o'lchash usulini taqlif qilish. Tavsiyalar vazifalari - maqsadga erishiga yo'naltirilgan harakatlarni asoslash.
8. Tavsiyalar variantlari. Nazariy va amaliy tavsiyalar. Tavsiyalar ishlab chiqishga qo'yiladigan talablar: tadqiqot muammosi bilan natidasini mos kelishi; konkretlik, amalga oshirishlik, moddiy va tashkiliy ta'minlanganlik, realligi.

1. Informatsion texnologiya - tadqiqot texnologiyalari taraqqiyotining asosi. Sotsiologik tadqiqotda EHM dan foydalanish orqali olinadigan ustunlik va afzalliklar. Sotsiologik ma'lumotlarni kompyuterda qayta ishlash dasturlari bilan ta'minlash

Sotsiologik tadqiqotlar bolajak izlanishlarining ilmiy asoslangan reja va dasturini tayyorlashdan boshlanadi. Dastur hayot haqiqatidan kelib chiqqan va ilmiy-nazariy jihatidan puxta ishlangan bolishi lozim. Zero, tadqiqot natijalari qanday bo'lishi ana shu olimlarga bevosita bogliqdir. Dastur bolajak tadqiqot materiallarini to'plash, qayta ishlash va ma'lumotlarni tahlil qilishni o'z o'ziga oladi. Dastur tadqiq etiluvchi ijtimoiy muammo mohiyatini aniqlash, tadqiqot obhakti va predmetini belgilash, maqsad va vazifalarni xarakterlab berish, ishning, ilmiy tahlilini belgilash, usullarini aniqlash, ma'lumotlarni to'plash va tahlil etish sxemasini chizib olish kabi qismlarni o'zida mujassamlashtiradi. Dasturni ishlab chiqish jarayonida ikki asosiy talabga rioya qilish muhimdir. Birinchidan ishlab chiqilgan nazariy umumlashmalardan real tadqiqot jarayonlariga o'ta bilish va ikkinchidan, olingan natijalar, faktlar, yig'ilgan empirik materiallardan nazariy umumlashmalarga, ilmga qayta bilish konikmalariga ega bolish ana shu talablar mazmunidir. Dastur asosan ikki katta bilim, yahni nazariy-metodologik va amaliy uslubiy bolimlardan iborat. Nazariy-metodologik bo'lim mavzu tanlash, tadqiqot obhaktini xarakterlash, maqsad va vazifalar, faraz hamda predmetni aniqlash kabi qismlarni o'z o'ziga olsa, amaliy uslubiy bo'lim ma'lumotlarni to'plash usullarini bayon etish yig'ilgan materiallarni qayta ishlash, tahlil qilish va tavsiyalar tayyorlash singari amaliy faoliyatlarni mujassamlashtiradi. Dastur mazmunida turli tavsirlar oqibatida yuzaga chiquvchi ijtimoiy muammo vaziyatlari aniq va yorqin ifoda etilmogi lozim. Ilmiy muammoning qo'yilishi muayyan soha amal qilayotgan bilimlar hamda amaliy andozalar doirasidan qoniqmaslik, bu bilimlar chegarasining kengaytirish demakdir. Zero, muayyan tadqiqotlar boshlangunga qadar mahqul bolgan bilimlar doirasida hamisha ham ijtimoiy muammoli vaziyat hal etilavermaydi. Odatda ijtimoiy muammo amaliy vositalar bilan hal etilmagan holatda ilmga, tadqiqot o'tkazishga murojaat qilinadi. Bu murojaat ilmda ijtimoiy buyurtma deb ataladi. SHu tariqa sotsiologning tashabbusi bilan amalga oshirilishi mumkin. Ammo sotsiologning shaxsiy tashabbusi ham real hayot muammolari asosida paydo bolmogi lozim. Sotsiologik tadqiqotlarda ilmiy muhim ahamiyat kasb etib, tadqiqotlarning nazariy yoki amaliy yo'nalishlarda bo'lishini ko'rsatuvchi mo'ljal vazifasini o'taydi. Sotsiologik tadqiqotlar dasturida ilmiy izlanishga sabab bo'lgan ijtimoiy ziddiyatli muammolar va ularni asosiy atama va tushunchalari atroflicha izohlab beriladi. Ayni vaqtda bahzi ilmiy tushunchalarni empirik tarzda izohlash va tushunchalar dialektikasini real ko'rinishda kuzatish imkoniyatlari ilmiy sozlar, faktlar va ijtimoiy ko'rsatkichlar tarzida batafsil bayon etiladi. Masalan, bilim

olish samaradorligini tahminlashning prolong (uzaytirish) usuli haqida fikr yuritiladigan bolsa, ana shu usul zarur fanlarni yoki zarur konikma va hunarlarni ozlashtirishning boshqa fanlar mazmuniga uygunlashtirish natijasida qay usulda ozlashtirish mumkinligi aniq-oydin bayon etilishi lozim. Dasturda kompleks sotsiologik tadqiqotlar natijalarini qo`lga kiritish, organilayotgan ob`yekt va predmet xususiyatlarini aniqlash maqsadlarida sotsiologik tadqiqotlar instrumentariysiga alohida to`xtalib o`tish lozimdir. Sotsiologik tadqiqotlar instrumentariysi deganda sotsiologik tadqiqotlar o`tkazish uchun zarur bo`lgan metodik va texnik usullar yig`indisi tushuniladi. Bu yigindi yoki umumlashma zamiriga dastlab birlamchi ma`lumotlarni to`plash, yahni kuzatish usulini amalga oshirish uchun zarur ko`rsatma va qoidalarni ishlab chiqish, hujjatlarni tahlil etish, so`roq qog`ozlarini tartibga solish, yozma manbalarni qolda yoki mashina yordamida sanash, tahlil etish, umumlashtirishga tayyorlash bosqichi hamda tabiiy tadqiqotni amalga oshirish uchun tadqiqot o`tkazishga mutasaddi raxbarlar, ilmiy-texnik xodimlarni muayyan tayyorgarlikdan o`tkazish bosqichlari kiradi. Sotsiologik tadqiqotlar instrumentariysi tadqiqot o`tkazilish jarayonida barcha texnik operatsiyalar, respondentlar ishi, tadqiqotchi pozitsiyasi va boshqa jihatlarni umumiy talablar asosida aniq tartibga tushiradi. Bu esa tadqiqot ishini ilmiy asoslangan tartibda haqqoniy va ishonarli o`tkazish imkonini beradi. Masalan kishilarning bir joydan ikkinchi joyga ishga o`tish muammosi ilmiy muammo sifatida o`rganilayotgan bo`lsa, tadqiqot obhektining tahliliy elementlari quyidagilar bo`lishi mumkin.

- a) ish joyida haq to`lash darajasi.
- b) ish joyidagi axloqiy-psixologik muhit.
- v) bo`shliqlar bilan kelishmovchiliklar mavjudligi. g) ish joyining yashash joyidan uzok-yaqinligi.
- d) mehnat sharoitining og`ir-yengilligi.
- e) faoliyatdagi istiqbol.
- j) faoliyatning shaxsga yoki jamoatga juda zarur yoki befoyda ekanligini his etilganligi.
- z) ish joyida dam olish, xordiq chiqarish masalalarining hal etilganligi,
- i) salomatlik bilan bog`liq sabablar.
- y) oilaviy masalalar bilan bog`liq sabablar.

Yuqoridagi tushunchalar mazmunining atroflicha ochib berilishi dastur gepotezasini tuzish uchun keng ochilishiga imkon yaratadi. Sotsiologik tadqiqotlarda ilmiy faraz ijtimoiy ob`yektning tashkil etuvchi turli xil elementlar va aloqalar xarakterli, ularning faoliyat yuritish va taraqqiyotni ozida ifodalaydi. Ilmiy faraz o`rganilayotgan ob`yekt xususida dastlabki tahlil o`tkazilgandan keyingina tuzilishi mumkin. Farazning nechog`lik hayotiyli yoki hayotiy emasligi empirik

asoslanish jarayonida konkret sotsiologik tadqiqotlar o`tkazish davomida ma`lum bo`ladi. Bunday tadqiqotlar natijasida farazlar bekor etiladi yoki tasdiqlanadi. O`rganilayotgan ob`yekt haqidagi bilimlar holati ilmiy izlanishlarning turli yo`llari va rejalarini yuzaga keltiradi. Ulardan izlanish asosidagi, bayon etish yo`lidagi va eksperimental usuldagi rejalarini ajratib ko`rsatish mumkin. Izlanish asosidagi tadqiqotlar rejalarini o`rganilayotgan muammo haqidagi tasavvur konkretlashmagan hollarda qo`llash maqsadga muvofiqdir. Bu rejaning asosiy maqsadi ilmiy muammoni aniq nomlash va uning konkret chegaralarini belgilab olishdir. Tadqiqotning muhim bosqichlari sifatida izlanish olib berish uslubini ishlab chiqish, bu uslubni qo`llash tartibni aniqlab olish, vazifalarning muhimligiga kora ketma-ket bajarila borishini tahminlash jarayonlarini ko`rsatib o`tish o`rinlidir. Bayon etish rejasi bir qator sotsiologik tadqiqot rejalarini qo`llash olingan ma`lumotlarini tahlil qilish orqali qabul etilgan farazning hayotiyligini tekshirib ko`rish va o`rganilayotgan ob`yekt xususida aniq miqdoriy va sifat xarakteristikasiga ega bo`lishni taqozo etadi. Sotsiologik tadqiqotlarni eksperimental rejasi ob`yekt haqidagi ma`lumotlar asosida izohlovchi farazni ilgari surish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot rejasidan maqsad ob`yekt zamiridagi sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, ob`yektning ayni holati va rivojlanishi xususidagi shart-sharoitlarini aniq bilib olishdan iboratdir.

2. Sotsiologik tadqiqotlarning tashkil etish. Sotsiologik tadqiqotlar rejasi va dasturi to`liq ishlab chiqilgandan so`ng amalga oshiriladi. Sotsiologik tadqiqotlarda sotsiolog o`ziga xos bir necha yo`nalishda faoliyat yuritishi ham mumkin. Monografik tadqiqotlar ana shunday ilmiy izlanish usullaridan biri bo`lib, muayyan muammo, ijtimoiy jarayon yoki holatning muhim jihatlarni, mohiyati va mazmuni negiziga chuqur kirib borishini nazarda tutadi. Keng ko`lamdagi tadqiqot jarayoniga kirishishdan avval mazkur tadqiqot amaliyoti va usullarini tajribada sinab qurishning ahamiyati kattadir. Shu boisdan ham sotsiologiyada «pilotaj» (inglizchada tajriba o`tkazish uchun moslama ma`nosini anglatadi) tadqiqot usuli ham alohida bo`lajak yangi tadqiqot usuli ham alohida bo`lajak yangi tadqiqotni o`tkazish uchun ko`rilgan tayyorgarliklarining qay ahvolda ekanligi, tarqatiladigan anketa savollari sifati, kuzatish usuli qaydnomalari, hujjatlar to`plash va ularni tahlil etishga oid ko`pgina misollari amalda sinab ko`riladi. Ayni vaqtda bunday izlanishlar jarayonida bo`lajak sotsiologik tadqiqotlar o`tkazish uchun zarur bo`lgan vaqt va joy masalalari ham hal qilinadi. Tadqiqot dasturining amaliy qismida o`tkazilishi mo`ljallangan izlanishning bevosita uslubiy jarayonlari birlamchi materiallarni to`plash ijtimoiy axborot majmuini qayta tiklash, tahlil etish va tavsiflash hamda ishlab chiqilgan nazariy va amaliy tavsianomalarni hayotga tadbiiq etish masalalari bayon etiladi. Tadqiqot dasturining keyingi bosqichlaridan biri yalpi so`rov natijalari, turli tadqiqot usullari jarayonida to`plangan ma`lumotlarni mushohada etish va qayta ishlashdan

iboratdir. Ma`lumotlarini atroflicha tahlil etish hozirgi zamonda sotsiologdan chuqur va atroflicha bilim talab etadi. Ular jumlasiga tahlilning matematik usullarini yaxshi o`zlashtirish, programmalashtirish zaruriy usullarini bilish kompgpyuterda ishlash qobiliyatlarini kiritish mumkin. Ayni chogda hozirgi ilmiy tadqiqotlar mufassal ishlab chiqilgan mehnat taqsimoti dasturiga ega bo`lishni talab etadi. Sotsiologik tadqiqotlar o`tkazish jarayonida texnik va texnologik imkoniyatlarning kengaytirilishi, ijtimoiy axborot va takliflarning har tomonlama mantiqiy asoslangan bo`lishiga doir talablarning oshib borishi, ilmiy izlanishlar davomida ko`plab mutaxassislarning jalb etilishi, ish jarayonining ko`p qirraligi, mehnat taqsimoti, dasturning puxta va ilmiy asoslangan bo`lishini taqozo etadi. Sotsiologik tadqiqotlarning yakuniy bosqichida hisobot tayyorlanadi. Hisobot ilmiy izlanishlar jarayonida to`plangan empirik ma`lumotlarni o`zida ifodalab, dasturda belgilangan barcha talablarning qay darajada bajarilganligini bayon etadi. Hisobot alohida to`plangan hujjat sifatida baholanishi va matbuotda e`lon qilinishi mumkin.

3. Sotsiologik tadqiqot usullari. Sotsiologik tadqiqotlar usullari ichida hozirgi kunda keng tarqalgan so`rov usulidir. So`rov usulining qulayligi shundaki, tadqiqotning kuzatish va eksperiment usullarini faqat mutaxassis sotsiologlar qo`llash mumkin bolsa, so`rov usulida tadqiqot o`tkazishga qisqa muddatli tayyorgarlikdan o`tgan yordamchilarni ham jalb qilish va ular yordamida respondentlarning katta miqdorini qamrab olish mumkin. So`rov usuli boshqarish uchun qulay usuldir. Bundan tashqari, tadqiqot ko`lamini kengaytirishda so`rov usulining imkoniyatlari juda katta. Bu usul qo`llanilganda katta korxonalar va muassasalar, sohalar, mintaqalar va hatto, mamlakat miqyosida ham tadqiqot o`tkazish mumkin. So`rov usuli respondentga bevosita murojaat qilib, uning xulq-atvori, harakatdan ko`zlangan niyatlari, o`tgan davrda kilgan va hozir qilayotgan ishlarni, kelajakka mo`ljallangan rejalari to`g`risida batafsil ma`lumot olish imkonini beradi. Ayniqsa, kishining his-tuygulari, kechinmalari, harakatlari motivlari to`g`risida ma`lumot to`plash kerak bolganda, bu usul qo`l keladi. Chunki bu hodisalar kuzatuvchi nigohidan yashirin bo`lib, ularni kuzatish usuli bilan aniqlab bo`lmaydi. Lekin, so`rov usulining ham bir qator kamchiliklari mavjud. Masalan, bu usul yordamida olingan ma`lumotlarning haqiqatga mosligini sinchiklab tekshirish kerak. Chunki, bu usul qo`llanganda ma`lumot manbai faqat respondent bo`ladi. Respondentlar esa o`z xarakteri, dunyoqarashi, hulqi, ma`lumoti bo`yicha turlicha kishilar bo`lib, ular ham doim ham haqiqatni gapiravermaydilar. So`rov usulini mohiyati shundan iboratki, tadqiqot olib boruvchi savol beradi va respondent o`zining dunyoqarashi, ma`lumoti, bilimi va hohishidan kelib chiqib, savollarga javob beradi.

To`planishi kerak bo`lgan ma`lumot xarakteri va uni to`plash usuliga qarab so`rovlar ikki turga bolinadi.

1. Anketa so`rovlari.

2. Intervyu.

Savol berilishi mumkin bo`lgan odamlar yoki potentsial respondentlarni qay jarajada qamrab olishiga qarab so`rovlari yana 2 turga bo`linadi.

1. Yalpi so`rovlari

2. Saylanma so`rovlari.

Bulardan tashqari, ochiq va yopiq so`rovlari, yuzma-yuz va sirdan so`rov sinov turlari ham mavjud. Sotsiologik tadqiqot usullaridan yana biri hujjatlarni o`rganish hisoblanadi. Hujjat o`z semantik ma`nosiga kora isbot etish mazmunini ifodolovchi so`zdir.

Hujjat-moddiy material manba hisoblanib, voqea va faktlar xususidagi ma`lumotlarni o`zida ifodalaydi. Hujjatlarda o`ziga xos xususiyatlar quyidagilar:

1. Sotsiologik tadqiqot uchun mumkin ahamiyatga ega holat, faqat avallo inson tomonidan qayd etiladi so`ngra hujjat shaklida ifodalanadi. Demak, hujjat inson ongida avval paydo bo`lib so`ng og`zaki, yozma manbalarda ifoda etiladi, qayd qilinadi, saqlanadi va tarqatiladi.

2. Har qanday holatlarda ham muayyan fakt va holatlarining muhim jihatlari xususidagi informatsiyaga ega boladi.

3. Ayrim hujjatlar mazmun faqat muayyan maxsus bilimlarga ega bo`lgan kishilargagina tushunarli bo`ladi. Masalan, murakkab texnologiya loyihalari, qurilish smetalarini EHM beradigan ma`lumotlarni maxsus bilimlarsiz anglab olish keyin. Ammo bunday hujjatlar mazmuni maxsus bilimlarga ega bolgan. Har xil kishilar uchun bir xil ma`no berishi kerak.

4. Hujjat, uning saqlanishi va yagona mazmuni berishi xususiyatlari tayin, istalgan manbada bayon etilishi va istalgan usulda ifodalanishi mumkin.

Tashkilot, muassasa va mansabdor shaxs tomonidan beriladigan hujjatlar umumiy qabul qilingan muayyan guvohlik mazmunini ifodolovchi rasmiy rekvizitlarga ega boladi. Ularni shunday xarakterlash mumkin.

1. Hujjatlarda muxr, shtamp, bosmaxona blanki belgilari bo`lib, ular muayyan muassasa, tashkilotga tegishli ekanligidan dalolat berib turadi.

2. Hujjat ma`lum mansabdor shaxs tomonidan imzolangan bo`lib, uning ismi, sharifi va unvoni aks etadi.

3. Hujjatda u tuzilgan joy, vaqt, qabul etish muayyan adresga jo`natish belgilari qayd etilgan bo`ladi.

Albatta sotsiologiya uchun hujjatda aks ettirilgan mazmun birinchi darajali ahamiyatga esa ammo mazkur hujjatning nechoglik haqqoniygi va realligi uning tuzilish shakliga ham bogliqdir. Sotsiologik tadqiqot usullaridan yana biri bolgan intervyu usuli anketa bilan kop umumiyliklarga ega. Anketa savollar yozma tarzda berilsa, intervyuda og`zaki savollar beriladi. Intervyu respondent bilan bevosita

muloqotni taqozo qiladi. Bu muloqotni qog`oz yoki magnit tasmasiga qayd etish mumkin. Intervyu (inglizcha-uchrashuv) usulidan sotsiologiya, psixologiya, jurnalistika, etnografiya, statistika, pedagogika kabi sohalarda foydalaniladi. Intervyu o`tkazilish tajribasiga kora erkin standart va yarim standart korinishiga ega boladi. Erkin standart ilgaridan tayyorlangan savollar asosida emas, balki suhbat mazmunidan kelib chiquvchi savollar asosida qurilib, dastur yonalishida bir necha soat davom etish va tadqiqot muammosini aniqlash, razvedka vazifasini bajarish maqsadida foydalanishi ko`zda tutadi.

Erkin standart intervyu:

a) qisqa muddatli

b) uzoq muddatli intervyu turlariga bolinadi.

Yarim standart intervyu ham oz navbatida bir necha turga bolinadi:

a) guruhiy panel (qayta-qayta intervyu).

b) klinik intervyu.

v) fokuslashtirilgan intervyu.

Intervyu usulining oziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat.

1.U yoki bu sohadagi intervyu.

2.Intervyu vaqtida ruhiy, hissiy holatlarni nazorat qilish mumkin.

3.Savollar vaqtida shaxsning mashuliyati his etib beriladi. Kuzatish turli maqsadlarda turli shaklda turli qamrovda turli vositalar yordamida olib boriladi. Kuzatish tashqi dunyo voqeligini va ichki olam haqiqatini bilishning keng tarqalgan usullaridan biridir. Turli yoshdagilar faoliyatini kuzatishda ularning pedagogik tamonlariga va psixologik jihatlariga e`tibor berish kerak bo`ladi. Kuzatish usulining quyidagi ko`rinishlari mavjud:

1) Bevosita kuzatish.

2) Bilvosita kuzatish.

3) Universal kuzatish.

4) O`z-O`zini kuzatish.

5) Ochiq-oydin kuzatish.

6) Monografik kuzatish.

7)Tor ixtisosli kuzatish.

Sotsiologik kuzatish olib borishning shart va talablari quyidagilar:

1) kuzatish kerakli saviyada va darajada tashkil qilinishi kerak.

2) kuzatish muntazam olib borilishi kerak.

3) kuzatuvchi holis bolishi shart.

4) kuzatilayotgan ob`yekt to`g`risida mumkin qadar ko`proq ma`lumot to`plash kerak.

5) kuzatishning borishi va natijalarini batafsil qayd etib borish kerak.

«TEST» inglizcha soʻz boʻlib tajriba, sinov tekshirish degan mahmolarni bildiradi. Test standartlashtirilgan qisqa muddatli sinovdir. Test sinalayotgan shaxsning psixofiziologiya va shaxsiy xususiyatlarini, shuningdek intellektual rivoji, qobiliyat va malakasini tekshirishda qoʻllaniladigan standart mashqlar hamdir. Test birinchi marta 1884 yili Angliyada oʻquvchilarning bilimlarini tekshirish maqsadida qoʻllanilgan. Ingliz psixologi Galton 1883 yili testning nazariy asoslarini ishlab chikdi. Bu termini birinchi marta 1890 yili AQSH lik psixolog Kettel kiritgan. Frantsuz psixologi Binyo testologik tekshirishlar printsiplarini insonlarning oliy ruhiy funksiyalariga qoʻlladi. XX asr boshlarida test printsiplarini ishlab chiqishda olimlar koʻplab ishlar olib bordilar. Dastlabki standart pedagogik test AQSHlik psixolog Torn Dayk tomonidan tuzilgan.

Testning bir qancha turlari mavjud:

- 1) Torents testi- shaxsning fikrlash doirasini aniqlaydi.
- 2) Noven testi- shaxsning mantiqiy fikrlashini tekshiradi.
- 3) Diferentsial-diaagnostik test- shaxsning kasbga moyilligini aniqlaydi.

Oʻzbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach taʼlim tizimida test sinovlari keng qoʻllanila boshlandi.1992-yili Termiz DU qoshida tashkil etilgan iqtidorli bolalar laboratoriyasi asosida 1993-yili Respublika test markazi tuzildi. Davlat Test Markazi Oliy va Oʻrta maxsus Oʻquv yurtlariga qabul qilishda foydalaniladigan test savollarini tayyorlab, imtihonlarni adolatli tarzda kechishini nazorat qilib boradi. Testdagi savollar qiyinligi darajasiga qarab 4 tipga bolinadi:

- 1.Sodda savollar-45%
- 2.Sal qiyin savollar-30%
- 3.Qiyin savollar-16%
- 4.Oʻta qiyin savollar-9%

Test oʻtkazishda eng avvalo miqdor va sifat korsatkichlariga javob beradigan asosda savollar ishlab chiqish kerak. Test natijalari kuzatish intervyu usullari natijalari bilan taqqoslanishi kerak. Konkret sotsiologik tadqiqotlar deganda biz oʻrganayotgan obʼyekt haqida yangi bilimga ega bolishiga koʻmaklashadigan nazariy va amaliy jarayonlar tizimini tushunamiz. Bu tadqiqotlar umumsotsiologik va maxsus sotsiologik nazariyalardan kelib chiqadigan tamoyillar, tushunchalar, koʻrsatkichlar asosida aniq ijtimoiy jarayonlarni olchash imkoniyatini beradi. Konkret sotsiologik tadqiqotlar turli koʻrinishlarga ega. Tahlil nuqtai-nazaridan konkret sotsiologik tadqiqot asosan uch turga boʻlinadi: dastlabki sinov (pilotaj), tasniflovchi va analitik. Dastlabki sinov (pilotaj) tadqiqotning maqsadi boshlangʻich axborotni hosil qilish, barcha jarayonlarni oʻtkazish va ommaviy maʼlumotlarni toʻplashning tashkil qilish boʻyicha uslublarning yaroqligini tekshirish. Sinovning asosiy maqsadi rejalangan savollar togʻri tuzilganmi, respondentlarga ular tushunarlimi, moʻljallangan maʼlumot olishga erishishi mumkinmi? - kabi

savollarga javob berishdir. Dastlabki sinov tadqiqot bosqichma-bosqich bajariladi. Tasniflovchi tadqiqot tahlili izlanishning murakkabroq turi deb hisoblanadi. Uning yordamida o'rganilayotgan ijtimoiy hodisa haqida dastlabki sinov tadqiqotga nisbatan to'laroq tasavvur beradigan empirik axborot olinadi. Bunday tadqiqot odatda o'rganilayotgan ob'ekt xilma-xil tasniflar bilan ajralib turadigan (masalan yirik korxonaning mehnat jamoasi, bu yerda kasbi, jinsi, yoshi, ish bo'yicha har xil shaxslar ishlaydi) katta miqdorda ega bo'lgan holda o'tkaziladi. Bunday tadqiqotlar bir yoki necha konkret sotsiologik tadqiqotlarning uslublari qo'llanishi mumkin. Analitik tadqiqot sotsiologik tahlilning asosiy turi hisoblanadi. Sabab va oqibat orasidagi bog'lanishlarni izlash ushbu tadqiqotning asosiy maqsadidir. Analitik tadqiqotlarda u yoki bu ijtimoiy hodisani tarkib toptiruvchi omillar majmui o'rganiladi. Odatda ular asosiy va asosiy bolmagan, doimiy va vaqtinchalik, nazoratli va nazoratsizlarga bo'linadi. Analitik tadqiqotni sinchkovlik bilan tuzilgan dastursiz va maxsus uslublarsiz o'tkazish ancha mushkul. U odatda dastlabki sinov va tasniflovchi tadqiqotlarning yakuni sifatida yuzaga keladi. Sotsiologik tadqiqotlar davomida olingn ma'lumotlar jamlangach, ular ustida hisob-kitob ishlari olib boriladi. So'rovnomadagi savollar 15 tani tashkil etib, so'rovnomalar soni 300 tagacha bo'lsa hisob-kitob ishlari qo'lda bajariladi. Undan katta hajmdagi hisob kitob ishlari EHM yordamida bajariladi. Bundan ko'rinib turibdiki, sotsiologlar tadqiqot davomida matematiklar bilan yaqin hamkorlik qilishi zarur. Matematika to'plangan axborotni o'zida saqlovchi so'rovnomala to'plamini statistik ishlov berishni amalga oshiradi. Bu ishni bajarishda EHM matematika uchun texnik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Sotsiologik ma'lumotlarni zamonaviy usullarda hisoblash uchun zarur bo'lgan asosiy tushunchalar quyidagilardan iborat:

1. Matematik ishlov ob'ekti-so'rovnoma ya'ni so'rov natijasida olingan sonli ma'lumotlar to'plami.

2. Alomatlar-so'rovnomalar savollari.

3. Alomatlar qiymati-respondent tomonidan berilgan javoblar.

Hozirgi kunda sotsiologik tadqiqot ma'lumotlarini EHM yordamida qayta ishlashda chet elda ishlab chiqilgan Sps, access kabi dasturlardan foydalanilmoqda. Shu bilan birga mahalliy mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan va amalda qo'llanilayotgan maxsus mashina dasturlari ham yaxshi samara bermoqda.

Sotsiologik tadqiqot ma'lumotlariga EHM orqali ishlov berish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

A) bu bosqichda so'rovnomalarning to'ldirilishini tekshirish, ishlovga yaroqsiz so'rovnomalarni hisobdan chiqarish ishlari bajariladi. Respondent haqidagi ma'lumot to'la bo'lmasa, so'rovnoma to'ldirilgan joy, hudud haqida ma'lumot

bo'lmasa, savollarga talabga mos javob berilgan bo'lmasa so'rovnoma yaroqsiz deb topiladi.

B) bu bosqichda so'rovnomalarni guruhlash va raqamlash ishlari olib boriladi. Guruhlash deganda tadqiqot o'tkazilgan hududlar-viloyatlar, tumanlar bo'yicha so'rovnomalarni tartibga solish, viloyat tuman kodlarini belgilash tushuniladi. Keyin esa har bir guruh so'rovnomalarining tartib raqamlari belgilanadi.

V) bu bosqichda so'rovnomadagi ochiq savollar javoblari kodlashtiriladi. Odatda so'rovnomada har bir savolga tartib bilan son qo'yilgan javoblar keltirilgan bo'ladi. Ana shu son javobning «kod» vazifasini bajaradi. EHMga javoblar matni emas, balki ularga mos bolgan sonlar kiritiladi.

G) bu bosqichda EHMda so'rovnoma ma'lumotlarini saqlash uchun ma'lumotlar bazasini tuzish va ma'lumotlarni kiritish ishlari bajariladi.

E) bu bosqichda ma'lumotlar bazasiga kiritilgan axborotlarni tekshirish va xatoliklarni tog'rilash amalga oshiriladi.

J) bu bosqichda natijaviy jadvallar shakli ishlab chiqiladi. Bu ish ko'pchilik tomonidan yaxshi o'zlashtirilgan word tizimi orqali bajariladi.

Z) bu bosqichda EHM orqali hisobni bajarish ishi amalga oshiriladi. Bu ish dasturlar majmuasi hisob dasturi va jadval dasturi yordamida bajariladi. Hisob dasturi biror guruh kesimlar bo'yicha natijalarni hisoblab chiqadi va natijaviy ma'lumotlar to'plamini hosil qiladi. Dastur orqali ma'lumotlar bazasiga ishlov berish jarayonning eng murakkab qismidir. Savolga bitta javob belgilanadigan holda hisoblash ancha yengilroq boladi. Savolga bir nechtagacha javobni belgilash ko'zda tutilgan bolsa, ma'lumotlar shuncha maydonda joylashadi. Bazani ishlov berishda shu maydonlarning har birini hisobga olish zarur. Dasturning vazifasi topilgan ma'lumotlar natijalarini oldingi bosqichda avvaldan tayyorlangan va jadvallar shaklida joylashgan hujjatlarni ko'chirib yozishdir. Natijaviy jadvallar tayyorlangandan song tizim orqali ularni qog'ozga chop etish va boshqa qo'shimcha ishlarni amalga oshirish mumkin. Sotsiologik tadqiqotlar davomida qo'lga kiritilgan ma'lumotlarni tahlil etish tadqiqotlar jarayonining muhim bosqichi hisoblanadi. Bu bosqichning maqsadi natijalarining ma'nosini tushuntirib berish, fikrlarni umumlashtirish va yagona nazariy tizimga keltirishdan iborat. Sotsiologik tadqiqotlarning natijalarini tog'ri izohlab beruvchi qator ilmiy uslubiy yechimlar tizimi mavjuddir, ammo har bir konkret holatda bu narsa bir butun kishilar jamoasi (sotsiologlar, respondentlar, mahmuriyat) ishtirokida amalga oshiriladi. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va gipotezalarning hayotiyiligi eng samarador vosita sifatida kishilarning ijtimoiy faoliyatini yaxshilashga xizmat qiladi. SHu sababli gipotezani sinash jarayonida tadqiqotchi ko'proq real hodisalarga tayanishi, xilma-xil ma'lumotlarni birlashtirishi, empirik materiallardan o'rganilayotgan ob'yektning zaruriy jihat va xossalarini ajartib berishga intilishi kerak. Sotsiologik tahlilning

natijalari tizimlashgan va guruhlarga ajartilgan ko`rinishda ilmiy hisobotda namoyon boladi. Hisobotning ilovasi sifatida jadvallar, grafiklar, so`rovnomalar, blanklar, testlar va boshqalar keltiriladi. Amaliy sotsiologik tadqiqotning asosiy maqsadi amaliyot tomonidan ilgari surilgan masalalarning yechimidir. Shuning uchun bunday tadqiqot hisobotida gipotezalar, tadqiqot vazifalari, o`rtacha ko`rsatkichlar tizimi, axborotlar, boshlang`ich axborotlarni yig`ish bo`yicha tadqiqot uslublari tarkibi tavsiflab beriladi. Hisobotga qo`yiladigan asosiy talablar quyidagilar: - hisobotda tadqiqotning predmetiga mos mantiqan barcha o`zaro bog`langan muammolar guruhlarini iloji boricha chuqur va to`la aks ettirilgan bo`lishi kerak; - bajariladigan ishlarning turkumining mantiqiy ketma-ketligi tahminlangan bo`lishi kerak; - hisobotning har bo`limida tadrijiy bir-birini to`ldiruvchi ikki qismining o`zaro mutanosibligini tahminlash zarur; - so`rovnomaning barcha savollari va ularga mos natijalar ilmiy mantiq talablariga binoan tahlil etilishi kerak; - hisobot texnik jihatdan yuqori saviyada rasmiylashtirilishi va to`g`ri tuzilishi kerak.

Tayanch so`zlar va iboralar.

Boshqaruv hisobi, moliyaviy hisob, buxgalteriya hisobi, axborot manbalari, hisobot shakllari, hisobotni taqdim etish muddati, hisob ob`yekti, hisob usullari, hisob qoidalari, buxgalteriya balansi, aktiv, passiv, uzoq muddatli aktivlar, joriy aktivlar, majburiyatlar, sof tushum, yalpi tushum, favqulodda foyda (zarar), soliq to`langungacha bo`lgan foyda(zarar), huquqiy-meyoriy ma`lumotlar, texnik tekshirish, mantiqiy yoki mazmunan tekshirish

Muhokama uchun savollar:

1. Moliyaviy hisobot shakllarini sanab bering?
2. Buxgalteriya balansining aktiv va passiv tomonlarida nimalar keltiriladi?
3. Xususiy kapitalga nimalar kiradi?
4. Moliyaviy hisobning maqsadi nimaga qaratilgan?
5. Hisob natijalardan foydalanuvchilaridan kimlar foydalanadi?
6. Moliyaviy hisob qanday tamoyillarga asoslanadi?
7. Foyda manbaini qaysi hisobot orqali aniqlash mumkin?
8. Pul oqimlari to`grisidagi hisobotning o`ziga xos xususiyati nimadan iborat?
9. Tahlil uchun kerakli bolgan malumotlarni mazmuniga ko`ra necha turga bo`linadi?
10. Ma`lumotlar to`g`riligini tekshirish usullariga tarif bering?

Test

1. Tashkilotning rasmiy hujjatlariga nimalar kiradi?

- a) kitob, jurnal, gazeta
 - b) nizom, farmon, buyruqlar
 - c) jurnal, farmon, buyruqlar
 - d) bu hujjatlar sir tutiladi
2. Informatsion texnologiya.....
- a) tavsiyalar ishlab chiqish
 - b) ustunlik va afzallik qilish
 - c) tadqiqot texnologiyalari taraqqiyotining asosi
 - d) investitsiyalar ishlab chiqarish
3. "Test" inglizcha soʻz boʻlib....
- a) tajriba va mahorat
 - b) tajriba, ommaga tadbiq etish
 - c) tajriba, oʻrganish, amal qilish
 - d) tajriba, sinov tekshirish
4. Testning nazariy asoslarini kim ishlab chiqdi?
- a) 1883-yil Galton
 - b) 1883-yil Bunyod
 - c) 1883-yil Moreno
 - d) 1883-yil Gersog
5. Testning nazariy asoslari terminini birinchi marta kim fanga kiritgan?
- a) 1890-yili Galton
 - b) 1890-yili Kettel
 - c) 1890-yili Bunyod
 - d) 1890-yili Gersog
6. Respublika test markazi qachon tashkil etildi?
- a) 1991-yil
 - b) 1992-yil
 - c) 1993-yil
 - d) 1994-yil

GLOSSARIY

1. 1.Dastur-sotsiologik tadqiqotning barcha qirralari aks ettirilgan hujjat.
2. Panel-maʼlum ijtimoiy muammo boʻyicha ketma-ket tadqiqot oʻtkazish uslubi.
3. 3.Kogorta- bir yil va bir oyda tuzilgan kishilar guruhi ustidan oʻtkaziladigan tadqiqot.
4. Pilotaj- tajriba oʻtkazish uchun moslama.

5. Hujjat-moddiy material manba bo'lib, voqea va faktlar xususidagi ma'lumotlarni ozida ifodalaydi.
6. Intervyu-tadqiqotchi bilan respondentning suhbat.
7. Longityud-faqat yoshlar guruhini tadqiq etuvchi usul.
8. Diada- ikki kishidan iborat guruh.
9. Axborotlarni kodlashtirish- ma'lumotlarni zarur talablar asosida qayta ishlash va tahlil qilishga tayyorlash bo'yicha chora-tadbirlar yigindisi.
10. Alomatlar - sorovnomalarning savollari.
11. Matematik ishlov ob'yekti – sorovnoma, ya'ni sonli ma'lumotlar to'plami.
12. Gipoteza - ilmiy taxmin, bashorat.
13. Avlodlar ichidagi mobillik- bir individning ota-onasining tutgan o'rni bilan taqqoslamagan holda, butun umri davomida ijtimoiy holatini o'zgartirishni bildiradi.
14. Avlodlar aro mobillik- farzandning o'z ota-onasining ijtimoiy xolatidan o'zib ketishi yoki tushib ketishini bildiradi.
15. Adaptatsiya- insonning yangi faoliyat sharoitlariga, ma'lum bir ijtimoiy guruhlardagi munosabatlar tizimiga moslashuvi.
16. Anketalashtirish- bu yozma shakldagi so'rov bo'lib, texnikasiga ko'ra, taratiladigan (anketa tadqiqotchi tomonidan tarqatiladi va yig'ib olinadi), matbuot orqali, telefon yoki teleskop orqali, ya'ni texnik vositalar yordamida (televizor, telefonga oid qo'shimcha sifatida) amalga oshiriladigan so'rov turi.
17. Ananaviy jamiyat- erga bo'lgan mulkchilik asosiy o'rinni egallaydigan jamiyat. An'analar- jamiyat hayoti turli sohalarining moddiy va ma'naviy faoliyat shakllarining, kishilar o'rtasidagi aloqalar va munosabatlarning avloddan-avlodga o'tishi, ajdodlar hayoti belgilari va xususiyatlarining takrorlanish tarzi, dunyoda an'analar va urf-odatlariga ega bo'lmagan millat yoki elat yo'q.
18. Aristotel – YUnon falsafasining yuksak namoyondasi. (er. avv. V-IV asrlar) Ahloq- ijtimoiy ong sifatida muayyan xalq, elat yoki uyushmaning asrlar davomida shakllangan xulq-atvor, xatti-xarakterlar, his-tuyg'u va kishilar o'rtasidagi o'zaro real munosabatlar tizimini ifoda etadi.
19. Belgilangan mavqe-insonning jamiyat yoki ijtimoiy guruh tomonidan tan olingan mavqei
20. Buddaviylik– Mil.avv. VI asrda Hindistonda paydo bo'lgan din.
21. Vatan – kishilarning yashab turgan, ularning avlod va ajdodlari tug'ilib o'sgan joyi, hududi, ijtimoiy muhiti, mamlakati.
22. Vertikal mobillik - bir ijtimoiy qatlamdan boshqasiga o'tishni ifodalaydi
23. Gerodot – (er. avv. 490-430.) YUnon tarixchisi. “Tarix fanining otasi” hisoblanadi.

24. Gipoteza- ijtimoiy ob'ektining tuzilishi haqidagi nazariy asoslangan ilmiy taxmin bo'lib, mazkur ob'ektni tashkil etuvchi turli xil elementlar va aloqalar xarakteri, ularning foliyat yuritishi va taraqqiyotni o'zida ifodalaydi.
25. Gorizental mobillik- esa bir ijtimoiy guruhdan boshqasiga o'tishni bildiradi
26. Dastur- turli ilmiy vositalarni asosli tavsifi bo'lib, sotsiolog bular yordamida zarur bilimlarga ega bo'ladi va aniqsizlikdan aniqlikka o'tadi.
27. Deviatsiya- xulq-atvordan og'ish degan ma'noni bildiradi.
28. Din –lug'aviy ma'nosi "ishonch, e'tiqod".
29. Jamiyat-tabiatning bir qismi, borliqning aloxida shaklini ifodalaydigan falsafiy tushuncha, odamlar uyushmasining maxsus shakli, kishilar o'rtasida amal qiladigan ko'plab munosabatlar majmui.
30. Jamoatchilik fikri-ijtimoiy ongning, manfaatlar, kayfiyatlar, sinflar va jamiyatdagi sotsial guruhlarning xis-tuyg'ularini real holatini ifodalaydi.
31. Ijtimoiy boshqaruv sotsiologiyasi- ijtimoiy munosabatlarning unumli tarzda kechishini har xil mezonlar yordamida o'rganadigan fan.
32. Ijtimoiy guruh- odamlarning ijtimoiy muxim mezonlar asosida tashkil topgan tuzilmasi.
33. Ijtimoiy institut-jamiyatning asosiy extiyojlarini qondirishga qaratilgan tashkilot.
34. Ijtimoiy me'yor- ijtimoiy maqbul xulq-atvor talablari, shartlari, istaklari majmui.
35. Ijtimoiy mobillik- kishilarning ijtimoiy ko'chishi, o'z mavqelarining o'zgarishi majmui.
36. Ijtimoiy rol- ijtimoiy mavqening amal qilinishini bildiradi.
37. Ijtimoiy sanksiyalar-ijtimoiy me'yorlarni qo'riqlovchi asosiy vosita bo'lib, natijada me'yorlar bir tomondan qadriyatlar, ikkinchi tomondan esa sanksiyalar yordamida muhofaza etiladi. Ijtimoiy status(mavqe)-shaxslarning huquq va majburiyatlarini ifodalaydi.
38. Ijtimoiy stratifikatsiya-odamlarning turli qatlamlarga bo'linib kelishi sabablarini tushuntiradi.
39. Ijtimoiy tashkilotlar-kishilar o'rtasidagi munosabatlar rivoji maxsuli bo'lib, muayyan dastur yoki maqsadni bajarishga qaratilgan, belgilangan tartib va qoidalar asosida faoliyat ko'rsatuvchi kishilar birligi.
40. Ijtimoiy tizim- bir-biri bilan o'zaro aloqada bo'lgan va muayyan butunlikni tashkil etuvchi aloxida tarzda tartiblashgan ijtimoiy institut, ijtimoiy tashkilot, ijtimoiy birliklar majmui.
41. Individual mehnat- mehnatning texnologik taqsim lanishi. o'z ob'ekti majburiyatlari va funksiyalaridan alohida bo'lgan mehnat hududini bildiradi.

42. Industrial jamiyat- mulkning barcha ko‘rinishlariga bo‘lgan munosabat shakllanadigan jamiyat.
43. Iqtisod - muloqot, gaplashish, kelishish, savdolashish, ikki tomonga to‘g‘ri keladigan umumiy narxni, raqamni, xulosani topish demakdir.
44. Katta ijtimoiy guruhlar-umuman jamiyat miqyosida mavjud sinflar, ijtimoiy qatlamlar, kasbiy guruhlar, ijtimoiy etnik bo‘lgan guruhlar, ijtimoiy-etnik birliklar (qabila, xalq, millat), yosh guruhlari (yoshlar, nafaqaxo‘rlar) va xokazo.
45. Kichik ijtimoiy guruhlar-oila, boshlang‘ich ishlab chiqarish yacheykalari (brigada), qo‘ni qo‘shnilar, ya‘ni maxalla fuqarolari, do‘stlar uyushmalari, maktab sinfi va xokazo.
46. Kuzatish-bilishning eng faol shakllaridan biri sifatida tashqi olam ob‘ektlari haqidagi dastlabki tasavurlar majmuasi.
47. Madaniyat – “Madaniy” “shaharlik” degan ma‘nolarni bildiradi. Keyinchalik “Ma‘rifatli bo‘lish”, “Tarbiyali”, “Bilimli bo‘lish” ma‘nolarida ishlatilgan, uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma‘naviy boyliklar, asoriatlilar yig‘indisi.
48. Madaniyat sotsiologiyasi-odamlarning intellektual, axloqiy, estetik fazilatlarini, amaliy say-harakatlariga intilish, qiziqish hamda ehgiyojlarini muhim ahamiyatga ega. Mahobxorat, Ramayana – Qadimgi Hindistondagi halq og‘zaki ijodi.
49. Ma‘naviy meros – Qadim zamonlardan beri ajdodlarimizdan bizgacha etib kelgan ma‘naviy boyliklar-siyosiy, falsaviy, huquqiy va diniy qarashlar, ahloq- odob me‘yorlari, ilm-fan yutuqlari, tarixiy, badiiy va san‘at asarlari majmuidir.
50. Ma‘naviyat - insonni jamiki boshqa mavjudotlardan ajratuvchi ijtimoiy xodisa
51. Ma‘rifat – bilish, tanish, ya‘ni bilim demakdir.
52. Mentalitet – insonning ijtimoiy-iqtisodiy madaniy dunyoqarashi.
53. Mexnat jamoasi – insonlarning sotsial -siyosiy va iqtisodiy birlashmasi, ijtimoiy ahamiyatga va shaxsiy kiymatga ega bo‘lgan maqsadlarini amalga oshirish uchun tashkillangan jamoa.
54. Mexnat sotsiologiyasi-mexnat soxasi buyicha barcha ijtimoiy ma‘lumotlarini tuplashga, ishlab chikarish vositalaridan tula foydalanishga, mexnatni boshkarishga asoslangan fan.
55. Mehnatni tashkil qilish- jonli va ashyoviy birikmalarning tartibi va usullarining formalari.
56. Millat - «o‘zak», «tub mohiyat», «negiz» degan ma‘noni bildiradi.
57. Milliy mafkura - o‘zligimizni, muqaddas an‘analarimizni anglash tuyg‘ularini, xalqimizni ko‘p asrlar davomida shakllangan ezgu orzularini, jamiyatimiz

oldiga qo'yilgan oliy maqsad va oliy g'oyadir.

58. Milliy tarbiya - u yoki bu millatni, elatni tashkil etuvchi kishilarni milliy madaniyatini meros, qadriyatlarni, urf-odatlarini, an'analarni o'zlashtirishdagi faoliyatni rivojlantirishdir, u milliy ong va milliy o'zlikni anglashning sub'ektidir.
59. Milliy qariyatlar - milliy mafkuraning tarbiyaviy elementi.
60. Milliy g'oya - millatning o'tmishi, buguni, istiqboli, manfaat va maqsadini ifodalovchi ijtimoiy g'oya.
61. Nizo – vujudga keladigan ziddiyatlarni xal etishning samara bermaydigan yuli.
62. Nikoh-jamiyat tomonidan tasdiqlangan (sanksiyalangan), jinsiy munosabatlarning maqsadli, mustahkam sotsial va shaxsiy formasi.
63. Nominal guruh- axolining statistik hisobi uchun zarur guruhlar. Norasmiy salbiy sanksiyalar-rasmiy idoralar tomonidan ko'zda tutilmagan jazo turlari: tanbex, ustidan kulish, qaltis hazil, laqab qo'yish, mensimaslik, qo'l bermaslik va qo'llab-quvvatlamaslik, mish-mish tarqatish, bo'xton, yomon fikr bildirish, shikoyat qilish, feleton va fosh etuvchi maqola yozish va xokazo.
64. Norasmiy pozitiv sanksiya- do'stona maqto'v, shirin so'z, qarsak, shuxrat, yaxshi fikr bildirish, jilmayish, liderlik yoxud ekspertlik xislatlarini tan olish va xokazo.
65. Norasmiy tashkilot- xususiyatlari, qiziqishlari, shaxsiy sifatlari, ruxiy xolatlari bir-biriga to'g'ri kelgan kishilar o'rtasidagi aloqalar Ogyust Kont-fransuz faylasufi, sotsiologiya fani asoschisi.
66. Oila sotsiologiyasi - umumiy sotsiologiyaning asosiy yo'nalishlaridan bo'lib, u oilani nikoh asosida tashkil topgan, jamiyat taraqqiyotida muhim ijtimoiy vazifalarni bajaruvchi sotsial institut sifatida o'rganadi.
67. Panel so'rovlar-bu kishilarning doimiy doirasiga mo'ljallangan so'rov bo'lib, u orqali muayyan ijtimoiy holat mazmunining ma'lum vaqt oraligida nechoglik uzgarganligini ilgari utkazilgan tadqiqot dasturi va uslubiyati bilan bevosita taqqoslash asosida kaytadan tekshirib kurish.
68. Platon- YUnon falsafasining yuksak namoyondasi. (er. avv. V-IV asrlar). Postindustrial jamiyat-intellektual mulk, insonning aql-zakovati, bilimi asosiy o'ringa chiqib qoladigan jamiyat.
69. Protsedura-tadqiqot amliyotida qo'llaniladigan uni o'tkazish uchun muhim bo'lgan turli qoidalar, harakatlar, instrumentlarni qo'llash va ularni tartibiga bog'liq bo'lgan masalalar yig'indisi.
70. Rasmiy salbiy sanksiyalar-huquqiy hujjatlar, ma'muriy ko'rsatmalar, farmoyishlar, hukumat farmon va qarorlarida ko'rsatilgan jazo choralari: fuqarolik huquqlaridan mahrum etish, qamoqda saqlash, hibsga olish, ishdan bo'shatish, jarima, mukofotdan mahrum etish, mol-mulknii musodara qilish,

mansabidan pasaytirish, taxtdan olib tashlash, unvonlardan mahrum etish, o‘lim jazosi va xokazo.

71. Rasmiy tashkilot-bu buyruq va qaror orqali ma’lum lavozim shakllariga ega, tashkillangan, harakat jarayonida yuzaga keladigan tizimlar aloqasi
72. Real guruh- bir-biridan ajratib turadigan aniq xususiyatlari mavjud guruhlar.
73. Renessans – uyg‘onish davri.
74. Segregatsiya - o‘quvchilar orasida irqiy, diniy, etnik mansublik asosida, u yoki bu jins atrofida, yoxud, Manfaatlar mushtarakligi va qo‘shnichilik asosida alohida bo‘linishni anglatadi.
75. Siyosat- davlat yoki jamoat ishlarini anglatadi.
76. Ciyosiy sotsiologiya – sotsiologik nazariyaning biri bo‘lib, hokimiyat uchun kurash va hokimiyatni amalga oshirish kabi hodisalarni o‘rganadi.
77. Cotsial- keng ma’noda tabiatni jamiyatdan farqlash uchun, tor ma’noda odamlar o‘rtasidagi sotsial (turli tabaqalar, guruhlar, birliklar) munosabatlarini bildiradi.
78. Sotsial adaptatsiya-individning sotsial sharoitlarga, funksiyalarga, sotsial normalarga, sotsial guruhlarga, tashkilot va institutlarga, ya’ni muhitga moslashishi bosqichi.
79. Sotsial interiorizatsiya-sotsial norma va qadriyatlarning individning ichki dunyosiga kirishishi jarayonidir.
80. Sotsietal tizim- jamiyatning o‘ziga xos qismi bo‘lgan ijtimoiy tizim.
81. Sotsiologiya- lotincha “societas”- jamiyat va yunoncha “logos” ta’limot; fransuzcha “sociologis” –jamiyatni va ijtimoiy munosabatlarni ilmiy o‘rganish degan ma’nolarni bildiradi.
82. Statistika - lotincha so‘z bo‘lib, "status"- holat atamasidan kelib chiqqan.
83. Stratifikatsiya-sotsiologiyaning asosiy tushunchalaridan biri sifatida jamiyatning ijtimoiy tarkibi, ijtimoiy guruhlari va ularning tabaqalanish belgilari tizimi.
84. Suitsid -bu odamning o‘zini o‘zi o‘ldirishga harakat qilishdir
Suhbatlashish (interyu)-bu suhbat utkazuvchilarni (intervyuer) bir qanchasini talab qiluvchi, ogzaki so‘rov turi.
85. Suqrot -YUnon falsafasining yuksak namoyondasi. (er. avv. V-IV asrlar).
86. Tashkilot- fransuzcha organisation so‘zidan olingan bo‘lib, “tashkil qilaman” degan ma’noni bildiradi.
87. Talim sotsiologiyasi - jamiyatning talim tizimi to‘g‘risidagi maxsus sotsiologik nazariya bo‘lib, uni nisbatan mustaqil ijtimoiy institut sifatida jamiyat hayotidagi o‘ziga xos funksional va rivojlanish qonuniyatlari, darajasini, uning boshqa ijtimoiy tashkilotlar va munosabatlar bilan o‘zaro aloqadorligini va shu sohadagi davlat siyosatini o‘rganadi.

88. Terrorizm-o'z fikrini zo'ravonlik yo'li bilan boshqalarga o'tkazish bo'lib, bu yo'lda suiqasd, qo'poruvchilik kabi usullardan foydalaniladi.
89. Test o'tkazish so'rovi - bu maxsus kayta ishlangan vositalar sxema, rasmlar, takliflar, savollar erdamida shaxsiy sifat va kobilyatlarni namoen bo'lishini aniqlaydi. Usul (metod)- keng ma'noda bilimlar tizimini yuzaga keltirish va asoslash vositasi.
90. Formal pozitiv sanksiya-rasmiy tashkilotlar (hukumat, tashkilot, ijodiy uyushma) tomonidan shaxsni xalq oldida oshkora qo'llab-quvvatlash: hukumat mukofotlari (orden, medal, faxriy unvonlar), davlat mukofotlari va stipendiyadar, ilmiy unvon va darajalar, haykal o'rnatish, faxriy yorliqlar topshirish, yuqori lavozimlar va faxriy mansablarga saylanish (masalan, boshqaruv raisi) va xokazo.
91. Fohishabozlik-lotincha prostitution so'zidan olingan bulib, or-nomusni yo'qotish, xo'rlash, toptash degan ma'nolarni bildiradi
92. Fundamental sotsiologiya-faqat nazariy asoslarini ishlab chiqish bilan keng manoda ishlab chiqadi.
93. Sivilizatsiya-lotincha so'zdan olingan bulib, fuqarolik, fuqarolikka oid, davlatga oid degan manolarni bildiradi
94. SHaxs- ijtimoiy munosabatlarning dastlabki asosi, ularni keltirib chiqaruvchi manbai.
95. SHaxsning ijtimoiylashuvi-atrof-muhit yoki maxsus tayyorgarlikdan o'tgan tarbiya ta'sirida amalga oshiriladigan murakkab va ko'pqirrali jarayon.
96. Eksperiment-lotincha so'zdan olingan bulib, tajriba o'tkazish, namuna olish ma'nolarini ifodalaydi.
97. Ekspert so'rov - bu olingan, mavjud sotsiologik ma'lumotlarni kayta tekshirish, ularni haqiqatga qanchalik mos ekanligini aniqlash usuli.
98. Empirik-yunoncha so'zdan olingan bulib, tajriba ma'nosini anglatadi
99. Empirik sotsiologik tadqiqot - yagona dastur va uslubiet bilan amaliy asosda ijtimoiy hayot hodisa va jaraenlari to'g'risida olingan eipirik ma'lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, zarur amaliy takliflar, tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat
100. Erishiladigan mavqe-inson tomonidan erkin tanlov asosida, shaxsiy urinishlari natijasida erishiladigan mavqei
101. YAxlit (yalpi) so'rovlar - demografik jaraenlarni, jamoatchilik fikrini, aholini ruyxatga olishni o'rganishda qo'llaniladi.
102. O'rta guruhlar-ma'lum bir korxonada ishchi xodimlari yoki hududiy birliklar bir qishloq, shaxar, tuman, shaharcha axolisi.
103. Qayta ijtimoiylashuv-ba'zi vaziyatlarda katta yoshli odamlar qayta ijtimoiylashuvni, ya'ni avval qabul qilingan qadriyatlar va xulq atvor

modellarining to'la emirilishi va oldingilardan tubdan farq qiluvchi qadriyatlarni o'zlashtirishi.

III. MA'LUMOT-AXBOROT MATERIALLAR

«Aqliy hujum» ning asosiy qoidalari:

- olg'a surilgan g'oyalar baholanmaydi va tanqid ostiga olinmaydi;
- ish sifatiga emas, soniga qaratiladi, g'oyalar qancha ko'p bo'lsa shuncha yaxshi;
- istalgan g'oyalarni mumkin qadar kengaytirish va rivojlanti-rishga harakat qilinadi;
- muammo echimidan uzoq g'oyalar ham qo'llab-quvvatlanadi; - barcha g'oyalar yoki ularning asosiy mag'zi (farazlari) qayd etish yo'li bilan yozib olinadi;
- «hujum»ni o'tkazish vaqti aniqlanadi va unga rioya qilinishi shart;
- beriladigan savollarga qisqacha (asoslanmagan) javoblar berish ko'zda tutilishi kerak.

«Insert» texnikasining qoidalari:

1. Tekstni o'qib chiqing.
 2. Olingan ma'lumotni tizimlashtiring.
 3. Har bir qatorga qalam yordamida belgilar qo'ying.
- V – ma'lumotlar mavzuga oid bilimlarimga to'g'ri keladi.
+ – yangi ma'lumotdir.
- – olgan bilimlarimga to'g'ri kelmaydi.
? – meni o'ylantirib qo'ydi, bu masala yuzasidan qo'shimcha ma'lumotlar kerak.

«INSERT» jadvali

Javob variantlari	v	+	-	?

- V – bilaman.
+ - yangi ma'lumot.
- - bilganlarimga zid.
? – meni o'ylantirmoqda

«Klaster» texnikasi

Klaster – fikrlarni tarmoqlanishi- bu pedagogik strategiya bo‘lib, u talabalarning mavzuni chuqur o‘rganishga yordam beradi. Talabalarda mavzuga tallasli tushuncha yoki aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog‘langan holda tarmoqlashlariga o‘rgatadi. Bu usul biron mavzuni chuqur o‘rganishdan avval talabalarni fikrlash faoliyatini jonlantirish hamda kengaytirish uchun xizmat qiladi. SHuningdek, o‘tilgan mavzuni mustahkamlash, umumlashtirishga undaydi. Klaster texnologiyasi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tayanch so‘z beriladi;
2. Barcha talabalar shu so‘z bo‘yicha xayoliga kelgan hamma so‘zlarni yozadilar.
3. YOzilgan so‘zlardan bog‘lanadiganlarini belgilaydi.
4. Tayanch so‘zning mazmunini yoritadi.
5. Dars davomida o‘rganilishi lozim bo‘lgan muammolar talabalarga ma’lum qilinadi va ular dars davomida tushuntirib beriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahbariy adabiyotlar:

1.1 «O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi». - T.: O'zbekiston, 2017.406.

Karimov I.A. Jaxon moliyaviy-iktisodiy inkirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. T.: "O'zbekiston", 2009. - 56 b.

I.A.Karimov. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chukurlashtirish va fukarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi: O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasi. T.: O'zbekiston, 2010. - 56 b.

I.A.Karimov. Barcha reja va dasturlarimiz Vatanimiz taraqqiyotini yuksaltirish, xalqimiz farovonligini oshirishga xizmat qiladi: 2010 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iktisodiy rivojlantirish yakunlari va 2011yilga mo'ljallangan eng muhim ustuvor yo'nalishlarga bag'ishlangan UzRVazirlar Mahkamasining majlisidagi ma'ruzasi. - T.: O'zbekiston, 157 2011.-48

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning Uzbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining 2010 yil 12noyabrdagi qo'shma majlisidagi "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chukurlashtirish va fukarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" mavzusidagi ma'ruzasini o'rganish bo'yicha o'kuv-uslubiy majmua. T.: "Iqtisodiyot"- 2010 - 246

1.6.I.A.Karimov.Prezidentga maktublar. T. Ma'naviyat 2014

Asosiy adabiyotlar

1.Umumiy sotsiologiya.Mualliflar guruhi.T.2000

2.Sotsiologiya. Giddens Entoni.per.s angl.T.2012

3.Sotsiologiya. R.A.Ubaydullaeva T. 2002

4.Madaniyat sotsiologiyasi. Bekmurodov M.B. 2010

5.Sotsiologiya tarixi. M.Begmatov. 2000

2.Qo'shimcha adabiyotlar:

Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. – T.: Fan, 1993.

Sotsiologiya. Ma'ruzalar matni. –T., 2004.

Bekmurodov M. Sotsiologiya asoslari. Toshkent, "Fan". 1994.

Bekmurodov M. O'zbekistonda jamoatchilik fikri. Toshkent. "Fan", 1999.

Nosirxo'jasv S., Bekmurodov M. va boshqalar. Sotsiologiya asoslari. Ma'ruzalar matni. Toshkent. 2001.

2.6.B.Aliev., G'.Rafikov, T.Sultonov., M.Mullajonova., B.Rahmonov va boshqalar. Sotsiologiya. (O'quv qo'llanma). -T.: TDYUI nashriyoti. 2006. 289 bet.

2.7.Qirg'izboev M. Fukarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. (monografiya) - T.: «YAngiasravlodi», 2006. 204 b.

3.Elektron kutubxona:

www.sociograd.ru

<http://www.philosophy.ru/> - Institute of Philosophy of Russian Academy of Sciences.

<http://sociologist.nm.ru/>-Sociologist's Warehouse

<http://www.elitarium.ru> Distansionnoe internet-obrazovanie Awareness-way

Качественные методы в социологии и маркетинге

<http://sociology.extrim.ru/>PARADIGMA: Setevoy klub sotsiologov.

<http://www.sociograd.ru/> - Kafedra sotsiologii i psixologii upravleniya Instituta sotsiologii i upravleniya personalom (ISUP) Gosudarstvennogo universiteta upravleniya (GUU).

<http://socis.isras.ru/> - jurnal "Sotsiologicheskie issledovaniya"

<http://socionet.narod.ru/> - Obzor sotsiologicheskix resursov russkogo interneta

<http://just-the-one.narod.ru/> - avtorskiy sayt po sotsiologii

<http://xammep.nm.ru/doc/soc/index.html> - biblioteka rabot po sotsiologii, sostoit iz ssylok na drugie sayty

4. Xorijiy adabiyotlar

Dobrenkov V.I., Kravchenko A.I. Metody sotsiologicheskogo issledovaniya: Uchebnik. - M.: INFRA-M, 2008. 768 s.

Ekonomika i sotsiologiya truda. Uchebnik. Moskva, INFRA-M, 2010,584s.

Sotsiologiya. Uchebnik. 2-e izd. Pod redak. prof. N.G.Skvorsova. M, Prospekt, 2010, 352s.

Ekonomika i sotsiologiya truda. Uchebnik. Moskva, INFRA-M, 2010,584s.

A.B.Tixonov. Sotsiologiya upravleniya (Teoreticheskie osnovy). M.: Kanon, 2009, 472s.

Mundarija

- 1. Ijtimoiy sohadagi ilmiy tadqiqotlar mantiqi.**
- 2. Ijtimoiy ishda sotsiologik tadqiqot muammosi va strategik rejasini asoslash.**
- 3. Ilmiy gipoteza.**
- 4. Ijtimoiy sohada ilmiy tadqiqotlar bosqichlarning tarkibi va mazmuni.**
- 5. Birlamchi ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilishning umumiy tamoyillari.**
- 6. So'rov metodi.**
- 7. Anketa (so'rov varaqasi) orqali so'rov o'tkazish.**
- 8. Kuzatish metodi.**
- 9. Sotsial eksperiment.**
- 10. Kontent-analiz metodi**
- 11. Sotsial eksperiment metodi.**
- 12. Fokus guruh metodi.**
- 13. Keys-stadi (alohida jamoalarni tadqiq etish) metodi.**
- 14. Sotsiologik tadqiqotda biografik metod.**
- 15. Sotsiometriya metodi.**
- 16. Ekspert-so'rovi.**
- 17. Hujjatlarni tahlil qilish metodi.**
- 18. Ma'lumotlarni tahlil qilish va hisobot tayyorlash.**

Содержание

1. Логика научных исследований в социальной сфере.
2. Обоснование задачи и стратегический план социологического исследования в социальной работе.
3. Научная гипотеза.
4. Структура и содержание этапов научного исследования в социальной сфере.
5. Общие принципы обработки и анализа первичных данных.
6. Метод запроса.
7. Провести опрос через анкету (анкету).
8. Метод наблюдения.
9. Социальный эксперимент.
10. Метод контент-анализа.
11. Метод социального эксперимента.
12. Метод фокус-группы.
13. Метод тематического исследования.
14. Биографический метод в социологических исследованиях.
15. Метод социометрии.
16. Экспертиза.
17. Метод анализа документов.
18. Анализ данных и отчетность.